

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్ధయగ్రీవగురవేనమః.

శ్రీభర్తృహరిమహాయోగీంద్రేణలోకోపకారాయ
రచితోనీతిశృంగార వైరాగ్యాఖ్య శతకత్రయ
పరిమితస్సుభాషితనామాయంగ్రంథః.

సకలకవికులసార్వభౌమ రామచన్ద్రబుధేన్ద్ర
కృతసహృదయానందిన్యాఖ్యవ్యాఖ్యానేన- లక్ష్మణకవి
విరచితాంధ్రపద్యైశ్చసహసంయోజ్య

పుదూరు,

అల్లాడి- వీరాస్వామిశాస్త్రిణా.

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితం
సమ్యక్పరిశోధితః.

రాయపురస్థిత
అముందూరు - వీరాస్వామినాయక,
బెంగుళూరు - రత్నంనాయక, (స్వకీయ)
విద్యాతరంగిణి
ముద్రాక్షరశాలాయాం.

ముద్రాక్షరైస్సమ్ప్రకాశితః
స్వర్ణవిజయతేతరామ్.

౧౮౯౧ సం॥

శ్రీ ర స్తు.

విషయానుక్రమసూచిక.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

వ్యాఖ్యానాన్ధ్రపద్యసహిత భర్తృహరిసుభాషితమ్.

వందేహం రఘునందనాంఘ్రిసరసీ జాతద్వయీమద్వయా మందా
నన్దమరన్దబిందులహరీసందోహనిష్యన్దినీమ్। యత్రేందిందిరజాతవన్మునిమనో
బృందంకృతస్వాశ్రయంకాంచిత్తుందిలతామవిందత పరానందావబోధోద
యాత్ ॥ * ॥ శ్రీమాంస్త్రైలింగదేశేసజయతివిబుధశ్రేణికోటీరకోటీకోటీ
మాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఖండపాండిత్యశౌండః। ధీరశ్శాండిల్యగోత్ర
స్సకలకవికులాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణోవీణోదాహార్యవిద్యావివరణనిపుణోరామ
చంద్రోబుధేంద్రః ॥ * ॥ వేదాన్తోదంతచింతామ తనుతచతురేణాన్తరేణా
కుతర్కాంతర్కాంచాతర్కయద్యః ఫణిపతివచసాం సారమాధత్తయోగే।
యోగేయస్సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయ విధావప్యలన్తంత్రవిద్యావిద్యామిన్య
స్వధీతస్స్ఫురతినిరుపమోవంచవంశాంబురాశౌ ॥*॥ విప్రేణాభూతపూర్వంఫ
లమధితపసాలంభిసూర్యప్రసాదాల్లబ్ధ్వా తస్మాత్స్వయంతత్ప్రచురతరజరా
పంచతాకుంచనాఢ్యం। హిత్వామోహాంస్వశాన్తాస్వతివిమలధియాతంనిషే
వ్యాప్తభవ్యోయోగీంద్రోభర్తృహర్యాహ్వయఇహకురుతేద్యాపివిద్యావిలా
సం॥ *॥ సోహమేతత్ప్రణీతాయాస్సుభాషితకృతేఃకృతీ। కుర్వేసహృదయా
నందిన్యాఖ్యాంవ్యాఖ్యాంసతాంముదే। ౧। వ్యాకుర్వంతినిబద్ధగౌరవభయా
న్నైవస్ఫుటంయుక్తిభిర్యేతేఽధ్యైర్బుజనప్రతారణపరాఃకానైపుణీవాతతః।
వైఖర్యావచసాంకవీశహృదయంప్రఖ్యాప యన్నన్వయద్వారైవాహమిహా
ఖిలంప్రవివృణోమ్యుక్తిప్రజోజ్జృంభితం॥ ఇహఖలుతత్రభవానశేషవిశేషసా
రపారదృశ్వావిశ్వాతిశాయిగుణగరిమావతారోభర్తృహరినామామహా
యోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలామలకీకృతాఖిలవిరించి
ప్రపంచస్తృణకణమివజగజ్జాలమాలోక్య యన్నరమకారు.శికోలోకవ్యవహా
రపరిజ్ఞానఖిన్నాన్తఃకరణఃలోకానుజిఘృక్షయానీతిశృంగారవైరాగ్యవర్ణనప్ర
ఖ్యంసుభాషితత్రిశత్యాఖ్యంకంచిత్ప్రబంధం ప్రారభమాణస్తత్పరిపంథిని
ర్మథనద్వారాపరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణఫలమాశాసానశ్శిష్టాచా

రపరిప్రాప్తివిశిష్ట పరంజ్యోతి రూపేష్టదేవతా నమస్కారాకారం మంగళ
మాదౌనిబధ్నాతి ।

శ్లో॥ దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానంతచిన్మాత్రమూర్తయే। స్వా
నుభూత్యేకమానాయ నమశ్శాంతాయ తేజసే॥........౧

క॥ అచ్ఛము దిక్కాలాద్యన। వచ్ఛిన్నానంతచిద్ఘనంబు నిజ। స్వా
నుభూతిమానము। సచ్ఛాంతము తేజమనజస్రముదలతున్॥........౧

వ్యా॥ దిగితి దిశః ప్రాచ్యాదిదిక్ప్రదేశాః- కాలాః భూతభవిష్యద్వర్తమా
నరూపాః- ఆదిశబ్దసంగృహీతాని వస్తూని తథా చ దిక్కాలా ఆదయో యేషాం
తాని దిక్కాలాదీని తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః, అన్యథా తేషామప్రాధా
న్యేన విశేషాభావే శాస్త్రవిరోధస్స్యాత్ తైరనవచ్ఛిన్నా అపరిక్లిప్తా విభుత్వాన్ని
త్యత్వాదేకత్వాచ్చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చాపరిచ్ఛిన్నేత్యర్థః అతఏవానన్తా
అపరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వాదఖండదండాయమానేత్యర్థః ఏతేన స
జాతీయవిజాతీయస్వగతభేదత్రయరాహిత్యమర్థాత్సూచితమితి విజ్ఞేయం ఆనం
దేతి పాఠే ఆనందచిచ్ఛబ్దయోర్ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణో మాత్రశబ్దః ప్రత్యే
కం సంబధ్యతే తథా చానందమాత్రా ఆనందమయీ చిన్మాత్రజ్ఞానఘనా చ- చి
దేకరసేతి యావత్ తాదృశీ మూర్తిస్తస్యై తద్రూపాయేత్యర్థః॥ సత్యం జ్ఞాన
మనంతం బ్రహ్మ- ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ- విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ- ఆనందో బ్ర
హ్మేతి వ్యజానాత్- ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ సత్యం జ్ఞానమనంతం యత్సానన్దం
బ్రహ్మ కేవలమిత్యాది శ్రుతిస్మృతికదంబకమత్ర ప్రమాణమితి భావః- నాత్ర బ
హువ్రీహిరాశ్రయణీయః- అన్యథా॥ ఇకోఽచి విభక్తావితి నుమి మూర్తినే ఇతి
స్యాత్ నచ- తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతి నపుంవద్భా
వ ఇతి వాచ్యం- మూర్తిశబ్దస్య నియతస్త్రీలింగత్వేనాభాషితపుంస్కత్వాత్-త
స్మాద్యథాశ్రుతమేవ సాధుమస్త్వయం భాషితపుంస్కత్వస్య నిత్యత్వవివక్షా
యాస్తు బహువ్రీహివిహితే తదానకాప్యనుపపత్తిరితి సర్వం సుస్థం తథా స్వాను
భూతిరాత్మానుభవ ఏవ ఏకం ముఖ్యమద్వితీయం వా మానం స్వప్రకాశసాధనం
యస్య తస్మై స్వయంప్రకాశసంవిద్రూపత్వాదస్య ప్రదీపవత్స్వపరప్రకాశక
తయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ ఏవ ప్రమాణం న తు ఘటాదేరివ చక్షురాది
ప్రామాణికత్వమితి భావః- ఏతేన వృత్తివిషయత్వమేవ న తు ఫలవిషయత్వమి
త్యుపధేయం- తదుక్తమాచార్యైః॥ శ్లో॥ స్వబోధే నాన్యబోధేచ్ఛా బోధరూపత
యాత్మనః। న దీపస్యాన్యదీపేచ్ఛా యథా స్వాత్మప్రకాశన ఇతి తథా శాన్తాయ

అవిద్యాతత్కార్యసంబన్ధశూన్యత్వాత్ప్రసన్నాయ - నిష్కళం నిష్క్రియం
శాన్తమిత్యాదిశ్రుతేః తేజసే జ్యోతీరూపాయ బ్రహ్మణే నమః ప్రహ్వీభావః ।
నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ అత్ర మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాన్తాని
శాస్త్రాణి ప్రథన్తే వీరపురుషకాణ్యాయుష్మత్పురుషకాణి చ భవన్తి అధ్యేతార
శ్చ ప్రవక్తారో భవన్తీతి భగవద్భాష్యకారవచనప్రామాణ్యాత్ । శ్లో । ఆశీర్న
మస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమిత్యాది దండివచనాచ్చాదౌ నమస్కార
రూపమంతే పరబ్రహ్మస్మరణలక్షణంచ మధ్యే తదుభయాత్మకంచ మంగళమా
చరితమిత్యవగన్తవ్యం అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదౌ సర్వత్ర శాస్త్రారమ్భే మ
ఙ్గళార్థత్వేనాథశబ్దప్రయోగదర్శనాత్ తస్యైతదర్థకత్వంచ ॥ ని ॥ మంగళాన
న్తరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యభిధానాత్ । శ్లో । ఓంకారశ్చా
థశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా । కంఠం భిత్వా వినిర్యాతౌ తేన మాంగళికావు
భావితి స్మరణాచ్చేతి చ నిర్విఘ్నం ప్రారిప్సిత పరిసమాప్తికామేనావశ్యం కర్త
వ్యం పరిసమాప్తికామో మంగళమాచరేదిత్యనుమితశ్రుతిబోధితకర్తవ్యతా
కత్వాత్ అనుమానం చ మంగళం వేదబోధితకర్తవ్యతాకమలౌకికావిగీతశి
ష్టాచారవిషయత్వాత్ దర్శాద్యాచారవదిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య కా
రణత్వానిశ్చయాత్కథమవశ్యకర్తవ్యతాకత్వం తథాహి శబరభాష్యాదౌ కృ
తేపి మంగళే సమాప్తేరజననాత్ కిరణావల్యాదావకృతేపి జాతత్వాదితి చే
త్సత్యం క్వచిద్విఘ్నబాహుళ్యేన తత్సమసంఖ్యాక మంగళాభావాత్ క్వచి
త్ప్రాచీనమంగళబాహుళ్యాచ్చ వ్యత్యయ ఇత్యలమతిప్రసంగేన అత్ర చారు
త్వేన యథావద్వస్తువర్ణనాత్ స్వభావోక్తిరలంకారః । శ్లో ॥ స్వభావోక్తిర
సౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ । శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభం వృ
త్తం । శ్లో । పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః । గురుషష్ఠం
చ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి వచనాత్ । ౧

నీతిశతకే మూర్ఖపద్ధతిః.

శ్లో॥ బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవస్స్మయదూషితాః । అబో
ధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణమంగే సుభాషితమ్ ॥ ౨

గీ । బోద్ధలగు వారు మత్సరపూర్ణమతులు । ప్రభులగర్వవిదూషి
తులు ప్రభువులెన్న । నితరమనుజులబోధోపహతులుగాన । భా
వమున జీర్ణమయ్యె సుభాషితంబు ॥ ౨

అ ॥ ప్రబంధస్యాస్య వివిధస్వరూపపరిజ్ఞానార్థం తత్తత్పద్ధతినిబన్ధనతయా

చికీర్షితత్వాత్తత్ర మూర్ఖవిద్వత్పద్ధత్యోర్వ్యావర్తకభావస్యావశిష్టత్వేనోభ
యనిరూపణేసంప్రాప్తే ప్రాథమ్యేముఖ్యప్రసంగసంగత్యో రన్యతరస్యాభా
వాదశోకవనికాన్యాయప్రాయత్వాచ్చాదౌ మూర్ఖపద్ధతింవర్ణయితుమారభ
తేతత్రప్రథమంసహృదయా భావాత్సుభాషితస్యవక్తుమనవకాశఇత్యాహ ।
బోద్ధారఇతి।బోద్ధారఃపరిజ్ఞాతారః॥ *॥ బుధ అవగమనఇత్యస్మాద్ధాతో స్తృ
చ్ మత్సరేణాసూయయాపరోత్కర్షాసహనేనగ్రస్తాస్సమాక్రాంతాఃనతే
హృదయాళవఃఅతోనానుమోదంతఇతిభావః ప్రభవో రాజానఃస్మయదూషి
తాఃగర్వదుష్టాఃనతువినయప్రహ్వాఃఅతోనశృణ్వంతీతిభావఃఅన్యేఉక్తోభ
యవ్యతిరిక్తజనాఃఅబోధోపహతాఃఅజ్ఞానేనోపహతాఃనష్టాత్మానస్తేనతద్విధకారిణఃఅత
స్తేషామాకర్ణనయోగ్యతాపినాస్తీతిభావఃతస్మాత్సుభాషితంసాధుభాషణం
ప్రియవచనమితియావత్॥ ౧ । నపుంసకేభావే క్తః-అంగేఅంతరంగేజీర్ణం
అంతర్హితం- నత్వద్యాపిబహిఃప్రవృత్తం- తథాపివక్ష్యామీతివాక్యశేషఃవృ
త్తంపూర్వవత్ । ౩

శ్లో॥అజ్ఞస్సుఖమారాధ్యస్సుఖతరమారాధ్యతేవిశేషజ్ఞః।జ్ఞాన
లవదుర్విదగ్ధంబ్రహ్మాపినరంనరంజయతి॥ ౩

క॥ తెలియనిమనుజునిసుఖముగ।దెలుపందగుసుఖతరముగదెలుపగవచ్చుం।
దెలిసినవానిందెలిసియు। దెలియసనరుదెల్పబ్రహ్మదేవునివశమే॥ ......

అ॥ననుకీదృశోమూర్ఖఃయతస్తత్స్వరూపంనిరూప్యతేతత్రాహ।అజ్ఞఇతి॥
నజానాతీత్యజ్ఞఃఅకించిజ్జ్ఞఃమూఢఇతియావత్-సుఖమక్లేశేనారాధ్యఃసమాధే
యఃతస్యోపదేశమాత్రేణైవ విస్రంభసమ్భవాదితిభావః విశేషంజానాతీతివి
శేషజ్ఞఃతత్వవేత్తాసుఖతరమత్యంతానాయాసేనేత్యర్థః॥ద్వివచనవిభజ్యే
త్యాదినాతరప్ప్రత్యయః ఆరాధ్యతేసమాధీయతే తద్బుద్ధేస్సర్వదా విశేష
గ్రహణమాత్రపర్యవసానాదితిభావః కింతుజ్ఞానంశాస్త్రజన్యసంవిత్ తస్య
లవేనదుర్విదగ్ధంపండితమానినంనరంమూర్ఖజనమిత్యర్థః బ్రహ్మాపికర్తుమ
కర్తుమన్యథాకర్తుంసమర్థశ్చతుర్ముఖోపికిముతాన్యఇతిభావః నరం
జయతిరంజయితుంనశక్నోతితన్మనస్సూక్తిసహస్రైరపిసమాధానాసంభవా
దితిభావః ఉక్తోభయమధ్యస్థామూర్ఖాఇతిఫలితార్థఃరంజనసంబంధస్యసం
బంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః అజ్ఞోవిశేషజ్ఞఇత్యత్రచ* అతోనుపసర్గేక
ఇతికప్రత్యయోనత్విగుపధజ్ఞేత్యాదినాకప్రత్యయః అతఏవాహ భగవాన్కా
త్యాయనఃఆకారాదనుపసర్గాత్కర్మోపపదోనభవతీతిప్రతిషేధేనేతివా

తిః కవ్యాఖ్యానే భావ్యకారేణార్థజ్ఞశబ్దముదాహృత్యాస్యార్థత్వస్య సమర్థ
నాత్ ఏతచ్చాసకృదుక్తం మదీయశృంగారశృంగాటకే పరుక్మిణీర సమయం స
మయజ్ఞేత్యాదిషు ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం అర్థ్యావృత్తభేదోయమున్నే
యః ఉత్తరత్రాపిభేదాంతరాణ్యున్నేయాని॥......................*

శ్లో॥ ప్రసహ్యమణిముద్ధరేన్మకరవక్త్రదంష్ట్రాంతరాత్సముద్రమపిస
న్తరేత్ప్రచలదూర్మిమాలాకులమ్।భుజంగమపికోపితంశిరసిపుష్పవ
ద్ధారయేన్నతుప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేత్॥......౪

చ॥ మకరముఖాంతరస్థమగుమానికముం బెకలింపవచ్చుబా। యకచలదూర్మి
కానికరమైనమహాబ్ధిదాటవచ్చుమ। స్తకమునబూవుదండవలెసర్పము
నైనధరింపవచ్చుమ।చ్చికఘటింపమూర్ఖజనచిత్తముదెల్పనసాధ్యమేరికిన్॥

వ్యా॥ అథద్వాభ్యాంమూర్ఖజనచిత్తస్యదురారాధ్యతామాహ॥ ప్రస
హ్యేతి॥ మకరః శింశుమారాఖ్యోజలగ్రాహవిశేషః తస్యవక్త్రేవదనగహ్వరే
దంష్ట్రాణాంనిశితాగ్రదశనవిశేషాణాంఅంతరాత్ అంతరాళాత్ అతిసంకటా
దిత్యర్థః ప్రసహ్యబలాత్కారేణమణింరత్నందురుద్ధరమపీతిభావః ఉద్ధరేదుద్ధ
ర్తుంశక్నుయాత్- జనఇతిశేషః కేనచిదవధానేనానయేదిత్యర్థః తథాప్రచ
లంతోత్తోలాయమానాః- యేఊర్మయస్తేషాంమాలాభిః పరంపరాభిరా
కులంసంకులం ఉల్లోలకల్లోలోజ్జృంభితమిత్యర్థః సముద్రమపిదుస్తరమపీ
తిభావః సంతరేత్ సమ్యక్తరితుంశక్నుయాత్ కేనచిత్ప్లవనసాధనేనేతిభావః
లంఘయేదితిపాఠే హనుమానివ కేనచిచ్ఛక్తివిశేషేణలంఘితుంశక్నుయాది
త్యర్థః తథాకోపితంసంజాతకోపంకోపవశాత్సపూత్కారం జిహ్వయాస్పృ
క్వాప్రాంతలేలిహానమిత్యర్థః తదస్యసంజాతం॥ * । తారకాదిభ్యఇతజితీత
చ్ప్రత్యయః తారకాదిరాకృతిగణః భుజంగం సర్పమపిదుర్ధరమపీతిభావః శిర
సికేశపాశేపుష్పేణతుల్యంపుష్పవత్ పుష్పస్రజమివేత్యర్థః * । తేనతుల్యం
క్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః ధారయేత్ ధారయితుంశక్నుయాత్ మణిమం
త్రాదిసాధనేనేతిభావః కింతుప్రతినివిష్టమభినివేశాక్రాంతం దురాగ్రహావిష్ట
మితియావత్ మూర్ఖజనస్యదుర్విదగ్ధస్యచిత్తం నారాధయేత్ ఆరాధయి
తుం సమాధాతుం నశక్నుయాత్ ఉపాయాలాభాదితిభావః మకర దం
ష్ట్రాంత స్థమణ్యుద్ధరణాది ప్రాయం మూర్ఖజన చిత్త సమారాధన మితి
శ్లోకార్థః॥..*

శ్లో॥ లభేతసికతాసుతైలమపియత్నతః పీడయన్పిబేచ్చమృగతృష్ణికా

సుసలిలం పిపాసార్దితః । కదాచిదపిపర్యటన్ శశవిషాణమాసాద
యేన్నతుప్రతినివిష్టమూర్ఖజన చిత్తమారాధయేత్ ।.........*

గీ॥ తివిరియిసుమున దైలంబుదీయవచ్చు । దవిలిమృగతృష్ణలోనీరుద్రావవచ్చు ।
దిరిగికుందేటికొమ్ముసాధింపవచ్చు । జేరిమూర్ఖులమనము రంజింపరాదు ॥

వ్యా॥ అః ఏవందుర్లభవస్తుసాధనేదుష్కరకార్యకరణేచసంభావనయా
శక్తిరుక్తానమూర్ఖచిత్తప్రసాధనే ఇదానీమత్యంతదుర్లభ వస్త్వపిప్రసా
ధమెన్నతుతచ్చిత్తమిత్యాహ । లభేతేతి ; యత్నతఃయత్నశ్చేత్ప్రయత్నాత్ । పం
చమ్యాస్తసిల్ పీడయన్ కేనచిద్యన్త్రేణసమ్మర్దయన్ సికతాసువాలుకాస్వపి
కాలత్రయేప్యంతస్నేహానధికరణభూతాస్వపీతిభావః తైలంస్నేహంలభేత
లబ్ధుంశక్నుయాత్ స్నేహాస్నేతైలమిత్యనుశాసనాన్నాత్ర తిలసంబంధిత్వా
శంకాకథం కావకారఇతి ద్రష్టవ్యం తథాపాతుమిచ్ఛాపిపాసా ॥ పాపానఇ
త్యస్మాద్ధాతోస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయేటాప్ తయా అర్దితః పీడితః
తృష్ణాతురస్సన్నిత్యర్థః మృగతృష్ణికాసుచమరుమరీచికాస్వపివాజలభ్రమమా
త్రదాయినీష్వపీతిభావః మృగతృష్ణాశబ్దాత్స్వార్థేకప్రత్యయః । ప్రత్యయస్థా
త్కాత్పూర్వస్యాతఇదాప్యసుపఇతీకారః సలిలంజలంపిబేత్పాతుంశక్నుయా
త్ పాఘ్రాధ్మేత్యాదినాపిబతేః పిబాదేశః తథాపర్యటన్ తత్రతత్రవనాంతరే
సంచరన్ కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్సమయేశశస్యమృగవిశేషస్యవిషాణంశృంగమపి
వాఙ్మాత్రగోచరమపీతిభావః ఆసాదయేదధిగంతుంశక్నుయాత్ నతుప్రతి
నివిష్టేత్యాదిపూర్వవత్ సికతాతైలాలాభాదివత్యంతదుర్ఘటంమూర్ఖచి
త్తసమారాధనమితిభావః మృగతృష్ణికాజల శశవిషాణయోర్గగనారవిందవం
ధ్యాపుత్రవదత్యంతాసంగతత్వముక్తంసురేశ్వరవార్తికే । మృగతృష్ణాంభసి
స్నాతఃఖపుష్ప కృతశేఖరః । ఏషవంధ్యాసుతోయాతి శశశృంగ ధనుర్ధర
ఇతిపద్యద్వయేప్యస్మిన్ మణిముద్ధరేదిత్యాదౌ అధికకిలింపతి శక్యార్థేలింపతి
తత్తథాఅపికబ్ధస్సముచ్చయేసంభావనాయాంచేత్తదనువాదఇతివివేకః ఉభ
యథాప్యనుశాసనసంభవాత్ ప్రకృతార్థోపపత్తేశ్చ యథావామరసిం
హః గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశంకా సంభావనాస్వపీ ; అత్రసముద్రంలంఘయే
దిత్యాదౌజహారస్వామీ అత్రమాణ్యుద్ధరణాద్యసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాద
తిశయోక్తిః శ్లోకద్వయమేతత్పృథ్వీవృత్తంతదుక్తంకేదారేణవృత్తరత్నాక
రేజసౌజసయలావసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ గురురితి అత ఏవ సికతాసుతైల
మిత్యత్రమృగతృష్ణికాసుసలిలమిత్యత్రమూర్ఖజనచిత్త మిత్యత్రచ అష్టసువ

ణే-విహితస్యవిచ్ఛేదస్యాభావాద్యతిభ్రష్టంనామదోషః ఇమమేవకేచిదవసయ
తింవదంతితదుక్తంవిద్యానాథేన । యత్రస్థానేయతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్టము
చ్యత ఇతి ॥ క్వచిత్పదమధ్యేతుయతిమిచ్ఛంతిసూరయః । యత్రపూర్వాప
రౌభాగౌనస్యాతామేకవర్ణకావితిదత్తిలవచనమపిసమాధాతుంనశక్నోతి-
పూర్వాపరభాగయోరేకవర్ణగతత్వాత్ - నిరంకుశాః ఖలుకవయోభ
వంతిసర్వ పథేనేత్యలమతిప్రపంచేన।.........................౫

శ్లో॥ వ్యాళంబాలమృణాళతంతుభిరసౌరోద్ధుంసముజ్జృంభతే
భేత్తుంవజ్రమణింశిరీషకుసుమప్రాంతేనసన్నహ్యతి । మాధు
ర్యంమధుబిందునారచయితుంక్షారాంబుధేరీహతే మూర్ఖా
న్యఃప్రతినేతుమిచ్ఛతిబలాత్సూక్తైస్సుధాస్యందిభిః॥......౬

మ॥ కరిరాజున్బిసతంతుసంతతులచేఁగట్టన్విజృంభించువా। డురువజ్రంబుశి
రీషపుష్పములచేనూహించుభేదింపదీ। పరచుంక్షారలవణాబ్ధికిన్మధుకణప్రా
ప్తిన్బ్రవర్తించు।నిద్ధరణిన్మూర్ఖులఁదెల్పనెవ్వఁడుసుధాధారానుకారోక్తులన్॥

వ్యా॥ అథమూర్ఖాననునయేచ్ఛాయాః అత్యన్తావివేకితామాహ।వ్యాళమి
తి॥ అసౌపుమాన్ వ్యాళందుష్టగజం-నతుసాధారణజన్తుమిత్యర్థః॥ ని॥ వ్యా
ళోదుష్టగజేసర్పఇతివిశ్వః బాలమృణాళతంతుభిః కోమలబిసకిసలయసూత్రైః
-ఈషన్నిరోధస్యాప్యనుపయుక్తైరితిభావః రోద్ధుంనియంతుం - సముజ్జృంభతే
కృతప్రయత్నోభవతీత్యర్థః-తథావజ్రమణింహీరాఖ్యమణివిశేషం-అరోహా
లేఖ్యమపీతిభావః॥ ని॥ హీరోవజ్రశ్చకథ్యతఇతిహలాయుధః శిరీషకుసుమస్యా
తికోమలపుష్పవిశేషస్యప్రాంతేనాంచలేనభేత్తుంవిదారయితుం సన్నహ్యతి
ఉద్యుక్తఇత్యర్థః తథాక్షారాంబుధేః లవణార్ణవస్య నతుస్వల్పజలాశయ
స్యమధుబిందునాక్షౌద్రవిప్రుషానత్వవిచ్ఛిన్నమధుధారాసంపాతేనేత్యర్థః
మాధుర్యంమధురగుణం రచయితుంసంపాదయితు మీహతేకాంక్షతికోసా
విత్యతఆహ- యఃపుమాన్బలాద్వాక్పాటవాత్ సుధాస్యందిభిరమృతస్వాదుభి
రతిమధురైరిత్యర్థః సూక్తైః ప్రియోక్తిభిః నపుంసకేభావేక్తః మూర్ఖాన్ప్ర
తినేతుంసమాధాతుమిచ్ఛతి సోసావితిసంబంధః మృణాళతన్తుభిర్వ్యాళనిరోధ
నాదితత్పరఇవమూర్ఖాననునయపరోప్యత్యన్తావివేకీతిభావః అత్యంత దుష్క
రంమూర్ఖప్రసాదనమితిఫలితార్థః యత్రయఃప్రతినేతుమిచ్ఛతివాంఛతి అ
సౌసముజ్జృంభతఇత్యాదివిశిష్టాననయేచ్ఛావిజృంభణాదిర్వాక్యార్థయో
ర్నిదర్శనైకత్వాసంభవాత్సాదృశ్యలక్షణాయామ సంభవద్వస్తు సంబంధో

వాక్యార్థస్య త్రినిదర్శనాభేదః- నచాయందృష్టాన్తః వాక్యభేదేన ప్రతిబింబ
కరణాపేక్షితస్యోత్థానాత్ అతఏవ వాక్యార్థే వాక్యార్థ సమారోపాద్వా
క్యైకవాక్యతాయాంతదభావఇత్యలంకారసర్వస్వకారః శార్దూలవిక్రీడితం
సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్॥౬

శ్లో॥ స్వాయత్తమేకాన్తహితంవిధాత్రా వినిర్మితంఛాదనమజ్ఞతాయాః
విశేషతస్సర్వవిదాంసమాజే విభూషణంమౌనమపండితానాం॥......౭

తే-గీ॥ స్వవశముహితంబుమూఢతాచ్ఛాదనంబు। గాఁగనీగతినిర్మిం
చెఁగఁజలభవుఁడు। సర్వవిదులగుసుజనుల సభలలోన। మౌనమెవి
భూషణము మూఢ మానవులకు॥......................౭

వ్యా॥అ॥అథైషాంగతిమాహ॥స్వాయత్తమితి॥ విధాత్రా బ్రహ్మణాకర్త్రా
స్వాయత్తమాత్మాధీనం నతుపరోపదేశసాపేక్షం॥ ని॥అధీనోనిఘ్నఆయత్త
ఇత్యమరః॥ఏకాంత హితమత్యంతహితకారి స్వావగుణాచ్ఛాదకత్వాదితిభా
వః॥తథావిశేషతో విశేషాకారేణ సార్వవిభక్తికస్తసిః॥సర్వవిదాంసమాజే
సర్వజ్ఞసభాయాంవిభూషణముపస్కారహేతుభూతత్వాద్భూషణప్రాయం
మౌనంతూష్ణీంభావః॥ కర్మణ్యాయిగన్తాచ్చలఘుపూర్వాదిత్యణ్ అపండితా
నామవిదుషాంసంబంధిన్యాఃఅజ్ఞతాయాఃమౌఢ్యస్యాచ్ఛాదనమాచ్ఛాదకంస
ద్వినిర్మితంరచితంఅతోపండితైర్నిజమౌఢ్య సంగోపనార్థం మౌనేనైవవ
ర్తితవ్యమిదమేవైతేషాంగతిః అన్యథాపహాస్యాస్పదతాస్యాదితిభావః ఏకా
న్తకృతమితిపాఠేతుకృతంకర్మభావేక్తః ఏకాన్తకృతం రహస్యనుష్ఠితంక
ర్మఅజ్ఞతాయాఃఛాదనంసద్వినిర్మితమపండితానాంమౌనం - భూషణం
సద్వినిర్మితమితిప్రత్యేకమన్వయోద్రష్టవ్యః అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థమేకాంత
ఏవకర్మకర్తవ్యమపండితైర్మౌనిభిరేవస్థాతవ్యమన్యథాస్వరూపప్రకాశనే
నాపహాస్యాస్పదతాస్యాదితిభావః ఉపజాతివృత్తం - ఇంద్రోపేంద్రవజ్రమితి
లక్షణాత్- తాద్వ్యైకీదృగ్విధా॥ శ్లో॥ స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః॥ ఉపేం
ద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ। అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజఃపాదాయదీయా ఉప
జాతయస్తాఇతివృత్త రత్నాకరోక్తత్వాత్॥......................౭

శ్లో॥ యదాకించిద్జ్ఞోహంగజఇవమదాంధస్సమభవం తదాసర్వజ్ఞో
స్మీత్యభవదవలిప్తంమమమనః। యదాకించిత్కించిద్బుధజనసకాశాదవగతం
తదామూర్ఖోస్మీతిజ్వరఇవ మదో మే వ్యపగతః॥......................౮

చ। తెలివియొకింతలేనియెడఁదృప్తుఁడనైకరిభంగిసర్వముం।

తెలిసితినంచుగర్వితమతిన్విహరించితిఁదొల్లియిప్పుడు । జ్ఞ్వల
మతులైనపండితుల సన్నిధినించుకబోధశాలినై । తెలియని
వాఁడనై మెలగితింగతమయ్యె నితాంతగర్వముల్॥......౮

వ్యా॥ అథకస్యచిదనుభవినః పరాన్ప్రతిస్వానుభవప్రకారమాహ । య
దేతి॥ అకించిద్జ్ఞః అల్పజ్ఞస్సన్ యదా యస్మిన్ సమయే గజఇవ మదేన దర్పేణా
న్ధః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యస్సమభవం జాతోస్మి తదా తస్మిన్ సమయే
సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞోస్మీతి మమ మనః అవలిప్తం గర్వితమభవత్। అల్పవిద్యోమహా
గర్వితి న్యాయాదల్పజ్ఞత్వస్యైవ గర్వహేతుత్వాదితి భావః॥ ని ॥ అవలేపస్తుగ
ర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతివిశ్వప్రకాశః తదా యదా బుధజన సకాశా
ద్విద్వజ్జనముఖాదిత్యర్థః॥ * । ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచ
మీ కించిత్కించిత్ స్వల్పంస్వల్పంశాస్త్రబోధితాచారాదికమితి శేషః అవగ
తంజ్ఞాతంతదామూర్ఖః మూఢోస్మీతి మే మమ మదో జ్వర ఇవవ్యపగతో నిర్గ
తః అభూదితి శేషః జ్వరవద్వికారకారిత్వాన్మదస్యైతత్సామ్య మిత్యవగంత
వ్యం ఆచార్యవాన్పురుషో వేదేతి శ్రవణాదాచార్యాదవగతవిద్యస్యైవవివేక
సంభవాదితి భావః అల్పజ్ఞోపి సన్ య స్సర్వజ్ఞమాత్మానం మనుతే స ఏవ మూ
ర్ఖః యస్తు సర్వజ్ఞోపి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్యానితి వివేకః మదో గర్వహే
తుర్గురుశుశ్రూషాదిర్వినయహేతురితిఫలితార్థః యద్వా ఏతావంతంకాలం
మదవశాన్మూర్ఖోస్మి ఇదానీంగురుశిక్షావశాద్వివేకావగతిరితివా యోజనీ
యం-శిఖరిణీవృత్తం రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥

శ్లో ॥ క్రిమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగంధిజుగుప్సితం నిరుపమరసప్రీ
త్యాఖాదన్ ఖరాస్థినిరామిషమ్ । సురపతిమపి శ్వా పార్శ్వస్థంవిలో
క్యనశంకతే నహిగణయతి క్షుద్రో జంతుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్॥ ౯

చ॥ క్రిమిసముదాయసంకులము గేవలనింద్యము పూతిగంధహే।యము
నునిరామిషంబు నుఖరాంగభవంబగు నెమ్ముఁగుక్క-। దానమలుచుఁ
జెంతనున్న సురనాథునిఁగన్గొనిసిగ్గుఁజెంద। దల్పమనినిజస్వభావముద
లంపదునీచపుఁబ్రాణియెయ్యెడన్ ॥ ౯

వ్యా॥ మూర్ఖస్యాతినైచ్యం దృష్టాంతముఖేనాహ॥ క్రిమికులేతి॥ శ్వాశునకః
క్రిమికులైరమేధ్యమధ్యోత్పత్తిమదపాదజంతుసంతతిభిశ్చితంవ్యాప్తంలాలా
క్లిన్నంవసాపూరార్ద్రంయద్వా- లాలా- సృణీకాదంతాంతర్జల మితియావ
త్। ని॥ సృణీకాస్యందినీలాలేత్యమరః- తయాక్లిన్నంఖాదనసమయేతస్యాస్త

త్రిస్రివణాదితిభావః విగంధిదుర్గంధి అత్రవిశబ్దస్యవ్యాతిపర్యాయత్వవివక్షా యాం॥ ✻॥ గంధస్యేత్యాదినాసమాసాంత ఇకారాంతాదేశఃయద్వావిగంధ అనుగంధోఽస్యాస్తీతివిగంధి అతఏవజుగుప్సితంహేయంతదపినిరామిషంమాం సలేశశూన్యంతదపేక్షురాస్థిరాసభక్షకసం। నిరుపమఃఉపమానరహితోరామో రసః స్వాదః తత్రయా ప్రీతిః ప్రేమాతయాఖాదన్భక్షయన్పార్శ్వస్థమంతికస్థం। ✻॥ సుపిస్థఇతికప్రత్యయః- సురపతిమింద్రమపికిము తాన్యమితిభావః విలోక్య నశంకతే- నలజ్జతేఇత్యాహి- క్షుద్రోజంతుఃనీచజంతుః పరిగ్రహేస్వీకృతవస్తు నిఫల్గుతాం- తుచ్ఛత్వంనగణయతి- నమనుతఇత్యర్థఃజుగుప్సితకర్మాచరణతత్ప రోమూర్ఖోఽప్యేవంనమహద్విగర్హణాద్బిభేతీతిభావః॥ ని॥ పత్నీపరిజనాదా నమూలశాపాః పరిగ్రహాఇత్యమరః॥ ఫల్గుతుచ్ఛమసారంచేతియాదవశ్చ- అ త్రాప్రస్తుతవృత్తాంతకథనాత్ప్రస్తుతమూర్ఖజనప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలం కారః। ✻। అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే। అప్రస్తుతప్రశంసే యంసారూప్యాది నియంత్రితేతిలక్షణాత్ ఇయంచోక్తార్థానుప్రాణితేతి సంకరః - హరిణీవృత్తం భవతిహరిణీన్సౌమ్రౌస్లౌ గో రసాంబుధివిష్టపైరి తిలక్షణాత్। ౯

శ్లో॥ శిరశ్శార్వంస్వర్గాత్పశుపతిశిరస్తఃక్షితిధరంమహీధ్రాదుత్తుంగా దవనిమవనేశ్చాపిజలధిమ్। అధోగంగాసేయంపదముపగతాస్తోకమథ వావివేకభ్రష్టానాం భవతివినిపాతశ్శతముఖః। ౧౦

శా॥ ఆకాశంబుననుండిశంభుని శిరంబందుండిశీతాద్రిను। శ్లోకంబైన హిమాద్రినుండిభువిభూలోకంబునందుండిను। స్తోకాంభోధింబయో ధినుండిపవనాంతోలోకముంజేరగం। గాకూలంకష పెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్ । ౧౦

వ్యా॥ అథావివేకస్యానర్థాదికథనద్వారా వివేకస్యావశ్యకత్వం ప్రదర్శ యతి॥ శిరఇతి॥ అత్రోత్తరవాక్యేతచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వాద్యచ్ఛబ్దోఽధ్యాహ ర్తవ్యఃయత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ ఉత్తరవాక్యస్థయచ్ఛబ్దస్యైవపూర్వవా క్యతచ్ఛబ్దానపేక్షితత్వనియమాత్ తథాచయాగంగాస్వర్లోకాత్శర్వస్యేదం శార్వమైశ్వరం। ని॥ ఈశ్వరశ్శర్వఈశానఇత్యమరః॥ ✻। తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్య యఃశిరశ్శీర్షముపగతేతిసర్వత్రానుషజ్యతేప్రథమవిశేషఃతదనుపశుపతేశ్శర్వ స్యశిరస్తశ్శీర్షాత్ పంచమ్యాస్తసిల్ధరతీతిధరః పచాద్యచ్ క్షితేర్భూమేఃధరఃక్షి తిధరః- తంహిమవంతం-ఉపగతామహీంధరతీతిమహీధ్రః। ✻॥ మూలవిభు

జాడిత్వాత్ప్రత్యయః యథాహ వామనః ఇహిప్రథావదోమూలవిభుజాది
దర్శనాదితిఅతఏవ॥ ని॥ మహీధ్రశిఖరిక్ష్మాభృదిత్యాద్యమరః- ఉత్తుంగాదున్న
తాన్మహీధ్రాద్ధిమపదాఖ్యక్షితిధరాదవనింభువముపగతా- అపవేశ్చాపిజల
ధింసముద్రముపగతానదీనాంసాగరోగతిరితిగంగా సాగరపూరణేతివచనాది
తిభావఃఅథో అనంతరం॥ ని॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో
అథేత్యమరః- సేయంపరిదృశ్యమానాగంగా- మందాకినీస్తోకమల్పంపరిమిత
మితియావత్ పదంస్థానండుపగతా ప్రాప్తాయద్వా - అథఃఉక్తప్రకారేణాధః
ప్రదేశే- పాతాళేవాపదమితియోజనా। అథవా తథాహీత్యర్థః పతనాంత
రేవావివేకభ్రష్టానాంవివేకశూన్యానాం- స్థానభ్రష్టానాంచ-శతముఖోబహు
ప్రకారఃవినిపాతో భ్రంశఃఅధోధః పంచనంచభవతివివేకయుక్తానాంతు నైవం
అతోవివేకాన్న భ్రంశితవ్యమితిభావః యతస్సకలలోకమహితాయా అపిగం
గాయాఽప్యేవం శవశాదృగవస్థాపత్తిః కిముతాన్యేషా మితివివేకస్యాత్యం
తావశ్యకత్వమిత్యవగంతవ్యం పురాకిలతత్ర భవాన్ । భగీరథో అశ్వమేధీ
యాశ్వాన్వేషణ తత్పరతయా పాతాళ ముపగతానాం కపిలవిలోచనానల
భస్మీకృతానాం సగరకుమారాణా మూర్ధ్వలోక ప్రాప్త్యర్థం స్వర్లోకా
త్సురసరిత మవతారయామాసేతి పౌరాణికకథాత్రానుసంధేయా అత్రా
నేకస్మిన్నాధారే కస్యాధేయభూతాయాః గంగాయాః స్థితికథనాత్ప
ర్యాయాఖ్యోఽలంకారః తదుక్తం విద్యానాథేన । * । క్రమేణైకమనేక
స్మిన్నాధారే వర్తతే యది ఏకస్మిన్నథవా నేకే పర్యాయాలంకృతిర్మతేతి
శిఖరిణీవృత్తంలక్షణంతూక్తమ్ ।... ... ౧౦

శ్లో॥ శక్యోవారయితుం జలేనహుతభుక్ఛత్రేణ సూర్యాతపో నాగేం
ద్రోనిశితాంకుశేన సమదోదండేన గోగర్దభౌ। వ్యాధిర్భేషజసం
గ్రహైశ్చ వివిధై ర్మంత్రైః ప్రయోగైర్విషం సర్వస్యౌషధ మస్తి
శాస్త్రవిహితంమూర్ఖస్యనాస్త్యౌషధమ్ । ౧౧

చ॥ జలములసగ్ని శూర్పమునఁజండమయూఖునిదండతాడనం। బుల
వృషగార్దభంబులను బోల్పగుమత్తకరీంద్రముఁ సృణిం। జెలగెడు
రోగమౌషధముచే విషముండగు మంత్రయుక్తిని । మ్ములఁదగఁ జ
క్కఁజేయనగుమూర్ఖునిమూర్ఖతమాన్పవచ్చునే। ౧౧

వ్యా॥ అ॥ అథాగ్న్యాదీనాంవినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదితజలాదికజలా
దిరూపహేతూన్ ప్రతిపాద్య మౌర్ఖ్యస్య నివారణే శాస్త్రీయభావం హేత్వ

భావంచస్ఫుటీకుర్వన్నాహ। శక్యఇతి। హుతభుక్ హుతం- హోమద్రవ్యం
హవిః- పురోడాశవపాదిభు నక్తీతిహుతభుక్- వైదికాగ్నిః. అత్రతుగృహాది
దాహకృత్ లౌకికోగ్నిరితిమంతవ్యం జలేనఉదకేనవారయితుంనివారయితుం
శక్యఃఏవంరీత్యాసూర్యాతపస్సూర్యస్యరవేరాతపఃఛత్రేణవారయితుంశక్యఇ
తిపదద్వయస్యోత్తరత్రాప్యనుషంగఇతిమంతవ్యంసమదః-మదసహితఃనాగేం
ద్రోగజశ్రేష్ఠఃనిశితాంకుశేన- తీక్ష్ణాంకుశేనగౌః-వృషభః-గార్దభః- రాసభ
శ్చదండేనవ్యాధిఃకుష్ఠాదిరోగఃభేషజసంగ్రహైః-ఔషధసంగ్రహైశ్చఅత్రచ
కారాత్ మహామంత్రజపహోమసురార్చనదానాదికమపిగృహ్యతే॥ శ్లో॥ త
చ్ఛాంతికపౌష్టికైర్దానైర్జపహోమసురార్చనైరితిస్మరణాత్ విషంకాల
కూటాదివివిధైర్నానావిధైః- మంత్రైః-మంతారం-త్రాయంతే- రక్షంతీతి
మంత్రాః- తైర్మంత్రైఃప్రణవాదిభిః- విశిష్టైః- ప్రయోగైశ్చనివారయితుం
శక్యమిత్యర్థః- తస్మాత్ సర్వస్య-ప్రాణిహింసాకారణీభూతదుష్టజంతుజాత
స్యశాస్త్రవిహితం- శాస్త్రవిధిచోదితం ఔషధంజలాదిరూపభేషజంఅస్తి
మూర్ఖస్యతుఔషధం-మూర్ఖతానివారణసమర్థంసుభాషితాదిరూపం -
నాస్తిశాస్త్రవిహితంనవర్తతే। ౧౧

ఇతినీతిశతక వ్యాఖ్యానే మూర్ఖపద్ధతివర్ణనంనామ
ప్రథమదశకమ్.

శ్రీరస్తు.

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే
నీతిశతకే విద్వత్పద్ధతి ప్రారంభః.

శ్లో॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరశ్శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయోవసంతివిషయేయస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః। త
జ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియస్త్వర్థం వినాపీశ్వరాః కు
త్స్యాస్స్యుఃకుపరీక్షకైర్నమణయోయైరర్ఘతఃపాతితాః॥

చ॥ సకలకలావిభూషితులు శబ్దవిదుల్నయతత్వబోధకు। ల్పురిక
టకీందురీ లేన్నృపతిపజ్జను నిర్ధనులై చరింతురా। విశ్రుతపూజా
ద్యమాదారదివిత్తము లేక యవారుపూజ్యులం। ధకజనదూ
షితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్॥...౧౨

వ్యా॥ అ॥ అథమూర్ఖపద్ధతివైలక్షణ్యేన విద్వత్పద్ధతిం వర్ణయతి। య
ద్యప్యుక్తం- వివేకస్యాత్యంతావశ్యకత్వం - తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞానసాధ్య
త్వాత్తస్య చ- విద్వదధీనత్వాత్తత్పద్ధతివర్ణనమిదానీమారభతే॥ వ్యా॥ శా
స్త్రేతి॥ శాస్త్రైః- కాణాదగౌతమీయాదిభిరుపస్కృతాః- అలంకృతాస్త
థా- శబ్దేన సుందరాః మనోహరాః గిరో వాచో యేషాం తే తథోక్తాః- అతిశయ
ద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణేనైవ- సర్వేషాం శాస్త్రాణాం- సంగ్రహీతత్వాత్పృథక్త్వే
న- శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పౌనరుక్త్యదూషణం స్యాత్తథాపి గోబలీవర్దన్యాయే
న సమాధేయం యద్వా సర్వశాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః- సమ్యక్ శిక్షాపా
టవాత్ప్రబుద్ధాఖిలశాస్త్రసిద్ధాంతత్వేన శిష్యద్వారా వాఖ్యాతనిఖిలాగమా ఇ
త్యర్థః యద్వా శిష్యేభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హాః నతు కుహకతయా గ
ర్భ ఏవ విజీర్ణీకృతా ఇత్యర్థః తథాభూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః॥ ని॥
ఆగమశ్శాస్త్ర ఆయతావితి విశ్వః అత ఏవ విఖ్యాతాస్సర్వత్ర ప్రసిద్ధాః కవయో
విద్వాంసః నిర్ధనాః ధనహీనాస్సంతః యస్య ప్రభోః రాజ్ఞో విషయే దేశే- సన్ని
ధౌ వా సంతి తిష్ఠంతి తన్నిరర్థత్వేనావస్థానం తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభోరేవ
జాడ్యమాంద్యం- హైన్యమితి యావత్॥ * ॥ గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః క
ర్మణి చేతి ష్యఞ్ప్రత్యయః సుధియో విద్వాంసస్తు అర్థం ధనం వినాపి॥*॥ పృథగ్వి
నేత్యాదినా సముచ్చయః ఈశ్వరాః- సమర్థాః పూజ్యా ఇత్యర్థః విద్యయా
ఏవ తేషాం మహాధనత్వాదితి భావః కింతు మైః కుపరీక్షకైః రత్నశాస్త్ర పరిజ్ఞా
నాభావాత్కుత్సితపరిజ్ఞానిభిః మణయః అమూల్యా అపీతి భావః- అయమర్థః-
విద్వద్భిః ప్రభుసమాశ్రయేణైవ స్థాతవ్యం। శ్లో॥ సదాశ్రయేణ శోభంతే పండి
తా వనితా లతేతి న్యాయాత్ తత్ర న తే యది విద్వన్మనోరథం పూరయేయు
స్తత్తేషామేవ కుత్సితత్వం విద్వాంసస్తు కుపరీక్షకోపహతమణయ ఇవ న కుత్స్యా
ఇతి అతశ్శ్రేయః కామైః ప్రభుభిః తన్మనోరథపూరకైరేవ భవితవ్యమితి తాత్ప
ర్యం శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం లక్షణం తూక్తం॥..............౧౨

శ్లో॥ హర్తుర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్ణాతి యత్సర్వదా హ్యర్థిభ్యః
ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్। కల్పాంతేష్వపి న ప్ర

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

యాతినిధనం। విద్యాఖ్యమంతర్ధనం యేషాం తాన్ప్రతిమానముజ్ఝ
తనృపాఃకస్తైః సహ స్పర్ధతే।........................౧౫

ఉ॥ హర్తకుఁగాదుగోచరమహర్నిశముం సుఖపుష్టిసేయుసత్కీ_ర్తి
ఘటించువిద్య యనుదివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిన్ । బూతిఁగనిచ్చి
నంబెరుఁగుఁబోదుయుగాంతపువేళనైనభూ । భర్తలుదద్ధనాధికుల
పట్టునగర్వము మానుటొప్పగున్।........................౧౫

అ॥ అథవిద్యాధనస్యప్రసిద్ధధనవైలక్షణ్యావర్ణనద్వారా విదుషాము
త్కర్షమాపాదయన్నేతేషుగౌరవేణవిశ్వాసోత్పాదనార్థం నృపాంత్సంబో
ధయతి। వ్యా॥ హర్తురితి- యద్విద్యాఖ్యంధనంహర్తుశ్చోరాదేర్హర్తుమి
తిశేషః నంతపాతే అపహర్తుమిత్యర్థః - గోచరంనయాతి విషయతాంన
ప్రాప్నోతీతిభావప్రధానోనిర్దేశః తస్యాత్యంతదుర్గ్రాహత్వాదితిభావః- త
థాసర్వదాకాలత్రయేపికిమప్యనిర్వాచ్యంశంసుఖంపుష్ణాతిప్రవర్ధయతి। *॥
అర్థానామార్జనేదుఃఖమిత్యాదిస్మరణాత్ప్రసిద్ధంతునైవమితిభావఃఅనిశంసర్వ
దాఅర్థిభ్యోవిద్యార్థిభ్యఃయాచకేభ్యశ్చప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయమా
నంపీయమానమపిచపరాముత్కృష్టాంవృద్ధిమభ్యుచ్ఛ్రియంప్రాప్నోతివిద్యా
యావ్యాఖ్యానేనాభివృద్ధిసంభవాదితిభావః తథాకల్పాంతేష్వప్రళయేష్వపిని
ధనంనాశం నప్రయాతిననశ్యతీత్యర్థః- కల్పాంతేష్వపీతి బహువచనగ్రహ
ణంవిద్యాధనస్యాత్యంతవినాశాభావప్రకాశనార్థం ప్రసిద్ధంతూ_క్త విపరీతమి
తిభావః- తదు_క్తం। శ్లో॥ నభోగహార్యానచబంధుహార్యానభ్రాతృహార్యాన
చరాజహార్యా। స్వదేశమిత్రంపరదేశబంధుర్విద్యాసుధాంయేపురుషాఃపిబం
తీతి తద్విద్యాఖ్యంవిద్యాభిధానంయ_త్తదోర్నిత్యసంబంధా_త్తచ్ఛబ్దస్యాధ్యా
హారః అంతర్ధనమభ్యంతర_స్థవిత్తంయేషాంపురుషాణామ_స్తీతి శేషఃఅత_స్తా
న్విద్యాధనాన్ప్రతి హేనృపాఃరాజానోమానంకోపం దురాగ్రహమితియావ
త్ ఉజ్ఝతత్యజతత్రైవిద్యద్భిస్సహకఃపుమాన్ స్పర్ధతేనిగృహ్ణాతి - నకోపీత్య
ర్థఃతత_స్తేసదాసర్వదాగౌరవేణబహుమాననీయాఇతిభావః అత్రోపమా
నాత్ప్రసిద్ధధనాదుపమేయస్య విద్యాధనస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకా
రః। *॥ ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్సయేవసఇతికావ్యప్రకాశకారలక్ష
ణాత్ వృ_త్తంపూర్వవత్ ।........................౧౫

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాన్పండితాన్మావమంస్థా_స్తృణమివల
ఘులక్ష్మీర్నైవతాన్సంరుణద్ధి।అభినవమదరేఖాశ్యామగం

డస్థలానాంనభవతిబిసతంతుర్వారణం వారణానాం॥...౧౪
తే-గీ॥ ప్రభువులుపండితులగువారివలనగర్వ।కలసమానుఁడు
వారుమీకలిమితృణము। లీలఁబోలంపలేమిమృణాళగుణము।
భూరిమదవారణములకువారణంబే॥...............౧౪

వ్యా॥ అ॥ అథత్వదీయలక్ష్మీర్న తేషాంప్రతిబంధికా-అత స్తేషుబహు
మానాచరణతత్పరేణైవభవితవ్యమితిసదృష్టాంతం రాజానం సంబోధయతి॥
అధీతి॥ హేనృపఅధిగతపరమార్థాఃవిజ్ఞాతత్వార్థాః సర్వేగత్యర్థాః జ్ఞానా
ర్థాఇతిన్యాయాత్ అథవాప్రాప్తపురుషార్థాఃపండితాఃవిదుషోమావమం
స్థాఃమావమానయ-మన్యతేరవపూర్వాల్లుఙిథాఃనమాఙ్యోగఇత్యట్ప్రతిషే
ధఃకుతస్తృణమివలఘులక్ష్మ్యానిస్సారాలక్ష్మీస్త్వదీయసంపత్తిః॥ ని॥ శోభా
సంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్శ్రీరితిగీయతఇతివిశ్వః- తాఃపండితాన్నైవసంరుణ
ద్ధి- ఈషదపిసంరోద్ధుంనశక్నోతీత్యర్థః తత్రదృష్టాంత - అభినవమదరేఖాభిః
దానధారాభిః శ్యామానిగండస్థలాని - ఏషాం తేషాంవారణానాం మత్తేభా
నాం- బిసతంతుఃమృణాళసూత్రం- వారణంప్రతిబంధకభూతం నభవతిఅతః
పండితేషుబహుమానాచరణతత్పరేణైవభవితవ్యమిత్యర్థః - అత్రదృ
ష్టాంతాలంకారః॥ * । యత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే- సా
మాన్యధర్మఃవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్ - సచోక్తోపమ
యాంగేనసంకీర్యతే-మాలినీవృత్తం॥*॥ననమయయయుతేయం మాలినీభో
గిలోకైరితి లక్షణాత్॥...................................౧౨

శ్లో॥ అంభోజినీవనవిహారవిలాసమేవహంసస్యహంతినితరాం
కుపితోవిధాతా। నత్వస్యదుగ్ధజలభేదవిధౌప్రసిద్ధాంవైదగ్ధ్య
కీర్తిమపహర్తుమసౌ సమర్థః॥...............౧౩

చ॥ వనజభవుండుగోపమునవాహనమైనమరాళభర్తకున్।
వనజవనీవిహారకలనంబుదొలంగఁగఁజేయుగానిగుం।భనము
నదుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢనైపుణీ। జనితమహాయశోవి
భవసారముహంసకుమాన్పజాలునే॥...............౧౩

వ్యా॥ అ॥కింబహునాబ్రహ్మకుపితదీయవైదగ్ధ్యాపహరణేనశక్తఇతి దృష్టాం
తముఖేనాహ।* అంభోజనీతి। విధాతాబ్రహ్మాకుపితః కేన చిద్ధేతునా క్రుద్ధ
స్సన్- హంసస్యనిజయానమరాళస్య- అంభోజనీవనేపద్మినీవనేయోవిహారః
క్రీడాసఏవవిలాసఃలీలాతమేవనత్వన్యత్ -నితరాంఅతిశయేన-హంతినాశయతి.

అపహర్తుం విలాసమేకమితి పాఠే ఏకం కేవలం విలాసమిత్యన్వయః- అంభో
జాకరసంశోషణేన తత్ర విహారభంగమాత్రమేవ-కర్తుం శక్నోతీత్యర్థః- కింత్వ
సౌవిధాతా- హంసస్య దుగ్ధజలయోః క్షీరనీరయోర్భేదవిధావిభాగకరణవి
షయే ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం-వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యేన। శ్లో॥ కృత్యేషు వస్తుషు చా
తుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యత ఇత్యుక్తలక్షణనైపుణ్యేన ప్రయుక్తాయాః కీర్తిస్తా
మపహర్తుం న శక్నోతి హంసో హి క్షీరమిశ్రితే నీరే నీరం విహాయ క్షీరం గృహ్ణాతీ
తి ప్రసిద్ధిః-ఏవం కుపితః రాజా స్వవిషయవాసాది భంగమాత్రమేవ కర్తుం శ
క్నోతి న తు తేషామశేషవిద్యాపరిశీలనజనితచాతుర్యభంగమతో నిష్కోపేన
భవితవ్యం విద్వత్సు రాజ్ఞేతి తాత్పర్యం- అత్రాప్రకృతవిధాతృవృత్తాంతకథనా
త్ ప్రస్తుత రాజవిద్వజ్జనప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః- లక్షణం తూక్తం-
వసంతతిలకావృత్తం। * । ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగాగ ఇతి లక్షణాత్॥*

శ్లో॥ కేయూరాణి న భూషయంతి పురుషం హారా న చంద్రోజ్జ్వ
లాః స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలంకృతా మూర్ధజాః।
వాణ్యేకా సమలంకరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయంతేఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥*
ఉ॥ భూషలుగావు మర్త్యులకు భూరిమయాంగద తారహారము
ల్। భూషిత కేశపాశ మృదుపుష్ప సుగంధజలాభిషేకముల్।
భూషలుగావు పూరుషుని భూషితుఁ జేయు పవిత్రవాణి వా।
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు న
న్నియున్॥ ౧౮

వ్యా॥ అ॥ అథ విదుషాం తావద్విద్వైవభూషణరూపసంపత్తిరిత్యా
హద్వాభ్యాం। *। కేయూరాణీతి। కేయూరాణ్యంగదాని యద్యపి కేయూర
మౌక్తికజభుజశిరోభూషణత్వేన తద్విత్వమేవ వక్తవ్యం తథాపి తద్విశేషవివక్షా
యాం బహువచనప్రయోగ ఇతి మంతవ్యం-పురుషం జనం న భూషయంతి నాలం
కుర్వంతీతి యథాయోగసంబధ్యతే- చంద్రవదుజ్జ్వలా ధవళతరాః హారాము
క్తాహారాశ్చ న భూషయంతి- స్నానమభిషేకోపి న భూషయతి - విలేపనం ఘన
సారకస్తూరీగంధసారచర్చాపి న భూషయతి కుసుమం మల్లికామాలతీచంపకా
దిపుష్పమపి-జాతావేకవచనం-న భూషయతి- అలంకృతా అభ్యంగపుష్ప
మాల్యాదినా సమ్యక్ప్రసాధితా మూర్ధజాః శిరోరుహా అపి న భూషయంతి
పురుషమితి సర్వత్రానుషంగః కింత్వేకా కేవలా వాణీ పురుషం సమలంకరోతి

సమ్యగ్భూషయతి - కేయంవాణీత్యత ఆహ - యాసంస్కృతా వ్యాకరణాదిప
రిశుద్ధా ధార్యతే స్వాయత్తీక్రియతే సేత్యర్థః యాపతచ్ఛబ్దేనసంబంధః - ననుకే
యూరాదీనాంవిభూషణత్వేనప్రసిద్ధత్వాత్తన్నిషేధః ప్రత్యక్షాపలాపస్స్యా
దిత్యాశంక్య తేషాం క్షయిష్ణుత్వాన్నతథాత్వమిత్యాహ - అఖిలభూషణానికే
యూరాద్యుక్తాశేషభూషణానిక్షీయంతే కాలక్రమేణనశ్యంతి క్షీయంతే ఖల్వి
తి శాఖే ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే వాగ్భూషణంసంస్కృత వాగ్రూపభూష
ణంతు సతతంభూషణం నిత్యభూషణం కదాపి నశ్యతీత్యర్థః - వ్యతిరేకాలం
కారః లక్షణంతూక్తం ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥

శ్లో॥ విద్యానామనరస్యరూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తంధనం వి
ద్యాభోగకరీ యశస్సుఖకరీవిద్యాగురూణాంగురుః । విద్యాబం
ధుజనో విదేశగమనే విద్యాపరాదేవతా విద్యారాజసుపూజ్య
తేనహిధనంవిద్యావిహీనః పశుః॥ ... ౧౬

ఉ॥ విద్య నిగూఢగుప్తమగు విత్తము రూపము పూరుషాళికిన్ ।
విద్య యశస్సు భోగకరి విద్య గురుండు విదేశబంధుడున్ । విద్య వి
శిష్టదైవతము విద్యకు సాటిధనంబు లేదిలన్ । విద్యనృపాలపూ
జితము విద్య నెఱుంగనివాడు మర్త్యుడే॥ ... ౧౭

వ్యా॥ విద్యానామేతి॥ రూపంనామ కుండలహారనూపురాంగదాది చతు
ర్విధభూషణాభావేపి విభూషితవద్భాసమానఆకారవిశేషః - తదుక్తంభావ
ప్రకాశే॥ శ్లో॥ అవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం యద్భూషితమి
వాభాతి తద్రూపమితికథ్యత ఇతి - విద్యానామ వేదశాస్త్రాదిజ్ఞాత్మికం విద్యైవ
నరస్య పుంసోధికంభూయిష్ఠంరూపముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లోకరం
జకత్వాదితిభావః తథా ప్రచ్ఛన్నంనిగూఢంయథాతథాగుప్తంరక్షితధనంవి
ద్యైవేతిసంబంధః తద్వత్కాలాంతరేష్వుపకారకత్వాదితిభావః విద్యాభో
గంకరోతీతిభోగకరీ స్రక్చందనాదిభోగ్యవస్తులాభహేతుః తథాయశస్సుఖా
ఖ్యాసుఖమింద్రియతర్పణం ఏతత్కరీ - ఏతద్ధేతుశ్చేత్యుభయత్రాపి కృఞో హే
తుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటః ప్రత్యయే టిత్త్వాత్ జీప్ తథా విద్యాం గృణం
త్యుపదిశంతీతి గురవస్తేషాంహితాహితోపదేష్టౄణామాచార్యాణామపిగు
రురుపదేష్టృభూతా తథాపరమార్థబోధకత్వాదితిభావః - విద్యావిదేశగమ
నే ప్రవాసే బంధుజనః సుహృజ్జనః తద్వద్విశేషోపచారసంపాదకత్వాదితిభా
వః తదుక్తం - స్వదేశేమిత్రంపరదేశేబంధుం విద్యాసుధాం యే పురుషాః పిబంతి.

విద్యాపరాదేవతా పరమాత్మభూతా మోక్షదాయకత్వాదితిభావః యద్వా పరాదేవతా స్వాభీష్టదేవతా తథా ఐహికాముష్మికఫలత్వాదితిభావః- విద్యా రాజసు రాజమధ్యేపూజ్యతే పరిశస్వతే గౌరవసంపన్నత్వాద్రాజపూజ్యాభవతీత్యర్థః- యద్వావిద్యాశబ్దేనవిద్యావాన్ లక్ష్యతే రాజశబ్దేనచ తత్సభాః లక్ష్యం తేన తథాచవిద్యావాన్ రాజసభాసుపూజ్యతే పురస్క్రియతే సంభావ్యత ఇతియావత్-ధనంద్రవ్యంతునవమ్యుక్తప్రకారం నభవతీత్యర్థః తస్మాద్విద్యయా ఉక్తరూపయావిహీనశ్శూన్యః జనః పశుః పశుప్రాయః- కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకరాహిత్యాదితిభావః-అతోబహూపకారకత్వాద్విశిష్టవిద్యైవప్రధానంనత్వన్యదితితాత్పర్యంఅత్రవిద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణ బహుధానిరూపణాన్నిరవయవమాలారూపకాలంకారః॥ ... ౧౯

శ్లో॥ క్షాంతిశ్చేత్కవచేనకింకిమరిభిః క్రోధోస్తిచేద్దేహినాం జ్ఞాతిశ్చేదనలేనకింయదిసుహృద్దివ్యౌషధైః కింఫలం। కింసర్పైర్యదిదుర్జనాః కిముధనైర్విద్యానవద్యాయది వ్రీడాచేత్కిముభూషణైస్సుకవితా యద్యస్తిరాజ్యేనకిం॥ ... ౧౭

చ॥ క్షమగవచంబుగ్రోధమది శత్రువుజ్ఞాతి హుతాశనుండు మిత్రముదగుమందుదుర్జనులుదారుణపన్నగముల్ సువిద్యవి। త్తముచితలజ్జభూషణముదాత్తకవిత్వము రాజ్యమీక్షమా। ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగుచట్టున దక్కవచాదు లేటికిన్। ౧౬

వ్యా॥ అథశ్లోకహితాహితవర్ణనప్రసంగాత్తస్యైవప్రకృష్టైశ్వర్యభావమాహ। క్షాంతిరితి॥ దేహినాంప్రాణినాం-క్షాంతిః తితిక్షా పరిభవాదిషూత్పద్యమానేష్వక్రోధప్రతిబంధక ఇతియావత్- అస్తిచేత్తర్హికవచేనకవచెనాకింఫలమితిపర్యత్రాణసమర్థ్యతేన కించిదపీత్యర్థః తస్యాఏవారుంతుదానామనవకాశప్రదత్వాదితిభావః క్రోధశ్చిత్తక్షోభోస్తిచేత్- అరిభిఃశత్రుభిః కింతస్యైవాంతశ్శత్రుత్వాదుపద్రవహేతుత్వాచ్చేతిభావః జ్ఞాతిదాయాదోస్తిచేదనలేనాగ్నినాకింతస్యైవసర్వార్థసమూలనిదానత్వాదితిభావః- సుహృత్సన్మిత్రమస్తియది। * । సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రౌరితినిపాతనాత్సాధుః- దివ్యౌషధైః సిద్ధౌషధైః కింఫలంనకించిదపితస్యైవారోగ్యకరత్వాదితిభావః దుర్జనాః ఖలాస్సంతియదిసర్పైరాశీవిషైః కిం తేషామేవప్రాణాపహారిత్వాదితిభావః-అనవద్యాసదుష్టాఅవద్యపస్యేత్యా

దినానిపాతనాత్సాధుః కతత్త్రోసంజ్ఞసమాసః సస్మాన్నుడచితినుడాగమః విద్యా వేదవేదాంగాధ్యాత్మికాల అస్తి యదిధనైః కింతస్యాప్యనాఖిలభోగసాధకత్వాది తిభావః- వ్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచలక్షణలజ్జాస్తిచేద్భూషణైః కిముహారనూపురాద్యలంకరణైః। కింతస్యాపవలోకోత్తరభూషణత్వాదితిభావః సుకవితా సత్పాండిత్యం॥ ని॥ సంఖ్యావాన్పండితః కవిరిత్యమరః - యద్వా కవయతివర్ణయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాం కరోతీతి కవిస్తస్యభావస్తత్తా యది రాజ్యేన భూమండలాధిపత్యేన కింతస్యాపవసకలలోకవశీకరత్వాదితి భావః- రాజ్ఞోభావః కర్మవా రాజ్యంప్రజాపరిపాలనాత్మకం- పురోహితాది త్వాద్యక్ప్రత్యయః॥....................................౧౬

శ్లో॥ దాక్షిణ్యంస్వజనే దయా పరిజనే శాఠ్యంసదా దుర్జనే ప్రీ
తిస్సాధుజనే నయో నృపజనే విద్వజ్జనే చార్జవమ్ । శౌర్యంశ
త్రుజనే క్షమా గురుజనే కాంతాజనే ధృష్టతా యేచైవం పురు
షాః కలాసుకుశలాస్తేష్వేవలోకస్థితిః ... ౧౭

చ ॥ పరకృపభృత్యులందు నిజవర్గము నందనుకూలవృత్తిగా।
పురుషులయందు శౌర్యమును బుద్ధులయందనురక్తి దాల్మి స।
ద్గురువులయందు గౌరవము కోవిదులందు నయంబు రాజులం।
దరిజనులందు శౌర్యము మృగాక్షులయందు ప్రగల్భభావమి।
పరుసగలా ప్రవీణులగువారలయందు వసించులోకముల్ ॥*

వ్యా॥ అ॥ అథవిదుషాంగుణవర్ణనపూర్వకం లోకవ్యవస్థాపకత్వమాహ। దాక్షిణ్యమితి॥ స్వజనే బంధుజనేష్విత్యర్థః జాతావేకవచనం- ఏవముత్తరత్రాపి - దాక్షిణ్యంఛందానువర్తనం అన్యథా వినిందేయుదితి భావః- దక్షిణస్సరళ వామపరఛందానువర్తిష్వితి భావః పరిజనే భృత్యజనేషు విషయే దయా దారిద్ర్యాదితద్దుఃఖప్రహాణేచ్ఛా అన్యథా విజహ్యురితిభావః - దుర్జనే ఖలజనేషువిషయే సదా శాఠ్యం విప్రియకారిత్వం అన్యథా అధిక్షిపేరన్నితిభావః- సాధుజనేసజ్జనేషు విషయే ప్రీతిః స్నేహః ఆదర ఇతి యావత్ అన్యథానుతపేయురితిభావః- నృపజనే రాజసువిషయేనయోనీతిః అనువర్తన తాత్పర్యమితియావత్ అన్యథాదండయేరన్నితిభావః- విద్వజ్జనే పండితజనేషువిషయే ఆర్జవమవక్రతా అన్యథా నిషిద్ధ్యేరన్నితిభావః శత్రుజనే శత్రుజనేషువిషయే శౌర్యం విక్రాంతత్వం అన్యథా నిపాతయేరన్నితిభావః - గురుజనే పిత్రాదిషు విషయే క్షమా సహిష్ణుత్వం అన్యథాశపేరన్నితిభావః కాంతాజనే నారీజనేషు

ఏవమేధృష్టతాప్రాగల్భ్యంచ అన్యథాశీకుర్యురితిభావః- ఇత్యేవముక్తవి
భాసుకలాసుశిల్పేషు। సి॥ కళాశిల్పేకాలభేదేచంద్రాంశేకలనాకలేతి వైజ
యంతీ- యేచపురుషాః తేకుశలాఃనిపుణాః తేషుపురుషేష్వేవలోకస్థితిఃలోక
మర్యాదా అస్తీతి శేషః- తఏవలోకవ్యవస్థా సంస్థాపకాః నతూక్తగుణరహి
తా ఇత్యర్థః ఏవంభూతాస్తువిద్వాంసఏవనత్వన్యఇతిహృదయం॥ ... ౧౨

శ్లో॥ జాడ్యంధియోహరతిసించతివాచిసత్యంమానోన్నతిందిశ
తిపాపమపాకరోతి। చేతఃప్రసాదయతి దిక్షుతనోతికీర్తిం స
త్సంగతిఃకథయకింనకరోతిపుంసాం॥ ... ౧౩

తే-గీ॥ సత్యసూక్తిఘటించుధీజడిమమాన్పు। గౌరవమొసం
గుజనులకుగలుషమడచు। కీర్తిబ్రకటించుచిత్తవిస్ఫూర్తి
జేయు। సాధుసంగంబుసకలార్థసాధనంబు॥ ... ౧౩

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థంవిద్వజ్జనాననువర్ణ్యసంప్రతిసత్సంగతేశ్శ్రేయస్కర
త్వమాహ। జాడ్యమితి। ధియఃబుద్ధేర్జాడ్యంమాంద్యంహరతినిరస్యతి- వా
చివచనేసత్యంసూనృతభావంసించతిఆప్లావయతిమానోన్నతింబహుమానా
తిశయందిశతిప్రయచ్ఛతి- పాపంకిల్బిషమపాకరోతినాశయతి ధర్మోపదే
శాదినేతిభావః- తథాచేతఃప్రసాదయతినిర్మలయతి- జ్ఞానోపదేశాదినేతి
భావః- దిక్షుదశసుకీర్తింతనోతివిస్తారయతి అతస్సత్సంగతి స్సజ్జన సమాగ
మఃపుంసాంకింశ్రేయోనకరోతికథయేతి పృథగ్జనసంబోధనం- సర్వమపిశ్రే
యఃకరోత్యేవేత్యర్థః అతస్సైవసంగతిఃకర్తవ్యానతు దుర్జనైరితితాత్ప
ర్యం అత్రక్రియాణాంబహూనాం సముచ్చితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః-
గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృత ఇతిలక్షణాత్ వసంతతిల
కావృత్తంలక్షణంతూక్తమ్॥ ౧౩

శ్లో॥ జయంతితేసుకృతినోరససిద్ధాఃకవీశ్వరాః। నాస్తితేషాం
యశఃకాయేజరామరణజంభయమ్॥ ... ౧౪

క॥ సుకృతాత్ములురససిద్ధులు। సుకవీంద్రులువిజయ నిధులుసుమ్ముతదీ
యాధికకీర్తిశరీరంబులు। ప్రకటజరామరణజన్మభయరహితంబుల్ ॥

వ్యా॥ అ॥ అథైతేషామనుసాధారణమహిమాస్పదత్వాల్లోకోత్తరత్వం
వర్ణయన్నిగమయతి। జయంతీతి। సుకృతినోధన్యాః। సి॥ సుకృతీపుణ్యవాన్ధ
న్యఇత్యమరః- రససిద్ధాఃసిద్ధశృంగారాదిరసాః సిద్ధపారదఘుటికాశ్చ॥ వా
హితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాః పరనిపాతః తేప్రసిద్ధాఃపూర్వోపవర్ణితావా

కవీశ్వరాః విసార్వభౌమాః పండితోత్తమా ఇతి వా జయంతి సర్వోత్కర్షేణ
వర్తంతే అద్యాపీతి శేషః- యద్వా రససిద్ధాః సిద్ధరసాః బ్రహ్మసాక్షాత్కారవం
త ఇత్యర్థః రసో వై స ఇతి శ్రుతేః॥ ని ॥ శృంగారాదౌ విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చ
సి। వేతస్యాస్వాదనే హిమ్ని నిర్యాసే ధృతశబ్దయోః రస ఇత్యభిధానాచ్చ కవీశ్వ
రాః కవయః క్రాంతదర్శినస్తేషామీశ్వరాః కాలత్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యా విశా
రదా ఇత్యర్థః- జయంతి కుతస్తేషాం కవీశ్వరాణాం- యశః కాయే కీర్తిశరీరే జర
ామరణాభ్యాం జాతమితి తథోక్తం - భయం నాస్తి రస సిద్ధానాం
ఖ్యాతిశరీర ఏవ జరామరణభయం నాస్తి యశశ్శరీరేతు కింవక్తవ్యం త
స్యకల్పాంత స్థాయిత్వాదితి భావః - అత్ర రససిద్ధ పదార్థస్య విశేషణ
గత్యా భయాభావ పదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్య లింగభేదః -
వృత్తముక్తం ॥ * ॥ ఇతినీతిశతక వ్యాఖ్యానే - విద్వత్పద్ధతి వర్ణనంనా
మ ద్వితీయదశకమ్॥ ౧౯

అథ శౌర్యపద్ధతిః.

శ్లో ॥ క్షుత్క్షామోపి జరాకృశోపి శిథిలప్రాయోపి కష్టాం దశామాప
న్నోపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి। మత్తేభేంద్రవిభిన్నకుంభ
పిశిత గ్రాసైకబద్ధస్పృహః కింజీర్ణం తృణమత్తి మానమహతామ
గ్రేసరః కేసరీ॥ ౨౦

ఉ ॥ గ్రాసములేక స్రుక్కిన జరాకృశమయినవిశీర్ణమయిన సాయా
సమునైన నష్టరుచియయినను బ్రాణభయార్తమయినసం । త్రాస
మదేభకుంభపిశితగ్రహలాలసశీలసాగ్రహా। గ్రేసరభాసమానమగు
కేసరిజీర్ణతృణంబు మేయునే॥ ౨౦

వ్యా॥ అ॥ అథ విదుషామపి మానిశౌర్యయోరపేక్షితత్వాద్విద్వత్పద్ధతి
నిరూపణానంతరం మానశౌర్య పద్ధతిం నిరూపయతి ॥ క్షుత్క్షామ ఇతి ॥ క్షుధా
క్షామః క్షీణోపి॥ క్షామో మ ఇతి మత్వం జరయా విస్రసయా కృశో జీర్ణోపి ॥
ని॥ విస్రసా జరేత్యమరః- శిథిలప్రాయః- విశ్లథాంగతయా బలహీన స్సన్నపీ
త్యర్థః- కష్టాం దశామూహారాలాభాదతికృచ్ఛ్రావస్థామాపన్నః ప్రాప్తోపి ॥
ని॥ దశావర్తావవస్థాయామితి విశ్వః - అత ఏవ విపన్నదీధితిర్నష్టకాంతిరపి కింబ
హునా ప్రాణేషు పంచసు నశ్యత్సూత్క్రమమాణేషు సత్స్వపి ప్రాణప్రయాణే
సంప్రాప్తే సత్యపీత్యర్థః- మత్తేభేంద్రస్య మత్తగజపుంగవస్య విభిన్నో విదారి
తో యః కుంభః కుంభస్థలం తత్ర యత్పిశితం మేదో మాంసం తద్గ్రాసే తత్కబళ

నేవకం ముఖ్యం యథా తథా బద్ధాసన్దా నితాన్తస్పృహా వాంఛా యస్య స ఇతి శౌ
ర్యాతిశయోక్తిః తథా మానమహతా మభిమానోన్నతానా మగ్రేసరో గ్రగ
ణ్యః । * । పురోగ్రతోగ్రేషు సర్తేః రిరిటప్రత్యయః - కేసరీ సింహః జీర్ణం
తృణం క్షుత్క్షామః సన్ అత్తి కిం అభ్యవహరతి కిం నాత్త్యేవేత్యర్థః- ఇతిమానా
తిశయోక్తిః- నీచజంతుస్తునైవమితి భావః- అత్ర యద్యపి సర్వత్రాపి శబ్దస్తావదే
కైకవిశేషణ విశిష్టస్యైవాత్యంతనీచవృత్తిప్రవృత్తిం ద్యోతయతి తథాప్యుక్తాఖి
లవిశేషణవిశిష్టోపి గజేంద్రమేదః కబళనవిహితప్రతిజ్ఞః కేసరీ నీచవస్తుని ప్రవర్త
త ఇతి కుహతీమానశౌర్యపరాకాష్ఠోక్తిరితి మంతవ్యం ప్రాణానపి పరిత్యజ్యమా
నమేవాభిరక్షయేత్ ప్రాణాస్తరంగచపలా మాన మాచంద్రతారక మితివచ
నాన్మానశౌర్యసంపన్నేన భవితవ్యం యశస్కామేనేతి భావః- అత్ర ప్రకరణే కు
త్రచిన్మానస్య కుత్రచిచ్ఛౌర్యస్య కుత్రచిదుభయస్య చ ప్రాధాన్యకథనమపి ద్రష్ట
వ్యం కులక్రమాగతోత్తమశీలపరిపాలనం సహాయమనపేక్ష్య శత్రుసంహరణ
సామర్థ్యం శౌర్యమితి వివేకః- అత్ర ప్రాయేణాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారోఽను
సంధేయః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం- లక్షణం తూక్తమ్॥ ౨౦

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్మాంసమప్యస్థి గోః శ్వా
లబ్ధ్వా పరితోష మేతి నచ తత్తస్య క్షుధాశాంతయే। సింహో
జంబుక మంక మాగతమపి త్యక్త్వా నిహంతి ద్విపం సర్వః కృచ్ఛ్రగ
తోపి వాఞ్ఛతి జనస్సత్త్వానురూపం ఫలమ్॥ ౨౧

ఉ॥ స్నాయువసావసేకమలినమ్మగు నెమ్ముగ్రహించి జాగిలం।
బాఋత మోదమందుఁ జనదాఁ కలిదానికిఁ జెంతనున్న గో।
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్పక సింగము దంతిఁ గూల్చునే।
చాయల నెల్లవారు నిజసత్త్వసమానఫలార్థులే కదా॥ ౨౧

వ్యా॥ అ॥ క్షుద్రజంతుస్తునైవమితి ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణా
హ । స్వల్పేతి ॥ శ్వా శునకః స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయువసయో
స్స్నాయుర్వస్నసాఖ్యనాడీభేదః వసా మేదః- తయోరవసేకేన మేళనేన మలినం
మలదూషితమపి। ని॥ వస్నసా- స్నాయుః స్త్రియాం- వృన్మేదస్తువపావసేత్య
మరః॥ నిర్మాంసం మాంసలేశశూన్యమపి గోః॥ ని॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నే
త్రఘృణిభూజలే- లక్ష్యదృష్ట్యోః స్త్రియాం పుంసి గౌరిత్యమరః అస్థి కీకసం లబ్ధ్వా
పరితోష మేతి సంతుష్యతి తచ్చ గవాస్థి తు తస్య శునః క్షుధా - ఆపంచైవమా
లంతానామితి వచనాట్టాప్ - తస్యాః శాంతయే క్షున్నివారణాయ నప

పర్యాప్తం సభవతీత్యర్థః - అస్త్రీశ్చ వంతి పరోప్రయుజ్యమానోప్యస్త్రీ
తిభాష్యకార వచనాత్ - భవంతీతిలటః - పూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞానీచ
జంతో రితిభావఃసింహస్తు అంకంసమీప మాగతమపి సమీప వర్తినమపీత్య
ర్థః॥ ని॥ అంకస్సమీపఉత్సంగేచిహ్నేస్థానాపవాదయోరితివిశ్వః। జంబుకం
క్రోష్టారంత్యక్త్వా అనాదృత్యాలక్షీకృత్యేతి యావత్ ద్విపంగజమేవదూ
రస్థమపీతిభావః నిహంతి విదారయతి తథాహి - కృచ్ఛ్రగతోప్యతి సంకట
స్థోపిసర్వో౽శేషోజనః సత్వానురూపం స్వశక్త్యనుగుణం ఫలం లాభం
వాంఛతినతుదుర్బలః ప్రకృష్టఫలాకాంక్షీప్రబలోనికృష్టలాభకాంక్షీచభవ
తిఅతఃశ్వసింహదృష్టాంతేననీచానీచవస్తు పరిగ్రహాతత్పరేణభవితవ్యమాయు
ష్మతేతిభావః - వృత్తంపూర్వవత్ । ౨౧

శ్లో॥ లాంగూలచాలనమధశ్చరణావఘాతంభూమానిపత్యవ
దనోదరదర్శనంచ। శ్వాపిండదస్యకురుతేగజపుంగవస్తుధీరం
విలోకయతిచాటుశతైశ్చభుంక్తే॥ ౨౨

ఉ॥ వాలముద్రిప్పనేలఁబడివక్త్రముఁగుక్షియుఁజూపుగ్రింద
టం। గాలిడుద్రవ్వుఁబిండదునికట్టెదుటన్శునకంబుభద్రశుం।
డాలముశాలితండులగుడంబులుచాటువచశ్శతంబుచే। నోలి
భుజించుధైర్యగుణయుక్తిగఁజూచుమహోన్నతస్థితిన్।౨౨

వ్యా॥ అ॥ అథక్షుద్రజంతోశ్చేష్టావిశేషమాహ।లాంగూలేతి। శ్వాసా
రమేయః॥ లాంగూలచాలనంపుచ్ఛవివర్తనం అధఃభూతలేచరణావఘా
తంపాదేన విదారణంచభూమానిపత్య స్వయమేవపతిత్వావదనోదరదర్శ
నంవక్త్రకుక్షిప్రదర్శనంచపిండదస్యపురస్తాదితిశేషః కురుతేనిజనీచచేష్టా
మావిష్కరుతఇత్యర్థః- పుమాన్గౌఃపుంగవోవృషభః- విశేషణసమాసః।
॥ గోరతద్ధితలుకీతిసమాసాంతష్టచ్ సఏవపుంగవఃశ్రేష్ఠఇత్యర్థః॥ ని॥ శ్రే
ష్ఠోత్తమౌతుపుంగవావితివైజయంతీగజపుంగవోగజేంద్రస్తు ధీరంగంభీరంవి
లోకయతిపశ్యతిపిండ సన్నిధావితీభావఃఅథచాటుశతైరనేక ప్రియోక్తిభిఃఅ
నూనవాక్యైశ్చవాభుంక్తే అభ్యవహరతీగుడతండులాదికమితిశేషః॥భుజో
నవనఇత్యాత్మనేపదంఇమావేవనీచానీచజనయోఃదృష్టాంతావితిభావః-వసం
తతిలకావృత్తం - లక్షణంతూక్తం। ౨౨

శ్లో॥ పరివర్తినిసంసారేమృతఃకోవానజాయతే। సజాతోయే
నజాతేనయాతివంశస్సమున్నతిమ్ । ... ౨౩

తే-గీ॥ ప్రాణిలోకంబు సంసారపతితమగుట। వసుధపైఁ బుట్టి పు
ట్టని వాఁడుగలఁడె। వానిజన్మంబు సఫలమె వ్వానివలన। వంశమ
ధికోన్నతి వహించు చన్నకతన॥ ౨౩

వ్యా॥ అ॥ అథ మానశౌర్యసంపన్నతయా వంశవర్ధనస్యైవ జనస్య స
త్త్వాలాభో నాన్యస్యేత్యాహ॥ పరివర్తినీతి॥ పరివర్తిని ధర్మాధర్మవశాత్పునః పు
నర్నివర్తమానే సంసారే జరామరణరూపే సంసారచక్రే కో వా పుమాన్ మృ
తః ప్రేతః న జాయతే న భవతీతి ఉత్పన్నో వా న భవతీతి శేషః - యద్వా
కో వా న మృతః కో వా న జాయతే నోత్పద్యతే సర్వోప్యుత్పన్నో మృతశ్చ
భవత్యేవేత్యర్థః- జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మ మృతస్య చేతి భగ
వద్వచనాదితి భావః తతః కిమత ఆహ - స పుమాన్ జాత ఉత్పన్నో జన్మ
లాభవానితి యావత్ కోసావిత్యత ఆహ - యేన జాతేనోత్పన్నేన పుంసా వం
శోన్వయస్సమున్నతిం మహోన్నత్యం యాతి ప్రాప్నోతి వంశోద్ధారకో యః పు
మాన్ స ఏవ జన్మలాభవాన్ ఏవంభూతత్వం చ మానశౌర్యసంపన్నస్యైవ నన్య
స్య స్యాతః కిమన్యైరజాగళస్తనవదుత్పన్నైర్మర్త్యైః వద్విసప్తైశ్చేతి భా
వః అనుష్టుభం వృత్తం॥ ౨౩

శ్లో॥ కుసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీవృత్తిర్మనస్వినః। మూర్ధ్ని
వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వన ఏవ వా॥ ౨౪

తే-గీ॥ కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలెఁ బొసఁగు శౌర్య। మానవం
తునకిరుండు మహితగతులు। సకలజనమస్తకప్రదేశములన
యిన। వనమునందైన జీర్ణభావంబుగనుట॥ ... ౨౪

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపారమాహ॥ కుసుమేతి॥ కుసు
మస్తబకస్యేవ పుష్పగుచ్ఛస్యేవేత్యేకం పదం మనస్వినో ధీరస్య మానశౌర్యశా
లినః పుంస ఇత్యర్థః ద్వయీ ద్వివిధా వృత్తిర్వ్యాపారః ద్వేగతే హీతి పాఠే స్ప
ష్టోర్థః- తృతీయా తు న సంభవతీత్యర్థః. కిం తద్వృత్తిద్వయమిత్యత ఆహ॥ సర్వ
లోకస్య సర్వేషాం జనానామిత్యర్థః మూర్ధ్ని శిరస్యున్నతస్థానే చ తిష్ఠ
తీతి శేషః- అథవా వన ఏవారణ్యే శీర్యతే వా జీర్యతే వా భావే లట్ ఏవముభ
యీ వృత్తిః శౌర్యాదున్నతస్థానస్థితిస్తదలాభే మానాదరణ్యే జీర్ణతా వా ఇతి
వివేకః ఇయమేవ పుంసాం శ్రేయస్కరీ వృత్తిరితి భావః కుసుమస్తబకస్యేవేత్యత్ర
సమాసః శ్రౌతీ పూర్ణోపమాలంకారః ఇవశబ్దేన సహ సమాసస్య సంభవాత్ త
థా చ వార్తికం - ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతి

సర్వత్వంచేతి- వృత్తంపూర్వవత్। ౨౪

శ్లో॥ సంత్యన్యేపిబృహస్పతిప్రభృతయస్సంభావితాః పంచషా
స్తాన్ప్రత్యేషవిశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వైరాయతే। ద్వా
వేవగ్రసతేదివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌభాస్వరౌభ్రాతఃపర్వణి
పశ్యదానవపతిశ్శీర్షావశేషాకృతిః॥ ... ౨౫

చ॥ గురుముఖ్యులగ్గలరేవురార్వురుశుభాంగుల్ ఖేచరుల్వారి
తో।వరవిక్రాంతివిహారి రాహువెపుడున్వైరంబుసేయండు।
భాస్వరులన్భాస్కరయామినీచరులనే బాధింపుచున్నాడుద
త్పరతన్మస్తకశేషమూర్తియగునాదైత్యుండుగర్వంబునన్॥

వ్యా॥ అ। పునరప్యుక్తోభయగుణవైశిష్ట్యస్యైవోత్కృష్టతామాహ।
సంతీతి। అన్యేవక్ష్యమాణసూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరేబృహస్పతిప్రభృత
యః బృహస్పతిప్రముఖాః ప్రభృతిశబ్దేనబుధశుక్రాదయోపిగృహ్యన్తే పంచ
షడ్వాపంచషాఃగ్రహాః॥*॥ సంఖ్యయావ్యయేత్యాదినాబహువ్రీహిః- బహు
వ్రీహౌసంఖ్యేయేడజబహుగణాదితి సమాసాంతోడచ్ప్రత్యయః సంభావి
తాః గ్రాహ్యత్వేనోపస్థితాః బహుమతావాసంతివర్తంతే తాన్ప్రతిబృహ
స్పతిప్రభృతీన్లక్ష్యీకృత్యేత్యర్థః విశేషేషువిశిష్టేషుతేజోమహత్స్వతియా
వత్ విక్రమేపరాక్రమణేరుచిః ప్రీతిర్యస్యసతథోక్తః తేజిష్ఠైస్సహైవకల
హాచరణతత్పరఇత్యర్థః - ఏషఃఉపరాగకర్తృత్వేనప్రసిద్ధో రాహుస్సైంహి
కేయః నవైరాయతేవైరంనకరోతిఅలక్ష్యత్వాత్తత్కలహనతత్పరోభవ
తీత్యర్థః॥*॥శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణఇతిక్యఙ్ - అకృత్సార్వ
ధాతుకయోర్దీర్ఘఃఇతిదీర్ఘఃఇతిదీర్ఘఃవిక్రమరుచీరాహురిత్యత్రరోరీతి రే
ఫలోపేఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోణఇతిదీర్ఘఃకింతుభాస్వరౌతేజస్వినౌ - స్థేశ
భాసఇత్యాదినావరచ్ప్రత్యయః ద్వావుభౌ దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌసూ
ర్యాచంద్రమసావేవ అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థోయమేవకారః శీర్షమే
వావశేషోయస్యాస్సాశీర్షావశేషాఆకృతిర్యస్యశిరోమాత్రావశిష్టగాత్రఇ
త్యర్థః-శీర్షావశేషీకృతఇతిపాఠేప్యయమేవార్థఃపరిణమయితవ్యఃదానవ
పతిర్దానవేశ్వరఃపూర్వోక్తరాహుఃపర్వణిదర్శపౌర్ణమాసిప్రతిపత్సంధౌ
గ్రసతిగిలతిహేభ్రాతరిత్యాదరేణపృథగ్జనసంబోధనంపశ్యేత్యత్ర వాక్యార్థః
క్షమర్ణయతిశ్శిరోమాత్రావశిష్ట ఏవాయమీదృక్కలహాచరణ తత్పరోభూ
త్వాసంపూర్ణాంగశ్చేత్కింకరిష్యతి నజానామీతిభావఃఏవంమాన శౌర్యశాలి

నోహినిజాంగవైకల్యంనపరిగణయేయురితికింతు మహత్కార్యమేవకర్తుం
వ్యవస్యంతీతితాత్పర్యంపురాకిలదేవానామమృతప్రదానసమయేవిష్ణుచక్రేణ
చ్ఛిన్నశీర్షత్వాచ్ఛిరోమాత్రావశిష్టగాత్రోభూత్సైంహికేయఇతిపౌరా
ణికీకథాత్రానుసంధేయా- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥

శ్లో॥ వహతిభువనశ్రేణింశేషఃఫణాఫలకస్థితాంకమఠపతినా
మధ్యేపృష్ఠంసదాసచధార్యతే। తమపికురుతేక్రోడాధీనంప
యోధిరనాదరాదహహమహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్ర విభూ
తయః॥ ౩౮

మ॥ భువనశ్రేణివహించుశేషుఁడుఫణాభోగంబుపైసంతతం।బ
వలీలన్భరియించుఁబృష్ఠమునఁగూర్మాధీశ్వరుండాతనిన్।ధవళ
క్రోడవశాత్మఁజేయునతనిన్ వారాశియుశ్రాంతిచే। నపురాధీ
రచరిత్రసంపదలసంఖ్యాతప్రభావోన్నదుల్॥ ... ౩౮

వ్యా॥ అ॥ అథమహతాందుర్మాహాత్మ్యమాహవహతీతి। శేషఃఫణాఃస
హస్రసంఖ్యాకాఃస్ఫటాఃఫలకావనీవతేషుస్థితాంభువనశ్రేణింపాతాలాదిచ
తుర్దశవిష్టపపఙ్క్తింవహతిధారయతి।ని॥స్ఫుటాయాంతుఫణాద్వయోరిత్యమ
రః॥ సచశేషఃకమఠపతినాఆదికూర్మేణ।*। పతిస్స్వామీసఏవేతిఘసంజ్ఞా
యామాజోన్నా(త్రి)యామిత్యాజోనాభావః పృష్ఠస్యమధ్యేమధ్యేపృష్ఠంనిజఖ
ర్పరోపరిప్రదేశఇత్యర్థః॥ *।పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః తత్సన్ని
యోగాదేకాంతత్వంచమధ్యశబ్దస్య- సదానిరంతరంధార్యతే ఉహ్యతేతమపి
కమఠపతిమపి పయోధిః ప్రళయార్ణవః అనాదరాత్ అనాయాసాత్క్రో
డాధీనంఆదివరాహాయత్తంకురుతే ప్రళయకాలే పాతాళగత భూమండల
స్యాదివరాహావతారేణవిష్ణునానిజదంష్ట్రయాసముద్ధృతత్వాదితిభావః అ
తోమహతాంమానశౌర్యశాలినాం మహానుభావానాం సంబంధిన్యశ్చరిత్రవి
భూతయోమాహాత్మ్యసంపదోనిస్సీమానో నిర్మర్యాదా అవాఙ్మానసగోచ
రాఇతియావత్ అహహేత్యాశ్చర్యే। ని॥ అహహేత్యద్భుతేఖేద ఇత్యమరః॥
అత్రపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరగుణోత్కర్షావహత్వాన్మాలాదీపకాఖ్యో
లంకారః - తదుక్తంవిద్యానాథేన - యదాతుపూర్వపూర్వస్య సంభవేదు
త్తరోత్తరం ప్రత్యుత్కర్షావహత్వం తన్మాలాదీపకముచ్యతఇతి - హరిణీ
వృత్తంలక్షణంతూక్తం॥ ౩౯

శ్లో॥ వరంపక్షచ్ఛేదస్సమదమఘవన్ముక్తకులిశప్రహారై

రుద్గచ్ఛద్బహుళదహనోద్గారగురుభిః । తుషారాద్రేస్సూనో
రహహ పితరి క్లేశవివశే నచాసౌ సంపాతః పయసి పయసాంప
త్యురుచితః॥ ౨౩

చ॥ సమధికభీషణజ్వలనజాలవిలగ్నమదుస్సహాంబుచే। సము
దసురేంద్రముక్తకులిశక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా । తముహి
నువత్కుమారునకుఁదండ్రి నిశాతశతారపాతఖే । దముఖ
మునుంగుచున్న తఱిఁదాజలరాశిఁదొలంగ సహ్యమే॥ ... ౨౪

వ్యా॥ అ॥ మానశౌర్యశాలిన ఏవ్రోక్తవిధమహత్త్వం నతుతద్విహీనస్యే
తి మైనాకందృష్టాంతీకృత్యాహ॥ వరమితి॥ తుషారాద్రేస్సూనోర్హిమవత్పు
త్రమైనాకస్య ఉద్గచ్ఛన్నుజ్జృంభమాణో బహుళోభూయిష్ఠశ్చ యోదహనశ్శి
లాసంఘర్షణజనితవహ్నిస్తస్యోద్గారైర్నిస్సరణైః గురుభిః దుస్సహైః సమ
దేనసదర్పేణ మఘవతా దేవేంద్రేణ ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య కులిశస్య వజ్రాయు
ధస్య ప్రహారైర్విదారణైః ప్రాణోచ్ఛేదో మరణమిత్యర్థః వరం మనాక్ప్రియం॥
ని॥ దైవాద్వృతే వరః శ్రేష్ఠే త్రిషుక్లీబం మనాక్ప్రియే ఇత్యమరః । కుతః అహ
హేతి ఖేదాతిశయద్యోతనార్థానుకరణశబ్దః పితరిహిమవతి క్లేశేన వజ్రప్రహార
జనితదుఃఖేన వివశే విహ్వలే సతి అసావద్యాప్యుపలభ్యమానః పయసాంపత్యు
స్సముద్రస్య అత్ర సమాసత్వేన ఘి సంజ్ఞాభావాత్ । టి॥ ఖ్యాత్వాత్పరస్యేతి కృ
తయణాదేశాత్తిశబ్దాత్పరస్య జసో ఙకారస్య ఉకారాదేశః పయసిసలిలే సంపాతః
ప్రవేశః నిజప్రాణసంరక్షణార్థం నిమజ్జావస్థానమిత్యర్థః ఉచితో న్యా
య్యోనచ నభవతి హి అసైవ్యవేతి శేషః- యతో మానశౌర్యసంపన్నస్యైవ పుం
సః స్వప్రాణమాత్రపరిత్రాణతత్పరతయాఽశ్వచిన్నిలీయావస్థానమేవ వాత్స్యం
తాయశస్కరం కిముత పితరి క్లేశవివశే అతః ప్రాణపరిత్యాగేనాపి మానశౌర్యే
ఏవ ప్రస్థాపనీయే అన్యథా మహానపవాదస్స్యాదితి భావః అతోఽద్గారశబ్దస్య
గౌణత్వాన్న గ్రామ్యదోషః ప్రత్యుత సౌందర్యాతిశయమేవా పాదయతీతి దు
క్తందండ్యాచార్యైః- నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణ వృత్తివ్యపాశ్రయం-
అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం వ్యగాహతే ఇతి పురాకిల భూమండలోప
ద్రవకారిణాం పర్వతానాం కోపవశాత్పక్షచ్ఛేదోద్యతే శక్రే భయవిహ్వలో
మైనాకః సముద్రమధ్యే నిమజ్జ్యాదితి ప్రసిద్ధదితి పౌరాణికీ కథాత్రాను సంధే
యా॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౨౪

శ్లో॥ యదచేతనోపి పాదైస్స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితురినకాంతః।

తత్తేజస్వీపురుషఃపరకృత నికృతింకథంసహతే॥ ... ౨౮

తే-గీ॥ అర్కకాంతము చేతనంబయ్యు సవితృ। పాదములుసో
కినంతనె ప్రజ్వరిల్లు। గానఁ నభిమానవంతుఁడెందయిన శత్రు। కృ
తతిరస్కారమెటు సహింపనేర్చు॥ ... ౨౮

వ్యా॥ అ॥ అథమానినాం పరనికారాసహనం సదృష్టాంతమాహ ॥ యదితి॥ యద్యస్మాత్కారణాదచేతనః చేతనరహితః నిర్జీవోపీతి యావత్ పాషాణత్వాదితి భావః ఇనకాంతః సూర్యకాంత మణిస్సవితుః సూర్యస్య పాదైః రశ్మిభిః అంఘ్రిభిశ్చ స్పృష్టః సంవలిత స్తాడితశ్చేతి ధ్వన్యతే ప్రజ్వలతి జాజ్వల్యమానో భవతి కోపోద్రిక్తశ్చేతి గమ్యతే తత్తస్మాత్కారణాత్ తేజస్వీ తేజశ్శాలీ మాన శౌర్యసంపన్నః పురుషః సచేతన ఇతి శేషః పరైశ్శత్రుభిః కృతనికృతిం విహితాపకారం కథం సహతే క్షమతే న కథంచిదిత్యర్థః మైనాకస్తు నైవమితి భావః । ని । పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః॥ ఆర్యావృత్తభేదః॥ ౨౮

శ్లో॥ సింహశ్శిశురపినిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు। ప్ర
కృతిరియం సత్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః॥ ౨౯

క॥ విదళింపను ఉరుకు సింగపు। గొదమయు మదమలిన గండ
కుంజరములపై। నిదిబలశాలికి నైజము। గద తేజోనిధికి వయసు
కారణమగునే॥ ౨౯

వ్యా॥ అ॥ విక్రాంతత్వే వయోపి న హేతురితి వినిగమయతి॥ సింహ ఇతి॥ శిశుర్బాలోపి విక్రాంతత్వయోగ్యతారహితావస్థోపీత్యర్థః సింహః మదమలినాః దానపయః పంకిలాః కపోలాః భిత్తయ ఇవ యేషాం తే షు గజేషు మాతంగేషు నిపతతి కుంభస్థలవిదారణార్థమితి భావః ఇయం బాల్యే విక్రాంతతా సత్త్వవతాం బలాఢ్యానాం ప్రకృతిః స్వభావః కుతః వయో బాల్యాది తేజసాం ప్రతాప శాలినామితి తేజ స్త్వతో రభేదాద్వ్యవ సాయోత్యంత తేజస్విత్వప్రకాశనార్థకః హేతుః కారణం న భవతి ఖలు తేజసాం హి న వయస్సమీక్ష్యత ఇతి న్యాయాదితి భావః ॥ ని ॥ వయః పక్షిణి బాల్యాదా విత్యమరః॥ అయమప్యార్యావృత్తభేదః॥ ౨౯

ఇతి నీతిశతక వ్యాఖ్యానే మానశౌర్యపద్ధతి

వర్ణనంనామ తృతీయదశకం

—* అర్థపద్ధతిః. *—

శ్లో॥ జాతిర్యాతురసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యధోగచ్ఛంతాత్
శీలంశైలతటాత్పతత్వభి జనస్సందహ్యతాంవహ్నినా। శౌర్యే
వైరిణివజ్రమాశునిపతత్వర్థో஽స్తునః కేవలంయేనైకేనవినాగు
ణాస్తృణలవప్రాయాస్సమస్తాఇమే॥ ౩౦

ఉ॥ జాతిదొలంగుఁగాతగుణశక్తిరసాతలసీమకుంజనుం। గా
తకులంబు బూదియగుఁగాతనగంబుననుండిశీలముం। బాత
ముఁజెందుగాతబహుభంగులవిత్తమెమాకుమేలు। విఖ్యాత
గుణంబులెల్లదృణకల్పములోకధనంబులేవడిఁ॥ ...౩౦

వ్యా॥ అ॥ మానశౌర్యయోరప్యర్థమూలత్వాత్తేతన్నిరూపణానంతరం అర్థపద్ధతింనిరూపయతి॥ తత్రప్రథమమర్థైకతత్పరాణాంమతమభి సంధాయతిమాహ॥ జాతిరితి॥ జాతిఃబ్రాహ్మణత్వాదిఃరసాతలం నామాధోలోకం యాతుగుచ్ఛతు భ్రశ్యత్విత్యర్థః గుణగణో ధైర్యౌదార్యగాంభీర్యాదిగుణసమూహః తత్రాపిరసాతలాపేక్షయాప్యధః పాతాళలోకం గచ్ఛతాంప్రాప్నుయాత్ శీలంసత్స్వభావఃశైలతటాత్పతతు విశీర్ణంభవత్విత్యర్థః అభిజనోవంశః॥ ని॥ అభిజనాన్వయౌవంశఇత్యమరః వహ్నినాసందహ్యతాంభస్మీక్రియతాంవైరిణి-సంక్షోభకారిత్వాచ్ఛత్రుభూతేశౌర్యేశూరత్వమూర్ధ్నీత్యర్థఃఆశుశీఘ్రంవజ్రంమశనిర్నిపతతు అశనిని పాతేనతదపి విధ్వస్తంభవత్విత్యర్థః- ఏవంపూర్వోక్తజాతికులోచితాభిమానశౌర్యాదినాశేషేష్వస్మాకంన కించిదపిఛిన్నమితిభావఃతథాపికింయుష్మదభిలషితమిత్యత అహః నోస్మాకంఅర్థఃకేవలంవిత్తమేవాస్తుసంభవత్వయమేవాస్మాకంపరమార్థ ఇతిభావఃసమార్థాషాదవహత్వేనప్రసిద్ధానాముక్తగుణానాంవిధ్వంసమంగీకృత్యఏకేనవిత్తేన కింకరిష్యథేతినా శంకనీయంయతస్తద్వినాతేషామప్యత్యంతా కించిత్కరత్వమేవేత్యాహః ఏకేనకేవలేన॥ ని॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః యేనఅర్థేనవినా॥ పృథగ్వినేత్యాది నావికల్పాత్తృతీయా ఇమేపూర్వోక్తాఃసమస్తాఅపి గుణాఃజాతికులశీలాభిమానాదయస్తృణలవప్రాయాః తృణకణకల్పాస్తద్వన్నిస్సారాఇత్యర్థః అతోగుణమహత్తయాప్యత న్మూలకత్వాదయమేవసంపాదనీయఇతిభావః॥ *॥ ధనమార్జయకాకుత్స్థ ధనమూలమిదంజగత్। అంతరం నాభిజానామినిర్ధనస్యమృతస్య చేతిలక్ష్మణవాక్యమేవ సిద్ధాంతీకృతః॥ *॥ అర్థానామార్జనేదుఃఖమార్జితానాంచరక్షణే। రక్షితానాంవ్య

యేదుఃఖంధిగర్థాందుఃఖ భాజనమితియనుస్మరణంశ్లోక్తవిషయంమన్యావ
హాఇతితాత్పర్యం శార్దూలవిక్రీడితం - లక్షణంతూక్తం ॥ ... ३౨

శ్లో॥ యస్యాస్తివిత్తంసనరః కులీనస్సపండితస్సశ్రుతవాన్గు
ణజ్ఞః । సఏవవక్తా సచదర్శనీయ స్సర్వేగుణాఃకాంచనమా
శ్రయంతి ॥ ౩

క॥ ఏనరునకువిత్తముగల । దానరుఁడుకులీనుఁడధికుఁడార్యుఁడతండే।
ధీనిధిధన్యుఁడునేర్పరి। నానాగుణగణము కాంచనంబుననిలుచున్ ॥

వ్యా॥ అ॥ ననుతథాపిగుణాభావేపి కేవలవిత్తస్యాకించిత్కరత్వమేవే
త్యాశంక్యతస్యైవాశేషగుణావహత్వంతావదాహ॥ యస్యేతి॥ యస్యనరస్య
విత్తమస్తిసంభవతిసనరః కులేజాతః కులీనఃమహాకులప్రసూతః॥ ✽ ॥ కులా
త్ఖఇతిఖప్రత్యయఃసఏవపండితోద్వాన్ సఏవశ్రుతవాన్శాస్త్రజ్ఞఃయద్వాశ్రు
తంశ్రవణం నపుంసకేభావేక్తఃతదస్యాస్తీతిశ్రుతవాన్ ధర్మశాస్త్రాదివ్యా
ఖ్యానచతురోవీత్యర్థఃసఏవగుణజ్ఞోగుణగ్రాహీఅత్రఅతోనుపసర్గేక ఇత్యాది
వ్యాఖ్యాతంప్రాక్ సఏవవక్తావాగ్మీ సచసఏవదర్శనీయస్సుందరశ్చఉక్తగుణరా
హిత్యేపీతిభావఃనన్వేవంచేత్పురుషస్యైకేనవిత్తేన ఈదృగ్గుణసాకల్యసంపన్న
త్వంకుతఇత్యాశంక్యాహ- సర్వేగుణాఃపూర్వోక్తకులీనత్వాదయఃకాంచనం
విత్తమాత్రమాశ్రయంతి అతోనే నైవసంలగ్నగుణసంపత్తిసంభవేకిమన్యైః
ప్రత్యేకప్రయాసాద్యైరితిభావః॥ అత్రవిత్తస్యైతావద్గుణసంపాదకత్వా
సంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిఃవృత్త
ముపజాతిః ॥ ३३

శ్లో॥ దౌర్మంత్ర్యాన్నృపతిర్వినశ్యతియతిస్సంగాత్సుతోలా
లనా। ద్విప్రోనధ్యయనాత్కులం కుతనయాచ్ఛీలంఖలోపాస
నాత్। హ్రీర్మద్యాదనవేక్షణా దపికృషిఃస్నేహః ప్రవాసాశ్ర
యాత్। మైత్రీ చాప్రణయాత్సమృద్ధిరనయాత్త్యాగాత్ప్ర
మాదాద్ధనమ్ ॥ ३४

మ॥ యతిసంగంబునఁబాలుఁడాదరముచేజ్యాభర్తదుర్మంత్రి
చేశ్రుతిహీనద్విజుఁడన్వయంబుఖలుచేగ్రూరాప్తిచేశీలము।
ధృతిచేమిత్రతసూవులేమిఁగృషిమద్యప్రాప్తిచేసిగ్గుదు। మరతి
సంపదలున్నశించుఁ జెడునర్థంబుల్ప్రమాదంబునన్॥...३४

వ్యా॥ అ॥ అథద్వ్యాఖ్యామర్థస్యవినాశప్రకారమాహ। దౌర్మంత్ర్యా

దితి ॥ నృపతిఃరాజాదుష్టోనసులక్షణ ప్రయుక్తోమంత్రః షాడ్గుణ్యాచింతనంయ
స్యతస్యదుర్మంత్రస్యభావోదౌర్మంత్ర్యంతస్మాద్దౌర్మ న్త్ర్యాన్నశ్యతివినష్టోభవతి
మంత్రవైకల్యేపరేషామవకాశసంభవాత్ రాజ్యాపహరణాదితిభావః - దు
ష్టామంత్రిణఃప్రధానానియస్యతస్యభావ స్తస్మాన్నశ్యతి అదండ్యదండనాద్యుప
దేశేన లక్ష్మ్యాదిరహితోభవంతీత్యర్థః ॥ * । సన్మంత్రిణావర్ధయాంతేనృపా
ణాంలక్ష్మీర్మహీధర్మ యశస్సమూహాః- దుర్మంత్రిణానాశయంతేతథైవల
క్ష్మీర్మహీధర్మ యశస్సమూహా ఇతివచనాదితిభావః - యతిర్యోగిసంగాత్సమా
గమాన్నశ్యతిసంగస్యకామక్రోధాదిహేతుత్వాత్తదుత్పత్త్యాభ్రష్టయోగోభవ
తీత్యర్థః ॥ * । సంగాత్సంజాయతేకామః కామాత్క్రోధోభిజాయతే ।
క్రోధాద్భవతిసంమోహస్సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమ ఇతిగీతా వచనాదితిభావః
సుతోలాలనాన్నశ్యతిగుణహీనోభవతీత్యర్థః ॥ * । లాలనాద్బహవోదోషా
స్తాడనాద్బహవోగుణాః । తస్మాత్పుత్రంచశిష్యంచతాడయేన్నతులాలయేదితి
న్యాయాదితిభావః విప్రోబ్రాహ్మణోఽనధ్యయనాత్ వేదశాస్త్రాధ్యయనాభా
వాత్ నశ్యతినీచోభవతి । * । వేదవేదాంగతత్వజ్ఞోవిప్రస్సర్వత్రపూజ్యతే । అ
నధీతశ్రుతిర్విప్రస్సభామధ్యేనశోభత ఇతికులంవంశఃకుతనయాత్కుపుత్రాన్న
శ్యతి । * ॥ కోటరాంతర్భవోవహ్నిస్తరుమేకందహిష్యతి । కుపుత్రస్తుకులేజా
తఃస్వకులం నాశయేత్పరమితిన్యాయాత్ శీలంసత్స్వభావః ఖలోపాసనాదు
ర్జనసమాగమాన్నశ్యతితేషామత్యంతానర్థమూలకత్వాదితిభావః ॥ * ॥
ఛాదయిత్వాత్మ భావంహిచరంతిశఠబుద్ధయః । ప్రహరంతిచరంధ్రేషుసోన
ర్థస్సుమహాద్భవేదితివాక్యాత్ హ్రీంజుగుప్సిత కర్మాచరణాన్నివృత్తిః -
మద్యాత్మద్యపానాన్నశ్యతి । * । అయుక్తంబహుభాషంతే యత్రకుత్రాపి
శేరతే । నగ్నావిక్షిప్యగాత్రాణి తేజాల్మాఇవమద్యపా ఇత్యుక్తత్వాత్ - కృషి
స్సస్యమనపేక్షణాన్నశ్యతి నిత్యమపరామర్శాన్నశ్యతి ॥ * । కృషించపత్నీమన
పేక్ష్యయః పుమానన్యానికార్యాణిసమాచరేచ్చ - తేత్వేవమేవంచసమాకు
లేద్యేతథేతిబాధానిచయంచయా ఇతి స్మరణాత్ స్నేహఃపుత్రదారాదిషూన్న
మోహఃప్రవాసాశ్రయాదేశాంతరసంచారసమాశ్రయణాన్నశ్యతి । * । సు
తాంగనాబంధుషుసోదరేషునృపేషు భృత్యేషుచజాతమోహః । ప్రవాసమా
త్రేణహినశ్యతేఖలంచిరం ప్రవాసేనసహార్థత్యశేషమితివచనాత్ మైత్రీమిత్రభా
వః అప్రణయాదనను రాగాన్నశ్యతి । * । మృద్ఘటఇవసుఖభేద్యోదు
స్సంధానశ్చ దుర్జనోభవతి । సుజనస్తుకనక ఘటఇవదుర్భేద్యస్సుఖసం

ఖే వా ఇతి వచనాత్ । సమృద్ధిసంపత్తి సరయాన్నీతి రాహిత్యాన్నశ్యతి । * । రక్షాయాం స్వమతిః పత్యధికరం శిక్షాగుణైర్లభ్యతే విద్వేష్టిస్య సంత్యాజత్యపనంతి మృత్యా తిమార్గస్థితాః- భూతింనేచ్ఛతి యోజనాత్ప్రతి భిక్షుకం దుర్వృత్తా నాగచ్ఛతి క్రూరాగ్రం వినయాం కులంన సహతే భూపాలమత్తద్విషః ధనంతు త్యాగాదర్థిసాత్కరణాత్ ద్యూతాదితి పాతే- ద్యూతాదతు క్రీడాయాంప్రమాదాద నవధానతా యావా నశ్యతి శ్రుతిని ష్పీడతా చైవచార్థాసక్తధి యాన్వణామితిప్రమాదాన్నాశ స్త్వను భవసిద్ధ ఏవదానాన్నాశస్సమనంతరశ్లోక ఏవవక్ష్యతే శిష్టానాం గర్హణాన్నా శః సదాచార వివర్జనాత్। ౩౪

శ్లో। దానంభోగోనాశస్తి స్రోగత యోభవంతివిత్తస్య యో।న
దదాతినభుంక్తే తస్యతృతీయాగతిర్భవతి। ... ౩౫

క ॥ దానముభోగమునాశము । వూనికతో మూడుగతులు
భువిధనమునకుర్। దానముభోగము నెఱుఁగని। దీనునిధనము
నకుగతిదృతీయమెపొసఁగుర్। ౩౫

వ్యా॥ అ॥ అథవిత్తస్యోత్తమాది భేదేనత్రైవిధ్యమాహ॥ దానమితి । దానం సత్పాత్రత్యాగః భోగః స్రక్చందనాదిద్వారానుభవః నాశః దానధర్మాద్యభావే చోరాదినా విలయశ్చేతద్యుక్తం। * । చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్ని నృపతస్కరాః। తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యంతి సోదరా ఇతి ఏవముత్తమమధ్యమాధమభేదేన విత్తస్యగత యోగమనోపాయాభవంతి తత్ర యః పుమాన్నదదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః అథవా నభుంక్తే నానుభవతి స్వదానభోగాభ్యాంవిత్తవ్యయమకుర్వతః పురుషస్య సంబంధినో విత్తస్య శేషః తృతీయాగతిర్నాశావస్థా భవతి సాత్యంతకష్టేత్యర్థః అయమత్ర నిష్కృష్టోర్థః విత్తస్యదానేనగతిరుత్తమా ఆత్మభోగేనమధ్యమా చోరాదినా నాశేన అధమేతి అతో దానశౌండేనైవ భవితవ్యం ధనాఢ్యేనేతి భావః ఆర్యాభేదః।

శ్లో। మణిశ్శాణోల్లీఢస్సమర విజయీ హేతిదళితో మదక్షీణో
నాగశ్శరది సరితా శ్యానపులినా। కలాశేషశ్చంద్రస్సురతమృది
తా బాల వనితా తని మ్నా శోభంతే గళిత విభవాశ్చా
ర్థిషు నరాః ॥ ౩౬

ఉ। శాణవిఘృష్టరత్నమును శస్త్రహతుండగు శూరుఁడున్మద
క్షీణగజంబు సైకతవిశిష్టశరన్నదియున్న వక్షసా।ప్రాణవిభుం

డుచండసురతాలసబాలికయూథనైకవి। శాణనశూరులుం
గడుఁగృశత్వమునం బ్రభగాంతురిద్ధరిన్। ... ౩౬

వ్యా। అ। అథదానశీలస్యవిత్తవ్యయజనితతనుత్వమపిశోభావహమేవే త్యాహ। మణిశ్శాణ ఇతి। శాణశ్శస్త్రోత్తేజనసాధనోపలవిశేషః - తేనోల్లీ ఢః సంఘృష్టో మణిశ్చ హేతిదళితశ్శస్త్రక్షతః సమరవిజయీ రణశూరశ్చ। *। దిదృక్షిత్యాదినా ఇతిః। ని। హేతుశ్శస్త్రీ తునృస్త్రియోరితికేశవః- మదేనదా నవర్షేణ పరిక్షీణః కృశోనాగశ్చ। ని। గ్రహాభాపిహింగజానాగా ఇతి వైజ యంతీ శరది శరత్కాలే అశ్యానాని ఈషచ్ఛుష్కాణి పులినాని సైకతాని యస్యాస్సా సరిత్ నదీచ। *। సంయోగాదేరాతోధాతోర్యణ్వాయతే నిష్ఠాన త్వం కళాశేషః షోడశాంశమాత్రావశిష్టశ్చంద్రశ్చ। ని। కళాతుషోడశోభా గ ఇత్యమరః ప్రథమాంపిబతేవహ్నిరిత్యాదితిహాస క్రమణేతర కళానామ మ గ్నాద్యదిదేవైర్గిళితత్వాదితిభావః సురతేనరతిరణేన్మృదితా విహ్వలీకృతా బాలవనితా ముగ్ధాంగనా చ జారవనితేతిపాఠే వేశ్యా చోచ్యతే తథా అర్థి షువిషయే గళితవిభవాః వ్యపగతార్థసంపదః నిశ్శేషమర్థిసాత్కృతధనా ఇత్యర్థః అర్థారైవిభవా అపీత్యమరః నరా దాతృజనాశ్చ తనిమ్నా తనుత్వే నైవ। *। పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్। శోభంతే- ఏవంభూతతనుత్వస్యైవ తేషాం శోభాహేతుత్వాదితిభావః అత్రప్రస్తుతానాం నరాణాంచ సామస్త్యేత్తన్ని రూపతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాద్దీపకాలంకారః। *। ప్రస్తుతా నాంతథాన్యేషాంసామస్త్యేతుల్యధర్మతః। ఔపమ్యంగమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్-శిఖరిణీవృత్తం। ... ౩౬

శ్లో। పరిక్షీణః కశ్చిత్స్పృహయతియవానాం ప్రసృతయేసప
శ్చాత్సంపూర్ణః కలయతిధరిత్రీంతృణసమామ్। అతశ్చానే
కాంతాగురులఘుతయా రేషుధనినామవస్థావస్తూని ప్రథయ
తిచసంకోచయతిచ। ౩౭

ఉ। చేరియొకండు నెవ్వఁబడిచిక్కుచుఁ జేరెడు శాలిధాన్యమే।
కోరునతండుపిమ్మటనకుంఠధనోన్నతుఁడై వసుందరం। బూరి
కిసాటిగాఁదలఁచు భూరిధనాఢ్యులచొప్పునేకమై। గౌరవ
మున్ లఘుత్వమునుగైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్। ... ౩౭

వ్యా। అ। అథపుంసాంధనాభావతత్సద్భావసమయావస్థామాహ। ప రిక్షీణ ఇతి। కశ్చిద్ధనికః పుమాన్ పరిక్షీణః - దైవాద్దరిద్రస్సన్ యవానాంశత

ఫలాకాఙ్క్షా ధాన్యాసాం ప్రసృత యేస్పృహాయతి ప్రసృతిమాత్రీయవార్గురుక యా కాంక్షత ఇత్యర్థః॥ టీ॥ స్పృహేరీప్సిత ఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ॥ ని॥ శితశూకయవాసమావిత్యమరః సపరిక్షీణః పుమాన్ పశ్చాదనంతరం కాలాం తర ఇత్యర్థః సంపూర్ణో దైవవశాద్ధనసంపన్నస్సన్ ధరిత్రీభువం తృణస మాం తృణకల్పాం తద్వల్లఘ్వీమిత్యర్థః కలయతిమనుతే - ధనమదేన తథా లోకయతీత్యర్థః కవీనాం కలిః కామధేనుః అతశ్చాత ఏవ హేతోరర్థేష్వయ వధరిద్యాద్రిషు వస్తుష్వవియేగురులఘుత యామహత్త్వాల్పత్వభావేన అనే కాంతా ప్రతినియతా సర్వధాగురుణిగురుత్వమేవలఘునిలఘుత్వ మేవేతిని యమాభావవతీత్యర్థః ధనినాం సంబంధివ్యవస్థావ్యాపారః వస్తూనియవధరి త్య్రాద్యల్పమహత్తరవస్తూని ప్రథయతీచ ధనాభావ దశాయాం నీచమపివ స్తుగురూ కరోతీత్యర్థః తథా సంకోచయతిచ తత్సద్భావ దశాయాం మ హదపివస్తు నిరాకరోతీత్యర్థః నిర్ధన ధనికయోరిత్థం భూతావస్థా ప్ర త్యక్షసిద్ధా అతో వివేకినానైవం విపర్యస్తబుద్ధినా భవితవ్యమితిభావః- శిఖ రిణీవృత్తంలక్షణంతూక్తం। ౩౬

శ్లో॥ రాజన్దుధుక్షసియదిక్షితిధేనుమేనాం తేనాద్యవత్సమి
వలోకమముం పుషాణ। తస్మింశ్చసమ్యగనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలంఫలతికల్పలతేవభూమిః॥ ... ౩౭

తే॥ ధరణిధేనువుఁబిదుకంగఁదలఁచితేని। జనులఁబోషింపుమ
ధిపవత్సములమాడ్కి । జనులుపోషింపఁబడుచుండజగతికల్ప । లతకైవడిఁగునసకలఫలంబులొసఁగు। ... ౩౭

వ్యా॥ అ॥ అథరాజానంసంబోధయంసస్యార్థసాధనోపాయమతిదిశ తి॥ రాజన్నితి॥ హేరాజన్ త్వమితిశేషః అన్యథాశేషే ప్రథమపురుషః స్యా త్ ఏనామేతాంత్వద్ధస్తగతామిత్యర్థః అత్రాన్వాదేశాభావాదేనాదే శ్చింత్యః క్షితిధేనురివేత్యుపమితిసమాసః నతుక్షితిరేవధేనురితి రూపకం తస్మిన్వేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ తాంక్షితింధేనుందుధుక్షసియదిదోగ్ధుమిచ్ఛ సిచేత్ అర్థమితిశేషః దుహేస్సన్నంతాత్ సిచ్ దుహ్యాద్ద్వికర్మక త్వాని యమాత్ తర్హి తేనదుధుక్షాహేతునా అద్యేదానీముపలభ్యమానంలోకం జనంవత్సంతర్ణకమివ। ని । వత్సేనాకుటజేవత్సేతర్ణకేతనయాదికఇతి వైజయంతీపుషాణపోషయః॥ ని । లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః వత్సనాశేతి రస్యైవలోకనాశేర్థప్యాసంభవాదితిభావః పోషణఫలమాహతస్మిన్ లోకేచా

నితాంసర్వదానస్యగణంబానాం పరిపుష్యమాణే- పరిపాల్యమానేనతిభూమిః క్షితిఃకల్పలతేవకల్పవృక్షశాఖేవ॥ ని॥ సమేశాఖాలతేత్యమరః - యద్వాకల్ప యత్యభీప్సితానీతికల్పాసాచ సాలతాచస్త్రియాః పుంవదిత్యాదినాపుంవ ద్భావః సేవకల్పవల్లీవనానావిధఫలం ధనధాన్యాదిబహురూపఫలం ఫలతిని ష్పాదయతిఫలసమృత్తావితిధాతోర్లట్ యతోలోకపరిపాలన వ్యతిరేకేణన తేథా సంభవిష్యతి తద్వారైవభూమేరప్యఖిలఫలదోగ్ధృత్వాత్ తస్మాదశే షలాభార్థం తత్పరిపోషణమావశ్యకమితిభావః అత్రపూర్వవాక్యస్థోప మయానిర్వ్యూఢోత్తరవాక్యస్థోపమేత్యనయోరంగాంగీభావేనసంకరః వసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౮

శ్లో॥ సత్యానృతాచపరుషాప్రియభాషిణీచ హింస్రాదయా

ళురపిచార్థపరావదాన్యా। నిత్యవ్యయాప్రచురనిత్యధనాగ

మాచవారాంగనేవనృపనీతిరనేకరూపా॥ ... ౩౯

తే॥ సత్యమనృతంబుపరుషోక్తిసరసభాష। ప్రాణిహింసయు

దయయులోభంబునీగి। కనకసంగ్రహవ్యయములు గలిగివా

ర। రమణికైవడిబహురీతిరాజనీతి॥ ... ౩౯

వ్యా॥ అ॥ యతోరాజానంసంబోధితవానపితన్నీతిః కీదృశీత్యాశంకా యామంతస్యాబహువిధత్వమిత్యాహ। సత్యేతి। సత్యాయథార్థభాషిణీ అ నృతా అసత్యవాదినీచ యథాపరుషా కఠోరభాషిణీచ ప్రియభాషిణీ మధు రాలాపినీచ తథాహింస్రాఘాతుకా॥ ని । శరారుర్ఘాతుకోహింస్రఇత్యమ రః। * నమికంపీత్యాదినారప్రత్యయః దయాళురపికారుణికశ్చ॥ ని । స్యాద్ద యాళుః కారుణికఇత్యమరః॥ * స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః తథా అర్థపరాధనలుబ్ధావదాన్యాదానశౌండాచ కుత్రచిద్విషయ ఇతి సర్వ త్రాప్యధ్యాహార్యం। ని॥ సర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదఇత్యమ రః తథానిత్యంప్రతిదినంవ్యయోధనత్యాగోయస్యాస్సాతథోక్తాప్రచురతరని త్యధనాగమాప్రచురంప్రభూతంయథాతథానిత్యం ధనస్యఆగమః ప్రాప్తిర స్యాస్సాతథోక్తాచఅతోవారాంగనావేశ్యేవ। ని॥ వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్య మరః- నృపనీతిఃరాజవృత్తిః అనేకరూపా బహుప్రకారా నత్వేకాంతికీత్య ర్థః వారాంగనాయామపివిశేషణాని సమాన్యత్రసత్యానృతేత్యాది పదత్రివ ణామాత్రేణఝడితివిరోధః- స్ఫురతితస్యస్వాభావ్యే నాభాసీకరణాచ్ఛ్లేషాలంకా రస్సన్వారాంగనేవేత్యుపమయాంగాంగీభావేనసంకీర్యతే।

శ్లో॥ ఆజ్ఞాకీర్తిః పాలనంబ్రాహ్మణానాందానంభోగోమిత్రసం
రక్షణంచ। యేషామేతేషడ్గుణానప్రవృత్తాః కోర్థస్తేషాం
పార్థివోపాశ్రయేణ॥ ... ౪౦

తే॥ ఆజ్ఞయునుగీర్తియును భూసురావనంబు। దానమును
భోగమిత్రసంత్రాణములు। షడ్గుణంబులు గలుగవేజనుల
యందు। వారిఁగొల్చినఫలమేమివసుమతీశ॥ ... ౦

వ్యా॥ సోపిగుణాఢ్యఏవబలాశ్రయణీయోనతునిర్గుణ ఇతిరాజానమేవ
సంబోధయతి॥ ఆజ్ఞేతి॥ ఆజ్ఞామర్యాదాపరిపాలనాత్మకశాసనం కీర్తిర్దాన
తూతోత్కృష్టవాసత్సమాఖ్యా బ్రాహ్మణానాంపాలనంనిరుపద్రవం బ్రాహ్మణసం
తర్పణం దానంసత్పాత్రేత్యాగః భోగస్స్రక్చందనాదిజనిత సుఖానుభవఃమి
త్రసంరక్షణం సుహృత్సముద్ధరణం చేత్యేతేషడ్గుణాయేషాం రాజ్ఞాంనప్రవృ
త్తాఃనప్రవర్తంతేకర్తరి క్తః పృథివ్యాఈశ్వరఃపార్థివః తస్యసంబుద్ధిః హే
పార్థివరాజన్తస్యేశ్వరస్సర్వభూమి ప్రథివీభ్యామణిత్యత్రిత్యయః తేషా
ముపాశ్రయేణసమాశ్రయేణకోర్థఃకోలాభఃనకోపీత్యర్థః తస్మాదుక్తగుణ
సంపన్న ఏవరాజాసమాశ్రయణీయః నతుకుక్షింభరిరితిభావః శాలినీవృత్తం-
శాలిన్యుక్తామ్తౌగౌగోబ్ధిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ... ౪౦

శ్లో॥ యద్ధాత్రానిజఫాలపట్టలిఖితంస్తోకంమహద్వాధనంత
త్ప్రాప్నోతిమరుస్థలేపినితరాం మేరౌచనాతోధికం। తద్ధీరో
భవవిత్తవత్సుకృపణాంవృత్తిం వృథామాకృథాః కూపేపశ్య
పయోనిధావపిఘటో గృహ్ణాతితుల్యంజలమ్॥ ... ౪౧

చ॥ వనజభవుండునెన్నొసటవ్రాసినసొమ్ముఘనంబొకొంచె
మో। వినుమరుభూమికేగినలభించును మేరువుజేరబోయినన్।
ధనమధికంబురాదుకడుదైన్యముమానుధనాఢ్యులందున। స్వ
ననిధినూతఁదుల్యముగ వారిగ్రహించు ఘటంబుసూడుమా॥

వ్యా॥ అః అథాపికార్పణ్యం మాకురులాభాలాభయోర్దైవాయత్త
మూలకత్వమిత్యాహ॥ యదితి। ధాత్రాబ్రహ్మణాస్తోకమల్పం మహద్బహు
ళంవాయద్ధనంనిజఫాలం నిజనిటిలతటమేవపట్టం తత్రలిఖితం లేఖనేననిర్దిష్టం
తద్బ్రహ్మలిఖితంధనంమరుస్థలే ఊషరదేశేపికిముతాన్యత్రేతిభావః నితరామ
తిశయేనప్రాప్నోతిలభతే అన్యూనమితిశేషః॥ ని॥ సమానౌమరుధన్వానా
వ్యమరః- మేరౌకనకాచలేప్యతో బ్రహ్మలిఖితాదధికం నప్రాప్నోతిత త్తస్మా

కాకారణాద్ధీర స్థిరచిత్తో భవవి_త్తవత్సు ధనాఢ్యేషు విషయేష్వపణాం దీనాం వృత్తింవ్యాపారం వృథావ్యర్థంమాకృథాః మాకార్షీః స్తేనకార్పణ్యజనితవిం దామాత్రాశ్రయత్వమేవ నత్వధికధనప్రాప్తిరితి భావః ॥ ✳ । కృఞోలుగిథాస తనాదిత్వేపినిర్బోనిత్యలోపవిధానాన్న సిచ్ సమాజ్యోగ ఇత్యల్ప్రత్యేః ధః త త్రిదృష్టాంతిగూహా। కూపేల్పజలాధారే గర్తేపిపయోనిధౌ సముద్రే జలాధారేపి ఘటః కలశస్తుల్యమాత్మపరిమితం జలంగృహ్ణాతిస్వీకురుతే । శ్యైతికృపణసం బోధనంనతుకూపేల్పంపయోనిధి ధావధికమత ఏతద్దృష్టాంతేన సమాహిత చిత్తేనభవితవ్యంనతు కార్పణ్యపర్యాకులేనేతి తాత్పర్యమ్ । ౭౧

ఇతినీతిశతక వ్యాఖ్యానే అర్థపద్ధతివర్ణనంనామ చతుర్థదశకమ్.

సవ్యాఖ్యానే-భర్తృహరిసుభాషితే-దుర్జనపద్ధతిః.

శ్లో ॥ అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితిచ
స్పృహా । సుజనబంధుజనేష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతిసిద్ధమిదం
హి దురాత్మనామ్ । ౭౨

తే॥ కారణములేని కలహంబు గరుణలేమి। పరవధూపరధన
వాంఛ బంధుసాధు। జనములందసహిష్ణుత్వమనగజగతి। బ్ర
కృతిసిద్ధంబులివి దుష్టనికరమునకు ॥ ౭౨

వ్యా॥ అ॥ అథార్థాది సంపన్నోపి దుర్జనో నోపాదేయ ఏవేత్యాశయే నార్థపద్ధతి నిరూపణానంతరం దుర్జనపద్ధతిం నిరూపయతి ॥ తత్ర తేషామవ గుణంగణయతి ॥ అకరుణత్వమితి పరదుఃఖప్రహరణేచ్ఛాకరుణా తద్రాహి త్యమకరుణత్వం - దయాహీనత్వంచ - అకారణవిగ్రహో నిష్కారణకల హశ్చ ॥ ని ॥ అస్త్రీయాం సమరానీకరణాః కలహవిగ్రహావిత్యమరః పర ధనే పరద్రవ్యే పరయోషితి పరదారేషు స్పృహాచ - ఏకత్రాప హరణే చ్ఛా - అన్యత్రసంభోగాభిలాషశ్చ సుజనేషుసాధుషు జనేషుచాసహిష్ణుతా అసహనశీలత్వం చేతీదం సర్వం ॥ ✳ ॥ నపుంసకమ నపుంసకే త్యాదినాన పుంసకైకశేషః దురాత్మనాం దుర్జనానాం ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి అతస్తేనోపాదేయా ఇతిభావః ॥ ని ॥ ప్రకృతిః ప్రపంచభూతేప్ర ధానే మూలకారణే స్వభావ ఇతివిశ్వః- ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ ✳ ॥ ద్రు తవిలంబితమాహ - నభౌభరా వితిలక్షణాత్ ॥ ౭౨

శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయాలంకృతోపిసన్ । మణి

నాభూషితస్సర్పః కిమసౌన భయంకరః ॥ ౪౩

తే॥ విద్యచేభూషితుండయి వెలయుచున్న। దొడరివర్జింపన
గుసుమీదుర్జనుండు। చారుమాణిక్యభూషితశ స్తమస్త। కంబ
యినపన్నగము భయంకరము గాదే। ౪౩

వ్యా॥ ఆస్తాం తావత్ దుర్జనమాత్రస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనం । అశేష
వగుణావయూర్జకసంపన్నోఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏవేతిసదృష్టాంతమాహ।
దుర్జనఇతి । దుర్జనో విద్యయా వేదవేదాంగాధ్యాతి కయాఽలంకృతో భూ
షితస్సన్నపీ- సకలవిద్యాపారీణస్సన్నపీత్యర్థః పరిహర్తవ్య స్త్యాజ్యః కుత
ఇత్యతఆహ । సర్పః ఆశీవిషః మణినాఫలకస్థ మాణిక్యేన భూషితోఽలంకృత
స్సన్నపి అసౌసర్పో నభయంకరః కింభయంకర ఏవేత్యర్థః అతో మణిభూ
షితసర్పవాన్యోవిద్యా వానపిదుర్జనో దూరత స్త్యాజ్య ఏవ - దుర్జనం
దూరత స్త్యజేదితిన్యాయాదితిభావః ॥ ❀ ॥ మేఘుతిఖభయేషు కృఞితికృఞ్
ఖస్యరుర్ద్విషతిత్యాదినాముమాగమః అత్రబింబప్రతిబింబన్యాయేనధర్మధ
ర్మిణో ర్వాక్యద్వయేపృథఙ్నిర్దేశా ద్దృష్టాంతాలంకారః ॥ ❀ । బింబాను
బింబన్యాయేననిర్దేశోధర్మధర్మిణోః। దృష్టాంతాలంకృతిర్జ్ఞేయా భిన్నవా
క్యార్థసంశ్రయేతి లక్షణాత్ - వృత్తమానుష్టుభం । ౪౩

శ్లో ॥ జాడ్యంహ్రీమతిగణ్యతే వ్రతశుచౌదంభశ్శుచౌకైతవం
శూరేనిర్ఘృణతామునావిమతితా దైన్యంప్రియాలాపినీ। తే
జస్విన్యవలిప్తతాముఖరతావక్తర్యశక్తిస్థిరేతత్కోనామగు
ణోభవేత్సగుణినాం యోదుర్జనైర్నాంకితః ॥ ... ౪౪

శా ॥ హ్రీరమ్యుంజడుఁగాగఁసువ్రతునిమాయింగాశుచిందం
భిఁగా। శూరున్నిర్దయుఁగామునిన్విమతిఁ గాశ్రోత్రప్రియాలా
పుని। స్సారుంగాబలవంతుగర్వితునిగాసద్వక్తవాచాలుగాఁ।
గ్రూరుండెన్నిసుధీగుణంబుదురితారూఢంబుఁజేయుంగదా ॥

వ్యా॥ అ॥ అథాస్యసర్వదూషకత్వమాహ । జాడ్యమితి । హ్రీమతిల
జ్జావతిపుంసిజాడ్యం మాంద్యం ॥ ❀ ॥ గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి
చేతిష్యఞ్ ప్రత్యయః గణ్యతేసంఖ్యాయతే - దుర్జనైరితిశేషః నతుజుగు
ప్సితకర్మాచరణపరాఙ్ముఖత్వం వ్రతైస్తపశ్చాంద్రాయణాదినియమైః శుచౌశు
ద్ధేదంభోధర్మధ్వజత్వం గణ్యతేనత్వనుష్ఠాతృత్వం- శుచౌస్వభావాదేవబా
హ్యాంతరశుద్ధేకైతవంకపటంగణ్యతేనతుపారమార్థికత్వం శూరేనిర్ఘృణతా

దయా రాహిత్యంగణ్యతేనతువిశ్రాంతత్వం మునామననశీలేవిమతితా బుద్ధి
హైన్యంగణ్యతేనత్వాత్మైక్యానుసంధాన తత్పరత్వం ప్రియాలాపిని మధుర
వాదిని దైన్యంగణ్యతేనతుశ్రవణానందకరత్వం తేజఃప్రాగల్భ్యం - ప్రభావిశే
షోవాతద్వత్యవలిప్తతాగర్వగ్రస్తత్వంగణ్యతేనతుస్వభావః॥ ని॥ అవలేపస్తు
గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపిచేతివిశ్వః వక్తవ్యేప్వర్థేషుశక్తిః। ప్రతిభాపరప
ర్యాయస్సామర్థ్యవిశేషః తయాస్థిరేముఖమస్యాస్తీతిముఖరోదుర్ముఖః॥ ని॥
దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః। * । ముఖకుంజేభ్యశ్చేతిరప్రత్యయః త
స్వభావస్తత్తా అసంబద్ధప్రలాపిత్వమిత్యర్థః గణ్యతేనతువాగ్మిత్వం తస్మా
త్కారణాత్ గుణినాంగుణసంపన్నానాంసకోనామగుణోభవేత్ యోగుణః
దుర్జనైర్నాంకితఃనదూషితఃదుర్జనాదూషితోగుణస్సుగుణినాంనకోప్యస్తీ
త్యర్థః యోదుర్జనానాంమతఇతిపాఠేయోగుణః దుర్జనానాంమతఃఇష్టః
స్యాత్సకోనామభవేదితిసంబంధఃదుర్జనాభిమతోగుణస్యుగుణినాంనకోప్య
స్తీత్యర్థః॥ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తంలక్షణంతూక్తమ్ । ... ౪౪

శ్లో॥ లోభశ్చేదగుణేన కింపిశునతాయద్యస్తికిం పాతకైస్స
త్యంచేత్తపసాచకింశుచిమనోయద్యస్తితీర్థేనకిమ్। సౌజన్యం
యదికింబలేనమహిమాయద్యస్తికిం మండనైస్సద్విద్యాయది
కింధనైరపయశోద్యస్తికింమృత్యునా॥ ౪౫

చ॥ వగఁగొను లోభముం బిశునభావము సత్యముచిత్తశుద్ధి
యుం। దగుసుజనత్వమున్సమహితత్వము విద్యయులోకనింద
యుం। దగిలినదుర్గుణంబుదురితంబుదపంబునుదీర్ఘసేవభృ
త్యగణముసొమ్ములుంధనచయంబునుచావునువేఱయున్నదే॥*

వ్యా॥ అ॥ అథగుణావగుణప్రణాళికామాహ । లోభఇతి । లోభోధనా
దివాంఛాస్తి చేదగుణేన దుర్గుణేనకిం నకించిదపీత్యర్థః - తస్యైవాత్యంత
నిందావహత్వాదితిభావః పిశునతా పరోక్షే పరదోషసూచకతాస్తిచే
త్పాతకైర్బ్రహ్మహత్యాదిభిః కింతస్యా ఏవనిరయ పాతనదక్షత్వా దితిభా
వఃసత్యంయథార్థం భాషణం సమదర్శిత్వంవాస్తిచేత్తపసాచాంద్రాయ
ణాదినాకింతస్యైవపరిశోధకత్వాదితిభావః శుచిద్రోహచింతాది రాహిత్యేన
శుద్ధంమనోస్తియదితీర్థేనప్రయాగాదినాకింతస్యైవాపవర్గమూలకత్వాది
తిభావః॥ యస్యాత్మతీర్థంభజతేవినిష్క్రియస్ససర్వవిత్సర్వగతోఽమృతో
భవతీతిస్మరణమాత్రమూలం సౌజన్యంసుజనస్వభావోస్తి యదిబలేనపరిజనేన

కింతస్యైనా శేష కార్యనిర్వాహకత్వాదితిభావః మహిమామాహాత్మ్యమస్తి యదిమండనైఃకుండలహారాద్యలంకరణైః కింతస్యైవోపస్కారహేతుభూతత్వాదితిభావః అపయశః అపకీర్తిరస్తియదిమృత్యునామరణేనకింతస్యైవ మృతప్రాయత్వాదితిభావః - ఏవంవిచార్యసద్గుణార్జనతత్పరేణ భవితవ్యమితి పుణ్యేకఅన్యథాదౌర్జన్య మనాయాససాధ్యమితి వాక్యశేషత్వేనోన్నేయం।

శ్లో॥ శశీదివసధూసరోగళిత యౌవనాకామినీసరోవిగతవారిజంముఖమనక్షరంస్వాకృతేః। ప్రభుర్ధనపరాయణస్సతతదుర్గతిస్సజ్జనోనృపాంగణగతఃఖలోమనసిసప్తశల్యానిమే॥...౪౫

చ॥ దినమలినాంగుడైనహిమదీప్తియుఁ బ్రాయముదప్పనాతియుఁ। వనరుహశూన్యమౌకొలను వర్ణితరూపునిరక్షరాస్యముఁ। ధనపరుఁడైనరాజుసతతంబునులేమినిగుందుసాధువుం। జనపతిచెంతదుర్జనుఁడుశల్యములేడివినామనంబునన్॥ ౪౫

వ్యా॥ అ॥ కస్యచిదనుభవినోనిజకష్టాభివేదన మభినీయాహ॥ శశీతి। దివసేహ్ని ధూసరోనిస్తేజస్కః శశీచంద్రశ్చగళిత యౌవనాభ్రష్టనూతనవయస్కాకామినీకాంతాచవిగతవారిజంపుండరీకషండహీనంసరః- కాసారశ్చశోభనాకృతిగ్యస్యసుందరపురుషస్యఅనక్షరంశాస్త్రవిభ్రష్టంముఖంచధనపరాయణోధనలుబ్ధఃప్రభుఃరాజాచసతతదుర్గతిః నిరంతరదారిద్ర్యవాన్ సజ్జనశ్చనృపాంగణగతో రాజగృహాంతర్వర్తీఖలో దుర్జనశ్చతస్యవిఘాతుకత్వాదితిభావ ఇత్యేవంసప్తశల్యాని శూలాని తథాదుస్సహదుఃఖజనకత్వాదితిభావః ఇదమేభాద్యంతకష్టనివేదన వచనమితితాత్పర్యమ్ తత్రప్రకృతానాంప్రకృతస్యఖలస్యచదుఃఖహేతుత్వసామ్యేనౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాద్దీపకాలంకారఃలక్షణంతూక్తం- గతమిదంపృథ్వీవృత్తమ్। ... ౪౫

శ్లో॥ నకశ్చిచ్చండకోపానా మాత్మీయోనామభూభుజామ్। హోతారమపిజుహ్వానంస్పృష్టోదహతిపావకః॥ ...౪౬

క॥ మనుజులలోనెవ్వఁడుదగ। దనవాఁడనువాఁడు దుష్టధరణీశునకుం। దనకయి వేలిమివేల్చెడు। జనునితనువుఁగాల్చువాయుసఖుఁడదయుండై॥ ౪౬

వ్యా॥ అ॥ అథదుష్టరాజలక్షణంసదృష్టాంతమాహ। నేతి। చండకోపానాంఉగ్రకోధానాంభూభుజాంరాజ్ఞాంకశ్చిదపిపుమాన్ ఆత్మీయోనామఆత్మీయత్వేన ప్రసిద్ధఃనభవతికింతుసర్వోప్యనాత్మీయఏవేత్యర్థః- ననుయథాకథం

చిద్ధితమాచరన్నపివిమృశ్యైవ ఆత్మీయఇత్యాశంక్యదృష్టాన్తముఖేన నిరాకుర్వ
న్నాహ జుహ్వానమాజ్యపురోడాశాది దానేనోప చరంతమపి హుదానాదన
హోరితి ధాతోఃకర్తరి శానచ్ హుతాశః రంయజమానంపావకోగ్నిః స్ప్ర
ష్టస్సన్దహతిసంతాపయతీత్యర్థః అతోగ్నిదృష్టాంతేనేదృశరాజానసమా
శ్రయణీయ ఇతి భావః ౪౭

శ్లో॥ మౌనాన్మూకః ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వాధృష్టః పా
ర్శ్వే భవతి చ వసన్దూరతోప్యప్రగల్భః। క్షాంత్యాభీరుర్య
దిన సహతే ప్రాయశో నాభిజాతస్సేవాధర్మః పరమగహనో
యోగినామప్యగమ్యః॥ ... ౪౮

ఉ॥ మౌనముచేత మూకయు సమంచితవక్త్రప్రలాపి చెంగటం
బూనివసింపధిట్టదమ ముందటవవ్వగ నుండ నేనిశా। లీనుఁడు
దాల్మి భీరుఁడవలిప్తుఁడు దాలిమి లేనిబంటు సూ। జ్ఞానులసేవ
దుష్కరము సాధ్యము యోగులకైననిద్ధర॥ ... ౪౮

వ్యా॥ అ॥ కథంనసమాశ్రయణీయఇత్యాశంక్యతత్సేవాయా దుష్కర
త్వాదిత్యాహమౌనాదితి॥ మౌనాత్తూష్ణీంభావాన్మూకోనిర్వాచో భవతిసేవక
ఇతిశేషః ప్రవచనపటుః ప్రగల్భశ్చాతివక్తేతివాచకో బహుభాషీజల్పతీతిజ
ల్పకోసంబద్ధప్రలాపీభవతి ఉభయత్రాపిణ్వుల్ తృచావితికర్తరిణ్వుల్ప్రత్య
యఃణిత్వాద్వృద్ధిఃజల్పకఇతిపాఠేజల్పతీతిజల్పకః పచాద్యచ్ స్వార్థేకప్రత్య
యః- అన్యథా॥ ॥జల్పభిక్షేత్యాదినాకన్ప్రత్యయేజల్పాకఇతిస్యాత్ యదా
హామరసింహః- స్యాజ్జల్పాకస్తువాచాలఇతిపార్శ్వేసమీపేచవసన్ ధృష్టోని
ర్భీకోభవతిదూరతోవిప్రకృష్టదేశేవసన్ అప్రగల్భః అప్రౌఢో భవతిక్షాం
త్యాపరిభవాదిషూత్పద్యమానేష్వక్రోధప్రతిబద్ధలక్షణయోపలక్షితశ్చేద్భీరు
ర్భయశీలోభవతిభీరుఃక్రుకనావితిక్రుప్రత్యయః నసహతేపరిభవాదికం న
క్షమతేయదితర్హిప్రాయశోబాహుళ్యేన అభిజాతస్సత్కులీనోభవతిఅతః
పరమగహనోత్యంతదురవగాహః సేవాధర్మఃపరిచర్యాత్మకం కర్మయో
గినామపికాలత్రయాభిజ్ఞానామప్యతీంద్రియవస్తుపరిజ్ఞానవతామిత్యర్థఃకిము
తాన్యేషామితిభావఃఅగమ్యోజ్ఞాతుమశక్యఃశర్వేగత్యర్థాఃజ్ఞానార్థాః య
తఃపరబ్రహ్మాపిధ్యానాదినాసాక్షాత్క్రియతేనత్వయమితిభావః మౌనాదివ్యతి
రిక్తధర్మస్యగగనారవిందప్రాయత్వాత్తస్యబ్రహ్మణోపిదుర్విజ్ఞేయతయా
త్యంతదుష్కరత్వమితి తాత్పర్యం అత్రసేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్వేప్యగ

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

వ్యత్యోక్తేస్సంబంధేఽసంబంధరూపాతిశయోక్తిః మందాక్రాంతాజలధిష
డగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ । ... ౪౮

శ్లో॥ ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంఖలస్య ప్రోద్గాఢవిస్మృతని
జాధమకర్మవృత్తేః । దైవాదవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య నీ
చస్య గోచరగతైస్సుఖమాస్యతే కైః ॥ ... ౪౯

చ॥ ఖలులగువారలందు రధికారసమర్థులఁ జేసి తా నిర । ర్గళగ
తిమైనికృష్టనిజకర్మము విస్మృతిపాలొనర్చి నిః శ్చలగుణవై
రియై విధివశంబున సంపదఁ గాంచి తుళ్లుచున్ । మెలఁగు నృపా
లుచేరువను మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్ ॥ ... ౪౯

వ్యా॥ అ॥ కింబహునాస్య పురస్తాన్న కేనచిత్ స్థాతుమపి శక్యత ఇత్యాహ ఉద్భాసితేతి । ఉద్భాసితాః - ప్రకాశితాః అఖిలాః ఖలాః యేన తస్య అధికారప్రదానేన పురస్కృతాశేషదుర్జనస్యేత్యర్థః తస్య సుజనవిద్వేషిత్వాదితి భావః తథా విశృంఖలస్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛందగతేరిత్యర్థః - తథా ప్రోద్గాఢమతితరాం విస్మృతాః స్మరణావిషయీకృతా నిజాః స్వకీయాః అధమకర్మవృత్తిః ప్రాక్తననీచకృత్యవ్యాపారో యేన తస్య ప్రాగేవ విస్మృతేతి ప్రాక్ ప్రథమం ఆచరణసమయ ఏవేత్యర్థః ఏతేన లజ్జాహైన్యముక్తం తథా దైవాదదృష్టవశాదిదానీం ప్రాప్తో విభవః ఐశ్వర్యసంపత్తిర్యస్య గుణద్వేషస్సుగుణనిందకస్యాస్య పూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్ఞః గోచరగతైః విషయవాసిభిః కైర్జనైస్సుఖమక్లేశేన ఆస్యతే స్థీయతే న కైరపీత్యర్థః - అతోఽనీచాశ్రయః కర్తవ్య ఇతి భావః ఆస ఉపవేశనే భావే లట్ అత్రోద్భాసితేత్యాది పదార్థస్య విశేషణగత్యా సుఖస్థిత్యభావపదార్థహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం లక్షణంతూక్తం ॥ ... ౪౯

శ్లో॥ ఆరంభగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ లఘ్వీ పురా వృద్ధిముపైతి
పశ్చాత్ । దినస్య పూర్వార్ధపరార్ధభిన్నా ఛాయేవ మైత్రీ ఖ
లసజ్జనానామ్ ॥ ౫౦

తే॥ మొదలఁ జూచిన గడుఁగొప్ప పిదపఁ గుఱుచ । యాదిఁ గొం
చెము తర్వాత నధికమగుచుఁ । దనరు దినపూర్వపరభాగ జనిత
మయిన చాయ పోలికఁ గుజనసజ్జనులమైత్రి ॥ ... ౫౦

వ్యా॥ అ॥ అథ దుర్జనసుజనమైత్రీప్రకారమాహ- ఆరంభేతి । పూర్వా
ర్ధాపరార్ధాభ్యాం పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యాం భిన్నా పృథగ్భూతా ఛాయా ఆత

తదుక్తం॥ ని॥ ఛాయా సూర్యస్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్క- జాయయోరితి వైజ యంతీ॥ ఆరంభే ప్రారంభసమయే గుర్వీ గురుః పశ్చాత్ వృద్ధిమతీత్యర్థః॥ ॥ వాతో గుణవచనాదితి వికల్పాత్ జస్ క్రమేణ కాలక్రమేణ క్షయిణీ క్షయిష్ణుశ్చ - జిద్రృత్వే త్యాదినా ఇష్ణుః- తథా పురా ప్రారంభే లఘ్వీ లఘుః ప్రాక్స్వల్పేత్యర్థః - పూర్వా పరాజీష్ పశ్చాదనంతరం వృద్ధిముపైతి ప్రాప్నోతీతి భావః అయమర్థః దుర్జన మైత్రీ పూర్వాహ్ణచ్ఛాయేవ ప్రారంభగుర్వీ క్రమేణ క్షయిణీచ భవతి సుజనమై త్రీ తావదపరాహ్ణచ్ఛాయేవాదౌ లఘ్వీ తతో వర్ధిష్ణుశ్చ భవతీతి అతోత్రయ దుక్తం తత్ తదన్యం కుశలే నేతి భావః- అత్రయథాసంఖ్యాసంకీర్ణోపమాలం కారః ఉపజాతివృత్తముక్తం॥ ౫౦

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం తృణజలసంతోషవిహితవృత్తీనాం।
లుబ్ధకధీవరపిశునా నిష్కారణ మేవ వైరిణో జగతి॥ ... ౫౧

తే॥ కసవు చేనీటిచే మోదకలన చేత। బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనప్ర
కరమునకు। శబరకైవర్తసూచకజనులుజగతిఁ । గారణము
లేని పగవారుగా రెతలఁప॥ ... ౫౧

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తమకరుణత్వమకారణ విగ్రహ ఇతితదేవ ప్రకటయ న్నుపసంహరతి॥ మృగేతి॥ సంతోషో దైవవశాల్లబ్ధేనమనస్సంతుష్టిః- తృణజ లసంతోషైర్విహితా కల్పితా వృత్తిర్జీవనం యేషాం తేషాంనతు పరోపతా పోజీవినామిత్యర్థః॥ ని॥ వృత్తిర్వర్తనజీవన ఇత్యమరః మృగాణాం హరిణాదీ నాంమీనానాంమత్స్యానాంసజ్జనానాం సాధూనాంచలుబ్ధకో వ్యాధః ధీవరో దాశః జాలిక ఇత్యర్థఃపిశునస్సూచకశ్చ॥ ని ॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగ యుర్లుబ్ధకశ్చసః కైవర్తే దాశధీవరావితిచామరః ఏ తేజగతిభువి నిష్కార ణంనిర్హేతుక మేవ వైరిణో విద్వేషిణః ఘాతుకా ఇత్యర్థః తృణేన విహితవృ త్తీనాంమృగాణాంలుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాదియథాక్రమ మన్వయా త్ప్రతిపాదనాద్ యథాసంఖ్యాలంకారః తదుక్తంవిద్యానాథేన॥ ॥ ఉద్ది ష్టానాంపదార్థానాంపూర్వంపశ్చాద్యథాక్రమమ్ అనుద్దేశో అనుద్దేశోభవే త్సైత్రతద్యథాసంఖ్యముచ్యతే ఇతి-ఆర్యావృత్తమ్॥ ... ౫౧

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానే దుర్జనపద్ధతివర్ణనంనామ పంచదశకమ్.

సవ్యాఖ్యానే-భర్తృహరిసుభాషితే-సుజనపద్ధతిః.

శ్లో॥ వాంఛాసజ్జనసంగమే పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా

ద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాద్భయం। భ
క్తిశ్చక్రిణి శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలైరేతే యేషు వ
సంతి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో మహద్భ్యో నమః॥ ... ౫౨
మ॥ సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణస్తోమంబునం బ్రీతి దే। శి
కసంసేవయు విద్యయందురుచి స్వస్త్రీకేళి లోకాపవాదక భా
భీతియు విష్ణుభక్తియు మనోదృఢశక్తియు సాధుహూ।మక సాంగ
త్యవిముక్తియుం గలమనీషావంతులకు గొల్చెదన్। ... ౫౨

వ్యా॥ అ॥ అథైకద్వ్యలక్షణ్యేన సుజనపద్ధతిం నిరూపయతి- తత్రాదౌ వా
దరాతిశయాత్తాన్నమస్కరోతి॥ వాంఛేతి॥ సజ్జనసంగతౌ సాధుసమాగమే
వాంఛా అభిలాషః నతు జిహాసా తస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః తదుక్తం
జ్ఞానవాసిష్ఠే॥ *॥ మోక్షద్వారే ద్వారపాలాశ్చత్వారః పరికీర్తితాః శమో వి
చారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమ ఇతి తథా చోక్తం శ్రీమహాభాగవతే॥*॥
మహత్సేవాం ద్వారమాహుర్విముక్తేరితి స్వేనాప్యుక్తం॥ *॥ చేతః ప్రసాదయ
తి దిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామితి పరేషాం గుణే ప్రీ
తిస్సంతోషః నతు తోషాపాదనం- పరగుణపరమాణూన్పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజ
హృది వికసంతస్సంతి సంతః కియంత ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదపీతి భావః గురౌ వి
ద్యోపదేష్టరి- నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరేణ ప్రహ్వీభావః నతు గర్వోద్రిక్తతా॥
*॥ యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్ర
కాశంతే మహాత్మన ఇతి॥ *॥ గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో జనార్దనః।
గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమ ఇతి శ్రుతిస్మృతీ విద్యాయాం
వేదాంతాదిశాస్త్రాభ్యాసే వ్యసనమాసక్తిః నతు ద్యూతకేళ్యాదౌ తస్య మోక్షసా
ధనబ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వాదితి భావః స్వయోషితి నిజదారేషు రతిస్సంభోగః నతు
పరదారేషు ॥ * ॥ కమ్యంతుల స్త్రీయా రతమితి వచనాదితి భావః లోకాపవా
దాత్ లోకనిందాయాః ॥ * ॥ భీతార్థానాం భయహేతురిత్య పా
దానత్వాత్పంచమీ భయం నతు నిర్లజ్జత్వం । * । లోకాపవాదో బలవా
నితి సత్యాపల్లీ శ్రుతిరిత్యాది వచనాత్తస్య బలిష్ఠత్వాదితి భావః చక్రిణి పరదే
వతాయాం భగవతి భక్తిరనురాగః - నతు క్షుద్రదేవతాయాం । * ।
విష్ణౌ భక్తిర్విష్ణౌ భక్తిరిత్యాదివచనేష్వావృత్త్యా తస్యాః ప్రాశస్త్యశ్రవణాది
తి భావః - ఆత్మదమనే స్వపరిభవే సతి శక్తిస్సామర్థ్యం పరాక్ర

మ ఇతియావత్ నతూపశమేనౌదాసీన్యం ॥*॥ అన్యదాభూషణంపుంసాంశ మోలజ్జేవయోషితామ్। పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివేతివచనాదితిభావః ఖలైర్దుర్జనైస్సహాసంసర్గాభావ ఉక్తిస్సంగత్యాగః సతుతత్సహవాసాభిలాషః ॥ * ॥ దుర్జనందూరతస్త్యజేదితిదుర్జనః పరిహర్తవ్య ఇత్యాది వచనాదితిభావః ఇత్యేతేనిర్మలాః నిష్కళంకాః గుణాస్సజ్జనసంగతివాంఛాదయోయేషు పురుషేషువసంతితేభ్యో మహద్భ్యోనమఃఇత్థంభూతగుణవిశిష్టానా మేవనమస్కారార్హత్వాదితిభావః । * । నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ తైరేవ భూరప్యపితేతిపాఠస్తైర్నిర్మల గుణసంపన్నైరేవ భూరలంకృతా నత్వన్యైస్తేషా మేవచారుత్వాద్యతిశయ హేతుత్వాదితి భావః శార్దూల విక్రీడితమ్ । ౫౨

శ్లో॥ విపదిధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా సదసివాక్పటుతా
యుధివిక్రమః। యశసిచాభిరతిర్వ్యసనం శ్రుతౌప్రకృతిసిద్ధమి
దంహిమహాత్మనాం॥ ... .౫౩

ఉ॥ ఆపదలందుధైర్యగుణమంచితసంపదలందుఁదాల్మియున్।
భూవరసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్చతురత్వమాజిలో।
నీపటుశక్తియున్ యశమునందనురక్తియువిద్యయందువాం।
ఛాపరివృద్ధియుఁబ్రకృతిసిద్ధగుణంబులుసజ్జనాళికిన్ ॥ ౫౩

వ్యా॥ అ॥ అథైషాంనిసర్గ సిద్ధగుణంగణయతి । విపదీతి । విపద్యాపత్కాలేధైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వంనతుదైన్యం॥ * ॥ మనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపి హేతుష్వితి అథానంతరం వాక్యారంభేవా అభ్యుదయే సంపదీక్షమా సహిష్ణుత్వంనతూచ్ఛండతా సదసిరాజవిద్వత్సభాయాం వాక్పటుతావాగ్మిత్వంసరసవచన రచనా చాతుర్యమితియావత్ నతుమూకీభావః యుధిరణరంగే విక్రమః పరాక్రమో నతుపలాయనం యశస్యభిరతి సంగ్రహేచ్ఛానత్వనాదరః శ్రుతౌ వేదశాస్త్రే వ్యసనే వ్యసనమా సక్తిర్నతూసక్తేవద ఇతిదంసర్వం ॥ * । నపుంసకమనపుంసకే నేత్యాదినానపుంసకైకశేషః మహాత్మనాం మహాను భావానాం ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధంహి। ని॥ సంసిద్ధిప్రకృతీసమే । స్వరూపంచ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చేత్యమరః। ద్రుతవిలంబితవృత్తం - లక్షణంతూక్తమ్ । ... ౫౩

శ్లో॥ కరేశ్లాఘ్యస్త్యాగశ్శిరసిగురు పాదప్రణయితాము
ఖేసత్యావాణీ విజయిభుజయోర్వీర్య మతులం। హృదిస్వ

హృదిస్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుతమధిగతంచ శ్రవణయోర్వినాప్యైశ్వర్యేణ
ప్రకృతిమహతాం మండనమిదమ్ ॥ ... తెలు
గు । కరమునఁ ద్యాగము ముఖంబున సూనృతవాణియాం
దలం । గురుచరణాభివాదనము కుంఠితవీర్యము దోర్యుగంబు
నం । వరహృదయంబునం విశదవర్తనమంచితవిద్యవీనులం ।
సురుచిరభూషణంబులివిశూరులకుం సిరిలేనియప్పుడుం । వ్యాఖ్య
వ్యా। అథైషాంప్రసిద్ధవిలక్షణ మండనసంపత్తిమాహ । కరఇతి । కరే
హస్తేశ్లాఘ్యస్సకలలోక ప్రశస్తస్త్యాగోదానం మండనంనతుకంకణం । కి
దానేనపాణిర్నతుకంకణేనేతిస్వైనైవాగ్రేవక్ష్యమాణత్వాత్ శిరసిగురుపాద
యోః ప్రణయితాఅభివాదనతాత్పర్యం- మండనంనతుమణిర్హిరణ్మయకో
టిరాది- ముఖేవక్త్రేసత్యావాణీసూనృతభాషణంమండనం- నతుతాంబూ
లచర్వణాదిభుజయోరతులంనిరూపమానంవిజయిజయశీలంచ । జిదృక్షేత్యా
దిత్వాన్నినీవీర్యంబలంమండనంనతుకేయూరాది హృత్యంతరంగేస్వచ్ఛావృత్తి
నిష్కళంకవ్యాపారోమండనంనతుహారరుచకాదిహృచ్ఛబ్దస్యవక్షఃస్థలవా
కత్వమపిసంభవతీతికృత్వాఅభేదేననిర్దేశః శ్రవణయోఃకర్ణయోరధిగత
శ్రుతంశాస్త్రంశ్రుతమే వా । పి । శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరితివిశ్వః- మండనం- నతు
కుండలే । శ్రోత్రంశ్రుతేనైవనకుండలేనేతి వక్ష్యతిఇదంపూర్వోక్తదానాదిక
సర్వమైశ్వర్యేణధనరత్నసంపత్త్యావినాపి । పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాత్తృతీ
యాప్రకృత్యాస్వభావేన మహతాంమహాత్మనాంసౌజన్యసంపన్నానామిత్య
ర్థః ॥ ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయేతితృతీయాసమాసః మండనభూషణంతస్యై
వలోకోత్తరరామణీయాదిక హేతుత్వాదితిభావః- శిఖరిణీవృత్తమ్ । ॥

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిఃపరధనహరణేసంయమస్సత్యవా
క్యంకాలేశక్త్యాప్రదానం యువతిజనకథామూకభావఃపరే
షామ్ । తృష్ణాస్రోతోవిభంగోగురుషుచవినయస్సర్వభూతాను
కంపాసామాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహతవిధిశ్శ్రేయసా
మేష పంథాః ॥ ... ... తెలు
గు । పరహింసాపరకీయవిత్తహరణాభావంబుసత్యవ్రతా ।
దరముందానపరత్వమన్యజనకాంతాయుక్తిమూకత్వముం ।
బరతృష్ణాజనభంజనంబుగురునమ్రత్వంబునుంబ్రాణభృ । త్క
రుణాశాస్త్రసమగ్రసద్విధులు భద్రప్రాప్తికిన్మార్గముల్ ॥

వ్యా॥ అ॥ గుణాఢ్యత్వే కోలాభ ఇత్యాశంక్య తేషాం శ్రేయో హేతు
త్వమాహ ॥ ప్రాణేతి ॥ ప్రాణాఘాతాత్ప్రాణిహింసాయాః నివృత్తిర్నివ
ర్తనంచ ॥ * ॥ మాహింస్యాత్సర్వ భూతాన్యహింసా పరమోధర్మస్త్వధ
ర్మః ప్రాణినాం వధ ఇత్యాదినాగ్నీషోమీయ పశ్వాలంభనవ్యతిరిక్తహిం
సాయాంనిషేధ శ్రవణాత్ పరధనహరణే సంయమోమనోనిరోధశ్చ పరద్ర
వ్యాణిలోష్టవదితిన్యాయాదితిభావః- కాలేసమయేసత్యవాక్యం యథార్థభా
షణంచ ధర్మోపదేశ శ్రవణా దితిభావః అత్ర బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే
ఇత్యాది ష్వసత్యవచనస్యాపినిషేధాభావశ్రవణాత్కాల ఇత్యుక్తంశక్త్యా
ప్రదానం విత్తానుసారేణత్యాగశ్చ ॥ * ॥ విత్తశాఠ్యంనకారయేదితివచనా
దితిభావఃయువతిజనకథాయాం పరస్త్రీవృత్తాంతకథనేమూకభావస్తూష్ణీం
భావశీలత్వంచ॥ *॥ స్వప్నేప్యన్యవధూంకథామితివచనాత్ పరేషామన్యేషాం
యాచకానామిత్యర్థః తృష్ణాధనలిప్సాతస్యాఏవస్రోతసః ప్రవాహస్యవిభంగో
నిరోధః అభీప్సితదానేనమనోరథపరిపూరణంచేత్యర్థః॥ *॥ యాచమానజ
నమానసవృత్తేఃపూరణాయబతజన్మనయస్య। తేనభూమిరతిభారవతీయంన
ద్రుమైర్నగిరిభిర్నసముద్రైరితిశ్రవణాదితిభావఃగురుష్వివయేనమ్రత్వంచ-
గురూనప్రతీత్యుక్తత్వాదితిభావః సర్వభూతేష్వశేషప్రాణిష్వనుకంపయా
దయయాసామాన్యంసమదర్శిత్వంచ సర్వశాస్త్రేషువేదవేదాంతాదిసకలా
గమేష్వనుపహతఃఅవిచ్ఛిన్నఃవిధిరధ్యయనవిధానంచయద్వాసర్వభూతాను
కంపేతిపృథక్పదంతథాసర్వశాస్త్రేషు సామాన్యమవైషమ్యేణతత్తత్సిద్ధాం
తానువర్తిత్వం అనుపహతవిధిరలుప్తకర్మానుష్ఠానంచేత్యేష గుణసముదా
యఃశ్రేయసాంపంథాఅఖండితైశ్వర్యాదిశ్రేయఃప్రాప్తిమార్గఃనత్వేతద్వ్యతి
రిక్తోన్యోస్తీత్యర్థఃఏతాదృశగుణసంపత్తిస్సుజనానామేవేతికృత్వాతఏవశ్లాఘ్యా
ఇతిభావః అథవా శ్రేయసాంప్రశస్యానాంసుజనానాం సంబంధీపంథాఃతత్ప్ర
వృత్తిమార్గఇత్యర్థః ప్రశస్యశబ్దాదియసునిప్రశస్యశ్రఇతిశ్రాదేశః అత్రవాంఛా
సజ్జనసంగతావిత్యాదిశ్లోకేషూక్తగుణాః ప్రాయేణదైవసంపదభిజాతానా
మేవసంభవతినత్వన్యేషాంతదుక్తంభగవద్గీతాసు॥ * ॥ అభయంసత్వసంశుద్ధి
ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః। దానందమశ్చయజ్ఞశ్చస్వాధ్యాయస్తపఆర్జవం। అ
హింసాసత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునమ్। దయాభూతేష్వలోలత్వం
మార్దవంహ్రీరచాపలమ్॥ తేజఃక్షమాధృతిశ్శౌచమద్రోహోనాతిమానితా -
భవంతిసంపదందైవీ మభిజాతస్యభారతేతి- స్రగ్ధరావృత్తం- ప్రబ్ధైర్నా

నాంత్ర రేఖ ఇత్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్। ౫౫

శ్లో॥ సంపత్సుమహతాంచిత్తం భవేదుత్పలకోమలమ్। ఆప
త్సుచమహాశైల శిలా సంఘాత కర్కశమ్॥ ... ౫౬

తే॥ సంపదలుగల్గుత తిమహాజనుల హృదయ, మభినవోత్పల
కోమలంబగుచు వెలయు। నాపదలువొందునపుడు మహాను
హీధ। రాశ్మసంఘాతకర్కశంబైతనర్చు॥ ... ౫౬

వ్యా॥ అ॥ అథాపత్సంపదోస్సుజన మనోవృత్తిమాహ॥ సంపత్స్వితి।
సంపత్సుధనధాన్యవస్తువాహనాది సమృద్ధిషుమహతాంమహాత్మనాంసజ్జనా
నాంచిత్తముత్పలవత్కోమలం- మృదులంభవేత్ నతుకఠినమిత్యర్థః విప
త్సుదారిద్ర్య వ్యథాసంకటేషుమహాశైల శిలాసంఘాతః పాషాణకూటః
తద్వత్కర్కశంకఠోరంచభవేత్ నత్వధైర్య విశ్లథ మిత్యర్థః నకదాప్యు
క్తవైపరీత్య మన్యథామాహాత్మ్య భంగప్రసంగాదితిభావః వివేకినామవివేకి
నాంచాయ మేవపంథాః ఆదరణీయఇతి తాత్పర్యం అత్రశైలస్య మహత్వ
విశేషణంతచ్ఛిలా సంఘాతస్యాత్యంతదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థముక్తంచైతద
దన్యత్రాపి। సౌజన్యామృత సింధవః పరహిత ప్రారబ్ధ వీరవ్రతా వాచా
లాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపేతు మౌనవ్రతాః- ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్య
నిలయాసంపత్స్వనుత్సేకినోమాభూవన్ ఖలవక్త్రనిర్గతవిషమ్లానాననా
స్సజ్జనా ఇత్యుపమాలంకారః॥... ... ...౫౬

శ్లో॥ ప్రియాన్యాయ్యావృత్తిర్మలినమసుభంగేప్యసుకరంత్వసం
తోనాభ్యర్థ్యాస్సుహృదపి నయాచ్యఃకృశధనః। విపద్యుచ్చైః
స్థైర్యంపదమనువిధేయంచమహతాంసతాంకేనోద్దిష్టంవిష
మమసిధారా వ్రతమిదమ్॥ ... ౫౭

మ॥ అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్మ
లీ। మసమ గ్రాహ్యము దుష్టయాచనమసంపత్ప్రార్థ
నా భావ మున్। వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనా
ద్యంతాను కూలత్వమున్। యసిధారా వ్రతచర్య యెవ్వఁడు
మహాత్మశ్రేణికిన్ దెల్పెనో। ... ౫౭

వ్యా॥ అ॥ అథద్వాభ్యామేవతద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ। ప్రియే
తి। న్యాయాదనపేతాన్యాయ్యా నీతిప్రవణావృత్తిః జీవనం। ని। వృత్తిర్వ
ర్తనజీవనఇత్యమరః ప్రీణాతీతి ప్రియాఇష్టానత్వన్యాయ్యాస్తస్యాఏవ శ్రే-

స్కరత్వాదితి భావః ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కప్రత్యయః అసుభంగే ప్రాణ
ప్రయాణే ఽపి కిము తాన్యదేతి భావః మలినం దుష్కరం అసుకర మకర్తవ్యం స
త్త్వాపత్త్యా తేనాస్తి మర్యాదేతి న్యాయాత్సుకరం తస్యై వైహికాముష్మికఫ
లదత్వాదితి భావః ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ ప్రత్యయః తతో నఞ్ సమాసః అసం
తః కుహాకాస్తు నాభ్యర్థ్యాః కస్మింశ్చిద్విషయే ఽపి న ప్రార్థనీయాః కింతు సంత
ఏవ తేషాముపేక్ష్యత్వాదితి భావః యద్యపి న పదాదౌ ఖల్వాదయ ఇత్యాహ వామ
నః తథాపి క్వచిత్ప్రాధ్యాతు శబ్దస్య పాదాదౌ ప్రయోగః సుహృదపి ప్రాణప్రియబం
ధురపి కిము తాన్య ఇతి భావః సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాత
నాత్సాధుః కృశధనః ధనహీనశ్చేత్ నయాచ్యః యాచితుం న యోగ్యః ధనా
దికమితి శేషః కింతు ధనపరిపూర్ణ ఏవ తథా విధయాచ్ఞాయా అనుచిత
త్వాదితి భావః విపద్యనర్థసంకటేఽప్యుచ్చైః స్థైర్యం మహాస్థైర్యం న తు భయవి
హ్వలత్వం॥ *॥ అపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిధయః విపది ధైర్యమథాభ్యుదయే
క్షమేతి చోక్తత్వాదితి భావః మహతాంపూజ్యానామనువిధేయమనుకూలం
పదం వ్యవసితం చ సత్త్వననుకూలం తథా భూతస్యైవ శ్లాఘ్యత్వాదితి భావః॥
ని॥ పదంవ్యవసిత త్రాణస్థానలక్ష్మ్యాంఘ్రివస్తుష్వ్యభిధానాత్ ఇతీదమేతత్ వి
షమమసాధారణతయా దుష్కరమసిధారావ్రతమస్యభిచరితవ్రతం సతాం స
త్పురుషాణాం కేనోద్దిష్టముపదిష్టం న కేనాపీత్యర్థః స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః అ
త్రాసిధారావన్నిశితత్వాదసిధారాసంచారవత్సావధానేనైకాగ్రతయా వి
ధేయత్వాద్వా అసిధారావ్రతం యద్వా అసిధారయా వ్యవహారతాం వ్రతం
వీరవ్రతమిత్యర్థః అథవా॥ *॥ యువా యువత్యా సార్ధం యన్ముగ్ధభర్తృ
వదాచరేత్ అంతర్నివృత్తసంగస్స్యాదసిధారావ్రతం స్మృతమిత్యుక్తమి
త్యవధేయం శిఖరిణీవృత్తం॥ ౫౭

శ్లో॥ ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సంభ్రమవిధిః ప్రియం
కృత్వా మౌనం సదసి కథనం చాప్యుపకృతేః। అనుత్సేకో ల
క్ష్మ్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాస్సతాం కేనోద్దిష్టం విషమమ
సిధారావ్రతమిదం॥ ... ౫౮

మ॥ ప్రసంగం దానముగుప్తమర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్ర
మో। ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ గావించి మౌనం
బురా। జసభన్మిత్ర కృతప్రకాశనముగు త్స్వాకర్మ వైముఖ్యమీ।
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం జెప్పెనో॥

వ్యా॥ ప్రదానమితి॥ ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం నతు ప్రకాశం తథా భూతదానస్య మహాఫలశ్రవణాదితి భావః గృహం నిజమందిరం ప్రత్యుపగతే సతి అర్థినీతి శేషః సంభ్రమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాదీ సత్వర వ్యాపార విధానం చ వై ముఖ్యం తస్యైవ శాస్త్రోదితాచారత్వాదితి భావః ప్రియం తదభీష్టం కృత్వా మౌనం తూష్ణీభావశ్చాపరికీర్తనమితి యావత్ నతు ప్రకటనం॥ *॥ కృతస్యాపరికీర్తనం నదత్వా పరికీర్తయేదితి మనుస్మరణాదీతి భావః సదసి రాజవిద్వత్సభాయాముపకృతేః కథనం పరోపకార ప్రఖ్యాపనం చ నతు తత్ర తూష్ణీం శీలత్వం అన్యథా కృతఘ్నత్వప్రసంగాదితి భావః లక్ష్మ్యాం సంపత్యామనుత్సేకో గర్వరాహిత్యం నతు మదాంధత్వం। *। సంపత్స్వనుత్సేకిన ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః నిరభిభవసారాఅనిందాపరాః పరకథాః పురుషాంతర ప్రసంగాశ్చన తు గర్హణపరాః ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హణమితి చ వర్జయేదిత్యాది స్మరణాత్ సతామిత్యాది చ వృత్తం పూర్వవత్। ... ౫౮

శ్లో॥ సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే ముక్తాకారతయా తదేవ నళినీపత్రస్థితం దృశ్యతే। అంతస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్మౌక్తికం జాయతే ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషామేవం విధా వృత్తయః॥ ... ౫౯

ఉ॥ నీరము తప్తలోహమున నిల్చి యనామకమై నశించు నా।నీరమె ముత్యమట్లు నళినీదళ సంస్థితమై తనర్చు నా।నీరమె శుక్తిలోబడి మణిత్వముఁ గాంచు సమంచితప్రభన్ । పౌరుష వృత్తులిట్లధమ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్॥ ... ౫౯

వ్యా॥ అ॥ అథాధమ మధ్యమోత్తమ వృత్తిమాహ సంతప్తాయసీతి ॥ సంతప్తాయసస్యగ్నితప్తాయః పిండే సంస్థితస్య నిక్షిప్తస్యేత్యర్థః పయసో జలస్య నామాపి నామధేయమాత్రమపి న శ్రూయతే మూలతో ధ్వస్తమేవ భవతీత్యర్థః స్వరూపదర్శనం తు కిముక్తవ్య భావః తదేవ పయః నళినీపత్రస్థితం పద్మపత్రగతం సత్ ముక్తారతయా మౌక్తికరూపేణ దృశ్యతే న తు మౌక్తికత్వేనేత్యర్థః తదేవ పయః అంతస్సాగరే సాగరాంతరాళే అంతరిత్యవ్యయం యాశుక్తిః ముక్తాస్ఫోటః తస్యా మధ్యే ఉదరే పతితం సత్ మౌక్తికం జాయతే మౌక్తికత్వేన పరిణమతీత్యర్థః జ్ఞాజనో నేకత్రిజ్ఞా దేశః ముక్తైవ మౌక్తికమితి విగ్రహః వినయాదిత్వాత్స్వార్థే ఠక్ అతః ప్రాయేణ భూమ్నా అధమ మధ్యమోత్తమజుషాం నికృష్ట సాధారణోత్కృష్టాశ్రయాణాం శ్రితవతామేవం విధాః నాను శ్రవణాదీ

రూపావృత్తయో వ్యాపారభవంతీతియథాక్రమ మన్వయాద్యథా సంఖ్యాలంకారః అతఃమహదాశ్రయ ఏవకర్తవ్యః నీచాశ్రయోనకర్తవ్యః॥ *॥ కర్తవ్యోమహదాశ్రయఇతివచనాత్ అత్రోత్తమమధ్యమాధమాఇతిలోకప్రప్రసిద్ధోద్దేశక్రమఃకవినానపేక్షితఇతిజ్ఞేయంశార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ... ౧౯

శ్లో॥ యఃప్రీణయేత్సుచరితైః పితరంసపుత్రో యద్భర్తురేవ
హితమిచ్ఛతితత్కళత్రమ్।తన్మిత్రమాపదిసుఖేచసమక్రియం
యదేతత్త్రయంజగతిపుణ్యకృతోలభంతే॥ ... ౨౦

చ॥ జనకునిఁబూజలంగడుఁబ్రసన్నునిఁజేయునతండుపుత్రుఁ
డే। వనితయెలంగుభర్తృవశవర్తినియైయదిసత్కళత్రమే।జ
నుడువిపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియఁడాతఁడుమిత్రుఁడీత్రయం। బు
నుబగతిఁగాలభించుఁగడుఁబుణ్యముఁజేసినయట్టివారికిఁ। ౨౦

వ్యా॥ అ॥ అథసత్పుత్రకళత్రమిత్రసంపత్తిఃపుణ్యకృదధీనేత్యాహ। య
ఇతి॥ యఃపుత్రస్సుచరితైఃవాక్యకరణాదిసదాచారైఃపితరంప్రీణయేత్సంతోషయేత్॥ *॥ ప్రీఙ్ప్రీణనఇత్యస్మాద్ధాతోశ్చౌర్యాదికాణ్ణిలింక్ధూంజ్ప్రీజోర్నుగ్వక్తవ్యఇతినుగాగమః సపుత్రః పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతివ్యుత్పన్న ఇతిపుత్రశబ్దవాచ్యః నతూత్పన్నమాత్రః। *। జీవతోర్వాక్యకరణాత్ప్రత్యబ్దంభూరిభోజనాత్- గయాయాంపిండదానేనత్రిభిఃపుత్రస్యపుత్రతేతిస్మరణాత్ యద్భర్తుఃపత్యుఃహితమిచ్ఛతిభయభక్తిభ్యాంహితాచరణతత్పరంభవతితదేవకళత్రంభార్యానతుయాదృచ్ఛికం ॥ *॥ పతిభక్తిపరాసాధ్వీశాంతాసాసత్యభాషిణీతిపతివ్రతాధర్మత్వాత్ ॥ ని॥ కళత్రంశ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః -యదాపదిఅనర్థసంకటేసుఖేసంపతిచసమక్రియమవిషమాచారమిత్యర్థఃతుల్యప్రవృత్తితదేవమిత్రంసుహృత్ నత్వాపత్సంపదోః త్యాగానువర్తనతత్పరం॥ *॥ ఆపద్గతంచనజహాతిదదాతి కాలేసన్మిత్రలక్షణమిదంప్రవదంతిసంతఇతివక్ష్యమాణత్వాదేతత్త్రయముక్తసత్పుత్రాదితిత్రయంజగతిభువిపుణ్యకృతోధన్యాలభంతేప్రాప్నువంతినత్వకృతసుకృతాఇత్యర్థఃఏవంవిధత్రితయలాభస్యమహాపుణ్యఫలత్వాదితిభావః-వసంతతిలకావృత్తం ॥... ౨౧

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమంతః పరగుణకథనైస్స్వాన్గుణాన్ఖ్యాప
యన్తస్స్వార్థాన్సంపాదయన్తోవితతపృథుతరారమ్భయ
త్నాఃపరార్థేక్షమైవాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖా
న్దుర్జనాన్దుఃఖయన్తస్సన్తస్సాశ్చర్యచర్యాజగతిబహుమతాః

కస్యనాభ్యర్చనీయాః ॥ ౭౧

ఘనతులగుచున్మహోన్నతిఁ దనర్చుచునన్యగుణోక్తిచేగు
ణోన్నతిబ్రకటింపుచుఁ బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ జేయుచునిష్ఠురవాదులన్ । క్షమా
ధృతినిరసింపుచున్నరగుధీరులుపుణ్యులుగారెయేరికిన్ ॥ ౭౧

వ్యా ॥ అ॥ అథసతాం తావద సాధారణ గరిమాస్పదత్వేనా శేషో
పాదేయత్వమాహ ॥ నమ్రత్వేతి ॥ నమ్రత్వేన ప్రహ్వత్వే నైవోన్నమంతః ఔ
న్నత్యం ప్రాప్నువంత స్తథాభావస్యైవౌన్నత్యహేతుత్వాదితి భావః పరే
షాం గుణకథ నైస్సద్గుణవర్ణనైః స్వాన్ స్వకీయాన్ గుణాం త్సౌజన్యాదీన్
ఖ్యాపయంతః ప్రకటయంతః నత్వాత్మ ప్రశంసయా తాదృగ్భావస్యైవ నిజ
గుణప్రకటనహేతుత్వాదితి భావః పరార్థే పరప్రయోజననిర్వహణే వితతే
విస్తృతౌ పృథుతరా మహత్తరా చారంభయత్నా ప్రారంభోద్యోగా యే
షాం తే తథోక్తాస్సం త ఏవ స్వార్థాం త్స్వప్రయోజనాని సంపాదయంతో ని
ష్పాదయంతః పరకార్యసాధన పురస్కారే ణైవాత్మీయకార్యసాధనతత్ప
రాః నత్వేకాంతత ఇత్యర్థః తథాభూతత్వస్యైవాత్మార్థకత్వాదితి భావః
క్షాంత్యా సహనశీలత్వేనైవా క్షేపేణ నిందయా రూక్షాక్ష రాణి పరుషవా
క్యాని తేషాం ముఖరాణి వాచాలాని ముఖాని యేషాం తాన్ పరుషభాషిణ ఇత్య
ర్థః దుర్జనాన్ ఖలాన్ దుఃఖయంతః సంతాపయంతః నతూచ్చండతయా
తథా విధత్వస్యైవ తేషాం వ్యాకుల్యాపాదకత్వాదితి భావః అత ఏవ సాశ్చ
ర్యచర్యా అత్యంతాశ్చర్యకరచరిత్రాస్సంతస్సత్పురుషాః జగతిలోకే
బహుమతాః బహుమానితాస్సంతః కస్య వా పుంసో నాభ్యర్చనీయాః నపూజ
నీయా ఇతికాకుః సర్వేషామప్యభ్యర్చనీయా ఏవేత్యర్థః ॥ ... ౭౧

నీతిశతకవ్యాఖ్యానే సుజనపద్ధతి వర్ణనం నామ షష్ఠదశకమ్.

❋ అథపరోపకారపద్ధతి ప్రారంభః. ❋

శ్లో॥ భవంతినమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమైర్నవాంబుభిర్దూరవిలం
బినోఘనాః । అనుద్ధతా స్సత్పురుషా స్సమృద్ధిభి స్స్వభావ
ఏవైష పరోప కారిణామ్ । ... ౭౨

తే॥ తరువులతి రసఫలంభారగురుతఁగాంచు । నింగివ్రేలుచున
మృతమొసంగుమేఘుఁ । డుద్ధతులుగారుబుధులుసమృద్ధిచేత ।
జగతినుపకర్తలకు నిదిసహజగుణము ॥ ...౭౨

వ్యా॥ అ। అథసౌజన్యస్య పరోపకార ఫలకత్వాత్త న్నిరూప ణానంతరంపరోపకారపద్ధతింవర్ణయతి॥ భవంతీతి ॥ తరవః పనసరసాలాది వృక్షాః ఫలోద్గమైః ఫలభారైః నమ్రాః అవనతాభవంతి ఘనా మేఘాః నవాంబుభిర్న్యూతనోదకై రుపలక్షితాస్సంతః దూరవిలంబిన స్సర్వత్రప్రవర్షణార్థమంతరిక్షే సంచారిణోభవంతిసత్పురుషా స్సమృద్ధిభి రుపలక్షితా అపిఅనుద్ధతా అనుచ్చండా భవంతితీక్ష్ణస్వభావాన భవంతీత్యర్థః అనర్థితాఇతిపాఠే అయాచితాభవంతియాచ్ఞాంవినైవపరహితమాచరంతీత్యర్థఃతథాఏవముక్త నిజనమ్రత్వాదిస్వవ్యాపారః పరోపకారిణాంపరహితాచరణతత్పరాణాంస్వభావోనిసర్గసిద్ధ ఏవనత్వాహార్యక ఇత్యర్థః మహాంతోహిపరోప కారార్థక్లేశంక్లేశత్వేన నగణయంతి తేషాం తస్యస్వాభావ్యా దితిభావః- తదుక్తం। * । పరోపకారాయఫలంతివృక్షాః పరోపకారాయ వహంతినద్యః। పరోపకారాయచరంతిగావః పరోపకారార్థ మిదంశరీరమితి అర్థాంతరన్యాసో లంకారఃవంశస్థవృత్తమ్। * । జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్। ౬౨

శ్లో॥ శ్రోత్రంశ్రుతేనైవనకుండలేనదానేన పాణిర్నతుకంకణేన। విభాతికాయఃకరుణాకులానాం పరోపకారేణనచందనేన॥

తే॥ అమరుఁజెవిశాస్త్రమునఁగుండలమునఁగాదు। వలయము ననొప్పదీవిచేఁ గలయుబాణి। యురుదయాఢ్యులమేనుపరోప కారకలనరాణించుగంధంబు వలనఁగాదు। ... ౬౩

వ్యా ॥ అ ॥ అథైషాం ముఖ్యమండనసంపత్తిమాహ। శ్రోత్రమితి ॥ కరుణాకులానాందయాళూనాం పరోప కారిణా మిత్యర్థః శ్రోత్రంకర్ణః। ని॥ కర్ణశబ్దగ్రహౌశ్రోత్రమిత్యమరః శ్రుతేనధర్మశాస్త్రశ్రవణేనైవవిభాపరిశాళితేకుండలేన సువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేననతువిభాతి పాణిర్హస్తఃదానేనసత్పాత్రత్యాగేన భావితికంకణేన కనకవలయేనతువిభాతి - కాయోదేహః పరోపకారేణపరేషాం హితాచరణేన విభాతి కస్తూరీఘన సారమిశ్రితపటీరజంకలేపేనతునవిభాతిమహాత్మనాం శ్రవణాదికమేవస్వాభావికమండనంనత్వన్యత్ తస్యనశ్వరత్వాదితిభావః వృత్తముపజాతిః ॥ ౬౩

శ్లో॥ పద్మాకరందినకరోవికచంకరోతిచంద్రోవికాసయతికైరవచక్రవాళమ్। నాభ్యర్థితోజలధరోపి జలందదాతిసంతస్స్వయంపరహితేవిహితాభియోగాః। ... ౬౪

తే॥ ద్యుమణిపద్మాకరమువికచముగఁజేయుఁ। గుముదషండం

బుగావించు నమృతసూతి। యర్థితుఁడుగాక జలమిచ్చునం
బుధరుఁడు। సజ్జనులుదారె పరహితాచరణమతులు॥ ౬౭

వ్యా ॥ అ । యదుక్తమసర్థితాస్సత్పురుషా ఇత్యాదితదేవప్రపంచయ
తిపద్మాకరమితి । దినందివసంకరోతీతి దినకరస్సూర్యః - కృఞోహేత్విత్యాది
నాటప్రత్యయః అభ్యర్థితోనభవతీతినాభ్యర్థితః నయాచితస్సన్నిత్యర్థః నశబ్ద
స్యసుప్సుపేతిసమాసః పద్మాకరంపద్మవనం వికచంవికసితంకరోతి । ని ॥ ప్ర
ఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్ల వ్యాకోచవికచస్ఫుటాః - ఫుల్లశ్చైతేవికసితఇత్యమరః త
థాచంద్రోపి కైరవచక్రవాళం కుముదమండం ॥ ని । సితేకుముదకైరవ ఇ
త్యమరః వికాసయతివ్యాకోచయతి తథాజలధరోవారి వా పానీయమపిపచాద్య
చ్ నాభ్యర్థితస్సన్నేవజలం దదాతిప్రవర్షతి తథాహిసంతస్సత్పురుషాః స్వ
యమయాచితా ఏవేత్యర్థః పరేషాంహితేహితాచరణే విహితాభియోగాః
కృతాభినివేశాః నత్వవబోధితా ఇత్యర్థః అతోయుక్తమేవంహితాచరణమే
తేషామితిభావః సామాన్యేనవిశేష సమర్థన రూపోర్థాంతరన్యాసః -
సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనదృష్టప్రకృతికార్యసమర్థనమర్థాం
తరన్యాసఇతిసర్వస్వసూత్రం - వసంతతిలకావృత్తమ్ । ... ౬౮

శ్లో॥ ఏతేసత్పురుషాః పరార్థఘటకాస్స్వార్థాన్పరిత్యజ్యయ
సామాన్యాస్తు పరార్థముద్యమభృతస్స్వార్థావిరోధేన
యే। తేమీ మానుష రాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ ని
ఘ్నంతి యేయేతు ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే
కేన జానీమహే ॥... ... ౭౫

మ । తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థ ప్రాపకుల్
సజ్జనుల్। దమకార్యంబు ఘటింపుచున్ బరహితార్థ
వ్యాపృతుల్ మధ్యముల్। దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజ
నుల్ దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం । గముగావించెడు వారలె
వ్వరో యెఱుంగన్ శక్యమే యేరికిన్ ॥... ౭౫

వ్యా । అ । అథవ్యాపార తారతమ్యేన పురుషాణాముత్తమాది భేద
మాహ। ఏతఇతి। యేపుమాంసః స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని । ని ॥ అ
ర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్వితభిధానాత్ పరిత్యజ్యత్యక్త్వా పరా
ర్థఘటకాః పరప్రయోజన సంఘటనశీలాః ఏతేసత్పురుషాః పురుషోత్త
మాః సర్వస్యతేష్వేవాభివ్యక్తత్వాదితిభావః యేతుస్వార్థస్యావిరోధేనా

వైషమ్యేణ స్వార్థనిర్వాహతత్పరత్వేనైవేత్యర్థః పరార్థం పరప్రయోజ
ననిర్వాహార్థం ఉపమ్యభృత ఉద్యోగభాజః తే సామాన్యాస్సాధారణా మధ్య
మపురుషా ఇత్యర్థః యేతు స్వార్థాయ స్వార్థనిష్పత్త్యర్థం పరహితం నిఘ్నం
తి నాశయంతి తేమీ మానుషరాక్షసాః మానుషశబ్దవాచ్యరాక్షసాః తథాక్రూ
రాచారతత్పరత్వాత్పురుషాధమా ఇత్యర్థః యేతు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయో
జననిష్పత్తిరాహిత్యేనాపీతి యావత్ పరహితం ఘ్నంతి తే పురుషాంసః కేవా క
థంభూతా వా స ఇ జానీమహే ఉక్తత్రివిధపురుషవిలక్షణత్వాత్తాంజ్ఞాతుంన
శక్నుమ ఇత్యర్థః- అతఏవ పరమనీచా ఇత్యర్థః ఉక్తపక్షేష్వేకః శ్రేయాంస్తత్ప
క్షాశ్రయణం కర్తవ్యమాయుష్మతేతి భావః శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ...౬౮

శ్లో॥ పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ గుహ్యం
నిగూహతి గుణాన్ప్రకటీకరోతి। ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి
కాలే సన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవదంతి సంతః ॥ ...౬౯

తే॥ అఘము వలన మరల్చు హితార్థకలితుఁ । జేయు గు
హ్యంబు దాచుఁ బోషించు గుణము । విడువఁ డాపన్ను లేవడి
వేళ నిచ్చు। మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల మెలఁగుచుండు ॥...౬౯

వ్యా॥ అ॥ అథ సన్మిత్రలక్షణమాహ॥ పాపాదితి॥ పాపాత్పాపాచర
ణాన్నివారయతి నివర్తయతి- ధర్మోపదేశేన దుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయ
తీత్యర్థః। * । జుగుప్సావిరామే త్యాదినా పంచమీ హితాయ యోజయతే
సత్కర్మాచరణాయ ప్రవర్తయత ఇత్యర్థః- యద్వా శ్రేయస్సంగ్ర
హార్థం ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః గుహ్యం గోప్యం నిగూహత్యాచ్ఛాద
యతి న తు తాని ప్రకటయతీత్యర్థః గుణాన్ సౌశీల్యాది సద్గుణాన్ ప్ర
కటీకరోతి ప్రఖ్యాపయతి న తు నిగూహయతీత్యర్థః- ఆపద్గతమతిసంకటస్థ
మపి న జహాతి న త్యజతీ తన్మిత్ర మాపది సుఖే చ సమక్రియం యదిత్యుక్తత్వా
దితి భావః కాలే వ్యసనాది సమయే దదాతి వాంఛితం దిశతి తదిదం పాపని
వారణాదికం సర్వం సంతస్సత్పురుషాస్సన్మిత్రస్యాకైతవ సుహృదః లక్షణం
స్వరూపం ప్రవదంతి - వసంతతిలకావృత్తం । ... ౭౦

శ్లో॥ క్షీరేణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖి
లాః క్షీరోత్తాపమవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హు
తః। గంతుం పావకమున్మనస్తదభవద్దృష్ట్వా తు మిత్రాపదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పునస్త్వీదృశీ। ౭౧

ఉ॥ క్షీరమునున్న నీటి కొసఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరు
టన్। క్షీరము దప్తమౌటఁ గని చిచ్చులికెన్ వెత చేజలంబు దు
ర్వారసువృద్ధివత్తిఁ గని వహ్ని జొరంజనె దుగ్ధమంతలో। నీ
రముఁ గూడి శాంతమగు నిల్చు మహాత్ముల మైత్రి యీగతిన్। ౬౭

వ్యా। అ। పునస్తదేవ క్షీరనీరదృష్టాన్తేన వర్ణయతి। క్షీరేణేతి॥ క్షీరేణ కర్త్రా ఆత్మానముపగతం ప్రాప్తం యదుదకం జలం తస్మై స్వాత్మమిశ్రితజలాయేత్యర్థః పురా పూర్వం తే ప్రసిద్ధాః అఖిలాః సమస్తాశ్చ గుణా నిజమాధుర్యధావళ్యాదిగుణా దత్తా హి వితీర్ణాః ఖలు స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్రీ సంపాదితేత్యర్థః అతః క్షీరోత్తాపం క్షీరస్య శ్రపణార్థమగ్నౌ నిక్షిప్తస్య దుగ్ధస్య ఉత్తాపం సంతాపమవేక్ష్య తేన క్షీరమిశ్రితేన పయసా ఉదకేన। ని॥ పయః క్షీరం పయోంబు చేత్యమరః స్వాత్మా స్వశరీరం కృశానౌ వహ్నౌ హుతః హోమిత సంతాపాసహనాత్ సంశోషిత ఇత్యర్థః తతస్తత్ క్షీరం కర్తృ మిత్రస్య జలస్యాపదం సంశోషరూపాం విపత్తిం దృష్ట్వా పావకం వహ్నిం గన్తుం మనః ఉద్యుక్తమభవత్ ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః జలసంశోషణే క్షీరాణాం బహిర్నిర్గమనసంభవాదితి భావః తదనన్తరం తేన జలేన యుక్తమితి సంశామ్యతి ప్రశాన్తం భవతి- శమామష్టానామితి దీర్ఘః తథా హి సతాం మైత్రీ సౌహార్దం మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా ఈదృశీ పునః పరస్పరవ్యసనాసహనశీలా ఖలు అత ఏతద్యుక్తమితి భావః అత్ర స్వభావసిద్ధస్య క్షీరనీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాపదర్శనహేతుకత్వేనోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా సా చోక్తార్థాన్తరన్యాసనిర్వ్యూఢేత్యనయోర్ద్విజాతీయసంకరః వృత్తముక్తం। ౬౭

శ్లో॥ ఇతస్స్వపితి కేశవః కులమితస్తదీయద్విషామితశ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాశ్శేరతే। ఇతోఽపి బడబానలస్సహసమస్తసంవర్తకైరహో వితతమూర్జితం భరసహం చ సింధోర్వపుః॥

చ॥ ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరి యొక్కెడ వసియించు రాక్ష
స। ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ బర్వతసంఘము లొక్కెడన్
బలాహకములతో డనుండు బడబాగ్ని యువిస్తృతమూర్జి
తంబునుం। బ్రకటభరక్షమంబగుచు భాసిలు నారసము
ద్రమెంతయున్ ॥ ౬౮

వ్యా॥ అ॥ అథైతన్మాహాత్మ్యమాహ। ఇతఇతి। ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే

శవో విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇతి భావః స్వపితి యోగానుసంధానేన నిద్రా
తి- రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః- ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే శస్య కేశవస్య ఇమే
తదీయాః త్యదాదివృద్ధాచ్ఛః యే ద్విషో హిరణ్యాక్షరావణాదయ స్తేషాం కులం
సమూహ స్తిష్ఠతీతి శేషః ఇత స్తతోఽన్యస్మిన్ ప్రదేశేపి శరణార్థినో రక్షణాభి
లాషిణః॥ ని॥ శరణం గృహరక్షిత్రో రిత్యభిధానాత్ శిఖరిణాం మైనాకాదిపర్వ
తానాం గణాశ్చ శేరతే స్వపంతే- శీఙ్ స్వప్నే రుడితి రుడాగమః ఇత స్తస్మాదప్యన్యస్మిన్
ప్రదేశే సమస్తా యే సంవర్తకాః ప్రళయకాల ప్రవర్షిణ మేఘవిశేషాః అత
ఏవ పుష్కలావర్తక సంజ్ఞయా చ వ్యవహ్రియంతే తైస్సహ బడబానలోఽపి వస
తి- తస్మాత్సింధోస్సముద్రస్య వపుశ్శరీరం వితతం కేశవావతారత్వేన విస్తృ
తం ఊర్జితం బడబానలాశ్రయత్వేష్వతివర్ధిష్ణు భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వ
హనక్షమం చ అహో అపరిమేయానుభావత్వేనాత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః
అత్ర లక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యాపరిచ్ఛిన్న కేశవాద్యవతారత్వకథ
నాదధిక ప్రభేదోఽలంకారః ॥ * ॥ ఆధారాధేయయో రానురూప్యాభావోఽధి
కో మత ఇతి లక్షణాత్ - పృథ్వీవృత్తమ్॥ ... ౭౮

శ్లో॥ జాతః కూర్మస్స ఏకః పృథుభువనభరాయార్పితం యేన పృ
ష్ఠం శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్వి
చక్రమ్ । సంజాతవ్యర్థపక్షాః పరిహిత కరణే నోపరిష్టా
న్న చాధో బ్రహ్మాండోదుంబరాంతర్మశకవదపరే జంతవో జా
తనష్టాః॥ ౭౯

చ॥ వితతజగద్భరంబు దనవీపున దాల్చిన కూర్మనాథుడున్।
సతతము చంద్రభాస్కరులచక్రము ద్రిప్పు ధ్రువుండు సజ్జను
ల్। ప్రతిభ నజాండజంతుఫలరంధ్రవసన్మశకంబులట్ల నింద్రిత
విఫలార్థసంగతి జనించి నశించు దదన్యజంతువుల్॥ ... ౭౯

వ్యా॥ అ॥ అథ పరహితాచరణపరకాష్ఠయా ద్వయోరేవ జన్మ సఫలం న
త్వన్యేషామిత్యాహ॥ జాత ఇతి॥ కిం బహునా అవతారేష్వపీత్యధ్యాహార్యం ఏ
కః కేవలస్స కూర్మః ఆదికూర్మావతార ఏవ జాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః కు
తః యేన కూర్మేణ పృథుర్మహాన్ యో భువనభవనశ్చతుర్దశవిష్టపభార స్త
స్మై తద్వహనార్థమిత్యర్థః పృథు విపులమితి పృథక్పదం వా పృష్ఠం నిజకర్ప
రతలమర్పితం దత్తం నిరంతరమధః ప్రదేశే స్థిత్వా దుర్భరభువనభారేణ జనిత
క్లేశస్సోఢ ఇత్యర్థః తథా ధ్రువస్యాత్తానపాదేః జన్మ శ్లాఘ్యం సకలలోకప్రశ

స్తంభః యత్ర యస్మిన్ ధ్రువే తేజస్వినామ్ గ్రహనక్షత్రాదీనాం చక్రం శింశుమారాఖ్యం గ్రహనక్షత్రమండలం వానియమితం నియుక్తం సద్భ్రమతి - పర్యావర్తతే తత్ర భగవాన్ భగవదనుగ్రహాదశాత్సకలలోకోన్నత మేరుశిఖరశిఖామణి ధ్రువపదం ప్రాప్య తత్త్వేన తేజస్వీచక్రం ప్రవర్తయతీతి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవతాదిః కథానుసంధేయా - కిమతః ఆహ - పరహితకరణే పరోపకారాచరణే విషయే అర్థో ఽనర్థః అసమర్థః అప్రయోజక ఇతి యావత్ యః పక్షః సంజాతో యేషాం తే సంజాతవ్యర్థపక్షాః న తు సంజాతపరహితకరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః - అపరే ఉక్తార్థయాదన్యే జంతవః ప్రాణినః నైచ్యోద్భావనార్థకో ఽయం జంతుశబ్దప్రయోగః ఉపరిష్టాన్న ధ్రువపదస్య పరిభాగే పి వర్తమానాన భవంతీత్యర్థః అధశ్చ న కూర్మవదధస్తాద్వావర్తమానా భవంతీత్యర్థః కింతు ఉదుంబరః జంతుఫలాఖ్యవృక్షవిశేషః తస్య ఫలముదుంబరం। ని॥ ఉదుంబరో జంతుఫలో యజ్ఞాంగో హేమదుగ్ధక ఇత్యమరః॥ * । ఫలేలుగితిలుక్ - బ్రహ్మాండముదుంబరంతస్యాంతః అంతరాళే అప్యయమర్థః తత్ మశకాస్తైస్తుల్యం తద్వత్ । * ॥ తేనతుల్యం క్రియాచేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః - తాదృశాస్సన్తశ్చ తే నష్టాశ్చ జాతనష్టా భవంతీతి శేషః స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః యత్రోన్నతైః కిమపి సాధితమత్రో మశకవన్నిష్ఫలజన్మభిః కిమన్యైరితి భావః - రూపకోపమయోస్సంకరః - స్రగ్ధరావృత్తం। ౯౮

శ్లో । తృష్ణాంఛింధి భజక్షమాం జహిమదం పాపేరతిం మాకృ
థాస్సత్యం బ్రూహ్యను యాహిసాధుపదవీం సేవస్వ విద్వజ్జ
నం । మాన్యాన్మానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్ర
యంకీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురుదయామేతత్సతాం చేష్టితం॥

శా ॥ ఆశాసంహరణంబు నోర్మియు మదత్యాగంబు దుర్దో
షవాం । ఛాశూన్యత్వము సత్యముర్ బుధమతాచారంబు స
త్సేవయుర్ । వైశద్యంబును శత్రులాలసము మాన్యప్రీతియుం
బ్రశ్రయ । శ్రీఖ్యాతిత్వము దీనులందుఁ గృపయుర్ శిష్టాలికిన్
ధర్మముల్ । ౭౦

వ్యా। అ। అథవిశేషలోకం సంబోధయంస్సదాచారం శిక్షయతి । తృష్ణామితి। హేజనస్యతాద్ధ్యాహార్యం సర్వత్రాపి మధ్యపురుష ప్రయోగసంభవాత్ అలభ్యేషు పరధనేషు లాభాభిలాష స్తృష్ణా - తాంఛింధి వైరాగ్యేణ

స్త్రీణవిదారణాయ అన్యథా అనేకాశాపాశనిబద్ధత్వేన క్లేశభాగిత్వంస్యాదితిభా
వః - పరిభవాదిష్వాత్మపద్యమానేష్వక్రోధప్రతిబంధకేషు క్షాం- తింభజసేవస్వ
అన్యథా ఉగ్రభావేనసకార్యహానిస్స్యాదితిభావః మదంవిద్యాజనితదర్పంజ
హి- విజ్ఞానేనవినాశయ అన్యథావివేకశూన్యతయా అకార్యకరణప్రవృత్తౌ
అనర్థప్రాప్తిస్స్యాదితిభావః పాపేపాపకర్మాచరణేరతింప్రీతింమాకృ
థాః- అజ్ఞానేనమాకార్షీః కింతుధర్మంచరేత్యాద్యుపదేశ వచనేనసత్క-
ర్మాచరణఏవరతింకుర్విత్యర్థః అన్యథా నిరయపాతస్స్యాదితిభావః ॥
కరోతేర్లుంక్ అర్థే సమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః సత్యంసూనృతం బ్రూహిస
త్యంవదేతివచనేనయథార్థమేవ వచనంవదేత్యర్థః అన్యథా। శ్లో॥ నాసృ
తాత్పాతకంపరమితిన్యాయాదవివేకిత్వప్రసక్తిస్స్యాదితిభావః సాధుపదవీం-
సన్మార్గమనుయాహిధర్మశాస్త్రానురోధేనానుసర అన్యథోత్పథ ప్రతిపన్న
త్వేవచనీయతాదిదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః విద్వజ్జనోపదేశేన కృతాధికర
ణశీలంపండితమండలంసేవస్వ। ॥యస్తుపర్యటతేదేశాన్ యస్తుసేవేతపండి
తాన్ - తస్యవిస్తారితాబుద్ధిస్తైలబిందురివాంభసీతి వచనాద్బుద్ధివైశద్యార్థం
శుశ్రూషస్వఅన్యథాబుద్ధ్యవైశద్యాత్ శిక్షితాభియోగస్స్యాదితిభావః మా
న్యాన్- పూజ్యాన్మానయ- యథార్హంపూజయఅన్యథా సమాసమాభ్యాం
విషమసమేపూజాత ఇతిగౌతమసూత్రాత్। శ్లో॥ అపూజ్యాయత్ర పూజ్యంతే
తేపూజ్యాశ్చైవావమానితాః - అయశోమహదాప్నోతి ధనాద్ధర్మాచ్చ
హీయత ఇత్యాదిస్మరణాచ్చకీర్తిసుకృతధనహీయమానత్వరూపాశ్రేయః
ప్రాప్తిస్స్యాదితిభావః కింమహానావిద్విషస్సత్రూనపికిమున్యాన్ అనునయ॥
॥ సమశ్శత్రౌచమిత్రేచేతి భగవద్వచనాత్ప్రసాదయ అన్యథా రంధ్రేషు
పాతయిష్యంతీతిభావః ప్రశ్రయం గుర్వాచార్యాదిషునమ్రత్వం వినయమితి
యావత్ - ప్రఖ్యాపయ-గుణాసప్రమతేత్యుక్తత్వాత్ప్రకటయ అన్యథా దుర్వి
నీతత్వాపవాదప్రసంగస్స్యాదితిభావః కీర్తింనాలయ-జన్మ సాఫల్యార్థం
కీర్తినిర్వాహణేప్రయత్నంకుర్విత్యర్థః అన్యథాకీర్తిరహితేకింజన్మకీర్తింవినేతివచ
నావన్మృతత్వాపత్తిస్స్యాదితిభావః దుఃఖితే- సంజాతదుఃఖేషు భూతేష్వి
త్యర్థః తారకాదిత్వాదితచ్- జాతావేకవచనం దయాం - దుఃఖప్రహాణేచ్
చ్ఛాలక్షణాం కురుదుఃఖిషుకరుణేతిశాస్త్రానురోధాద్విధేహి - అన్యథా చిత్త
శుద్ధ్యసంభవాదితిభావః కుతః ఏతత్సర్వంతృష్ణాచ్ఛేదాదికసతాంసజ్జనానాం
చేష్టితవ్యాపారః యదిసౌజన్యయశః కామితశ్చైవంప్రవర్తస్వ అన్యథాపుణ్య

షార్థలాభాసంభవాదితిభావః॥ ౭౦

శ్లో॥ మనసివచసికాయేపుణ్యపీయూషపూర్ణాస్త్రిభువనము
పకారశ్రేణిభిఃప్రీణయంతః। పరగుణపరమాణూన్పర్వతీకృ
త్యనిత్యంనిజహృదివికసంతస్సంతిసంతఃకియంతః॥ ... ౭౧

చ॥ హృదయవచశ్శరీరములనెంతయుఁబుణ్యసుధాప్రపూర్ణు
లై। ముదముబహూపకారములఁ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘ
టించుచుఁ। వదలకసాధుసద్గుణలవంబులు గొండలుసేసిమె
చ్చుచుఁ మదినవికాసయుక్తులగు మాన్యులు గొందఱు
వాలుఁరిద్ధరః। ౭౧

వ్యా॥ అ॥ ఈవృత్తావిశిష్టావేతినిగమయతి॥ మనసీతి- మనసివచసికా
యేమనోవాక్కా-యేషుపుణ్యమేవపీయూషమమృతంతేనపూర్ణాః కరణత్రి
తయేనావిసత్క-ర్మాచరణతత్పరాఇత్యర్థః॥ ని॥ పీయూషమమృతంసుధేత్యమరః
త్రయాణాంభువనానాంసమాహారస్త్రిభువనం- లక్షణయా త్రిభువనస్థజనా
నిత్యర్థః- తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః-పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వంఉపకారశ్రే
ణిభిర్హితాచరణపరంపరాభిః- ప్రీణయంతస్సంతోషయంతః॥ *॥ ప్రీఞ్ప్రీ
ణఇతిధాతోశ్చురాదిత్వాణ్ణిచిశతృప్రత్యయః ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతిను
గాగమః పరేషాంగుణపరమాణూనత్యల్పగుణానపీత్యర్థః-యతోణుర్నా
స్తిసపరమాణురిత్యాహుఃపర్వతీకృత్యమహత్తరాన్ కృత్వా అభూతతద్భా
వేచ్వి॥- ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాయాంకుగతిప్రాదయఇతిసమాసఃని
త్యంఖ్యాపయంతః- నిరంతరంప్రశంసంతః- తథానిజహృది- స్వాంతఃకరణ
ఏవవికసంతః సంతుష్యంతస్సంతఃసత్పురుషాఃకియంతః- కతిపయే విరళా ఏ
వేత్యర్థఃసంతినతుసాంద్రాః ఏతాదృశగుణసంపత్తేరసాధారణ్యాదితిభా
వఃనిజహృది వికసంతస్సంతిసంతః కియంతఇత్యేవపాఠః-తథాచోక్తం-సౌజ
న్యామృతసింధవ ఇత్యాది-మాలినీవృత్తమ్॥ ... ౭౧

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానే-పరోపకారవర్ణనంనామ-సప్తమదశకమ్.

—* అథధైర్యపద్ధతివ్యాఖ్యానప్రారంభః. *—

శ్లో॥ రత్నైర్మహార్హైస్తుతుషుర్నదేవానభేజిరేభీమవిషేణభీతిం। సు
ధాంవినానప్రయయుర్విరామం ననిశ్చితార్థాద్విరమంతిధీరాః॥ ౭౨

తే॥ తనసిరేవేల్పుడధిరత్నములచేత। వెఱచిరేఘోరకాకోల

విషముచేత।విడ్డిదిరేయత్న మమృతంబువొడముదనుక। నిశ్చి
తార్థంబు కదలరునిపుణమతులు। ... ౨౨

వ్యా । రత్నైరితి । దేవాఅమరాః - మహోదధేః క్షీరార్ణవస్య- సంబంధిభిః రత్నైః కౌస్తుభాది మణిభిః । ని । రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీతి విశ్వః యద్వారత్నైః ॥ * ॥ జాతౌజాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్న మభిధీయత ఇతి వచనాత్ ఐరావతో చ్చైశ్శ్రవః కల్ప వృక్షాది శ్రేష్ఠజాతీయ వస్తుభిః హేతుభిఃనతుతుషుస్తుష్టింన ప్రాపుః మథనసమయ ఇతిశేషః తథాబిభ్య. తేస్మాదితిభీమంభీమభయోపాదాన ఇత్యపాదానార్థే । * । భీయఃమపరిస్యయ ఔష్ణాదికః తథాభూతంయద్విషం కాలకూటాఖ్యంతేన హేతునాతేస్మాదిత్యర్థః - భీతింనభేజిరేనప్రాపు రితిధైర్యాతిశయోక్తిః విషేణేత్యత్ర భీత్రార్థానాంభయహేతు రిత్యపాదానే పంచమ్యాభావ్యం తథాపి హేతుత్వమాత్ర వివక్షయాఽ యంనిర్దేశ ఇతిమంతవ్యం కింతు సుధా మమృతంవినా - పృథగ్వినేత్యాదినాద్వితీయా విరామమవసానం నప్రియయుః మథనాదితి శేషః సుధోత్పత్తింవినానవిరతా ఇత్యర్థః అనేనశీలసంపత్తిరుక్తాతథాహి- ధీరామనస్వినఃనిశ్చితార్థాత్ప్రతిజ్ఞాతార్థాన్న విరమంతివిరామంనప్రాప్నువంతి కింత్వా ఫలోదయం ప్రయంతంతఏవేత్యర్థః అతో ధైర్యశీలసంపన్నానాం - శేషానామపీదంయుక్తమేవేతిభావః జుగుప్సావిరామే త్యాదినాపంచమీ - వ్యాజస్తుతిర్భ్యోరమ ఇతిపరస్మైపదంఅర్థాంతరన్యాసోలంకారఃవృత్తముపజాతిః॥ ౨౨

శ్లో। ప్రారభ్యతేన ఖలువిఘ్న భయేననీచైః ప్రారభ్యవిఘ్న
నిహతావిరమంతిమధ్యాః। విఘ్నైర్ముహుర్ముహురపిప్రతిహ
న్యమానాః ప్రారబ్ధముత్తమ గుణానపరిత్యజంతి ॥ ౨౩

శా। ఆరంభింపరునీచమానవులు విఘ్నాయాససంత్రస్తులై ।
యారంభించిపరిత్యజింతురురువిఘ్నాయత్తులై మధ్యము। ర్ధీరు
ల్విఘ్న నిహన్యమానులగుచున్ ధృత్యున్నతో త్సాహులై ।
ప్రారబ్ధార్థములుజ్జగింపరు సుమీప్రజ్ఞానిధుల్గావునన్ । ౨౩

వ్యా। అ। ఉక్తమేవార్థం నీచాదివృత్తి కథనద్వారాద్రఢయతి । ప్రారభ్యతఇతి ॥ నీచైరధమైః విఘ్నేభ్యోఽంతరాయేభ్యో యద్భయం తేన హేతునానప్రారభ్యతేఖలు - నోపక్రమ్యతేకార్యమితిశేషః । ని ॥ విఘ్నోంతరాయః ప్రత్యూహ ఇత్యమరః మధ్యాః మధ్యమాస్తుకార్యం ప్రారభ్యోప క్రమ్య విఘ్నైర్నిహతానిష్ప్రతీకృతాస్సంతో విరమంతివిరతాభవంతీత్యర్థః- ఉ

త్తమాః ఉత్కృష్టాః గుణాధైర్య శీలాదయో యేషాంతేతథోక్తాః పురుష
శ్రేష్ఠాస్తువిఘ్నైర్ముహుర్ముహుః పునఃపున్యేన ప్రతిహన్యమానాః బంధ్య
మానా అపిప్రారబ్ధ ముపక్రాంతం కర్మానపరిత్యజంతినవిసృజంతి అతః
లకూటబడబానలాది విఘ్నాద్యుప హతేష్వపి ఉత్తమగుణసంపన్న తయా దే
వానాం సుధోత్పత్తి పర్యంతం మథనంయుక్తమితిశ్లోక ద్వయస్యాపి తాత్ప
ర్యం అత్రప్రకరణే కుత్రచిద్ధైర్యస్యకుత్రచిత్ భయస్యాపి ప్రాధాన్య
ద్రేక ఇతిద్రష్టవ్యం । * । మనసోనిర్వికారత్వంధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్వి
త్యుక్తలక్షణంధైర్యం శీలంతునియతకులోచితసత్స్వభావ ఇతివివేకః । *
శీలం స్వభావేసద్వృత్తా విత్యభిధానాత్ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౭

శ్లో॥ క్వచిత్పృథ్వీశయ్యః క్వచిదపిచ పర్యంకశయనః క్వచి
చ్ఛాకాహారఃక్వచిదపిచశాల్యోదనరుచిః। క్వచిత్కంథాధా
రీక్వచిద పిచదివ్యాంబర ధరో మనస్వీ కార్యార్థీన గణయతి
దుఃఖం నచసుఖమ్ ॥... ... ౭౪

మ॥ ఒకచోనేలను బవ్వళించు నొకచోనొప్పారుఁ బూసె
జపై। నొకచోశాకము లారగించు నొకచోను త్కృష్ట శా
ల్యోదనం। బొకచోఁ గంతధరించు నొక్కొకతరిన్ రా
గ్యాం బరశ్రేణులె। కడకు రానీయఁడు కార్య సాధకుడు
దుఃఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్ ॥... ... ... ౭౪

వ్యా॥ అ॥ అథోక్తగుణసంపన్నస్యకృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రయోర్దుఃఖసుఖ
పరిగణనయాకార్యసాధనత్వమాహ ॥ క్వచిదితి । క్వచిత్కుత్రచిద్దేశే కా
లేవాపృథ్వీశయ్యాయస్యసతథోక్తః । కఠినతరస్థండిల శయనోపీత్యర్థః క్వచి
చ్ఛపర్యంకేషుం సతూలికాతల్పే శయనం స్వాపోయస్య సతథోక్తః - మృ
దులతరశయ్యోపీత్యర్థః ॥ ని । శయనంమంచపర్యంక పల్యంకాః ఖట్వయా
సమాః స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాప ఇత్యుభయత్ర అమరః క్వచిచ్ఛా
పీవాహారోయస్య నీరసాహారోపీత్యర్థః క్వచిచ్చశాల్యోదనేశాల్యన్నే రుచిః
స్వాదోయస్యసతథోక్తః - షడ్రసోపేతమృష్టాన్నభోజనసంతుష్టోపీత్యర్థః క్వ
చిత్కంథాంజీర్ణవస్త్రశకలనిర్మితాచ్ఛాదనంధారయతీతి కంథాధార్యపిక్వ
చిచ్చదివ్యాంబరధరః కనకసకపీతాంబర ధరోపికార్యార్థీ కార్యనిష్పత్త్య
భిలాషి - అర్థఃఅభిలాషః - తద్వానర్థీతివిగ్రహః ॥ * ॥ కృద్వృత్తే స్రగ్ధిణ ప్ర
త్తిశ్చలీయసీతిమహాభాష్యేమనస్వీమహామనాః ధీరఃప్రశంసాయాం...

శయ్యాదినా దుఃఖంచ నగణయతి । సర్యంకశయనాదినా సుఖంచ నగణయతి
కింతు సుఖదుఃఖయోస్సమానావస్థస్సన్ కార్యసాధనతత్పరో భవతీత్యర్థః ౭౪ ।

శ్లో॥ నిందంతు నీతినిపుణా యదివా స్తువంతు లక్ష్మీస్సమావిశతు
గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్। అద్యైవ వా మరణమస్తు యుగాంతరే
వా న్యాయ్యాత్పథః ప్రవిచలంతి పదం న ధీరాః ॥... ౭౫

శా॥ నీతిప్రౌఢవిహారులైన నిపుణుల్నిందింపనీ మెచ్చనీ। ఖ్యా
తింజెందిన సంపదల్నిలువనీ గాఢంబుగా పోగనీ । ఘాతంబ
ప్పుడ పొందనీని యతమై కానీయు గాంతంబునన్ । నీతిశ్లా
ఘ్యపదంబు దప్పరుగదా నిత్యంబు ధీరోత్తముల్ । ౭౫

వ్యా॥ అ॥ అథ ధీరాః లోకనిందాస్తుతిప్రాప్తావపి న్యాయమార్గాన్న
భ్రశ్యంతీత్యాహ । నిందంత్వితి । నీతినిపుణా నయవిశారదాః నిందంతు కథం
చిద్దూషయంతు వా యతి అథవా స్తువంతు భూషయంతు వా లక్ష్మీస్సంపత్ స
మావిశతు ప్రాప్నోతు వా ఉత యథేష్టం నిరర్గళం గచ్ఛతు వా అద్యైవేదా
నీమేవ మరణం నిధనమస్తు వా ఉత యుగాంతరే కల్పాంతరే వాస్తు తథాపి ధీరా ధై
ర్యశాలినః న్యాయ్యాన్న్యాయాదనపేతాత్పథో మార్గాత్ పదమేకపాదవిన్యాస
మాత్రమపి న ప్రవిచలంతి న భ్రశ్యంతి తేషాం న్యాయమార్గాపరిత్యాగ ఏవ
పరమార్థో న నిందాస్తుత్యాదిరితి భావః । ... ౭౫

శ్లో॥ కాంతాకటాక్షవిశిఖా న లునంతి యస్య చిత్తం న నిర్దహతి
కోపకృశానుతాపః। తర్షంతి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశా
లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః॥ ... ౭౬

ఉ॥ మానవతీకటాక్షశితమార్గణముల్వెదలింపజాలవే । వ్వా
నిమనంబు కోపమయవహ్ని దహింపదు లోభపాశసం। తాన
ము మాల్యచందన వితానములున్ వెతసేయనోపకే। వ్వానివ
శంబునన్ మెలఁగువాఁడు జయించు జగంబులన్నియున్ । ౭౬

వ్యా॥ అ॥ నను కోధిరస్సర్వం కిం సాధయతీత్యాశంక్యాహ । కాంతేతి ।
యస్య చిత్తం కాంతాకటాక్షాః । ఽ । యద్గతాగత విభ్రాంతివై చిత్ర్యేణ
వివర్తనమ్। తారకాయాః కళాభిః జ్ఞా స్తం కటాక్షం ప్రచక్షత ఇతి భావప్రకాశో
క్తలక్షణలక్షితకామిన్యా అపాంగావలోకనాని త ఏవ విశిఖా బాణానలునంతి భిం
దంతి న సమ్మోహయంతి లీలయావత్ - తథా కోపకృశానుతాపః క్రోధాగ్ని
సంతాపశ్చ న నిర్దహతి న వ్యాకులయతి తథా భూరయో బలవత్తరా విషయాః

కైర్బాహ్యేంద్రియాణాం శ్చలోభః పరస్వాపహరణే ప్రయత్నః ఏతేన కామాద
యోప్యుపలక్ష్యంతే తథాచ లోభా ఏవ పాశార్జవశ్చ బంధనహేతుత్వాత్తేషాం
పాశత్వారోపణం నతర్జంతితృష్ణాయుక్తం నకుర్వంతి కర్షంతీతి పాఠేన స్వా
యత్తీకుర్వంతీత్యర్థః- సధీరః కృత్స్నమశేషం లోకత్రయం స్వర్గాదిలోకత్రి
యమపిజయ శ్యాత్మాధీనం కరోతీత్యర్థః తస్యనకించిదప్యసాధ్యమిత్యర్థః॥ ౭౬

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపిహి ధైర్యవృత్తేర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమా
ర్ష్టుమ్। అధోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే ర్నాధ శ్శిఖా
యాంతి కదాచిదేవ ॥ ౭౭

తే॥ నియతిచేతఁ గదర్థితుండయిన ధైర్యు। పరుని ధైర్యగుణం
బు మాన్పంగఁ దరమె। క్రిందు సేయంగఁ బడినట్టి కృష్ణవర్త్మ
ని। కీలలెందైన మీఁదుగాఁ గెరలుఁ గాదె। ... ౭౭

వ్యా॥ అ॥ ధైర్యగుణస్యాకారః కథంచిదపి నయుజ్యత ఇతి సదృష్టాం
తమాహ। కదర్థితస్యేతి। కుత్సితోర్థః కదర్థః కోఃకత్తత్పురుషే చీతికుత్
స్య కదాదేశః- కదర్థీకృతః కదర్థితః తస్య నీచైః కృతస్యాపి సతః ధైర్యేణ వృత్తిర్వ
ర్తనం యస్య తస్య సంబంధి ధైర్యమేవ గుణః ప్రమార్ష్టుమ్ మథః కర్తుం న
శక్యతే తత్ర దృష్టాంతః అధోముఖస్య కృతస్యావాఙ్ముఖీకృతస్యాపి సతో వహ్నే
శ్శిఖాజ్వాలాః కదాచిదేవ కదాచిదప్యధో నయాంతి కింతూర్ధ్వమేవ
ప్రసరంతీత్యర్థః తద్వద్ధీరస్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః॥ ౭

శ్లో॥ వరంశృంగోత్సంగాద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే పతిత్వా
యం కాయః కఠిన దృషదంతే విగళితః। వరంన్యస్తో హస్తః ఫణి
పతి ముఖే తీక్ష్ణ దశనే వరం వహ్నౌ పాత స్తదపిన
కృత శ్శీల విలయః ।... ... ౭౮

ఉ॥ ఉరుతరపర్వతాగ్రముననుండి దృఢంబగు రాతిమీదస। త్త్వ
రముగఁ ద్రెళ్ళి కాయము హతంబుగఁ జేయుట మేలుగాలిమే।
పరిభోరవాఁత గేలిడుట బాగుహుతాశనమధ్యపాతముఁ। వ
రముగుఁజారుశీలగుణవర్జనమర్హము గాదు చూడఁగఁ। ౭౮

వ్యా॥ అ॥ మరణోద్యోగో వావరం నతుశీలవిలయ ఇత్యాహ। వరమితి
అయం కాయో దేహః గురుశిఖరిణో త్యున్నతపర్వతస్య శృంగోత్సంగాచ్ఛి
రోవరిభాగాత్ క్వాపి కస్మింశ్చిద్విషమేవికటే కఠినదృషదంతే కర్కశపా
షాణంతరాళే పతిత్వా విగళితః శకలిత శ్చేద్వరం మనాక్ప్రియం తథాహ స్త

క్ష్ణదశనేవిషానలోఽగ్రదంష్ట్రే ఫణిపతేః ముఖేవక్త్రే న్యస్తశ్చేద్వరం తథావ హ్న్యాపాతోఽగ్నిప్రవేశోఽపివరంకింతు శీలవిలయస్సత్స్వభావత్యాగః కృతిశ్చే త్తదపివరమపిమనాక్ప్రియమపి నభవతీత్యర్థః ప్రాణప్రయాసేపిశీలంనత్యా జ్యమితితాత్పర్యందైవాద్వృతేవరశ్రేష్ఠేత్రిష్వక్లీబం మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః॥

శ్లో॥ వహ్నిస్తస్యజలాయతేజలనిధిఃకుల్యాయతేతత్క్షణాన్మే
రుస్స్వల్పశిలాయతేమృగపతిస్సద్యఃకురంగాయతే। వ్యాలో
మాల్యగుణాయతేవిషరసఃపీయూషవర్షాయతే యస్యాం
గేఖిలలోకవల్లభతరంశీలంసమున్మీలతి॥ ౭౯

చ॥ అతనికివార్ధికుల్యయగునగ్నిజలంబగుమేరుశైలము। చితశి
ఠలీలనుండుమదసింహముజింకతెఱంగుఁదాల్చుఁగో। పితఫణి
పూలదండయగుభీష్మవిషంబుసుధారసంబగున్। క్షితిజనస
మ్మతంబగుసుశీలమదెవ్వనియందుశోభిలున్॥ ... ౭౯

వ్యా॥ అ॥ నన్వేవంశీలస్యాత్యంతావశ్యకత్వముక్తం తత్తద్భావేకోలా భ ఇత్యాశంకాయామాహ॥ వహ్నిరితి। తస్యపుంసః వహ్నిః దాహకోఽపీతి భావఃజలాయతేజలమివాచరతి తద్వచ్ఛీతలోభవతీత్యర్థః కర్తుఃక్యఙ్సలోప శ్చేతిక్యఙ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘఃఏవంసర్వత్ర ప్రయోజ్యంజ లధిర్దుస్తరోఽపీతిభావః కుల్యాయతే అల్పనదీవాచరతి కస్యేతి సర్వత్రాన్వ యోఽవగంతవ్యః తత్క్షణాత్తస్మిన్నేవక్షణేనతువిలంబేనేత్యర్థః మేరుః స్వ ల్పశిరాయతే అల్పదృషదివాచరతిమృగపతిస్సింహఃహింస్రోఽపీతిభావఃసద్యఃకు రంగాయతెహరిణఇవాచరతివ్యాళస్సర్పః విషరోషభీషణోఽపీతిభావః మాల్య గుణాయతెపుష్పస్రగివాచరతివిష మేవరసోద్రవః ప్రాణ ప్రయాసహేతురితి భావఃపీయూషవర్షాయతెఅమృతవృష్టిరివాచరతికస్యేత్యాకాంక్షాయా మాహ- యస్యపుంసోంగేఽఖిలలోకానామశేషజనానాంవల్లభతరమత్యంత మనోహరంశీలంసత్స్వభావః సమున్మీలతిసముల్లసతితస్యేతిసంబంధఃశీలసం పన్నస్యదుఃఖహేతవోఽపిసుఖహేతవఏవభవంతిఅయమేవ పరమలాభ ఇతిభా వఃఅత్రకృజర్థాదౌపమ్యప్రతీతెరుపమాభేదః॥ శ్లో॥ ఇవాదిలోపేద్వివిధేన ములిఖ్యాచిచిజ్వపి-తథావాక్యేసమాసేచసప్తధైషా ప్రకీర్తితేతి - ఏషాఉప మేత్యర్థః॥ ౭౯

శ్లో॥ ఛిన్నోపిరోహతితరుఃక్షీణోప్యుపచీయతెపునశ్చంద్రః। ఇ
తివిమృశంతస్సంతస్సంతప్యంతెనవిప్లుతాలోకేషు॥...౮౦

సీ॥ ఖండితంబయ్యుఁ భూజంబు వెండి మొలుచు। క్షీణుఁడయ్యు
నుసభిస్వృద్ధిఁ జెందు సోముఁ। డివ్విధమున విచారించి యొడలుడ
గిన। జనములకుఁ దాప మొందరు సాధుజనులు॥ ... ౭౦

వ్యా॥ అ॥ అత్రైవ పాంశదాపి సంతాపో న ప్రవర్తత ఇత్యాహ। ఛిన్న ఇతి॥ తరుః ఛిన్నస్సన్నపి పునరారోహతి పుర్నర్గచ్ఛతి చంద్రః క్షీణః కృష్ణపక్షే దినక్రమేణ కృశస్సన్నపి పునరుపచీయతే ప్రవర్థతే ఇత్యేవం విమృశంతో మనస్యనుసందధానాస్సంతః శీలసంపన్నా లోకేషు బంధుజనేషు విశ్లథేషు విపత్తిషు సత్స్వపి న సంతప్యంతే కింతు తరుచంద్రదృష్టాంతేనాభి వృద్ధిమాశంసంత ఏవ సంతీత్యర్థః॥

శ్లో॥ ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమః
జ్ఞానస్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః। అ
క్రోధస్తపసః క్షమా ప్రభవితుర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా స
ర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణం॥ ... ౭౧

ఉ॥ జానుగ భూతికిం దొడవు సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికిన్।
మానము నీతి విద్యకు శమంబును బుద్ధికి విత్తవృద్ధికిన్। దానము
దాల్మి శక్తునకు ధర్మనిరూఢి యదంభవృత్తికిం। బూనికతో
డ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ॥ ... ౭౧

వ్యా॥ అ॥ శీలమేవాశేషభూషణమిత్యాహ॥ ఐశ్వర్యస్యేతి॥ ఐశ్వర్యస్య స్వామ్యస్య సుజనతా విభూషణం న తు దౌర్జన్యం శౌర్యస్య విక్రాంతత్వస్య వాక్సంయమో వాఙ్నియమో భూషణం న త్వసంబంధప్రలాపిత్వం జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకస్యాత్మవిషయకస్య వా ఉపశమో విషయోపరతిః విభూషణం న తు లోలుపత్వం శ్రుతస్య శాస్త్రస్య విభూషణం న తు గర్వః విత్తస్య పాత్రే వ్యయః సత్పాత్రే ప్రతిపత్తిః విభూషణం న తు విటనటాదిషు తపసః శాంద్రాయణాదేః అక్రోధః క్రోధరాహిత్యం - క్వచిత్ప్రసజ్య ప్రతిషేధేపి సంక్ సమాస ఇష్యతే విభూషణం న తు కోపశీలత్వం ప్రభవితుః సమర్థస్య క్షమా సహిష్ణుత్వం భూషణం న తూచ్చండతా ధర్మస్య సత్పాత్ర దానస్య నిర్వ్యాజతా వ్యాజరాహిత్యం విభూషణం న తు ద్రవ్యనాశదుఃఖం తథా సర్వకారణం ఐశ్వర్యాదిసమస్తనిదానమిదం పూర్వోపవర్ణితమేకమేవ శీలం సర్వేషామపి సర్వేషాం పరం సౌజన్యాద్యపేక్షయా ఉత్కృష్టం భూషణమలంకారః అతస్సర్వథాపి శీలమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యం॥ ... ౭౧

ఇతి నీతిశతకే ధైర్యశీలపద్ధతివర్ణనం నామ అష్టమం దశకమ్.

—* అథదైవపద్ధతిః ప్రారంభః. *—

శ్లో॥ నేతాయస్యబృహస్పతిఃప్రహరణంవజ్రంసురాస్సైనికా
స్స్వర్గోదుర్గమనుగ్రహఃఖలుహరేరైరావణోవారణః।
ఇత్యైశ్వర్యబలాన్వితోఽపిబలభిద్భగ్నఃపరైస్సంగరేతద్వ్యక్తం
ననుదైవమేవశరణంధిగ్ధిగ్వృథాపౌరుషమ్॥ ... టీ-
చ॥ గురుఁడుగురుండువాలుశతకోటిసుపర్వులు వాహినీకతు
ల్। సురభవనంబుకోటమధుసూదనుఁడుకాసయిదోడుదంతి
దిక్కరిపతిగాఁగనొప్పుబలఘాతియుదాయలచేతనాజిలో।
దెరణముదైవమేపురుషశక్తినిరర్థకమెన్నిభంగులన్॥టీ-

వ్యా॥ అ॥ అథదైర్యశీలయోరపిదైవాయత్తత్వాత్తన్నిరూపణానంత
రందైవపద్ధతింనిరూపయతి। నేతేతి। యస్యబలభిదః నేతాశిక్షకః హితాహి
తోపదేశకర్తాబృహతాంవాచాంపతిర్బృహస్పతిః నతుయఃకశ్చిత్- తద్బృ
హత్వోఽకరపత్యోశ్చేరదేవతయోస్సుట్తలోపశ్చేతిసుడాగమతలోపౌప్రహర
ణంఆయుధంప్రహారసాధనంతువజ్రంవజ్రాయుధంపర్వతపక్షచ్ఛేదనేప్యకుం
ఠితమిత్యభావః సతుయత్కించిదయోమయంసైనికాస్సురాః నతుదుర్బలా
కికాఃదుర్గంగుప్తిస్థానంస్వర్గఃస్వర్గలోకః నతుమృత్పాషాణాదినిర్మి
తంఅనుగ్రహఃపరిపాలనతాత్పర్యంహరేఃఖలుసకలలోకాధీశ్వరస్య విష్ణోఃన
నుతస్యావరజభావేనావతీర్ణత్వాదితిభావఃనతుక్షుద్రదేవతాయాఃవారణో
గజః ఐరావణఃనతుయఃకశ్చిత్కలభఃఇత్యనేనప్రకారేణసబలభిదింద్రః ఐశ్వ
ర్యబలాన్వితోఽసాధారణత్వాదద్భుతకరశక్తిసహితోఽపి సంగరే రణేపరైః
దానవైర్భగ్నోవిదారితః తత్తస్మాత్కారణాద్వ్యక్తంస్ఫుటంయథాతథా
దైవమేవశరణంరక్షకంననుపురుషస్యకర్మపౌరుషం॥ *। హాయనాంతయు
వాదిభ్యోఽణితియువాదిత్వాదణ్। ని॥ పౌరుషంపురుషస్యోక్తేభావేకర్మణితే
జసీతివిశ్వః పౌరుషంపురుషకారందిగ్ధిక్ పౌనఃపున్యేననింద్యమిత్యర్థః వృథా
వ్యర్థమప్రయోజకత్వాదితిభావఃధిగ్ధిగితిసత్య వీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యేద్విరు
క్తిఃతద్యోగాత్పౌరుషమితిద్వితీయాఅతఃపౌరుషస్యాకించిత్కరత్వమేవాశ్రీ
యణీయమితిభావః॥ *॥ ఉద్యోగినంపురుషసింహముపైతిలక్ష్మీర్దైవం ప్రధాన
మితికాపురుషావదంతి- దైవంనిహత్యకురుపౌరుషమాత్మశక్త్యాయత్నేకృతే
యదినసిధ్యతికోఽత్రదోషఇత్యాదివచనస్య అనేనదత్తజలాంజలిరితి వేద్యం

తవ్యం అత్ర సాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్పరికరాలంకారః - తదుక్తం సాభిప్రాయవిశేషణం పరికర ఇతి॥ ౭౨

శ్లో॥ భగ్నాశస్య కరండపిండితతనోర్మ్లానేంద్రియస్య క్షుధా
కృత్వాఖుర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః। తృప్త
స్తత్పిశితేన సత్వరమసౌ తేనైవ యాతః పథా స్వస్థాస్తిష్ఠత దై
వమేవ హి నృణాం వృద్ధౌ క్షయే కారణమ్॥ ... ౭౩

ఉ॥ రాత్రిరి మూషకంబు వివరంబొనరించి కరండబద్ధమై భీతిలి
చిక్కియాసచెడి పెద్దయు డస్సిన పాము వాతసం। పాతముఁ
జెందె దానిదిని పాము డొలంగ బిలంబు త్రోవనే। యేతఱి హా
నివృద్ధులకు నెక్కటి దైవము కారణంబగున్॥ ... ౭౩

వ్యా॥ అథ బంధమోక్షయోః హానివృద్ధ్యోశ్చాపి దైవమేవ కారణమిత్యాహ భగ్నేతి। అఖుః మూషకః నక్తం రాత్రౌ వివరం బిలం కరండస్యైవేతి భావః కృత్వా భగ్నాశస్య భగ్నా మనోరథస్య కరండే పేటికాయాం పిండితా పుంజీకృతా తనుర్యస్య తథోక్తస్య విహారప్రసారశూన్యస్యేత్యర్థః క్షుధా బుభుక్షావ్యసనేన మ్లానేంద్రియస్య వినష్టేంద్రియపాటవస్య భోగినః సర్పస్య ముఖే స్వయమేవ దైవవశాన్నిపతితః తతః సః భోగినః పిశితేన మూషకమాంసేన తృప్తస్సన్ తేనైవ పథా వివరేణ సత్వరం శీఘ్రం యాతః బహిర్నిర్గతః పలాయితః హే జనా ఇతి శేషః స్వస్థాః స్థిరచిత్తాస్సంతః తిష్ఠత కుతః నృణాం వృద్ధౌ క్షయే చ దైవమేవ పరముత్కృష్టం కారణం హానత్వస్యాదతో మూషకభోగిదృష్టాంతేన స్వస్థైర్భావ్యం సతుష్ట థాపౌకస్మైరితి భావః॥ ౭౩

శ్లో॥ యథా కందుకపాతేనోత్పతత్యార్యః పతన్నపి। తథా త్వ
నార్యః పతతి మృత్పిండపతనం యథా॥ ... ౭౪

క॥ కందుకము వోలె సుజనుఁడు। గ్రిందంబడి మగుడ మీఁదికిన్నె
గయుసుమీ। మందుఁడు మృత్పిండము వలెఁ। గ్రిందంబడి యడఁ
గియుండుఁ గృపణత్వమునన్॥ ... ౭౪

వ్యా॥ అథ దైవాయత్తికతవన్యయోరవస్థామాహ। యథేతి॥ ఆర్యో దైవాయత్తికః పతన్నపి కుతశ్చిత్కారణాన్నీచైర్గచ్ఛన్నపి కందుకపాతేన దృష్టాంతేన యథోత్పతత్యుచ్ఛ్రాయం ప్రాప్నోతి తథా తద్వదేవ అనార్యో మృత్పిండపతనం యథా సాంద్రమృత్కపాలమివ ఇవవద్వా యథాశబ్దా

దండ్యాచార్యానుశాసనాత్ పతతి నిలీనో భవతీత్యర్థః । ... ౮౪

శ్లో॥ ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైస్సంతాపితే మస్తకే గచ్ఛన్
దేశమనాతపం ద్రుతగతిస్తాళస్య మూలం గతః। తత్రాప్యస్య
మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర
దైవ హతకస్తత్రైవ యాంత్యాపదః ॥ ... ౮౫

మ॥ ధరఁ ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁ
డై త్వరతోడన్ బఱువెత్తి చేరి నిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ
ద। చ్ఛిరముం దత్ఫలపాత వేగమున విచ్ఛిన్నంబు శబ్దయోగంబు
గా। బోరి దైవోపహతుండు వోవు కడకుం బోవుంగ
దా యాపదల్ । ౮౫

వ్యా॥ అ॥ దైవోపహతస్య న కుత్రాపి సుఖప్రాప్తిరిత్యాహ । ఖర్వాట ఇతి। ఖర్వాటః- స్వభావలుప్తలోమశిరస్కః ఆంధ్రభాషాయాం- బట్టతలవాఁడు మస్తకే నిజశిరసి దివసేశ్వరస్య సూర్యస్య కిరణైస్సంతాపితే సతి అనాతపమాతపశూన్యం దేశం ప్రతి ద్రుతగతి శీఘ్రగమనః గచ్ఛన్ తాళస్య తాళవృక్షస్య మూలం గతః తాళాధస్తాత్ప్రాప్తవాన్ తత్ర తాళమూలేఽపి పతతా వృంతాద్గళతా మహాఫలేన పృథులతరఫలేన అస్య ఖర్వాటస్య శిరః స్వశిరః శబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం సశబ్దం యథా తథా భగ్నం విదళితం ననుకుత ఏతదిత్యాశంక్య దైవప్రాతికూల్యాదిత్యాహ - దైవహతకో దైవోపహతః దైవానుగ్రహశూన్య ఇత్యర్థః యత్ర యస్మిన్ దేశే గచ్ఛతి యం దేశముద్దిశ్య గచ్ఛతి తత్ర తముద్దిశ్యైవాపద ఉపద్రవాః అపి ప్రాయో భూమ్నా యాంతి తదేతస్మాత్ భయాద్గ్రామం విహాయ గచ్ఛతోఽరణ్యే వ్యాఘ్రగ్రహణమభూదిత్యర్థః ॥ ... ౮౫

శ్లో॥ గజభుజంగవిహంగమబంధనం శశిదివాకరయోర్గ్రహ
పీడనమ్। మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బల
వానితి మే మతిః ॥ ౮౬

తే॥ ఫణులు గజములు పక్షులుఁ బట్టువడుట । రవిసుధాకరుల
కునైన రాహుబాధ। బుద్ధిమంతుని లేమియుఁ బొసఁగఁ జూచి।
విధిబలాఢ్యుఁ డటంచు భావింతు మదిని ॥ ... ౮౬

వ్యా॥ అ॥ అతో దైవమేవ బలీయ ఇతి మహామతిః ప్రవర్తత ఇత్యాహ ॥ గజేతి॥ అయం స్పష్టార్థః యతోఽత్యంత దుర్గ్రహాణాం గజాదీనాం బంధనం జగత్ప్రకాశకయోః సూర్యాచంద్రమసోః రాహుగ్రహపీడనం మతిమ

తాంపాణ్డిజ్ఞానాం దరిద్రతామకించనత్వంచవిలోక్యదృష్ట్వాపి ఆ హా ఆశ్చ
ర్యఅశక్తస్యాపిదైవబలీయస్త్వం మన్యేదైవమేవమూలమితి తాత్పర్యం।

శ్లో॥ సృజతి తావదశేషగుణాకరంపురుషరత్నమలంకరణంభు
వః। తదపితత్క్షణభంగికరోతిచేదహహాకష్టమపండితతావిధేః॥

క॥ గుణమణిఖనియగుపూరుష, ఫణిధరణీకిరణముగ నమ
రించువిధియా! గుణవంతునివెసదునిమిన । గుణహీనునిఁగా
గనెన్నకొనకేధాతః ॥ ౭౫

వ్యా॥ అ॥ ఏవంచేద్విధేరప్యజ్ఞతాస్యాదిత్యాశయేనాహ । సృజతీతి।
విధిరశేషగుణాకరంసకల సద్గుణాశ్రయంభువోలంకరణంమండనంపురుషర
త్నం పురుష శ్రేష్ఠం సృజతి తావన్నిర్మాతిఖలు తత్తత్కిమత ఆహ ।
తదపితథాపి సృజన్నపీత్యర్థః తత్పురుషరత్నం క్షణభంగి క్షణమాత్రేణ
భంగురం నశ్వరమిత్యర్థః కరోతిచేత్ విధేరపండిత తామాఢ్య మహ
కష్టమతికృచ్ఛ్రమితివిషాదాతిశయాభివ్యంజకమహో హేతి కరోతిచేత్తత్పాం
డిత్యమేవేత్యర్థః తథాతాదృక్పురుషరత్నస్యక్షణభంగిత్వేనైవనిర్మాణా
త్పండిత ఏవవిధిరితిపరమ రహస్యం।... ...౭౬

శ్లో॥ అయమమృతనిధానం నాయకోప్యోషధీనాంశతభిషగను
యాతశ్శంభుమూర్ధ్నోవతంసః। విరహయతినచైనరాజయ
క్ష్మాశశాంకంహతవిధిపరిపాకః కేనవాలంఘనీయః॥ ౭౭

చ॥ శతభిషగాధ్యుఁడు సతతశంభువతంస సమునయ్యునోష
ధీతతులకునాథుఁడయ్యును సుధారసశేవధియయ్యుఁదార
కాపతిదనరాజయక్ష్మభవబాధలఁబాపఁగనోపఁడక్కటా।
హతవిధికృత్య మెవ్వనికినైన జగంబునదాఁటవచ్చునే॥ ౭౭

వ్యా॥ అ॥ కథంచిదపి దైవయోగోన లంఘ్య ఇత్యాహ । అయమితి।
అయంపరిదృశ్యమానశ్చంద్రః అమృతస్యనిధానంస్థానమపి ఓషధీనాంసంజీవి
న్యాదీనాం నాయకోనేతాపిశతభిషజానక్షత్రేణ శతేనభిషగ్భిర్వైద్యైశ్చాను
యాతోనుసృతోపికింబహునాశంభోస్సకలలోకక్షేమంకరస్యశంకరస్యమూ
ర్ధ్నోవతంసశ్శిరోభూషణమప్యేవంయుక్తవిశేషవిశిష్టంశశాంకంరాజయక్ష్మా
యరోగోనవిరహయతినత్యజతిఖలు అతోహతవిధేర్నష్టదైవస్య పరిపాకోని
యోగః కేనవాపుంసాలంఘనీయో న కేనాపీత్యర్థః హా హేతినిర్వేదానుసం
ధానార్థకః రాజయక్ష్మేత్యత్రరాజ్ఞశ్చంద్రస్యయక్ష్మా - రాజాచాసౌయక్ష్మేతి

వాపిగ్రీవాః యథాహాబాహటః । శ్లో । అనేకరోగానుగతోపహురోగపు
రోగమః- రాజయక్ష్మాకరూ శేషరోగరాడితిచస్మృతఇతి ।   రా

శ్లో॥ ప్రియసఖవిపదండాఘాత ప్రివాతపరంపరాపరిచయబలే
చింతాచక్రేవిధాయవిధిఃఖలః। మృదమివబలాత్పిండీకృత్యప్రి
గల్భకులాలవద్భ్రమయతిమనోనోజానీమఃకిమత్రవిధాస్యతి ॥
చ॥ కలితవిపత్తిదండపద ఘట్టనసేయుచునున్నకైవడిన్। ఖ
లుడువిధాతపిండితముగా నొనరించినితాంతచింతయన్। ప
లితపుసారెపైని లిపిహాయిశ జెందముదిప్పుచున్నవాఁ। డల
మికులాలురీతి దెలియంగలవారమె యేమిసేయునో । రా

వ్యా॥ అ॥ మనోనియంతాప్యసుమేవేతి సఖాయాంసంబోధయతిప్రియ
ఇతి । ప్రియశ్చాసౌ సఖాచప్రియసఖః తస్య సంబుద్ధిః హేప్రియ సఖ రాజా
హస్సఖిభ్యష్చ్ ఖలశ్చరోయంవిధిః ప్రగల్భకులాలేనతుల్యంప్రగల్భకులాల
వత్ప్రౌఢకుంభకారఇవేత్యర్థః - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిః మనో
మదీయచిత్తంమృదంమృత్తికామివబలాత్సామర్థ్యాత్పిండీకృత్యకపాలీకృత్యవి
పదఃఆపదఃదండాఘాతాః ముద్గరఘట్టనానీవతేషాం ప్రివాతానాంచయాప
రంపరాపౌనః పున్యేనావృత్తిఃతస్యాఃయఃపరిచయస్సంస్తరోనిబిడావయవప
రస్పరసన్నివేశశ్చసఏవబలందార్ఢ్యం యస్యతస్మిన్ చింతాచక్రమివతస్మి
న్నిధాయభ్రమయతి అతిభ్రమణేకిం విదాస్యతికింకరిష్యతివానోజానీమఃకు
లాలస్తుఘటంకరిష్యత్యయంతుకిం విధాస్యతినజానీమ ఇత్యర్థః ।   రా

శ్లో॥ విరమ విరమాయాసాదస్మాద్దురధ్యవసాయతో
విపదిమహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితుమిహసే। అయి
జడవిధే కల్పాపాయేవ్యపేత నిజక్రమాః కులశిఖరిణః
క్షుద్రానైతేన వాజలరాశయః ।...   ...   ఉం
చ॥ దొసఁగులువచ్చువేళ గుణధుర్యులధైర్య గుణంబుసర్వ
ముం। బససెడునంచుజూడదవుపావవుదైవమయీదురాగ్ర
హా। వ్యసనము మానుమానుప్రళయంబునవీతనిజక్రమంబు
లై। పసిసెడవించుకంతయునుసాగరముల్గులపర్వతంబులున్॥

వ్యా॥ అ । ఏవమాపత్పరంపరాచరణేమహాత్మ ధైర్యధ్వంసోభవిష్యతీతి
నమంతవ్యమితిదధిమలక్షీకృత్యోపాలభతే॥ విరమేతి॥ అయాతిప్రశ్నే॥ ని॥
అయిప్రశ్నానునయామోరితివిశ్వః జడేతిమాం ద్యైవిధేహేదైవేతి సంబోధనత్రి

యంఅస్మాద్దుర్వ్యవసాయత్వోదురాగ్రహోద్యఆయాస స్తస్మాద్విరమ విరమఅ
భీక్ష్ణ్యేన విరతోభవనిత్య వీప్సయోరిత్యా భీక్ష్ణ్యేద్విరుక్తిః కోనావాయాసఇ
త్యాశంకాయామాహ- విపదిత్యేత త్కృతాపది మహతాంమహాత్మనాంధైర్య
ధ్వంసంధీరత్వహానిసమీక్షితుమీహసే కాంక్షసేయద్యస్మా దాయాసాదితిసం
బంధఃతన్నాత్యంతాసంభావితత్వా త్త్వదాయాసస్యైవా వశిష్టత్వాదితిభా
వఃకుతోవా సంభావితత్వమిత్యాశంక్యదృష్టాంతముఖేనద్రఢయతి కల్పాపా
యేకల్పాంతేపి అతిసంకటేపికిముతాన్యదేతిభావః అపేతాః వినష్టాఃనిజక్ర
మాః స్వమర్యాదాః యేషాంతేతథోక్తాస్సంతః ఏతేకులశిఖరిణో మహేం
ద్రాదిసప్తకులాచలావాజలరాశయస్సప్తసముద్రావాతుద్రానీచాః నఖలు
కింత్వత్యక్తమర్యాదాఏవవర్తంతేఅతః దృష్టాంతేనధీరైర్ధైర్యధ్వంసనస్యా
తిదుష్కరత్వాత్త్వదాయాసఏవావశిష్టోనతుఫలలాభ ఇతిభావః॥ శ్లో॥ మ
హేంద్రోమలయస్సహ్యస్సానుమానృక్ష పర్వతః। వింధ్యశ్చపారియాత్రశ్చ
సప్తైతేకులపర్వతాః॥ ౚ॥ లవణేక్షుసురాసర్పిర్దధిక్షీరజలార్ణవాఇతి॥ ౯౦

శ్లో॥ దైవేనప్రభుణాస్వయంజగతియద్యస్యప్రమాణీకృతంత
త్తస్యోపనమేన్మనాగపిమహాన్నైవాశ్రయః కారణమ్ । స
ర్వాశాపరిపూరకేజలధరేవర్షత్యపిప్రత్యహం సూక్ష్మాఏవప
తంతిచాతకముఖేద్విత్రాః ప్రయోబిందవః॥ ... ౯౧

తే॥ ఎవ్వనికినిజ్జగంబుననెంతఫలము। దైవకృతమగునదివాం
డుదప్పకతని।గారణముగాదుపెనుఁబ్రాపుఘనునిఁజేరు। చా
తకమువాతబడునల్పజలకణములు॥ ... ౯౧

వ్యా॥ అ॥ తథాపిదైవమేవ శరణమిత్యాహ॥ దైవేనేతి। ప్రభుణాస
మర్థేనదైవేనజగతిలోకేయస్యపుంసోయద్వస్తు ప్రమాణీకృతంనిర్దిష్టంతద్వస్తు
తస్యోపనమేత్సంగచ్ఛేత్ మహానాశ్రయోమనాగీషదపినైవకారణంనసాధనం
హి. బహుఫలప్రాప్తావితిశేషః తత్రదృష్టాంతః సర్వాశాపరి పూరకేసక
లోకమనోరథపరిపూరకే సకలదిగంతవ్యాప్తఫలకేవాజలధరేంబువాహే
వర్షత్యపి అహన్యహనిప్రత్యహం- అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినాయథార్థే
యాభావః- అతశ్చ- నపుంసకాదన్యతరస్యామితి సమాసాంతఃవర్షతిసత్య
చాతకస్యస్తోకకపక్షిణో ముఖేచంచూపుటే సూక్ష్మాఅణవఏవ తథాపిద్వే
వాత్రయోవాద్విత్రాఏవ- సంఖ్యయావ్యయాసన్నే త్యాదినా బహువ్రీహిః
బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడజ బహుగణాదికిడచ్ ప్రత్యయః పయోబి

దవోజలకణాః పతంతీనత్వాశ్రయమహత్తయా బహుఫలలాభస్తథాపి దైవస్యైవనియంతృత్వాదితిభావః-తస్మాత్సర్వథా దైవమేవ శరణమితి తాత్పర్యం స్తోకకస్యాతకస్సమాశ్రయ్యచరః॥ ౯౧

శ్లో॥ ఏనైవాంబరఖండేనసంవీతో నిశిచంద్రమాః। తేనైవచ
దివాభానురహోదౌర్గత్యమేతయోః॥ ... *

తే॥ రాత్రిచందురుఁడేయంబర శకలమున। కప్పఁబడెనంతె
యంబరఖండమునను। పగటినినుఁడునుగప్పంగఁ బడియెనౌర।
వీరిదౌర్గత్యమెన్నంగ వేఱెకద్దె॥ ... *

వ్యా॥ ఏనేతి॥ నిశిరాత్రౌచంద్రమాః యేనైవయావతాచాంబరఖండేన వస్త్రశకలేనసంవీతః ఆచ్ఛాదితో భవతీతిశేషః దివాహని తేనైవ తావతా చాంబరఖండేనభానుస్సూర్యస్సంవీతో భవతి-అతఏవయోశ్చంద్రసూర్యయో దౌర్గత్యందుర్గతిత్వం ప్రకాశకత్వేప్యంబరఖండమాత్రసంఛాదితత్వాదిత్యర్థః అహోఆశ్చర్యే ఏతచ్చాపిదైవకృత చోద్యమేవేత్యవగంతవ్యం॥ (ఏతచ్ఛ్లోకసదృశాన్యపద్యాసందర్శనాత్ ఏతచ్ఛతకాంతర్గతశతశ్లోకాధికసంఖ్యాకత్వాచ్చ అయంశ్లోకః ప్రక్షిప్త ఇవ ప్రతిభాతి॥) ... *

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానే దైవపద్ధతివర్ణనంనామ నవమందశతకం.

—* అథకర్మపద్ధతి వ్యాఖ్యానప్రారంభః, *—

శ్లో॥ నమస్యామోదేవాన్ననుహతవిధేస్తేపివశగా విధిర్వంద్య
స్సోపిప్రతినియతకర్మైకఫలదః। ఫలంకర్మాయత్తం యదికిమ
మరైః కించవిధినానమస్తత్కర్మభ్యో విధిరపీనయేభ్యః ప్ర
భవతి॥ ౯౨

చ॥ శిథిలతలేనిభక్తినతిసేతుము వేల్పులకా సుపర్వులున్। విధి
వశవర్తులావిధియువిశ్రుతకర్మఫలప్రదాతయు। న్యధికఫలం
బుకర్మవశమెట్లగుటంబనియేమివారిచే।విధికధికంబుగర్మ
మనివేమలుమ్రొక్కిభజింతుఁగర్మముల్॥ ... ౯౨

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తందైవేనప్రభుణేత్యాదిసందర్భేణ దైవస్యైవాత్యంతావశ్యకత్వం తస్యాపికర్మనియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాశయేన దైవపద్ధతినిరూపణానంతర్యేణ కర్మపద్ధతిం నిరూపయిష్యం స్తత్రాపిసర్వదేవనియామకత్వేనవిధేస్తన్నియామకత్వేనకర్మణః ప్రాబల్యమితి పరంపరామ

సువిధఫలితమస్మాకమితి । దేవానిందార్హాన్నమస్యామోఽభివాదయామః
త్వేతాంస్తత్రాపి తేషామేవాభివాద్యత్వమేతస్మిన్ యామకస్య కస్యచిద్విధేః విద్య
మానత్వాత్ సోఽప్యభివాద్య ఏవేత్యాశయేనాహ। తే దేవా అపి హతో యో
విధిస్తస్య వశగా నను నియమ్యాః ఖలు హతో విధిరపి వంద్యః సత్వస్యాపి స
తంత్ర్యమిత్యాహ సోఽపి విధిరపి ప్రతినియతం యత్కర్మ తదేవ ఫలం తద్దదా
తీత్యర్థః కర్మఫలం కర్మణః ప్రతినియతం తత్ప్రదో న తు స్వతంత్ర ఇత్యర్థః
థా చ ఫలం కర్మాయత్తం యది కర్మాధీనం చేదమరైః దేవైః కిం విధినా చ కిం నః కిం
దపీత్యర్థః తస్మై వ్యర్థఫలదానస్యాపహ్యాదితి భావః తత్తస్మాత్ కర్మభ్యో నమ
త్విష్టో మతఃపాదానాదిరూపేభ్యో నమః యతః విధిరపి యేభ్యః కర్మభ్యో న ప్రభ
తి న సమర్థో భవతి స్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్తేరభావాదితి భావః అత్ర పూర్వపూ
ర్వస్యోత్తరోత్తరం ప్రత్యుత్కర్షాపాదకత్వాన్మాలాదీపకాఖ్యోఽలంకారః - శి
ఖరిణీవృత్తం॥ ౯

శ్లో॥ బ్రహ్మా యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మాండభాండోదరే
విష్ణుర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్తో మహాసంకటే। రుద్రో యే
న కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్య
మేవ గగనే తస్మై నమః కర్మణే॥ ౯౩

చ॥ నలువ కులాలు పంగి నలినప్రభవాండమునందు జేసి చే।ని
లిచె దశావతారవనసిద్ధి కుడయ్యె మురారి జేసిచే । కలుచం
గపాలహస్తుడయి భిక్షుకుడయ్యె బురారి జేసిచే । నలరవి దే
సిచే దిరుగు సాఘున కర్మము వంద్యమే కదా॥ ... ౯౩

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతీతి తత్ప్రపంచయతి
బ్రహ్మేతి॥ యేన కర్మణా కర్తా బ్రహ్మా చతుర్ముఖో బ్రహ్మాండమేవ భాండం తస్యో
దరే మధ్యే కులాలేన కుంభకారేణ తుల్యం కులాలవన్నియమితః - వివిధవస్తునిర్మా
ణకర్మణ్యేవ నియోజితః యేన విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువనోఽపి మహాసంకటే తీవ్ర
తరేదశావతారా ఏవ గహనమరణ్యాని తత్ర క్షిప్తో నిరస్తః యేన కర్మణా
రుద్రో మృత్యుంజయోఽపీతి భావః కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ పాణిపుటకే కరతల
ధ్యాహారణోచిత భాజనం తత్ర భిక్షాటనం సేవతే కపాలస్థభిక్షాన్నం భుంక్తే
ఇత్యర్థః కించ యేన సూర్యోఽపి సకలలోకప్రకాశకోఽపీతి భావః నియమితః ఇతి
శేషః గగనేంతరిక్షే నిత్యమేవ న తు క్షణమాత్రమపి విశ్రమావకాశ ఇతి భావః
భ్రామ్యతి పరివర్తతే వా భ్రాశేత్యాదినా వికల్పాత్ శ్యన్ప్రత్యయః తస్మై న

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

యం తత్కర్మణేనమస్తథాభూతథాభూతస్మై వాభివాదనాచితత్వాదితి భావః॥

శ్లో॥ యా సాధూంశ్చ ఖలాన్కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్హితా
న్ద్వేషిణః ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహలం తత్క్షణాత్ । తామారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం
వాంఛితం హే సాధో వ్యసనైర్గుణేషు విపులేష్వాస్థాం వృథా
మా కృథాః॥ ౭౪

మ॥ ఖలులైన సజ్జనులుగా గమూర్ఖజనుసంఖ్యావంతునింగా గదా।
యమితుల్ సంగానగోచరము ప్రత్యక్షంబుగా ప్రాణిహృ।
త్కలనంబైన మహావిషంబమృతముంగా జేయు సత్కర్మమున్।
జ్వలనిష్ఠాసిధిపై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్॥

వ్యా॥ అ॥ ఏవం శ్లోకద్వయేన సకలనియామకత్వకథనపూర్వక మభివాద
నీయత్వోపయోగాత్సర్వానుమభివాద్యసంప్రతిబహుశ్రేయో హేతుత్వాత్త
స్యోపాదేయతామాహ॥ యేతి॥ యా సత్క్రియా ఖలాంశ్చ దుర్జనానపి సా
ధూన్కరోతి మూర్ఖానజ్ఞానినోఽపి విదుషః పండితాన్కరోతి ద్వేషిణోఽపి హి
తాంత్సుహృదః కరోతి పరోక్షమతీంద్రియమపి వస్తు ప్రత్యక్షమింద్రియగోచ
రం కురుతే తథా హాలాహలం విషమపి తత్క్షణాత్సద్య ఏవామృతం కరోతి తాదృ
శ సామర్థ్యసంభవాదితి భావః అతః హే సాధో సజ్జననిపుణేత్యాసాధుస్సమ
ర్థో నిపుణో వేతి శాశ్వతీయాం వాంఛితమభిలషితం ఫలం భోక్తుమిచ్ఛసి చేదితి
శేషః భగవతీం తాం సత్క్రియాం సత్కర్మారాధయ సేవస్వ అశేషఫలదాయ
కత్వాదితి భావః కింతు వ్యసనైర్విపులేష్వాప ద్భూయిష్ఠేషు గుణేషు విద్యాస్త
మః ప్రభృతిషు వృథా వ్యర్థమాస్థామాసక్తిం మా కృథా మా విధేహి తస్యాః
స్నైకఫలకత్వాదితి భావః కరోతేర్లుంక్ - నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః అత్ర
ఖలాదీనాం సాధుత్వాదికరణాదతిశయోక్తిరలంకారః ౭౫

శ్లో॥ శుభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వ
లా లక్ష్మీరిత్యనుభూయతే చిరమనుస్యూతే శుభే కర్మణి। విచ్ఛి
న్నే నితరామనంగకలహక్రీడాత్రుటత్తంతుకం ముక్తాజాలమి
వ ప్రయాతి ఝడితి భ్రశ్యద్దిశో దృశ్యతాం॥ ... ౭౬

చ॥ లలితనికేతన ప్రియవిలాసవతీధవళాతపత్రసంభ్వలసిత వై
భవంబనుభవింపసద్గుణసుకృతానువృత్తిచే। జెలువగుపు
ణ్యము ... చిననంగజసంగరత్రుట । త్కలితగుణోరు

మహోన్నతిని గాంచి ముల్లట్టుచో లంగు సంపదల్ । ౯౫

వ్యా॥ అ॥ వృద్ధిహాన్యోరప్యేతస్మాత్కర్మ్యమేవేత్యాహ । శుభ్రమితి॥ చిరంచిరకాలమారభ్యానుస్యూతేనువర్తమానేపి- మిత్రపుత్రసంతానే ఇతిధ్వతో: కర్తరి క్తః- భోగ్యత్వాదనుహాసికే చేతి తృతీయజాతేః శుభే కర్మణిస్థిరాకృతవిశేషే సంభవతి సతీత్యర్థః శుభ్రం సద్మ సౌధాదికం సవిభ్రమాః సవిలాసా యువతయస్తరుణ్యః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వల శ్వేతచ్ఛత్రేణోజ్జ్వలా లక్ష్మీః రాజ్యశ్రీరిత్యేతదభిమతమిత్యర్థః అనుభూయతే అనుభుజ్యతే జన్మాంతరీయ ఫలహేతుత్వాత్తస్యేతి భావః విచ్ఛిన్నే శుభకర్మణి వినష్టే సతి నిధరానుతిక్లేశ అనంగకలహారభ్యాతిశ్రాంతస్పృహావక్రీడాకేళి స్తయా హేతునా త్రుటితాభిమర స్తతుర్యత త్తథోక్తం- శేషేకపత్న్యయాః ముక్తాజాలమివభ్రశ్యత్పత్ సద్మాదికమితశేషః రఘుడితిదాగ్గిశోయాతియత్రయత్రసితంగే హేతత్రతత్ర వినశ్యతీన్యాయాదితి భావః దృశ్యతాంవిలోక్యతామిత్యర్థః అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వృద్ధిహాన్యోరస్యైవ కారణత్వం దృష్టవ్యమితి భావః॥ ౯౬

శ్లో॥ గుణవదగుణవద్వా కుర్వతా కార్యజాతం పరిణతిరవధార్యా యత్నతః పండితేన । అతిరభసకృతానాం కర్మణామావిపత్తేర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః॥ ... ౯౭

తే॥ సగుణమగుణకార్యములు సలుపు మతి । చేయంబరిణతిగడుంబరీక్షింపంబడును బరుసకర్మవిపాకంబు ఫలముదనుక । హృదయముదహించు శల్యంబురీతిజగతి ౯౭

వ్యా॥ అ॥ అథైవమాచరణప్రకారమాహ । గుణవదితి॥ గుణవద్గుణయుక్తమగుణవద్గుణరహితం వా యత్కార్యజాతం తత్కార్యజాతం కర్తవ్యానుష్ఠియమానేన పండితేన పరిజ్ఞాతా పరిణతిః పరిపాకావస్థా యత్నతః అతిప్రయత్నేన సావధానేతియావత్ అవధార్యానుసంధేయా యత్న తఏవకర్మజాతమారబ్ధవ్యం సమాలోచ్య పరిణామపర్యంతము ... అన్యథానర్థమాహ - అతిరభసకృతానాం సహసానుష్ఠితానాం కర్మణాం గుణవతాం వేదిశేషః ఆ విపత్తేర్వృత్తిపర్యంతం- ఆఙ్ల్యాదాయ సమాసః - విపత్తిర్వృత్తిః వ్యత్రిష్వస్త్వముపసర్గావశాత్తాదృశానామనర్థత్వాదిత్యాగంతవ్యం హృదయదాహీ మనస్సంతాపకారీ ... శల్యప్రాయో విపాకః పరిపాదకశ్చేతి అతిప్రాస్యావధానేనైవకర్మ ... మారంభణీయం తథా భూతస్యైవచిర సదాధానుకత్వాదితి భావః॥ ౯౭

శ్లో॥ స్థాల్యాం వైదూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలం చాందనైరింధనౌఘైః సౌవర్ణైర్లాంగలాగ్రైర్విలిఖతి వసుధామర్కతూలస్య హేతోః। ఛిత్త్వా కర్పూరఖండాన్వృతిమిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమంతాత్ప్రాప్యేమాం కర్మభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపో మన్దభాగ్యః॥ ... ౯౭

మ॥ చెలువారన్ ఘటంబునందగ దుసుశ్రీఖండఖండంబులం।
దిలపిణ్యాకము వండెనారుగల కర్కాసక్తపసణ్ణావృతుల్। నిలి
పెఁజిల్లెడు దూదికై పుడమి దున్నెఁ బైడినాగేళ్ల। సిమ్ములఁ
గర్మక్షితిఁబుట్టియెవ్వఁడు తపంబుల్సేయఁడ ప్రాజ్ఞుఁడే॥ ౯౭

వ్యా॥ అ॥ అతస్సత్కర్మానుష్ఠాతుః దుర్మేధసః కామాహ స్థాల్యామితి॥ యో మనుజః ఇహ లోకే విదూరాత్ప్రభవతి వైదూర్యం వాలవాయజమణిః। ని। వైదూర్యం వాలవాయజమిత్యమరః - విదూరాత్ ష్య ఇతి ష్యప్రత్యయః - అత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వా తతః ప్రభవతి తేన వాలవాయాద్గిరేస్సా ప్రభవతి న విదూరాన్నగరాత్ తత్ర సంస్కృత ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః। * । వాలవాయో విదూరంచ ప్రకృత్యంతరమేవవా। న చేత్తత్రేతి చేద్బ్రూయాత్ జిత్వరీవదుపాచరేత్। వైదూర్యమయ్యాం వైదూర్యమణివికారరూపాయాం - వికారార్థే మయట్ స్థాల్యాం పాత్రే చాందనైశ్చందనతరుసంబంధిభిరింధనౌఘైః కాష్ఠభారైః తిలఖలం తిలపిష్టం పచతి తథా సౌవర్ణైస్సువర్ణవికారైర్లాంగలాగ్రైర్హలముఖైరర్కతూలస్య హేతోరర్కాఖ్యవృక్షతూలార్థమిత్యర్థః - షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ వసుధాం భువం విలిఖతి కర్షతి తథా కర్పూరఖండాన్ కర్పూరకదళీకాండాన్ఛిత్త్వా కోద్రవాణాం కోరదూషకాఖ్యసస్యవిశేషాణాం। ని। కోరదూషస్తు కోద్రవ ఇత్యమరః సమంతాత్సర్వతోధికమిత్యర్థః వృతిమావరణం కురుతే సోపి దృశ్యో దుర్భగ ఇత్యాశంకాయామాహ - ఇమాం కర్మభూమిం కర్మాచరణయోగ్యభూమిం ప్రాప్య మందభాగ్యో నిర్భాగ్యో మనుజస్తపశ్చాంద్రాయణాది కమనుష్ఠానం న భజతి న సేవతే స ఇతి సంబంధః వైదూర్యపాత్రేతి లపిష్టపచనాదిప్రాయః కర్మభూమ్యాం తపో ననుష్ఠానమిత్యర్థః - అతస్సర్వథా సత్కర్మానుష్ఠేయం శ్రేయస్కామేనేతి తాత్పర్యం అత్ర యస్తపో న భజతి స తిలఖలం పచతీత్యాది విశిష్ట భజనపచనాద్యో ర్వాక్యార్థయోర్నిదర్శనాపి కల్పాసంభవాన్నిదర్శనాల

ష్టానాయామసంభవద్వస్తు సంబంధా వాక్యార్థా వృత్తిర్నిదర్శనా శ్లే
ష ఇత్యేతస్స్యాం కర్మాఖ్యపద్ధతౌ వ్యాఖ్యాతమితి హిహాపరమ్యతే। ౯౬

శ్లో॥ నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం విద్యాపి నైవ న చ యత్న
కృతాపి సేవా। భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సంచితాని కాలే
ఫలంతి పురుషస్య యథైవ వృక్షాః॥ ... ౯౭

తే॥ రమ్యరూపంబు విద్యయు రాజసేవ। గులము శీలంబుఁ బా
లుపు ఫలమొసంగ। బూర్వపుణ్య సంచిత భాగ్యములు ఫలిం
చుఁ। గాలమునఁ బనసాది వృక్షములకరణి॥ ౯౭

వ్యా॥ అ॥ పుణ్యవిశేష ఏవ ఫలం సత్యన్యదితి హ్యాహ॥ నేతి। ఆకృతిరాకా
రసంపత్తిర్నైవ ఫలతి ఫలకారణం న భవతీత్యర్థః కులం సద్వంశో వా నైవ ఫలతి శీ
లం సత్స్వభావో వా న ఫలతి విద్యాపి వేద వేదాంగాత్మికాపి నైవ ఫలతి యత్నకృ
తా ప్రయత్నానుష్ఠితా సేవా రాజాదిపరిచర్యా చ న ఫలతి కింతు పూర్వతపసా
పురాకృత సుకృతేన సంచితాని సంపాదితాని పురుషస్య సంబంధినీ భాగ్యా
ని వృక్షా యథా వృక్షా ఇవేత్యర్థః- ఇవ వద్వా యథా శబ్దా వితిదండ్యాచార్యా
నుశాసనాత్ కాలే పరిపాకసమయే ఏవ ఫలంతి ఫలు తపోజనిత భాగ్యవిశేష
వ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించిదస్తీత్యర్థః॥ ... ౯౭

శ్లో॥ మజ్జత్వంభసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూన్ జయత్వాహవే
వాణిజ్యం కృషిసేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షతు। ఆకాశం
విపులం ప్రయాతు ఖగవత్కృత్వా ప్రయత్నం పరం నాభా
వ్యం భవతీహ కర్మవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః॥ ౯౮

చ॥ సలిలముఁ జొచ్చినం గనకశైలముఁ జేరిన వైరి వీరులం।
గెలిచిన రాజసేవఁ దిలకించిన వేదములభ్యసించినం। గళలతె
అంగెఱింగిన ఖగత్వమునఁ దాల్చి నగమ్ము నిష్ఫుతా। కలసవి
భావ్యమైన పనిగాదు వినాశము లేదు భావికిన్॥ ... ౯౮

వ్యా॥ అ॥ సర్వదాపి భావ్య భావినోరాపత్యాకత్వం కర్మవశాదేవేత్యా
హ॥ మజ్జత్వితి। అంభసి మజ్జతు మగ్నో భవతు జలస్తంభాది నేతిభావః
మేరుశిఖరం యాతు గచ్ఛతు యోగానుసంధానాది నేతిభావః ఆహవే యు
ద్ధే శత్రూన్ జయతు వాణిజ్యం క్రియవిక్రియాది - కృషిః కర్షణం సేవనం
పరిచర్యాదా త్యాది నేతిభావః తైకృషి సేవనే చ తథా సకలాః సమస్తాః వి

ద్యాః వేదవేదాంగాదయః । శ్లో । అంగానివేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేత్యేతాశ్చతుర్దశవిద్యాః కళా ఇతిహాసాగమప్రభృతిశ్చతుష్షష్టికళాశ్శిక్షితు అభ్యస్యతుతథాపరముత్కృష్టంప్రియత్నంపాదుకాసిద్ధ్యాత్మకకృత్వాఖగవత్యాగేన తుల్యంవిపులమాకాశంప్రియాతుతథాపికర్మ పశత్రోధమార్గధర్మాత్మకకర్మవశాదిహాస్మిన్లోకేఅభావ్య మభావిఫలంనభవతితథాభావ్యస్యావశ్యంభావినః ఫలస్యనాశఃకుతఃతస్యబ్రహ్మణాపినివారయితుమశక్యత్వాత్ । * ॥ యద్భావితద్భవత్యేవయదభావినతద్భవేదితిన్యాయాదితిభావః అత్రాంభోమజ్జనాదీనాంచతుష్షష్టికళాన్వావాంతర్భావాత్వనువగంతవ్యంతాశ్చకళామదీయశృంగారటీకేసంఖ్యాతా స్తత్రైవద్రష్టవ్యాః ఇతీహాపహరస్యతే । ౯౯

శ్లో । వనే రణే శత్రుజలాగ్ని మధ్యే మహార్ణవే పర్వత
మస్తకే వా । సుప్తం ప్రమత్తం విషమ స్థితం వా రక్షంతి
పుణ్యాని పురాకృతాని । ... ౧౦౦

క । కాననమున రణమునసలిలానలరిపు మధ్యమునమహా
బ్ధినగాగ్రస్థానమునపొత్తునిద్రితుఁ । బూనికతోఁబూర్వపు
ణ్యములు రక్షించుఁ ॥ ... ౧౦౦

వ్యా॥ అ ॥ అతిసంకటస్థస్యాపి ప్రాచీనపుణ్య సద్భావేతునష్టిరిత్యాహావనఇతి । అయంతుస్పష్టోర్థః ॥ ౧౦౦

శ్లో । భీమంవనంభవతి యస్యపురంప్రధానం సర్వోజనస్స్వ
జనతాముపయాతితస్య । కృత్స్నాచభూర్భవతి సన్నిధిర
త్నపూర్ణాయస్యాస్తి పూర్వసుకృతంవిపులంనరస్య । ౧౦౧

తే॥ భువనమునఁ బూర్వసంభృత పుణ్యరాశి । యగుచునుద
యంబు గాంచినసుగుణనిధికి । వనముపురమగుఁ బరులాత్మ
జనములగుదు । రవనినిధిరత్నపరిపూర్ణమయిఫలించు ॥ ౧౦౧

వ్యా। అ। కింబహునాసుకృతసస్తావత్సర్వమప్యనుకూల్యమేవప్రయాతీతి నిగమయతి ॥ భీమమితి ॥ భీమంవనం భవతి యస్యేతి । యస్యపుంసఃభీమ హింస్రాదిప్రాచుర్యేణ భయంకరం వనమరణ్యాని కర్తృప్రధానంనియతంపురం భవతితద్వదశేష భోగసాధనం భవతీత్యర్థః తస్యసర్వోఽశేషోపిజనఃస్వజనతాంకింకరతాముపయాతి తస్యకృత్స్నాచతుస్సముద్రాంతాభూస్సనిధిభిస్సమీచీనైర్మహాపద్మాదిన వనిధానైర్నిత్యైపై ర్వారత్నైఃశ్రీ

మవస్తుభిస్సంపూర్ణా భవతి సమస్తఫలాని ప్రసూతఇత్యర్థః కస్యేత్యత ఆహ - యస్యనరస్య విపులం బహుళం పూర్వసుకృతం పురాకృత సత్కర్మ సంజాతం పుణ్యమస్తీచర్యా తతస్యేతి సంబన్ధః అతస్సత్కర్మాచరణ తత్పరైరేవ భవితవ్యం శ్రేయస్కామైనేతి సన్దర్భాభిప్రాయః ॥ ౧౦౧

మ ॥ యమునానీల సరోజసారభరసవ్యాసంగిభృంగీకులో ।
పమకంఠద్యుతిలిప్తశేషభుజగ ప్రాలంబ జాంబూనదా। ద్రి
మహాకార్ముక రూఢగూఢ పదమౌర్వీ సంప్రయుక్త। త్రివిక్ర
మశాతాంబక పాంతితాంబర చరత్రవ్యాత్పు రాట్టాలకా ॥

క ॥ సుమనోనాయకసంభృత। సుమనోర్చితపదబిసప్రసూన
భవానీ । సుమనోహరసురనిర్ఝర । సుమనోదామూర్ధ్వజాట
జూటోద్దేశా ॥ ... ... *

గద్య ॥ ఇది శ్రీమత్సర్వేశ్వర కరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్రి యేనుగు లక్ష్మణ కవిరాజపౌత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధ విద్వజ్జన విధేయలక్ష్మణకవి నామధేయ ప్రణీతంబైన సుభాషిత రత్నావళి కావ్యంబునందు నీతిశతకంబున మూర్ఖపద్ధతియు విద్వత్పద్ధతియు శౌర్యపద్ధతియు నర్థపద్ధతియు దుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతియు బరోపకార పద్ధతియు ధైర్యపద్ధతియు దైవపద్ధతియు కర్మపద్ధతియునను ప్రకరణంబులుగలప్రథమాశ్వాసము॥*

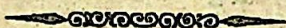
ఇతి శ్రీ భర్తృహరిమహాయోగీశ్వరకృతౌ సుభాషితే
నీతిశతకం సంపూర్ణం.

శ్రీరామాయనమః.

వ్యాఖ్యానాన్ధ్ర పద్యసహిత భర్తృహరి సుభాషితే
శృంగారశతక ప్రారంభః.

శ్లో॥ శంభుస్వయంభుహరయో హరిణేక్షణానాం యేనాక్రియం
తసతతంగృహకుంభదాసాః వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రి
తాయతస్మై నమో భగవతే మకరధ్వజాయ॥ ... ౧

ఉ॥ శంకరపద్మగర్భమురశాసనులన్భువనేశులన్నిరా। శంక
ధృతిన్మృగాక్షులకుదాసులజేసినమేటికింగురం। గాంకవసం
తమిత్రునకునంజలిజేసెదవాగతీతని। శ్శంకచరిత్రచిత్రునకు
షడ్గుణశాలికిశంబరారికిన్। ౧

వ్యా॥ శంభ్వితి॥ అత్ర స్వయంభుశబ్దస్యశంభుశబ్దవద్గాణాది కోడుప్రత్య
యాంతత్వమవగంతవ్యం-నతుభువస్సంజ్ఞాంతరయోః క్విబితిక్విప్రత్యయాంత
త్వంఅన్యథాస్వయంభూర్దేవో సావయమిత్యేవ దీర్ఘప్రసంగాత్ తథాచ
యేనమకరధ్వజేన శంభుస్వయంభుహరయః హరవిరించిమురారయఃసంహా
రసృష్టిస్థితి కర్తృత్వేన సకల భువనాధీశ్వరా అపీతి భావః హరి
ణేక్షణానాంహరిణవన్మనోహర లోచనానాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీదేవీనాం
సతతంసమోవాహితతయోరితివచనాత్ సమోమకారస్యలోపః గృహేకుం
భదాసాః జలకుంభభారవాహకభృత్యాఃఅక్రియంతకాసుతా దృశ్మోహము
త్పాద్యతథావిధేయాఃకృతా ఇత్యర్థఃకిముతాన్యఇతిభావః-కృష్ణఃకమలాణిలజ్
తజ్ అర్ధనారీశ్వరత్వాచ్ఛంభోఃస్వయంభువశ్చసరస్వతీనికేతనీకృతముఖత్వా
త్ హరేర్వక్షఃస్థలస్థాపితలక్ష్మీకత్వాచ్చైవముక్తమిత్యేవగంతవ్యం అతఏవ
వాచామగోచరమవాఙ్మానసగోచరంయచ్చరిత్రంమాహాత్మ్యం తేనవిచిత్రవ
త్కృతోవిచిత్రితః తస్మై అత్యంతాశ్చర్య కారకాయేత్యర్థః। వి॥ విస్మ
యోద్భుతమాశ్చర్యంచిత్రమిత్యమరః-విచిత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్క
ర్మణిక్తః ణావిష్ఠవద్భావేవిన్మతోర్లుక్ భగవతేసకలలోకారాధ్యాయ- య
ద్వాచతుర్వ్యూహమధ్యప్రవిష్టత్వాత్ప్రద్యుమ్న రూపేణ భగవత్పుత్రత్వా
ద్వాతద్రూపాయేత్యర్థః॥ శ్రు॥ ఆత్మావైపుత్ర- నామాసి- పతిజ్ఞాయాం

ప్రవిశతిగర్భేభూత్వాసమాతరం- తస్యాంపునర్నవోభూత్వా దశమేమా
సిజాయత ఇత్యాదిశ్రుతేః- తస్మై మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయకామా
వసార్వభౌమాయనమఃనమస్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-వసంతతిలకావృత్తం

శ్లో। స్మితేనభావేనచలజ్జయాభియాపరాఙ్ముఖైరర్ధకటా
క్షవీక్షణైః। వచోభిరీర్ష్యాకలహేనలీలయాసమస్తభావైఃఖ
లుబంధనంస్త్రియః ౧

చ। చెలువవుఁదేటలేనగవుచేతనుభావముచేతసిగ్గుచే। న
లువగులీలచేతసుగుణంబులచేఁగడఁగంటిచూపుచేఁ। గలహ
ముచేతవిందులగుకందువమాటలచేనసూయచేఁ। బలుచన
నెంతవారివలపింతురుకాంతలుపెక్కుభంగులన్। ... ౧

వ్యా। అ। తత్రఆలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్మధ్యేస్త్రీణాం
ప్రశస్తత్వాద్వింశతిశ్లోకైఃప్రథమంస్త్రీప్రశంసాం చికీర్షుస్తత్రాదౌతా
స్తాసాంబంధనహేతుత్వమాహ। స్మితేనేతి। స్మితేనయౌవనాది మదవికా
రజనితాకస్మికమందహాసేన। శ్లో। అకస్మికంతుహసితంయౌవనాదివికారజమి
తివచనాత్ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నః శృంగారవిషయఃప్రథమాంతః
రణవికారోభావస్తేనచతదుక్తంచిత్తస్యావికృతేశాదరణేసతి। ...। తత్రోర్ధ్వా
కృతిర్భావోబీజస్యాదివికారవదితిభావేనేతిపాఠే। శ్లో। ఈషద్దృష్టవికా
సాస్యద్భావోహావఃప్రకీర్తితఇత్యుక్తలక్షణేనచేష్టావిశేషేణచ లజ్జయాశు
ఖంభదోర్మూలాచ్ఛాదనవదనవినమనదరనిమీలితనయనత్వానుభావక మ
స్సంకోచనరూపవ్రీడయాచ। శ్లో। చేతస్సంకోచనంవ్రీడానంగరాగస్తనా
భిరితిలక్షణాత్ భియాఽకస్మికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః। తదుక్తం। శ్లో।
కస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసఃప్రకీర్తితఇతి- లజ్జయాగుణైరితిపాఠేఅసా
మేవాలంబనభూతరూపయౌవనాదిగుణైరిత్యర్థః। శ్లో। ఆలంబనగుణోరూ
పయౌవనాదిరుదాహృతఇత్యుక్తత్వాత్ పరాఙ్ముఖైః హ్రియైవాస్ఫుట
సారిభిరిత్యర్థః అర్ధకటాక్షవీక్షణైః అసమగ్రాపాంగావలోకనైః కటా
క్షలక్షణంతు-సంగీతరత్నాకరే। శ్లో। యద్గతాగతవిశ్రాంతవైచిత్ర్యేణవి
వర్తనం- తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తత్కటాక్షంప్రచక్షతఇతివచోభిః కు
కోకిలమధురతరమృదులాలాపైశ్చ ఈర్ష్యయాపరోత్కర్షాసహనరూ
పాసూయయాయాఃకలహస్తేనచ। శ్లో। పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వం మీర్ష్యా
ప్రాహుర్మనీషిణఇతిలక్షణాత్ యద్వా ఈర్ష్యయాకలహేన ప్రణయ

హేనచేతిద్వంద్వైకవద్భావః - సర్వద్వంద్వోవిభాషైకవద్భవతీత్యను శాస
నాత్ లీలయా నాగాదిభిః ప్రియానుకరణరూపవిలాసవిశేషేణచ। శ్లో। లీ
లాప్రియానుకరణంవాగ్భిరఙ్గక్రియార్థచేష్టయేతిలక్షణాత్ కింబహునాసమ స్త
భావైః స్తంభరోమాంచస్వేదాదిసాత్త్వికభావైః హర్షౌత్సుక్యావహిత్థాది
సంచారిభావైశ్చేత్యర్థః స్త్రియః బంధనశృంఖలుపుంసాంసంసారబంధహేతవః
ఖల్విత్యర్థః లింగవచనవ్యత్యయోనిత్యనపుంసకత్వేనజాత్యభిప్రాయేణచ వేదాః
ప్రమాణమితివద్ద్రష్టవ్యః అత్రస్మితకటాక్షాలాపాః అనుభావాః। శ్లో। కార్య
భూతోనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజ ఇత్యుక్తత్వాత్ లజ్జాభయేష్యా
స్సంచారిభావాః భావలీలేశృంగారచేష్టావిశేషావితి ద్రష్టవ్యం తదుక్తం। శ్లో।
భావోహావశ్చహేలాచమాధుర్యంధైర్యమిత్యపి- లీలావిలాసౌ విచ్ఛిత్తిర్విభ్ర
మః కిలికించితః- మోట్టాయితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా- కుతూహలం
చచకితంవిహృతంహాసఇత్యపి- ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశ విధామతా
ఇతి ఈదృశసాధనసంపన్నానాంస్త్రీణాంబంధనహేతుత్వం కింవక్తవ్యమితి
భావః- తథాచైతాసాం శృంగారనాయికానాంమధ్యేభావ లజ్జాభయవత్యో
ముగ్ధాః స్మితార్ధకటాక్ష మధురాలాపవత్యోమధ్యమాః ఈర్ష్యాకలహలీలా
వత్యః ప్రౌఢాశ్చేతివివేకః తదుక్తం। శ్లో। ఉదయద్యౌవనాముగ్ధా లజ్జావిజితమ
న్మథా- లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యమోదితయౌవనా। స్మరమందీకృతవ్రీ
డాప్రౌఢా సంపూర్ణయౌవనేతి- వంశస్థవృత్తం॥ ... ౨

శ్లో॥ భ్రూచాతుర్యాత్కుంచితాక్షాః కటాక్షాః స్నిగ్ధావాచో
లజ్జితాంతాశ్చహాసాః। లీలామందంప్రస్థితంచ స్థితంచ స్త్రీ
ణామేతద్భూషణంచాయుధంచ। ... ౩
తే। భ్రూలతాక్షేపకుంచితస్ఫురణదాల్చు। కలికిచూపులు
నెయ్యంపుఁబలుకుతీపు। సిగ్గునగవులుచెన్నగు చిన్నినడలు।
సొమ్ములాయుధములుముద్దుగుమ్మలకును। ... ౩

వ్యా। అ। ఉక్తమర్థంప్రకారాంతరేణాహ। భ్రూచాతుర్యాదితి। భ్రు
వోశ్చాతుర్యాల్లలితాక్షేపవైచిత్ర్యాత్కుంచితానికుణీకృతాన్యక్షీణియే
షాంతేతథోక్తాః బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచితిషచ్ కటాక్షాః అపాం
గేక్షణానిచఏతేనకేచిత్ భ్రూకుట్యాఖ్యావ్యాపారవిశేషా ఉక్తా తదుక్తం।
శ్లో। స్యాద్భ్రువోర్లలితాక్షేపప్రసారైః కేచితం- ద్వయోమూలసమక్షే.

పకౌటిల్యాద్భ్రుకుటింవిదురితి స్నిగ్ధాః స్నేహ పరిప్లుతా వాచశ్చ స్నేహాల
ఞంతు। *। విస్రంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే కర్మనాదిభిః। యేనాంతరంగ
ద్రవతి సస్నేహ ఇతీర్యత ఇతిలజ్జితమంతం యేషాం తేలజ్జితాంతా లజ్జావన
నావాసాశ్చతథాభూతహాసానామేవ మోహనత్వాత్ అన్యథా హాస్యరసా
ర్యవసానాదితి భావః లీలామందంలీలామధురంప్రస్థితం ప్రస్థానం గమనమి
యావత్ స్థితమవస్థానంచేత్యుభయతాపి భావేక్తః ఇత్యేతత్సర్వం స్త్రీణా
భూషణంచచాతుర్యాతిశయహేతుత్వాదాయుధంశస్త్రంచ యువజనవిష
యసాధనత్వాదితి భావః అత్రకటాక్షాదీనాం లక్షణాని పారిజాతోక్తానిలజ్జితస
చారిలీలా శృంగారచేష్టా భ్రుకుట్యాదయో న్యే అనుభావా ఇతి జ్ఞేయం తథా లీలా
మందరగమనస్య పద్మినీనియతలక్షణత్వాద్యే షైతాసాం లజ్జాతిశయత్వ
సూచ్యతే- తదుక్తం రతిరహస్యే। శ్లో॥ వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవతన్వీ
త్రివళిలలిత మధ్యా హంసవాణీసువేషా। మృదుశుచిలఘుభుక్తే మానినీగా
ఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసోవల్లభా పద్మినీ స్యాత్ । అత్రభ్రుకుట్యాది సముదా
యే భూషణత్వాయుధత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః॥ శాలినీవృత్తమ్।

శ్లో॥ క్వచిత్సభ్రూభంగైః క్వచిదపిచలజ్జాపరిగతైః క్వచిద్భ్రూ
విత్రస్తైః క్వచిదపిచలీలావిలసితైః । కుమారీణామేతైర్మదన
సుభగైర్నేత్రవలితైః స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా
ఇవదిశః॥ ౪

ఉ। భ్రూలతికావిభంగయుతము ల్సభయంబుల సత్రపంబు
లు। ద్వేలవిలాసముల్మదనదీపనముల్ రుచిరంబులైన కాం।
తాలసమాననేత్రవలితంబుల చేదిశలెల్ల విస్ఫుర। న్నీలసరోజప
త్రములు నిండెననంగను పట్టెనెంతయున్- ... ౪

వ్యా॥ అథశృంగారానుభావదృగ్విలాసాన్సపక్షరం వర్ణయతి। క్వ
చిదితి। క్వచిత్ కుత్రచిత్ సభ్రూభంగైః భ్రుకుటి రచితాఖ్యభ్రూవ్యాపార
హితైః క్వచిదపిచలజ్జయా పరిగతైః ప్రత్యావృత్తైశ్చ స్వానుకూల్యప్రకాశకైరి
ర్థః-తదుక్తం। *। సవ్రీడాలోకనేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమితి॥ క్వచిద్భ్రూ
విత్రస్తైః బహుళభయసంభ్రాంతైః క్వచిదపిచలీలాభిగతాత ప్రత్యాగతవిలా
విశేషైః హేతునా విలసితైః కమనీయైః ఉజ్జ్వలైర్వాతథా మదనేన సుభగైః మ
నోహరైర్వ్యక్తస్యాపిచిత్తక్షోభకైరిత్యర్థః॥ *। యద్దర్శనాద్విరక్తోపిక్షు
భ్యతే తత్సమన్మథమితిలక్షణాత్ ఏతైరుక్తప్రకారైః కుమారీణాం తరుణీనా

ముత్పలాక్షీణామితిభావః- వయసిప్రథమ ఇతిజీప్ - నేత్రవక్త్రైర్నయనవిలా
సైర్దిశశ్శస్ఫురితానాంవికసితానాంనీలాబ్జానాం నీలోత్పలానాం ప్రకరైర్నికు
రంబైః పరికీర్ణా ఇవవ్యాప్తా ఇవలక్ష్యంత ఇతి శేషః ప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహార
దోష ఇత్యాహ వామనః లింగాధ్యాహార ఇత్యత్ర-అత్రనయనవిలాసానాం-ప్రి
యజనాదిరమ్యవస్తుదర్శనచాపలంవినా అసంభవాత్కుతూహలం నామశృం
గారచేష్టితంసూచ్యతే। ॥ కుతూహలంరమ్యదృష్టౌ చాపలంపరికీర్తిత మితి
లక్షణాత్ భ్రుకుట్యాదీనాంలక్షణంప్రాగేవోక్తంతథానయనవళనక్రియయా
వికీర్ణత్వక్రియోత్ప్రేక్షణాద్గుణక్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా। ॥
యత్రాన్యదపిసంబంధాదన్యత్వేనోపకల్పితంప్రకృతంహి భవేత్ప్రేక్షాస్తా
ముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షతఇతిలక్షణాత్- తయాచ నయనానాం నీలోత్పలసా
మ్యంగమ్యతే తేనచోపమావ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - శిఖరిణీ
వృత్తం। ౪

శ్లో॥ వక్త్రంచంద్రవికాసిపంకజపరీహాసక్షమేలోచనేవర్ణ
స్స్వర్ణమపాకరిష్ణురళినీజిష్ణుఃకచానాంచయః। వక్షోజావి
భకుంభవిభ్రమహరౌ గుర్వీనితంబస్థలీ వాచాంహారిచమార్ద
వంయువతిషుస్వాభావికంమండనం॥ ... ౫॥

ఉ॥ తమ్ములనేలుకన్నులుసుధానిధిఁ బోలుమొగంబు మత్త
భృం। గమ్ములగెల్చుకొప్పు కనకద్యుతిమీఱు మెఱుంగుకుంభి
కుం। భమ్ములనవ్వుగుబ్బచను బంతులుగొప్ప పిఱుందు తేని
ల్చిమ్మెడుముద్దుబల్కులును జేయని సొమ్ములు సుందరాంగికిన్॥

వ్యా॥ అ॥ అథయదుక్తముద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధ ఇతి తత్ర ప్రథమోద్ది
ష్టాలంబనగుణకథనముత్తరత్రకరిష్యత ఇత్యుపేక్ష్యాస్మిన్ నేత్ర్యాదిశ్లోకత్రయే
ణకాశ్చిచ్ఛృంగారచేష్టాః కేచిదనుభావాస్సంచారిణశ్చవర్ణితాః ఇదానీంతుతద
లంకరణంవివక్షుస్తస్యనైసర్గికాహార్యభేదేనద్వైవిధ్యాదాహార్యకమనుపద
మేవలక్ష్యతఇతిమనసికృత్వాసంప్రతినైసర్గికంమండనమాహ। వక్త్రమి
తి। చంద్రవద్వికసతితాచ్ఛీల్యేణినేతిచంద్రవికాసిసుందరమిత్యర్థః తాచ్ఛీల్యే
ణినిఃవక్త్రంవదనంచపంకజానాంపద్మానాంపరీహాసక్షమేఅవహేళనసమర్థే
తత్సదృశీఇతియావత్ లోచనేనయనేపరీహాసేత్యత్రఉపసర్గస్యఘఞ్ మనుష్యే
బహుళమితిదీర్ఘః స్వర్ణమపాకరిష్ణుః స్వర్ణంపుష్పమూలేషు బహుళమి
తిలుక్ కరదపాకరిష్ణుః తత్సదృశ ఇత్యర్థః ఏతేనపద్మినీత్వం సూచ్యతే - క్రాపి

చాంపేయగౌరీతిలకాత్ వర్ణోజ్జేవాకాంతిశ్చ తథా అళినీనాం భృంగాంగ
నానాం జిష్ణుర్జయశీలః తత్సన్నిభ ఇత్యర్థః- గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నురితిక్స్నుప్రత్యయః
కచానాంచయః కేశపాశశ్చ ఇభకుంభయోర్విభ్రమహారావిలాస హారిణౌ
వరశిరఃపిండకల్పావిత్యర్థః॥ ని॥ కుంభౌతుశిరసఃపిండావిత్యమరః వక్షోజా
చకుంభౌ చ గుర్వీదుర్భరా- వాతోగుణవచనాదితి జీప్ నితంబస్థలీకటీ పశ్చా
ద్భాగశ్చ। ని॥ పశ్చాన్నితంబ స్త్రీనాం కట్యా ఇత్యమరః-జానపదేత్యాదినా అకృ
త్రిమార్థే జీప్- హారతీతిహారిమనోహరం- పూర్వవర్ణైనిః వాణీనాంమార్ద
వంవాఙ్మాధుర్యంమధురకోమలాలాపశ్చేత్యర్థః ఏతత్సర్వం యువతిషుతరుణీ
షుస్వాభావికంస్వభావసిద్ధం- తతఆగతఇతిఠక్ మండనం తరుణీనాం హితనై
సర్గికాలంకరణమిత్యర్థః అత్రచంద్రవికాసీత్యాదిశబ్దాః ప్రాయశస్సాదృ
శ్యవాచకాః అతఏవోపమాలంకారః- తదుక్తమాచార్యదండినా। ౦॥ స్పర్ధ
తేజయతిద్వేష్టిహసతీర్ష్యత్యసూయతి। తదస్యేత్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలతినిషే
ధతి। తచ్చవానుకరోతీతిశబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాఇతి- శార్దూలవిక్రీడితమ్॥

శ్లో॥ స్మితంకించిన్ముగ్ధంసరళతరలోదృష్టివిభవఃపరిస్పందోవా
చామభినవవిలాసోక్తిసరసః। గతానామారంభః కిసలయిత
లీలాపరికరస్స్పృశంత్యాస్తారుణ్యం కిమివనహి రమ్యం మృ
గదృశః॥ ౬

ఉ॥ ఇంచుకముద్దులేనగవులింపగునవ్యవిలాససూక్తుల। భ్రూం
చితలోలదృష్టియునవారుణపల్లవమండనంబుని। మించుస
లీలయానములుమేలుగయౌవనలక్ష్మితోడ। వర్తించుమృ
గాక్షిచందములతిప్రమదంబు ఘటింపఁజాలవే। ... ౬

వ్యా॥ అ। అథాలంబనగుణయౌవనమాహ। స్మితమితి। స్మితంమంద
హాసః కించిదీషన్ముగ్ధంసుందరంభవతీతియథాయోగమధ్యాహార్యం॥ ని॥ ము
గ్ధస్సుందరమూఢయోరిత్యమరః బాల్యయౌవనమధ్యస్థత్వేనతరుణ్యాః ప్రాగ
ల్భ్యాభావాత్స్మితస్యేషన్ముగ్ధత్వముక్తమిత్యవగంతవ్యం దృష్టివిభవఃవిలోక
నసంపత్తిఃసరళమకుటిలంయథాతథాతరళశ్చంచలోభవతివాచాం పరిస్పం
దోవాగ్వ్యాపారోఽపిఅభినవానూతనా విలాసాయాసాంతాయా ఉక్తయః
వచనానితాభిస్సరసోరసయుక్తఃరుచిరఇతియావత్ భవతిగతానాంగతీనాం-
[illegible]రిక్తఃఆరంభఃఉపక్రమఃకిసలయితఃపల్లవితః। ఇ। తారకాదిత్వాదితచ్
లీలాపరికరోవిలాసపుష్ఠివృద్ధిర్యస్యేతితథోక్తః విలాససంబంధబంధురోభవతీత్య

ర్థః అతస్తారుణ్యంయౌవనంస్పృశంత్యాఃమృగదృశఃతరుణ్యాస్సంబంధికిము.
వకింవారమ్యంమనోహరం నహిభవతి సర్వమపిరమ్యమేవ భవతీత్యర్థః ఇ
యంముగ్ధనాయికా॥ * । ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజిత మన్మథేతి లక్ష
ణాత్ అత్రశ్లోకద్వయేపి శ్లాఘ్యవిశేషణ యోగాదుదాత్తతా నామగుణః॥
* । శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగోయస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా ఇతి లక్షణాత్-
శిఖరిణీవృత్తం॥ ... ... [illegible]

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేషుకిముత్తమంమృగదృశఃప్రేమప్రసన్నంముఖం
ఘ్రాతవ్యేష్వపికింతదాస్యపవనఃశ్రవ్యేషుకింతద్వచః । కింస్వా
ద్యేషుతదోష్ఠపల్లవరసస్స్పృశ్యేషు కింతద్వపుర్ధ్యేయంకిం
నవయౌవనంసహృదయైస్సర్వత్రతద్విభ్రమాః॥ ౭

సీ॥ చూడంగఁదగినవస్తువులందు ఘనమెద్దితులలేక తగుచె
లందులమొగంబు। వలవఁగైకొనఁదగువానిలోనెయ్యదిమ
గువలవదనాబ్జమారుతంబు । వీనులకింపైనవానిలోనెయ్యది
కోమలాంగులముద్దుగులుకుపలుకు। తనువుసోఁకినసుఖంబొ
సరిచునెయ్యదిమెలఁతలసాబగైనమేనుదీవ। యతిమధురము
ద్దికాంతాధరామృతంబు । సరసజనులకుఁజింతింపఁజాలునె
ద్ది। పువ్వుఁబోఁడులవెలలేనిజవ్వనంబు । వెలయ నెల్లెడఁబ
తులకువిభ్రమములు॥ ౭

వ్యా॥ అథచక్షుఃప్రభృతిషడింద్రియాణామత్రైవలోకోత్తరప్రతినియ
తవిషయాన్నిర్ణయతి। ద్రష్టవ్యేష్వితి। అత్రప్రశ్నోత్తరమాలికయాన్వయః
కార్యఃద్రష్టుంయోగ్యానిద్రష్టవ్యానితేషుదర్శనీయేషువస్తుషు- యోగ్యార్థేత
వ్యప్రత్యయః శ్రేష్ఠంవస్తుకిమితిప్రశ్నః-ప్రేమప్రసన్నమనురాగవికసితంప్రే
మదాయీత్యర్థః॥ *॥ ద్రవీభూతంమనోయత్రదర్శనేప్రేమదాయినీతిలక్ష
ణాత్-మృగదృశస్తరుణ్యాఃముఖంవదనమిత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపిచక్షుః
ప్రీతికరత్వాదితిభావః ఘ్రాతవ్యేషుఆఘ్రాతవ్యేషుకిముత్తమమితిప్రశ్నః - త
దాస్యపవనఃతస్యాఃతరుణ్యాః- ఆస్యపవనోముఖమారుతః తస్యైవఘ్రాణత
ర్పణత్వాదితిభావః - యద్యపిఘ్రాణేంద్రియవిషయఃగంధఃనతుపవనస్తథాపి
తస్యాఃపద్మినీజాతిత్వాత్తదాస్యగంధస్యతస్యసంక్రమణాద్ఘ్రాణతృప్తిప్రియం
తేఘద్యఘ్రాణీయంతేపుష్పాద్యాఘ్రాణీయంతఇత్యాదివత్తద్గంధసంబంధినిపవ
నేతద్ధర్మస్యోపచరితత్వాన్నవిరోధః శ్రవ్యేషుశ్రోతవ్యేషు - అత్రయోగ్యా

ర్థః- యత్ప్రశ్న్యాయాః ఏవముత్తరతాం ప్రాపిఉత్తమంకిం-తద్వచస్తస్యాస్తరుణ్యాః
వచః స్పష్టమధురభాషణం తస్యైవ శ్రవణానందకరత్వాదితి భావః స్వాద్యేష్వ
స్వాదనయోగ్యేషు- ఉత్తమంకిం-తస్యా ఓష్ఠః పల్లవః ఇవ తస్య రసః క్ష్వేడ అధరామృ
తమిత్యర్థః తస్యైవ రసనేంద్రియతృప్తిహేతుత్వాదితి భావః స్పృశ్యేషు స్ప
ర్శనయోగ్యేషు వస్తుషు-ఉత్తమంకిం- తస్యా వపుః కుసుమసుకుమారక శరీరమి
త్యర్థః తస్యైవ నిరుపమత్వగింద్రియ సౌఖ్యావహత్వాదితి భావః ఉత్తమం
ధ్యేయం ధ్యానార్హం కిం- ధ్యాతవ్యేష్వితి శేషః నవయౌవనం తరుణీ నవతా
రుణ్యమేవ తస్యైవాత్యంతమనోరంజకత్వాదితి భావః అథ సర్వదా ముఖ్యం ధ్యే
యమాహ సహృదయైః హృదయాలుభిః రసికజనైరిత్యర్థః సర్వత్ర సర్వదే
షు సకలకాలేషు వా తస్యాస్తరుణ్యా విభ్రమావిలాసా ధ్యేయా ఇతి శేషః అత్ర త
త్తత్ప్రసిద్ధవిషయాణామేకత్రసమష్టీవర్ణనాన్న హీనశృంగారపరితోషాతి
శయ ఉక్తః ఏతేనాస్యా లోకోత్తరమాభిరూప్యం సూచ్యతే తథాచోత్తమవి
షయాకాంక్షిభిర్విశిష్టతరుణీసంభోగ ఏవ కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః తత్ర ప్రశ్నో
త్తరయోశ్చతుర్థ్యా తిశయార్థమ సకృన్నిబంధ నాదుదాత్తాలంకారభేదః॥
*ఉత్తరాత్ప్రశ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా- బహుధా చ నిబద్ధ్యేతే
తదుత్తరముదీర్యత ఇతి- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ...

శ్లో॥ ఏతాశ్చలద్వలయసంహతిమేఖలోత్థఝుంకారనూపుర
పరాజితరాజహంస్యః। కుర్వంతి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యో
విత్రస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః॥ ... ... రా
మః॥ కరచంచన్మణికంకణక్వాణరణత్కాంచీరణత్స్వర్ణనూ
పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్పూర్ణేందుబింబానన
ల్ధర నెవ్వాని మనంబు గైకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్గన్మృగీ। తర
ళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్॥ ... రా

వ్యా॥ అ॥ అథాసాం ముఖాద్యలంకరణవర్ణనద్వారా సకలలోకసమ్మో
హకత్వమాహ ద్వాభ్యాం ॥ ఏతా ఇతి॥ చలంత్యః-గతివైచిత్ర్యాద్వలమా
నే యే వలయసంహతిమేఖలే-వలయసంహతిః కంకణశ్రేణిః మేఖలాశబ్దేన
కాంచీవాచినా తన్నిబద్ధకింకిణ్యో లక్ష్యంతే- తదుత్థః తదుత్పన్నో యో ఝుంకా
రః ఝుణంఝుణ స్తేన నూపురాభ్యాం మంజులనినాద మంజీరాభ్యాం చ పరాజి
తాః తిరస్కృతా రాజహంస్యః కలహంసాంగనాయాభిస్తాః కలనాద సుందర
మందగమన రాజహంసరమణీయా ఇత్యర్థః॥ ని ॥ రాజహంసో నృపశ్రేష్ఠే క

దంబకలహంసయోరితివిశ్వః ॥ * ॥ జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితిఙీష్
శైషికస్యకసో వైభాషికత్వాన్నప్రయోగః ఏతాః పూర్వోక్తాస్తరుణ్యః కించి
దూనవింశతివార్షికాః స్త్రియ ఇత్యర్థః విత్రస్తాచకితా ముగ్ధాప్రౌఢాచయా
హరిణీకురంగీ తత్సదృశైస్తద్విలోకనసదృశైరిత్యర్థః కటాక్షైః రపాంగవీక్షణైః
ఏతైర్నైతాః సాంపద్మినీత్వం సూచ్యతే ॥ * ॥ చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తేచ
నేత్రే ఇతిలక్షణాత్ కస్యమనో వివశం సమ్మోహితం నకుర్వంతి కుర్వంత్యేవేత్య
ర్థః తరుణీలక్షణముక్తం-రతిరహస్యే ॥ * ॥ బాలాస్యాత్షోడశాబ్దా తదుపరి
తరుణీ వింశతేర్యావదూర్ధ్వం ప్రౌఢాస్యాత్పంచ పంచాశదవధి పరతో వృద్ధ
తామేతిసారీ ॥ వయోలక్షణముక్తం ॥ * ॥ నిదాఘశరదోర్బాలా సర్వా విషయి
ణో భవేత్ । హేమంతే తరుణీయోగ్యా ప్రౌఢావర్షావసంతయోః ॥ సతతం సే
వ్యమానాపి బాలా ప్రథయతే బలమితి అత్ర రాజహంసీపరాజయస్య సాదృశ్యప
ర్యవసానాదేకదేశపమూహారిణీసదృశైరిత్యత్రచాన్యా- అనయోః పరస్పరనై
రపేక్ష్యాత్సజాతీయసంసృష్టిః- ఏతాశ్చమధ్యమనాయికాః ॥ * ॥ లజ్జామన్మథ
మధ్యస్థా మధ్యమోదితయౌవనేతిలక్షణాత్ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ... ౨౮

శ్లో ॥ కుంకుమపంకకళంకితదేహాగౌర పయోధరకంపితహా
రా । నూపురహంసరణత్పదపద్మా కంనవశీకురుతే భువి రామా ॥
చ ॥ గొనబగు మేనసంకుమదకుంకుమపంకమెసంగసిబ్బెపుం
జనుగవరత్నహారములు సారెకుఁ బెనంగఁ బదాంబుజంబుల న్మో
నసినగిల్కుటందియలమ్రోఁత చెలంగ ననంగవైభవం । బెన
యఁగ గుల్కు కల్కి సొబగెవ్వనిఁ దా వలపింపదిమ్మహిన్ ॥ ౯

వ్యా ॥ కుంకుమేతి ॥ కుంకుమపంకేనకాశ్మీరజకర్దమేన ॥ ని ॥ అథకుంకు
మం- కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం- పంకోస్త్రీ శాదకర్దమావితిచోభయత్రాప్య
మరః- అథవాఘుసృణాపరపర్యాయకుంకుమకుసుమరంజితచందనపంకేన-
కుంకుమంఘుసృణమిత్యభిధానరత్నమాలాయాం- యద్వా - కుంకుమేనచ
పంకేనచసిందూరాపరనామశృంగారభూషణాఖ్యద్రవద్రవ్యవిశేషేణచ ॥ ని ॥
సిందూరంనాగసంభవం- చీనపిష్టంచగాంధారం పంకంశృంగారభూషణమి
త్యమరః కళంకితః చిహ్నితో దేహోయస్యాస్సా కుంకుమసిందూరాది రంజ
కద్రవ్యైశ్శృంగారితాకారేత్యర్థః అతఏవగౌరయోరరుణయోర్వా పద్మినీ
త్వాత్ శ్రీఫలసచ్ఛాయయోః- స్తనయుగళమనింద్యశ్రీఫలశ్రీవిడంబీతిలక్షణా
త్ పయోధరయోః కుచకుంభయోః కంపితాశ్చలితాః హారాః ముక్తావళ

యో యస్యాస్సాతథోక్తానూపురా మంజీరావేవహంసావివనూపు
రావాతాభ్యాంరణితీశబ్దాయమానేపదేఏవ పద్మేపద్మే ఇవ పదేవాయస్యా
స్సాఅతఏవరూపశోభయోస్సాధకబాధకప్రమాణాభావాత్సందేహాలంకా
రః రామాసుందరీభువికంపురుషం నవశీకురుతే- నస్వాయత్తీకురుతే- జితేం
ద్రియమపిస్వాయత్తీకురుతఏవేత్యర్థః॥ ని॥ వశఆయత్తతాయాం చేతివిశ్వః
అభూతతద్భావేచ్వి- ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతి సంజ్ఞాయాంకుగతిప్రాది
యుక్తిసమాసః అత్రసుప్సుపేత్యనను వృత్తేః అత్రహారాణాం కంపితత్వ విశే
షణేనపయోధరయోరత్యంతపటుత్వంసూచ్యతేఅన్యథాకంపనాయోగాత్
తేనచాత్యుత్కటయావనసంపత్తిశ్చగమ్యతే- పయో ధరయోశ్చ గౌరత్వ
విశేషణేన రూపసమృద్ధిర్వ్యజ్యతే- ఏతేనాలంబనగుణలాభఉక్తః ఏవంకుం
కుమపంకేత్యనేన తటస్థోద్దీపనభావః కథితః తథాహారనూపురాత్మకాలంకా
నాలంకరణమభ్యుట్టంకితం రణత్పదపద్మేత్యనేనసూచితో లీలాగతి విశేషరూ
పానుభావశ్చకథాచైవంవిధసామగ్రీసముల్లసితేన-అభిరూప్యమకారిన్యమం
గానానాంచమార్దవం- ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమేయావనే భవేద్యిత్యు
క్త్యా- కృతాధరాంగసంస్కారాసఖకేళీషులాలసేత్యుక్తచేష్టావిశిష్టయాః
నపరిపూర్ణేనరమయతీతిరామేతివ్యుత్పత్త్యా లోకోత్తరలావణ్యసంపన్నేన
ఆలంబనవిభావేనోదితేశృంగారరసార్ణవేకోవానని మజ్జతీతిభావః అత్రశ్లా
ఘ్యవిశేషణయోగాదుదాత్తతానామగుణః- లక్షణంతూక్తం- తథాత్యంత
సుకుమారార్థసందర్భితత్వాత్కైశికీవృత్తిః। * ॥ అత్యంతసుకుమారార్థ
సందర్భాకైశికీమతేతిలక్షణాత్ దోధకవృత్తం- లక్షణంతు-దోధక వృత్తమి
దంభభభాగావితి॥ ... ...

శ్లో॥ నూనంహి తేకవివరావిపరీతవాచోయేనిత్యమాహురబ
లాఇతికామినీస్తాః। యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః శ్శ
క్రాదయోపివిజితాస్త్వబలాఃకథంతాః॥ ... ౧౦

చ॥ అతివలఁజూచివీరబలలంచువచించుమహాకవీందుౖలుద్ధ
తవిపరీతవాదులిదిదబ్బరగాదువిలాసినీసమం। చితతరలాక్షి
పాతములచేగెలువంబడిరింద్రముఖ్యులుగా। ధృతినటువంటి
వారబలలేగతినైరితలంచిచూడఁగన్॥ ... ౧౦

వ్యా॥ అ॥ అథైతాసాంప్రాగల్భ్యంవర్ణయతి॥నూనమితి॥ తేకవివర
కవిశ్రేష్ఠాః విపరీతవాచోవ్యస్తవచనాః నూనంసత్యంహి తేక ఇత్యాలం

యామాహ- యేకవివరాస్తాః ప్రసిద్ధాః కామినీరబలాః దుర్బలా ఇతినిశ్చయమూ
హుః బ్రువతే వర్ణయన్తీత్యర్థః। ఇతిసంబన్ధః - బ్రువః పంచానామాదిత
ఆహో బ్రువ ఇతి ఉపాదేశః బ్రువ ఆహాదేశశ్చ కథం విపరీతవాక్యమిత్యాశం
క్యతాసాం ప్రాగల్భ్యం సాధయతి- యాభిః కామినీభిః విలోలతరా అతితరళా
స్తారకాః కనీనికా యేషు తేతథోక్తా యే దృష్టిపాతాః లోచనప్రసారాస్తైః
దృక్ప్రేరణైః కర్తృకరణయోస్తృతీయేతి తృతీయా। ని॥ తారకాక్ష్ణః కనీని
కేత్యమరః శక్రాదయ ఇన్ద్రాదయోऽపి కిము తాన్య ఇతి భావః విజితాః- నిర్జి
తాః- స్వాయత్తీకృతా ఇత్యర్థః తాస్తు కామిన్యః కథమబలాః కుతో వా దుర్బ
లాః కింతు ప్రబలా ఏవేత్యర్థః-వీక్షణమాత్రేణైవేన్ద్రాదిద్యుజ్జయినీనాం బలిష్ఠ
త్వం కింపక్తవ్యమత ఏతాసాం దౌర్బల్యప్రతిపాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో
న తు తా ఇతి భావః అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వా
ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే
కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్। వసన్తతిలకావృత్తం॥ ... ౧౦

శ్లో॥ నూనమాజ్ఞాకరస్తస్యాస్సుభ్రువో మకరధ్వజః। యతస్త
న్నేత్రసంచారసూచితేషు ప్రవర్తతే॥ ... ౧౧

క॥ నారీజనముల కాజ్ఞా । కారియగు భటుండు మరుండు గాఁ
బోలుజుమీ । వారికటాక్షము సోఁకిన । వారిమీఁదను వారిఁ
జూపి వర్తించుఁగదా॥ ... ౧౧

వ్యా॥ అ॥ అథ కామదేవస్య కామినీకింకరత్వముత్ప్రేక్షతే। నూనమితి॥
మకరధ్వజః కామదేవః తస్యాః ప్రసిద్ధాయాః పూర్వోక్తాయా వా సుభ్రువః
కామిన్యాః జాతావేకవచనం సుభ్రువామిత్యర్థః ఆజ్ఞాంకరోతీత్యాజ్ఞాకరః
కింకరః- కృఞో హేత్విత్యాదినా టప్రత్యయః నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం కుతః య
తః కారణాత్తస్యాస్సుభ్రువో నేత్రసంచారేణ దృష్టిప్రసారేణ సూచితేషు సం
జ్ఞాపితేషు ప్రవర్తతే యథా లోకే స్వామిదృష్టిసూచితే భృత్యః ప్రవర్తతే త
ద్వదిత్యర్థః అతః కామినీనాం నూనమయం కింకర ఇతి భావః కామినీకటాక్ష
మాత్రేణైవ జనస్య మన్మథావేశసంభవాదియముత్ప్రేక్షా సా చ నూనమిత్యతి
వ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యా- తదుక్తం॥ ॥ మన్యే శంకే ధ్రువం నూనం ప్రాయ
ఇత్యేవమాదిభిః॥ ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివ శబ్దోऽపి తాదృశ ఇతి- ఏతేనైతాసా
మప్రతిహతజగద్వశీకరణసామర్థ్యరూపం వ్యజ్యతే। ... ౧౧

శ్లో॥ కేశాస్సంయమినశ్శ్రుతేరపి పరం పారంగతే లోచనే

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

అంతర్వ్యక్త్రిమపిస్వభావశుచిభిఃకీర్ణం ద్విజానాం గణైః। ము
క్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుంభావిమావిత్థం తన్వి
వపుః ప్రశాంతమపి తే రాగం కరోత్యేవనః॥ ... ౧౨

ఉ॥ వావిరి గన్నదోయి శ్రుతిపారగమెంతయు సంయముల్ గ్రు
రు। ల్భావశుచిద్విజ ప్రకరభాజనమెన్న ముఖాంతరంబు ము।
క్తావళిరమ్యములు కుచములక్కటయిట్లు ప్రశాంతమయ్యు
రా। జీవదళాక్షి మేనువిరచించుచునున్నది మాకురాగముల్॥

వ్యా. అ॥ అథ రాగిణశ్శ్లేషవైచిత్ర్యాత్ కామినీ ప్రశంసా పరంవ
నం సంబోధనమభిధాయాహ ద్వాభ్యాం। కేశాశ్శిరోరుహాస్సంయమినః సం
తాః సమ్యక్ నియమవంతశ్చలోచనే అపి శ్రుతేః పరం పారం కర్ణాంత విశ్రాం
తత్వం వేదాంతపరిశీలన తాత్పర్యం గచ్ఛతే అంతర్వ్యక్త్రిం వక్త్రాభ్యంతరమ
స్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుచిభిః శుభ్రైః పవిత్రైశ్చ ద్విజానాం విప్రాణాం చ॥ ని॥
దంత విప్రాండజ ద్విజా ఇత్యమరః గణైః కీర్ణం వ్యాప్తం ఇమావేతావితి హ స్త
నిదేశః వక్షోజకుంభౌ కుచకుంభౌ చ ముక్తానాం మౌక్తిక హారాణాం ముక్తా
నాం చ సతతాధివాసేన నిరంతరావస్థానేన సంతతనివాసేన॥ ని॥ ముక్తా తు మౌ
క్తికే ముక్తః ప్రాప్తముక్తౌ తు మోచిత ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః। అతః హే తన్వి
ఇత్థముక్తప్రకారేణ తే వపుః శరీరం ప్రశాంతం ప్రసన్నం వైరాగ్యసాధన సంప
మపి తథాపి యావత్ - వాదాంతేత్యాదినా నిపాతః నోస్మాకం రాగమనురక్తిం సం
భోగాభిలాష మేవేతి యావత్ కరోత్యుత్పాదయతి - నతు వైరాగ్యమితి విరోధః
స చోక్తరీత్యా ఆభాసితత్వాద్విరోధాభాసో లంకారః॥ *। ఆభాసత్వే విరోధ
స్య విరోధాభాస ఇష్యత ఇతి లక్షణాత్ - స చ శ్లేషప్రతిభోత్థాపిత ఇతి తయో
రంగాంగిభావేన సంకరః లోచనే అంతర్వ్యక్త్రి మిత్యత్ర ప్రగృహ్య త్వా
త్ప్రకృతిభావః ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్య మితి ప్రగృహ్య సంజ్ఞా
వృత్తముక్తం॥ ౧౨

శ్లో॥ ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయమపూర్వా త్వయి దృశ్యతే। య
యా విధ్యసి చేతాంసి గుణైరేవ న సాయకైః। ... ౧౩।

క॥ శరముల చే భేదింపక । నిరతము జేసెదవు హృదయని ర్భేద
ము భా । సురగుణముల చే నద్భుత । కరచాపప్రౌఢి నీకె కల
దు లతాంగీ । ౧౩

వా॥ ధనుః ప్రహరణమస్యా ధానుష్కః ధన్వీ - పరిహారణ మితి కక్ ఇస

సుక్తాంతాత్కః॥ ని॥ ధన్వీధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః - తస్యభావ స్తత్తా
హేముగ్ధేసుందరి॥ ని॥ ముగ్ధస్సుందర మూఢయోరిత్యమరః- యద్వాహేఙద
యద్వ్యావసభావేతి త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరా అసాధారణీతి యావత్ ధా
నుష్క తా దృశ్యతేఇయంధానుష్కతా కాకేదృశీనజ్ఞాయత ఇత్యర్థః కుతఃయ
యాధానుష్కతయా హేతునా చేతాంసియువజనమనాంసిదుర్లభాన్యపీతి
భావః గుణామౌర్వ్యః రూపయౌవనాదయశ్చతైరేవవిధ్యసి సంప్రహరసి సాయ
కైర్బాణైస్తునవిధ్యసియతః లోకేధానుష్కాః ప్రౌఢాఏవసులభాన్యేవలక్ష్యాణి
బాణైరేవవిధ్యంతిత్వంతుముగ్ధాపిదుర్లభాన్యపిలక్ష్యాణిమౌర్వీభిరేనవిధ్యసీతి
కృత్వాత్వదీయ ధానుష్కతా యా అపూర్వ త్వాదజ్ఞేయత్వమితిభావః స్త్రీ
ణాంరూప యౌవనగుణసంపత్తిరేవపరప్రహారణ సాధనమితిఫలితార్థః॥
అత్రపూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థ సమర్థితత్వాద్వాక్యార్థ హేతు
కం కావ్యలింగం తచ్చ గుణయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశ
యోక్తినిర్వ్యూఢమిత్య నయోరంగాంగిభావేనసంకరః తేనచప్రసిద్ధాద్ధా
నుష్కాదుపమానాదుపమేయ భూతముగ్ధాయా ఆధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో
వ్యజ్యత ఇత్యలంకారధ్వనిః॥ ౧౩

శ్లో॥ సతిప్రదీపేసత్యగ్నౌ సత్సుతారామణీందుషు। వినామేమృ
గశాబాక్ష్యా తమోభూతమిదంజగత్॥ ... ౧౪

ఆ॥ పెక్కుదివియలున్న జక్కువ చెలియున్న। రిక్కరాయఁ
డున్న జుక్కలున్న। చిన్నిలేడిచూపు చేడియ నెడఁబాయు।
నప్పుడంధకారమయ్యెజగము॥ ... ౧౪

వ్యా॥ అ॥ అథావింశతిసమాప్తికామిన్యుద్దేశే నోక్తాన్యత్యంతానురా
గిణాం ప్రశంసావచనాన్యాహ॥ సతీతి। ప్రదీపే అర్థప్రకాశే దీపార్చిషిస
తివిద్యమానేపి అగ్నౌ తథాభూతే పహ్నౌచ సత్యపి సత్యర్క ఇతి పాఠే
త్రిలోకప్రకాశకేసూర్యే సత్యపితథా తారామణీందుషు తిమిరనిరాసకత్వే
నప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాది మాణిక్యచంద్రేషు సత్స్వపితయా ప్రసిద్ధ
యా పూర్వానుభూతయావా మృగశాబస్యబాల హరిణస్యేవాక్షిణీ య
స్యాస్తయా ప్రియతమయావినా - బహుప్రీహిః సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్
షచ్ సిద్ధారాదిభ్యశ్చేతిజీష్ ఇదంజగత్ తమోభూత మంధకారమయం
లక్ష్యతఇతిశేషః తస్యాఏవమమనయాన జ్యోతిష్ట్వాదితిభావః అత్రాంధకార
నిరాకరణసమర్థత్వేన ప్రసిద్ధేప్రదీపాది కారణసముదాయే సత్యపితన్ని

దాసరూపకార్యానుత్థానాద్విశేషోక్తిరలంకారః । ౯ । తత్సామగ్ర్యాం
సుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ తథాప్రదీపాదిసద్భావేపి
మోహాంధకారత్వమితి విరోధశ్చ వ్యజ్యతే తేనచాస్యమహామోహాంధకారత్వం వస్తు
వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః । ౧

శ్లో॥ ఉద్వృత్తస్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భ్రూలతే రాగా
ధిష్ఠితమోష్ఠపల్లవమిదం కుర్వంతు నామ వ్యథామ్। సౌభాగ్యా
క్షరమాలికేవ లిఖితా పుష్పాయుధేన స్వయం మధ్యస్థాపి క
రోతి తాపమధికం రోమావళిః కేన వా॥ ... ౧౫

చ॥ గరువపుజన్నులుం బెళుకుగన్నులు నిల్కడలేని బొమల్।
మురియుచు నెఱ్ఱబాఱుజిగి మోవియుఁదాపము జేయుఁ గాద
గుణ। స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిజాలములందగి మధ్యవర్తియై।
పరఁగినరోమరాజియును బాయక తాపముఁ జేయనేరమిః॥౧౫

వ్యా॥ ఉద్వృత్త ఇతి । ఉద్వృత్తోత్యంతవర్తులః ఉత్పథగతశ్చ ఏషః
పురోవర్తీనోహస్తనిర్దేశః స్తనభారశ్చ తరళే లీలావిలోకిచపలే చేతిగమ్య
తే నేత్రే చంచలే రేచితావివిలాసచంచలే స్థైర్యవిహీనే భ్రూలతే చ రాగేణ
లౌహిత్యేన మాత్సర్యేణ చాధిష్ఠితం తదోష్ఠపల్లవమిత్యర్థకః । ని । రాగశ్చ
క్రోధమాత్సర్యకేశాదౌ లోహితేష్విత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశః
దమితినిర్దేశః ఓష్ఠపల్లవమధరకిసలయం చేత్యేతానీతి శేషః వ్యథాం మన
పీడాం కుర్వంతు నామ- నామేతి కుత్సాయాం ఖలానాం పరపీడాకరణస్య స్వా
భావికత్వాదితి భావః కింతు పుష్పాయుధేన కామదేవేన స్వయం స్వహస్తేన
లిఖితా సౌభాగ్యాక్షరమాలికా సౌభాగ్యవ్యంజకపుణ్యవర్ణపఙ్క్తిరివస్థి
తేత్యుత్ప్రేక్షా తథా మధ్యస్థా అవలగ్నప్రదేశ విలగ్నా తటస్థాపిచ సారో
మావళిః రోమరాజిః కేనవా హేతునా అధికం తాపం కరోతి మనస్సంతా
పయతి విశిష్టతటస్థస్య పరసంతాపకరణానౌచిత్యాదితి భావః తత్రపూ
ర్వార్థే ఉద్వృత్తత్వాది పదార్థానాం శ్లేషభంగ్యా స్వాభావ్యే నచ
విశేషణగత్యా పీడాకరణపదార్థం ప్రతిహేతుత్వ కథనాత్పదార్థహే
తుకం ఏకం కావ్యలింగం ఉత్తరార్థేతు తటస్థపదార్థస్య శ్లేషభంగ్యై
కేనసంతాపమతీత్యాహేపపదార్థం ప్రతిహేతుత్వకథనాదపరంచ తచ్చో
త్ప్రేక్షయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీర్ణం సత్పూర్వవాక్య కావ్యలింగేన నై
రపేక్ష్యాత్సంసృజ్యత ఇత్యనయోస్సజాతీయ సంసృష్టిః ఏతేన స్తనభారా

ర్లోకో త్తర లావణ్యసంపన్నత్వ మత్యంతజనసంమోహ కత్వేనసూచ్యతే - శాదూ౯లవిక్రీడితంవృత్తం। ౧౪

శ్లో॥ ముఖేనచంద్రకాంతేన మహానీలైశ్శిరోరుహైః। కరాభ్యాంపద్మరాగాభ్యాం రేజేమణిమయీవసా॥ ... ౧౫

తే॥ మిగులశశికాంత మయినవక్త్రముచేత। నెటిమహానీల రుచులైననెఱులచేత। జలజరాగములయినహస్తములచేత। రత్నమయియనఁగామినీరత్నమమరె॥ ... ౧౫

వ్యా॥ ముఖేనేతి। చంద్రికాంతే నేందు సుందరేణ చంద్రికాంత మణి రూపేణచేతిగమ్యతే ముఖేనచ మహానీలై రతిమెచకై స్సింహళద్వీపసంభవేంద్రనీలైశ్చశిరోరుహైః కుంతలైశ్చ। *॥ సింహళస్యాకరోద్భూతామహానీలాస్తుతే స్మృతా ఇతిభగవానగస్త్యః తథాపద్మస్యరాగ ఇవరాగోయయో స్తాతాభ్యాం పద్మరాగరూపాభ్యాంచకరాభ్యాంచసా సుందరీరత్నమయీ రత్న రూపేవ రేజే - తత్ప్రకృతి వచనే మయట్ - టిడ్ఢాణ ఇత్యాదినా జీప్। ౧౫

శ్లో॥ గురుణా స్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా। శనైశ్చరాభ్యాంపాదాభ్యాం రేజేగ్రహమయీవసా॥ ... ౧౬

క॥ గురువగుకుచభారంబును। సరసకళా భాస్వదాస్యచంద్రుండు శనైశ్చరములగు చరణములుగల। కరిగమనదనర్చెనారగ్రహరూపమునన్। ౧౬

వ్యా॥ గురుణేతి। గురుణా దుర్భరేణ గీష్పతిరూపేణచ। గురుస్తుగీష్పతౌశ్రేష్ఠే గురౌపితరిదుర్భర ఇత్యుభయత్రాపికద్బార్ణవే స్తన భారేణచ భాస్వతాప్రకాశవతాభాస్కరేణచ। ని। భాస్వాన్భాస్వరసూర్యయోరితి విశ్వః ముఖమేవ చంద్ర స్తేనచ శనైశ్చరాభ్యాం మందగమనాభ్యాం శనైశ్చరాఖ్య గ్రహాభ్యాంచ సాగ్రహమయీవరేజే ప్రక్రియాతు పూర్వవత్ అత్రశ్లోకద్వయేపి శ్లేషమహిమ్నా రత్నమయత్వ గ్రహమయత్వోత్ప్రేక్షణాత్ శ్లేష సంకీర్ణేయముత్ప్రేక్షా తయాచాస్యాలోకోత్తరాకార రూపలావణ్య. సౌందర్యకాంతి విశేషభాగ్య సౌభాగ్యాదిసకలకల్యాణ గుణాభిరామత్వంగమ్యతేఏతచ్చమదీయశృంగారశృంగాటకే- రుక్మిణీవల్లభవ్యాఖ్యానేనిధిమయీగ్రహమయీత్యత్రవిస్తరేణప్రపంచితమితీహోపరమ్యతే॥ ౧౬

శ్లో॥ తస్యాస్స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనంచ హారి వక్త్రంచ చారు తవ చిత్త కిమాకులత్వమ్। పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు తవాస్తి వాఞ్ఛా పుణ్యైర్వినా న హి భవంతి సమీహితార్థాః ౧౭

చ॥ సువతి పయోధరంబులతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్యమూ। వదనము హృద్యమందుఁ జలవర్తన మేటికి నీకు చిత్తమా। కదలక వానిపైఁ దలఁపు గల్గినఁ బుణ్యములాచరింపుమిం, పొదవలభించునే సుకృతయోగములేక సమీహితార్థముల్। ౧౭ ॥

వ్యా॥ తస్యా ఇతి॥ తస్యాస్తరుణ్యాః స్తనౌ ఘనౌ నిబిడౌ యద్యపి జఘనః కటిపురోభాగః హారి మనోహారి॥ సి॥ స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పుర ఇత్యమరః వక్త్రంచ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి హే చిత్త తవ ఆకులత్వం లోలుపత్వం కిమర్థం మాస్త్విత్యర్థః తావన్మాత్రేణ సంభవాదితి భావః తర్హి కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ- తేషు స్తనాదిషు తవ వాంఛా సంభోగాభిలాషః అస్తి యది-వర్తతే చేత్ తర్హి పుణ్యం సత్కర్మ కురుష్వ సమాచర యతః పుణ్యైర్వినా సమీహితార్థాః వాంఛితార్థాః నభవంతి హి ఖలు జ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మాచరణేన రంభాసంభోగవత్ కేనచిత్పుణ్యవిశేషేణ తవాపి తత్సంభోగస్సంభవిష్యతీతి భావః అర్థాంతరన్యాసాలంకారః- వసంతతిలకా॥... ... ౧౯

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రౌఢసురతప్రతాపప్రారంభాస్స్మరవిజయదానప్రతిభువః। చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయంతే మృగదృశామ్।... ... ౧౮

చ॥ కనఁదగు నిండుజవ్వనపుఁ గల్మికిఁ దావులఁ బ్రౌఢసంగమంబునకు నుపక్రమక్రియలు పుష్పధను జ్జయదానదక్షమా। జ్మనసిజ చిత్తహారులు వికారనిదానములైన కామినీ। జనులవిలాసకృత్యములు సంతతరమ్యతరంబులెన్నఁగన్। ... ౧౮

వ్యా॥ అథవిలాసవర్ణనం నిగమయతి॥ ఇమ ఇతి॥ తారుణ్యశ్రీః యౌవనసంపదః నవపరిమళాః నూతనపరిమళప్రాయాః తద్వదభివ్యంజకా ఇత్యర్థః యద్వా తారుణ్యశ్రియః నవాః అపూర్వాః పరిమళస్సౌభాగ్యవిశేషో యేషాం తే ప్రౌఢసురతం ప్రచండరతిః తత్ర యః ప్రతాపః సామర్థ్యం తస్య ప్రారంభాః ఉపక్రమాః స్మరస్య జగజ్జిత్వరస్య మన్మథస్య విజయదానే ప్రతిభువః

లగ్నకాః॥ ని॥ స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువ ఇత్యమరః- యథా ప్రతిభువః అధమర్ణాద్ధనముద్ధృత్యోత్తమర్ణాయ దాతుం సమర్థా స్తథా ఇమేపి దిగ్విజయినామృపస్మరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః చిరం చిరకాలమారభ్య చేతశ్చోరాశ్చిత్తాకర్షకాః మనోహరా ఇతియావత్ అభినవవికారైః రాకస్మిక భయకంపానుకరణాది ప్రత్యగ్రయావనవికారైః కేకగురవోత్యంతభూయిష్ఠాః మృగదృశాం తరుణీనాం సంబంధిన ఇమే పూర్వోపవర్ణితా విలాసవ్యాపారాః శృంగారచేష్టావిశేషాః కిమప్యనిర్వాచ్యతయా విజయంతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తంతే విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదమ్॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ... ౧౯

శ్లో॥ ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్గారా రసాశ్రయతాంగతాః ఫణితమధురా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః। ప్రకృతిసుభగా విస్రంభార్ద్రాస్స్మరోదయదాయినో రహసి కిమపి స్వైరాలాపా హరంతి మృగీదృశాం॥ ... ౨౦

చ॥ ప్రణయమధురంబులుజ్జ్వలరస ప్రచుర్యములు ప్రేమభూ। షణములుదర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్ద్రముల్ముగ్ధములు ఫణితిశ్రావ్యములంగజప్రవర్తము లాప్రిణేశ్వరీ నమర్భాషణములు మదిగొల్లలాడిరహస్యక్రీడలం దెప్పుడున్।

వ్యా॥ ప్రణయేతి॥ శ్లో॥ విస్రంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః॥ యేనాంతరంగం ద్రవతి సస్నేహ ఇతి కథ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేన వివక్షితః- తేన ప్రణయేన మధురాః సంతాపహరాః॥ శ్లో॥ శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమితిలక్షణాత్ ప్రేమ్ణానురాగవిశేషేణోద్గారారమ్యా మనోహరా ఇతియావత్ రసాశ్రయతాం శృంగారాస్పదత్వం గతాః శృంగారరసప్రసరోల్లసితా ఇత్యర్థః ఫణిత్యా సందర్భవిశేషేణ మధురా మాధుర్యగుణయుక్తా అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః ముగ్ధప్రాయాః సౌకుమార్యభరితాః శ్రుతిరంజకా ఇత్యర్థః ప్రకాశితోభివ్యంజితస్సంమదస్సంభోగౌత్సుక్యం యైస్తే తథోక్తాః ప్రకృతిసుభగాః స్వభావరుచిరాః విస్రంభార్ద్రా విశ్వాసపరిప్లుతాః అతఏవ స్మరోదయదాయినో జితేంద్రియస్యాపి మన్మథోద్రేకావహాః మృగీదృశాం సంబంధినః స్వైరాలాపాః స్వేచ్ఛయోక్తయ ఇతియావత్ - కిమపిహరంతి- యద్వా రహసి స్వైరాలాపా ఇత్యన్వయః కిమపిహరంతి- యద్వా అనిర్వాచ్యతయా మనోహరా భవంతీత్యర్థః అత్ర శ్లోకద్వయేపి సమర్థసహిష్ణోః శృంగారస్యా పాతసమయే చ్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్బహిః స్ఫురణేన దార్ఢ్యం ప్రాశో

నుసంధేయః॥ ౫॥ దాక్షిణ్యాపాశస్సంస్థితో బహిరంతిస్ఫురద్రసఇతిలక్షణాత్ త
థాశ్లేషప్రసాదాదయోదండ్యాచోక్త్యాక్తాదశపాత్రిణాశ్చపాత్రియేణాత్రసంతి
నిపుణైర్ధన్యే యాఇతిసంశ్లేషః ప్రకరణేస్మిన్ పాత్రియశ్శోనాయకాఙ్ఞనుకూలా
దక్షిణాశ్చానుసంధేయాః॥ ౬॥ ఏతాయత్తోనుకూలస్యాత్తుల్యోనేకత్రదక్షిణ
ఇతిలక్షణాత్-హరిణీవృత్తమ్। ౨౦

ఇతిశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే స్త్రీప్రశంసానామప్రథమావింశతిః.

సంభోగవర్ణనమ్.

శ్లో॥ విశ్రమ్యవిశ్రమ్యవనద్రుమాణాంఛాయాసుతన్వీవిచచా
రకాచిత్। స్తనోత్తరీయేణకరోద్ధృతేన నివారయంతీశశినో
మయూఖాన్॥ ౨౧

చ॥ విరహకృశాంగియైనఘనవేణియొకర్తువనంబులోపలం।
దరువులనీడలందునుచితంబుగదూటికినిశ్రమించిబం।ధురగతి
సంచరించెఁజనుదోయినిపైయెదకొంగుఁగేలఁగా। వెరవుగ
బూనియగ్గలపువెన్నెలకాకఁదొలంగఁజేయుచున్॥ ... ౨౧

వ్యా॥ అ॥ అథసంభోగ విప్రలంభభేదవిభిన్నయోః శృంగారయోర్మ
ధ్యేసంభోగశృంగారంసప్రపంచ ముత్తరత్రవర్ణ యిష్యన్నాదౌ విప్రలంభ
శృంగారమేకేనాహ॥ విశ్రమ్యేతి॥ కాచిత్తన్వీకృశాంగీవనద్రుమాణాంఛాయా
సుచంద్రికపరహితాధఃప్రదేశేషువిశ్రమ్యవిశ్రమ్యపునఃపునఃశ్రమమపనీయ
వీప్సాయాంద్విర్భావః॥ ని॥ ఛాయాత్వేనాతపేతాంతానితివిశ్వః విచచారసం
చచారకేళీవనసంచారస్యవిరహిజనవినోదోపాయత్వాదితిభావః కథంభూ
తాసతీకరోద్ధృతేనహస్తోత్క్షిప్తేన స్తనోత్తరీయేణకుచకుంభాచ్ఛాదనపటాం
చలేనశశినశ్చంద్రస్యమయూఖాన్కిరణాన్- ఆతపానితియావత్ నివారయంతీ
నిరాకుర్వంతీగ్రీష్మోష్మణోవ్యజనేనేవేతిభావః చంద్రకిరణానాం విరహిణీజన
సంతాపకరత్వాత్తన్నివారణోక్తిః, ఏతేనదశావస్థాపత్తేష్వక్షీమన్మథావస్థా
తయాచచతుర్థీజాగరావస్థాతథాచోత్తరీయేణశశిమయూఖానామనివారణీ
యత్వవివేకాభావాచ్చిత్తవిభ్రమప్రతీతేః కామశాస్త్రోక్త ద్వాదశావస్థాప
త్తేషుదశమీఉన్మాదావస్థాపత్తేదశమీఉన్మాదావస్థాసూచ్యతేతన్వీత్వేనకార్శ్యావ
స్థాచకథితాభ్యుక్తం॥ ౧॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పోజాగరఃకృశతారతిః। హ్రీ
త్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశాదశేతికామశాస్త్రోక్తాః॥ ౨॥ చక్షుః
ప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా। జాగరఃకార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథ

సజ్వరః-ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చ రసం విదురితి । ఇయం చ విరహావస్థాంతికా ॥ టీ॥ చిరయుత్యధికం కాంతే విరహావస్థాంతికో స్మనా ఇతి లక్షణాత్-ఉపజాతివృత్తం ॥ ... ... -౨౧

శ్లో॥ అదర్శనే దర్శనమాత్రకామా దృష్ట్వా పరిష్వంగసుఖైక
లోలా । ఆలింగితాయాం పునరాయతాక్ష్యా మాశాస్మహే
విగ్రహయోరభేదమ్ ॥ ... -౨౨

ఉ॥ బాలికకన్నుఁగన్గొనని పట్టున దర్శనమాత్రమబ్బినం । జాలు
నటంచుఁ గోరెమది చక్కఁగఁ గన్నులఁ జూడనట్టిపో । యాలు
కవుంగలింపదలెనంచుఁ దమిన్ మరిమీఁద గాఁగిటన్ । మేలుఁగ
జేర్చుకొన్న నిరు మేనులు నొక్కటి సేయఁ గోరికిన్ ॥ ... -౨౨

వ్యా॥ అ॥ అథ సంభోగశృంగారస్య చ బాహ్యాభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః ॥ వాత్స్యాయనీయే నాన్యస్య ద్వివిధస్యాపి ప్రకారాంతరేణ ద్వైవిధ్యముక్తం ॥ శ్లో॥ బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతం - తత్రాద్యం చుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ॥ ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమితి తత్ర ప్రథమాలింగనరూపం సోపస్కారమాహ ద్వాభ్యాం ॥ టీ । అదర్శన ఇతి ॥ అత్ర యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః కార్యః అదర్శనే ప్రియతమవిషయక దర్శనాభావే సతి క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధే పి నఞ్ సమాస ఇష్యతే యథా-అదర్శనమశ్రవణమభాషణమనుచ్చారణమిత్యాద్యభియుక్తోక్తేః దర్శనమాత్రే ఏవ కామో భిలాషో యస్యాస్సా తథోక్తా తాదృశాభిలాషిణీత్యర్థః - తతో దృష్ట్వా ప్రియతమమితి శేషః పరిష్వంగసుఖే ఆలింగనజనితసుఖే ఏకం ముఖ్యం యథా తథా లోలా సతృష్ణా ॥ ని॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః । ఆయతాక్షీతి శేషః తస్యామాయతాక్ష్యాం కర్ణాంతవిశ్రాంతలోచనాయాం ప్రియతమాయాం పునరాలింగితాయాం సంపరిష్వక్తాయాం సత్యాం విగ్రహయోశ్శరీరయోః ॥ ని॥ శరీరం వర్ష్మ విగ్రహ ఇత్యమరః-అభేదమైక్యమాశాస్మహే-తాదృగ్గాఢాలింగనసుఖమనుభవితుమభిలాషాముహా ఇత్యర్థః తద్యథా - ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమేవమేవాయం పురుష ఇత్యాదిశ్రుతేః - ప్రియతమగాఢాలింగపరిష్వంగే విగళితవేద్యాంతరత్వేన బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిసుఖవిశేషసంభవాత్తథావిధాలింగనాశం సనంయుక్తమేవేతి భావః తదుక్తం రతిరహస్యే ॥ శ్లో॥ తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానందో పమం ప్రాహుః కేశో వా విదంతి సూక్ష్మమన్మథకళావైచిత్ర్యమూఢో జన ఇతి అ

స్యతాత్పర్యముక్తం-ప్రౌఢాలింగనచుంబనామితసుఖంప్రచ్ఛన్న వేద్యాంశ్లక్ష్మమితి-
వృత్తంపూర్వవత్। ౨౨

శ్లో॥ మాలతీశిరసిజృంభణంముఖే చందనం వపుషికుంకుమావి
లమ్।వక్షసిప్రియతమామదాలసాస్వర్గఏవ పరిశిష్టఆగమః॥
చ॥ తలపేయిమాలతీకుసుమదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమం
బుతో। గలసినకమ్మ దావివిరిగందపుఁబూత వెడందరొమ్ము
నం। దలికులనీలకుంతలమదాలసనీలసరోరుహాక్షియుం। గలు
గుటనింద్రభోగమనఁగాఁదగ చేసటి వేఱేయున్నదే। ... ౨౩

వ్యా॥ అ॥ ఏవం పరమానందానుసంధాయకత్వేనపరిష్వంగస్యాపవర్గ
రూపత్వముక్త్వా ప్రసంప్రతిస్వర్గరూపత్వమాహ॥మాలతీతి॥ శిరసిమాలతీజాతి
కుసుమమాలికేత్యర్థః॥ని॥ సుమనామాలతీజాతిః పుష్పేజాతిప్రభృతయ ఇత్యు
భయత్రాప్యమరః- పుష్పమూలేష్వబహుళమితిలుక్ ముఖేజృంభణంమదన
జనితజృంభశ్చ। ని॥ జృంభస్తుత్రిషుజృంభణమిత్యమరః- యద్వాసంభోగాత్సు
ఖ్యసూచక - రాగవిలాసస్ఫూర్తిశ్చ వపుషికుంకుమావిలంకాశ్మీరజమిశ్రితం
ఘుసృణరసమసృణితంవా- చందనంపాటీరపంకంచవక్షసిమదాలసామదేన
మంథరాప్రియతమాగాఢాలింగితమత్తకాశినీచేత్యేషోయంసముదాయః స్వ
ర్గఃస్వర్గశబ్దవాచ్యః ఆగమఏతద్వ్యతిరిక్తస్వర్గాభిధాయకశాస్త్రంతుప
రిశిష్టస్సారానభిజ్ఞత్వాదముఖ్యఃస్వర్గపదవాచ్యముఖ్యార్థక బోధశూన్య ఇ
త్యర్థః అన్యదైతత్పరత్వేనైవవదేదితిభావఃస్వర్గసమాన సౌఖ్య ప్రదోయ
మేవేతిపరమార్థః॥రథోద్ధతావృత్తమ్- రాన్నరాదిహరథోద్ధతాలగావితిల
క్షణాత్। ౨౩

శ్లో। ప్రాఙ్మామేతిమనాగనాగతరసం జాతాభిలాషంతతస్స
వ్రీడంతదనుశ్లథోద్యమ మథప్రధ్వస్తధైర్యం పునః। ప్రేమా
ర్ద్రంస్పృహణీయనిర్భరరహఃక్రీడాప్రగల్భంతతో నిస్సంగాం
గవికర్షణాధికసుఖంరమ్యంకులస్త్రీరతమ్। ... ౨౪
ఉ। ఆదిమితారతంబు తదనంతర మంచిత రాగమం। ల
జ్జోదయ మైనరమ్య శిథిలోద్యమ మంత నితాంత ధైర్యవి।
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహారమంతనా। శ్లాదక
రాంగసంగముకులప్రమదాగతమల్పసౌఖ్యమే। ... ౨౪

వ్యా॥ అ॥ అథాభ్యంతరసంభోగం వర్ణయితుముపక్రమతే। ప్రాగితి।
ప్రాక్ప్రారంభేన నాస్తుపంమామేతి మాస్తుమాస్త్వితినిషేధ వచనేన అ
నాగతోఽనుత్పన్నో రసోఽనురాగ విశేషో యస్మింస్తత్ మాస్త్వా దితి భావః త
తోఽనిషేధానంతరం జాతోఽంకురితోఽభిలాషో వాంఛా యస్మింస్తత్తథోక్తం త
దన్వభిలాషానంతరం అనుర్లక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా నీవీ
విస్రసనాదిషు మందోద్యమన భావో వ్రీడాతయా సహాస వ్రీడం - తేనస
హేతితుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః వోపసర్జనస్యేతి సహభావస్యసత్వం
అథవ్రీడానంతరం శ్లథోద్యమం నిరాకరణే శిథిలప్రయత్నం - పునరుద్యమనా
భావానంతరం పునశ్శబ్దో ఆనంతర్యార్థకః ప్రధ్వస్తం విగళితం ధైర్యం
ప్రాతిలోమ్యలక్షణం యస్మింస్తత్తథోక్తం అంగీకృతాభిముఖ్యమిత్యర్థః॥
తతః ప్రేమార్ద్రం ప్రణయరస పరిప్లుతం తతః స్పృహణీయా అన్యోన్య
మభిలాషణీయా నిర్భరా ఉద్వేలాశ్చ యా రహః క్రీడా ఏకాంత కేళయః వి
స్రంభ విహారా ఇతి యావత్ తాభిః ప్రగల్భం ప్రౌఢం తత్తోని స్సంగేనాప్ర
తిబంధేన అంగవికర్షణేనకుచాద్యవయవమర్దనేనాధికం సుఖం పరమానందో
యస్మింస్తత్తథోక్తం కులస్త్రీరతం స్వస్త్రీ సంభోగః రమ్యం సుందరమత్యం
తమనోహరమితి యావత్ ఏతచ్చప్రథమ సమాగమ పరత్వేన ద్రష్టవ్యమన్య
థోక్త వ్యవహారా సంభవాదితి భావః కులశబ్దవ్యావృత్తి సంభోగస్యాదిత ఆ
రభ్య ప్రాగల్భ్యఘటితత్వేనోక్త విలక్షణత్వాదన్యాదృశో ద్రష్టవ్యః నాయి
కా తుముగ్ధా నాయకస్తూత్తమోఽనుకూలః కామతంత్రేషు నిపుణః అన్యథోక్త
క్రమసంభోగా సంభవాదితి మంతవ్యం సంభోగలక్షణముక్తం - రతిరహస్యే
* । అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ । దర్శనస్పర్శనాదీని స
సంభోగ ఉదాహృత ఇతి అత్ర మామేతి వాగారంభసూచితైరనుభావైర్జా
తాభిలాషమిత్యుక్తేన రత్యాఖ్య స్థాయీభావేన సవ్రీడమిత్యనేనోపలక్షితై
స్సంచారిభావైః అవశిష్టైర్విశేషణైర్యథాయథం- మానైరనుభావాదివిశే
షైః కులస్త్రీ ఇత్యుక్తేనాలంబన విభావేన ప్రతీయమానో రససార్వభౌమః।
శృంగారః నిస్సంగాంగవికర్షణాధికసుఖమిత్యనేన పరితోషాతిశయం ప్రా
ప్నోతీతి వేదితవ్యం శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ... ... –౭౮

శ్లో॥ ఉరసినిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం ముకుళితనయనా
నాం కించిదున్మీలితానామ్। ఉపరిసురతఖేదస్విన్న గండస్థలా
నామధరమధు వధూనాం భాగ్యవంతః పిబంతి॥ ... –౭౯

ఉ॥ అక్కునవ్రాలికౌఁగిలిడి యల్లలనాడఁగ గన్నుదామర।
ల్చక్కఁగ మోడ్చిచొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం।
జెక్కులఘర్మబిందువులుచిందఁగవిందొనరించుబోంట్లమే।
ల్పొక్కువమోవితేనెచవిఁజూతురుభాగ్యముఁగల్గునేర్పరుల్॥

వ్యా॥ అ। అథయదుక్తం నానాకరణకల్పితమితితత్ర నానాకరణానివై
సుకాది బంధవిశేషాస్తేషాంమధ్యే ఏకంబంధవిశేషం వివక్షుస్తదనుకూల
ముపరిసురతమాహ। ఉరసీతి। ఉరసినిపతితానాం పురుషాయితబంధవశా
ద్వక్షస్థ్సలమధిష్ఠితానాంఅతఏవస్రస్తధమ్మిల్లకానాంరతిరభసవిశ్లథకచప్రచ
యానాం। సః ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాఇత్యమరః ముకుళితనయనానాంసుఖ
పారవశ్యాల్లజ్జానుభావానుకరణాద్వా - నిమీలితలోచనానాం తథాపికిం
చిదున్మీలితానామీషన్ముకుళితలోచనానాం అన్యథా అనౌచిత్యా దితిభావః
అతఏవ ఉపరిసురతే యఃఖేదః శ్రమస్తేనస్విన్నాని- స్వేదార్ద్రాణిగండస్థలా
నియాసాంతాసాం ॥ * ॥ శ్రమఃఖేదో హిరత్యాదేః జాతస్స్వేదాదిభూమి
కృదితిలక్షణాత్ వధూనాంప్రియతమానాం సంబంధిఅధరమధుఅధరామృ
తం భాగ్యవంతోభాగ్యశాలినఃపిబంతి- పుంసఃస్త్రీముఖస్య నిజముఖసామ్ము
ఖ్యాదక్లేశేనాధరం చుంబంతీత్యర్థః ఏతచ్చపుణ్యాకృతామేవ సంభవతినత్వ
న్యేషామత ఏవభాగ్యవంత ఇత్యుక్తం తథాబాహ్యసురతవిశేషరూపమపి
చుంబనమారభ్యాభ్యంతరాంగతయాకథితమిత్యవగంతవ్యం- పురుషాయిత
లక్షణముక్తంరతిరహస్యే॥ *॥ స్వేచ్ఛయాశ్రమిణివల్లభేతథా యోషిదాచర
తిపురుషాయితమితినాయికాస్తుప్రగల్భాః॥ *॥ స్మరమందీకృత వ్రీడాప్రౌఢా
సంపూర్ణయౌవనేతిలక్షణాత్ నాయికాః కామతంత్రకుశలాః అనుకూలా
శ్చస్వభావోక్తిరలంకారః॥ *॥ స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణన
మితిలక్షణాత్।మాలినీవృత్తమ్। ౨౧

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం యస్సురతరసోనుసంవిదంభాతి। మి
థునైర్మిథోవధారిత మవితథ మిదమేవకామ నిర్వహణమ్॥

తే॥ కన్నులరమోడ్చివిహరించుచున్నవారి। సురతభోగంబు
తెలివితోఁబరఁగనేని। రమ్యమగునిదికామనిర్వహణముగుచు।
నాయికానాయకులకు నిర్ణయముగాదే। ... ౨౨

వ్యా॥ అ॥ అథజ్ఞానపూర్వకఏవ సురతానుభవస్సార్థకఃనత్వన్య ఇత్యా
హ। ఆమీలితేతి॥ ఆమీలితనయనానాం సుఖపారవశ్యాద్ధరముకుళిత నయన

సాలయ్యూనాం యస్సురతరస స్సురతాస్వాదః సంవిధమసాజ్ఞానసమసుష్ఠుప్ర
భాతి అయమేతాదృశఇతి జ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభాతీత్యర్థః ఇదమేవజ్ఞా
నపూర్వకసురతానుభవప్రతిభానమేవ అవితథమవ్యర్థం సార్థకమిత్యర్థః
కామస్యమన్మథస్య కామపురుషార్థస్యవా నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపన ముజ్జీవన
మితియావత్ నత్వన్యథాభాస త్వాదితిభావః మిథునై రసజ్ఞై స్త్రీపురు
షైః ॥ ని ॥ స్త్రీపుంసౌమిథునం ద్వంద్వమిత్యమరః మిథోన్యోన్యమవధారి
తం నిశ్చితం అనుభవి నామేవార్థనిశ్చయ సంభవాదితిభావః జ్ఞానపూర్వక
సురతానుభవ ఏవ కామపురుషార్థ ఇతిఫలితార్థః అత ఇత్థంభూతం సుర
త మేవ కర్తవ్యం నత్వన్యాదృశం తస్య క్లేశ మాత్రఫలకత్వాదితితా
త్పర్యం ఆర్యావృత్తభేదః ॥ ౨౬

శ్లో॥ ఇదమనుచిత మక్రమశ్చ పుంసాం యదిహ జరాస్వపిమ
న్మథవికారాః। తదపిచనకృతం నితంబినీనాం స్తనపతనావధి
జీవితం రతం వా ॥ ౨౭

చ॥ ఇదియు చితంబుగాని పనియిమ్మహిలో మగవారి కెంత
యుఁ। మదనసుఖావిలాసములు మానక యున్కిఁ జరాభరం
బునం। గొదమమిటారిముద్దు చనుగుబ్బలు జాఱినవెన్కఁ
బ్లోంట్లకు। న్మదన సుఖంబు జీవితము మాన్పెడు తామర
చూలి జాణయే ॥ ౨౭

వ్యా॥ అ॥ అథసురతావధింకథయన్నిగమయతి। ఇదమితి। ఇహాస్మిన్లో
కే పుంసామిదనుచితమన్యాయం అక్రమోనిర్మర్యాదా చకిమిదమిత్యాశం
కాయామాహ - జరాసువార్ధకా వస్థాస్వపీత్యర్థః మన్మథవికారాః సుర
తవ్యాసంగాః కృతా ఇతియత్ ఇదమితిసంబంధః కింతుయౌవనావధిక సుర
తమేవ న్యాయం మర్యాదాగోచరం చేత్యర్థః తదుపరి వర్తనసురతస్యా
భాసత్వాదితిభావః - తథానితంబినీనాం స్త్రీణాంచతదనుచితం కింతదిత్య
తఆహ - స్తనపతనమవధిర్మర్యాదా యస్యతత్తథోక్తం జీవితం జీవనం వా
రతం సురతం వానకృతమితియత్ బ్రహ్మణేతి శేషః - తదితిసంబంధః స్త్రీణాం
తావత్ స్తనపతనావధికమేవజీవనం కర్తవ్యం సురతమపితదవధికమేవాన్యథా
పంచపంచాశదవధిపరతోవృద్ధతామేతి నారీతికామశాస్త్రైర్వృద్ధానాం
సంభోగానర్హత్వాత్ ॥ * ॥ త్యజేదంత్య కులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్య
కాం త్యజేదితినిషేధస్మరణాత్ ॥ * ॥ ఆలింగనం లంబపయోధరాణాం

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

స్త్రీ కాంచయుష్మంత్ర యమైవధూమామావిశిలంబ స్తననితంబినీ సంభోగస్యదుఃఖ
రూపత్వాచ్ఛేతి భావః యథాహదూఖః ॥ అయమతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీర
లఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః। సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరిణతది
క్కరికా స్తటీస్స్వభర్తీః - అత్ర స్త్రీ శాం పురుషాణాంచ యౌవనకృతసురతమే
వరమణీయమితి తాత్పర్యం - పుష్పితాగ్రావృత్తం - అయుజినయుగరేఫతోయ
కారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్। ౫౭

శ్లో॥ రాజం స్తృష్ణాంబురాశే ర్నహిజగతిగతః కశ్చిదేవావ
సానంకోవార్థోర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యౌవనే
సానురాగే। గచ్ఛామస్సద్మతావద్వికసితకుముదేందీవరా
లోకినీ నామాక్రమ్యాక్రమ్యరూపం ఝుడితిన జరయా
లుప్యతే ప్రేయసీనాం।... ... ౫౮

తా॥ ఆశాసాగరమధ్యమేరికినశక్యంబానచేరంగభో। గాశా
యుక్తముజవ్వనంబుగళితంబైనంధనంబేలథా। తీరికాయింటి
కిఁబోదుమెప్రియవధూహృద్యోల్లసదూపరే। ఖాళోభాతిశ
యంబుదుర్భరజరాక్రాంతంబు గాకుండఁగన్॥ ... ౫౮

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం సురతానుగుణ్యేన యౌవనస్యాత్యంతావశ్యకత్వం
త్రిభిర్వర్ణయతి - తత్రాపి చిరప్రవాస నిర్విణ్ణానాంరాజసేవా తత్పరాణాం
యూనాంవచనమేతత్। రాజన్నితి। హేరాజన్ జగత్యస్మిన్ లోకేకశ్చి
దేవకశ్చిదపిపురుషః ధనలిప్సాసఏవాంబురాశి స్సముద్ర స్తస్యావసానం
పారంనగతోహి - నప్రాప్తఃఖలుకింతుమగ్నఏవేత్యర్థః తృష్ణాయా అపరి
చ్ఛిన్నత్వాదంబురాశిత్వరూపణం అథయావత్ తావంతశ్చితార్థాః లాభేపిన
తైః ప్రయోజనసిద్ధిరిత్యాహ ప్రభూతైః ప్రచురైః॥ ని॥ ప్రభూతం ప్రచురం
ప్రాజ్యమిత్యమరః అర్థైః ధనైః కోవార్థః - కింప్రయోజనంనకోపీత్యర్థః
అకించిత్కరత్వాదితిభావః ని॥ అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్వి
త్యమరః కస్మిన్ కథంభూతేసతి - స్వవపుషినిజ శరీరేఅధికరణేసానురాగేసం
భోగేచ్ఛాజనకే - అనురాగసహితే వాయౌవనే గళితేసతికోర్థ ఇతిసంబం
ధః ధనలాభాదపి యౌవనమేవాస్మాకంబలీయ ఇత్యర్థః అతస్తావత్తే
త్పూర్వమేవసద్మస్వగృహంప్రతిగచ్ఛామో యాస్యామః యావద్యదా వికసి
తాన్యుత్ఫుల్లానికుముదానికైరవాణి ఇందీవరాణినీలోత్పలాని చతత్సదృశా
న్యాలోకాని- నేత్రాణియాసాం సంతతీతథోక్తానాంసితాసితాబ్జదళమనోహ

రనయనానామిత్యర్థః॥ ని॥ సితేకుముదకైరవే-ఇందీవరంచనీలేస్మిన్నిత్యభి
యత్రాప్యమరః-పేశ్వస్త్రీణాంప్రియతమానాంసంబంధిరూపంయౌవనప్రయు
క్తసౌందర్యంజరయాక్రమ్యాక్రమ్యాభీక్ష్ణమాక్రమ్యఝడిత్యంజసా॥ ని॥ స్రాః
ఝడిత్యంజసాహ్నాయఇత్యమరః సవిలుప్యతేనహీయతేతావదితి సంబంధ
అన్యథాశశకాపాయేబిలఖననవద్గమన నైష్ఫల్యాద్వృద్ధస్త్రీగమన నిషేధా
చ్చేతిభావః॥ ని। యావత్తావచ్చసాకల్యేఽవధౌమానేఽవధారణ ఇత్యమరః-
స్రగ్ధరావృత్తం। ౮౦

శ్లో॥ రాగస్యాగారమేకంనరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహే
తుర్మోహస్యోత్పత్తిబీజంజలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య।
కందర్పస్యైకమిత్రంప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధంలోకే
స్మిన్నహ్యనర్థవ్రజకులభవనంయౌవనాదన్యదస్తి॥ ... ౮౦

చ॥ రతిపతిచేతివాలుగునరాగనివాసముసీతిసైరిదు! గణిత
తదుఃఖమోహజునికారణముజ్జ్వలబోధతారకాపతికిబిడా
భ్రబృందముశుభప్రతిబంధముదోషసంఘసం। గతమగుసేఁగి
జవ్వనముకన్నజగంబునవేఱెయున్నదే॥ ... ౮౦

వ్యా॥ అ॥ అథాన్యానర్థమూలత్వమాహ॥రాగస్యేతి॥ రాగస్యమాత్స
ర్యస్యైకమగారంముఖ్యాయతనంఅనురాగైకస్థానమితివా తథానరక శతే
షునిరయపరంపరాసుయానిమహాదుఃఖానితీవ్రయాతనాస్తేషాం ప్రాప్తిహే
తుఃప్రాప్తిసాధనంఅగమ్యాగమనాదిదుష్కర్మ ప్రవర్తకత్వాదితి భావః
మోహస్యస్త్ర్యంతరాసక్తిరూపస్యజఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణం॥ ని॥ హేతు
ర్నాకారణంబీజమిత్యమరః-జ్ఞానతారాధిపస్యప్రబోధచంద్రస్యజలధరపటల
మభ్రబృందం-జ్ఞానప్రకాశప్రతిబంధకమిత్యర్థః॥కందర్పస్యకామదేవస్యఏకం
మిత్రం-ముఖ్యబంధుస్తదుద్దేశకమిత్యర్థః॥ప్రకటితఃప్రవృద్ధఃవివిధోనానావిధః
స్పష్టఃప్రకాశశ్చదోషప్రబంధఃపాతకసంబంధోయస్యతత్తథోక్తంయద్యౌవన
మితిశేషఃఅత్రాస్మిఁల్లోకేతస్మాద్యౌవనాదన్యదితరత్ అనర్థానాముక్తవిధా
నాంవ్రజస్యసమూహస్యకులభవనముత్పత్తినికేతనంనాస్తిహి ఇదమేవాత్యం
తానర్థమూలమిత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ శ్లో ॥ యౌవనంరూపసంపత్తిఃప్రభు
త్వమవివేకతా-ఏకైకమప్యనర్థాయకిముయత్రచతుష్టయం-వృత్తంపూర్వవత్॥

శ్లో ॥ శృంగారద్రుమనీరదేప్రసృమరక్రీడారసస్రోతసిప్రద్యు
మ్నప్రియబాంధవేచతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి। తన్వీనేత్ర

చకోరపార్వణవిధాసౌభాగ్య లక్ష్మీనిధాధన్యాః కోపినవిక్రి
యాంకలయతేపాప్తేనవేయావ్వనే। ... ౩౦

ఉ। మారుసకుమారచట్టముసమంచిత కేళిరసార్ద్రదంబు
శృంగారమహీజనీరదముకంజముఖీజనదృక్చకోరరా। కారజ
నీశమండలముకాంతవచోమణివార్ధియావనం। బారయు
జెందుచోవికృతినందనవాఁడొకృతార్థుఁడిమ్మహిన్॥ ... ౩౦

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థంభూతేయావనేకశ్చిదేవనిర్వక్రియఇత్యాహ। శృంగారే
తి॥ శృంగారస్సంభోగవిప్రలంభరూపశృంగారరసఏవద్రుమోవృక్షస్తస్యనీర
దేఅంబువాహేఅంకురితత్వకందళితత్వపల్లవితత్వపుష్పితత్వరూపావస్థాభిః
పరిపోషావహాఇత్యర్థః।ప్రసృమరోవ్యాపనశీలోయఃక్రీడారసః- మన్మథకేళిర
సఃతస్యసోతసిప్రవాహేఅవిచ్ఛేదేనప్రవర్తకఇత్యర్థః అథవాప్రసృమరక్రీ
డానాంరససోతసి- రసప్రవాహేయథేచ్ఛావిహారాస్పదఇత్యర్థః।ప్రసృమరే
త్యత్ర-సృఘస్యదఃక్మరచ్ ప్రద్యుమ్నస్యకందర్పస్యప్రియబాంధవే ఆప్తబం
ధౌ-స్వార్థేణ్ప్రత్యయః॥ ని॥ ప్రద్యుమ్నోమీనకేతనః-కందర్పోదర్పకోనంగ
ఇత్యమరః।చతురవాచోనిపుణవాక్యాన్యేవముక్తాఫలానిమౌక్తికమణయఃతేషా
ముదన్వతిసముద్రేసరససల్లాపోత్పత్తినికేతనభూతఇత్యర్థః।ఉదన్వానుదధౌ
చేతినిపాతనాత్సాధుఃసముద్రస్యముక్తాకరత్వముక్తంరత్నశాస్త్రే॥ కరీతు
జీమూతవరాహశంఖమత్స్యాదిశుక్త్యర్ణవవేణుజాని। ముక్తాఫలానిప్రథి
తానిలోకేతేషాన్తుశుక్త్యుద్భవమేవభూరీతితస్త్రీణాంనేత్రాణ్యేవచకోరాశ్చం
ద్రికాపాయిపక్షివిశేషాఃతేషాంపార్వణవిధాపూర్ణచంద్రేతద్వదుల్లాసక
ఇత్యర్థః పర్వణిభవఃపార్వణఇతివిగ్రహః॥ ని। విధుర్విష్ణౌచంద్రమసీత్యమ
రః।సౌభాగ్యలక్ష్మ్యాస్సౌందర్యసంపదోనిధానిధానేకదాచిదపి స్వావస్థానంద
దశాయాంసౌందర్యలక్ష్మీర్నక్షీయతఇత్యర్థః నవయావనే నూతనవయసి
ప్రాప్తేసతికోపిధన్యః-కశ్చిదేవసుకృతీవిక్రియాంమన్మథ వికారంనకలయతి-
నప్రాప్నోతిఈదృశస్తువిరళఇతిభావః శ్లోకద్వయేపినిరవయవరూపకాలంకా
రః- శార్దూలవిక్రీడితం। ౩౧

శ్లో॥సంసారేస్మిన్నసారేకునృపతిభవనద్వారసేవాకళంకవ్యాసం
గవ్యస్తధైర్యంకథమమలధియోమానసంసంవిదధ్యుః। యద్యే
తాఃప్రోద్యదిందుద్యుతిచయభృతోనస్యురంభోజనేత్రాః ప్రేంఖ
త్కాంచీకలాపాస్తనభరవినమన్మధ్యభాజస్తరుణ్యః॥ ... ౩౧

చ॥ జలజవిలోచనంబులును సన్నపుఁజందురుకావిచీఁరలుం ।
గులుకు మిఱుంగుఁజన్నులును గొంచెపుఁగౌనులు రత్నకింకి
ణీ। కలక్వణనాగుణంబులును గల్గినకాంతలుగల్గరేనిగా। సిరిమతి
మంతులేటికి వసింతురు రాజగృహాంగణంబులన్ । ... ౩౧॥

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం యౌవనస్యానర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యా
గేత్యంతదూరం పాస్తమిత్యాశంక్య తాసామపరిత్యాజ్యతాం త్రిభిర్వర్ణయ
తి॥ సంసార ఇతి॥ అమలధియో నిర్మలమతయో మహాంతః మానసం నిజం మ
నః అసారే నిస్సారే అస్మిన్ పరివర్తమానే సంసారే- కళత్రాది పోషణవ్యాసం
గరూపే కునృపతిభవనద్వారస్య కుత్సితరాజమందిరస్య ప్రతీహారస్య సేవా అనువ
ర్తనమేవ కళంకోపవాదస్తత్రియో వ్యాసంగో వ్యాసక్తిస్తేన వ్యస్తం ధైర్యం ధీ
రత్వం యస్య తత్తథోక్తం- ఈదృక్ వ్యక్తమాసక్తిమలినమిత్యర్థః కథం సంవి
దధ్యుః కుర్యుః న కథంచిదపీత్యర్థః కిం న స్యాచ్చేదిత్యత ఆహ- ప్రోద్యన్నుదిత్వరో
యదిందుస్తస్యద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం తాని చంద్రధవళాని మూంజిష్ఠానివా ఉ
ద్యద్విక్షేపణసామర్థ్యాత్ తానినిచలాన్యం ఖరానిబిభ్రతీతి తథోక్తాః అం
భోజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మపలాశవిశాలలోచనా ఇత్యర్థః మేఖలాం
చ్యః క్వణద్రశనా ఏవకలాపాభూషణాని యాసాం తాః॥ ని॥ కలాపో భూషణే
బర్హే ఇత్యమరః- స్తనభారేణ కుచకుంభగౌరవేణ- వినమంతి అవనతాని మధ్యా
న్యవలగ్నాని భజంతీతి తథోక్తాః పీవరకుచాః కృశోదర్యశ్చేత్యర్థః ఏతేన సౌంద
ర్యాతిశయ ఉక్తః ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరుణ్యో యువతయః న స్యుర్యది న భవేయుర్య
ది తర్హి కథం సంవిదధ్యురితి సంబంధః అతః విశిష్టతరుణీనాం విద్యమానత్వాదే
వసుధియోప్యేవంభూతా భవంతీత్యర్థః- తస్మాత్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి
భావః- తదుక్తం॥*॥ అసారే ఖలు సంసారే దుర్వారే మకరధ్వజే- కులేచ కామి
నీమూలే కా వా స్యాత్ పరికల్పనేతి- అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యా
ర్థసమర్థక హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః- స్రగ్ధరావృత్తం॥ ... ౩౧

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకందరే హరవృషస్కంధావరుగ్ణద్రుమే గం
గాధౌతశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి। కః కుర్వీత శిరః
ప్రణామమలినం మ్లానం మనస్వీ జనో యద్విత్రస్తకురంగశాబన
యనా న స్యుః స్మరాస్త్రం స్త్రియః॥ ... ౩౨

శా॥ గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోస్కంధప్రదేశాహతో।
త్తుంగక్ష్మాజము సిద్ధసేవితగుహాస్తోమంబు శీతాచలో । త్సంగం

బుందఁగనెవ్వఁడోవుసృపపాదంబుల్దలందాల్పసా। రంగీశాబ
విలోచనల్మనసిజాస్త్రంబుల్సతుల్లెసచేఁ। ... ౩౨

వ్యా॥సిద్ధేతి। సిద్ధైర్యోగిభిరధ్యాసితా అధిష్ఠితాః కందరా గుహాయస్మిన్
తత్తథోక్తేపి తేనతపస్సిద్ధిహేతుత్వంసూచ్యతే హరస్యనిత్యసన్నిహితస్యమో
వృషో వాహనభూతో మహోక్షాతస్యస్కంధేన అంసపీఠేనకకుదేతి యావ
త్-అవరుగ్ణాభగ్నాదుమాయస్మింతత్తథోక్తం - రుజోభంగేకర్మణిక్తః
ఓదితశ్చేతినిష్ఠానత్వేణత్వంపి తేనాఖిలశ్రేయఃప్రదశివసాన్నిధ్యముక్తంగంగా
ఘాతానిగంగాప్రక్షాళితానిశిలాతలానియస్మింతత్తథోక్తే ఏ తేనాత్యంతపవి
త్రత్వముక్తంఅతఏవశ్రేయసిశ్రేష్ఠేశ్రేయస్కరేవాహిమవతోగిరేస్సంబం
ధిన్యధిష్ఠానేపరిచేశేస్థితేసతికోవామనస్వీసుమేధాఃధీరోజనఃపరిశంసా యామినిః
శిరోనిజోత్తమాంగం- ప్రణామేన-కునృపతిపాదవందనేన - మలినంకళంకి
తంఅతఏవమ్లానముత్కర్షహీనంకుర్వీతమలినంమానమితిపాఠేమానంనిజా
భిమానంకర్మ-శిరఃప్రణామేననిజోత్తమాంగవినమనేనమలినం ప్రతిష్ఠాహీ
నంకుర్వీతనకోపీత్యర్థః॥ కుతఃయద్యస్మాత్కారణాత్- విత్రస్తకురంగశాబ
నయనాః- పద్మినీజాతిత్వాచ్చకితబాలహరిణేక్షణాః అతఏవస్మరాస్త్రం-మ
హావీరస్యజగద్విజయసాధనభూతబాణఇత్యర్థః లింగవచన వ్యత్యయోనిత్య
నపుంసకత్వేనజాత్యభిప్రాయేణవా - వేదాఃప్రమాణంతంతవః పటస్యసమ
వాయికారణమిత్యాదివద్ద్రష్టవ్యఇత్యుక్తంప్రాక్స్త్రియఃనస్యుశ్చేత్ - అతః
అమోఘమదనశస్త్రభూతస్త్రీణామపరిత్యాజ్యతయావిద్యమానత్వాదేవమ
నస్వినామపీక్షుద్రగురవస్థాపత్తిరితి భావః- వృత్తముక్తం। ౩౨

శ్లో॥ సంసారతవపర్యంతపదవీనదవీయసీ। అంతరాదుస్తరా
నస్యుర్యది తేమదిరేక్షణాః॥ ... ౩౩

తే॥ అమితసంసారనీదుపర్యంతపదవి।గతిదలంప దవీయనిగా
దుసూవే। యఖిలకీలోనఁగడసంగనలవిగాని। ఖంజరీటాయు
తాక్షులుగలుగరేని। ... ౩౩

వ్యా॥ సంసారేతి ॥ హేసంసార తవపర్యంతపదవీ అవసానసీమానద
వియసీనకవిష్ఠాభవతి నదూరతరేతియావత్ కింతు నేదీయస్యేవేత్యర్థః
దూరశబ్దాది యసున్యగికశ్చేకిజీప్- స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వయణాది
పరలోపః కుతస్తేకవ అంతరామధ్యా దుస్తరా మహానద్య ఇవతరితుమశ
క్యాః ఈషద్దురిత్యాది నాఖల్ప్రత్యయః మదిరేక్షణాః స్త్రియః నస్యుర్యది

నసంభావితాశ్చేత్ నజవీయసీతి సంబంధః సంభావితత్వాదేవద వీయసీ
త్యర్థః- ఏతేన సంసారపారా గమనప్రతిబంధిన్యః స్త్రియఇత్యుక్తంతత్ప
రిత్యాగేతు శ్రేయస్సంభవ ఇతిభావః పూర్వశ్లోకే ప్యత్రాపిచ పూర్వోత్తర
శ్లోకవాక్యైక్య మున్నేయమ్ ॥ ౩౩

శ్లో॥ దిశవన హరిణీభ్యో వంశ కాండ చ్ఛవీనాం కబళము
పల కోటిచ్ఛిన్న మూలం కుశానామ్। శకయువతిక పో
లా పాండు తాం బూల వల్లీ దళ మరుణ నఖాగ్రైః
పాటితం వావధూభ్యః ॥ ౩౪

చ॥ శిలమొనమూలముల్చి దిమిచెన్నగవేణుకరీరకాంతిచే।
లలితములైన దర్భకబళంబులు లేళ్లకునిమ్ము కానలో। గళితవ
యోంగనావిపుల గండసుపాండురనాగవల్లికా। దళములకో
ళ్లద్రుంచివనితాతతికైన నొసంగుమిమ్ములన్ ॥ ౩౪

వ్యా॥ అ। ఇత్థంస్త్రీణాంపరిహర్తుమశక్యత్వేతదాసక్తస్యకుతశ్శ్రే
యఃప్రాప్తిరిత్యాశంకాయాం తదత్యంతాత్యాగ వైరాగ్యయోరప్యైహి
కాముష్మిక ఫలసాధనత్వ మేవేతిమనసికృత్వాతదుభయ మిదానీంతావన్ని
రూపయితుంప్రతిజానీతేఅథపక్షద్వయ రూపణమితి-(అథస్త్రీణామపరిత్యా
జ్యకథనానంతరంపక్షయోఃవిరక్త్యనురక్తిరూపపక్షయోః ద్వయస్య నిరూ
పణంక్రియతఇతి శేషః॥ * । తత్ప్రకారమావింశతి సమాప్తేర్వర్ణయతి॥ * ।
దిశేతి॥ హేజనేత్యధ్యాహార్యంవనేపుణ్యారణ్యేహరిణీభ్యః కురంగీభ్యః- త
వః ప్రసక్త్యా నిర్భీకత్వేన తాసాం సమీప వర్తిత్వా దితిభావః ఉపలకో
ట్యా- నిశితపాషాణప్రాంతేనభిన్నాని లూనానిమూలాని యస్య తథోక్తం
తత్రలవిత్రాది సాధనాంతరా సంభవాన్మూలానా ముపలకోటి ఛిన్నత్వ
ముక్తంవంశకాండస్య- వంశకరీరస్యచ వివిధ విర్యేషాంతేషాం సరసా
నామిత్యర్థః కుశానాంకబళనంగ్రాసంవాది శతశ్చరణాను సమయ ఇతి
శేషః అథవావధూభ్యః ప్రియతమాభ్యః అరుణ నఖానాంఅగ్రైః పాటి
తంశకలితంశకయువతీనాంశకాఖ్య దేశీయతరుణీనాం కపోలవదాపాండుఆస
మంతాద్ధవళంయత్తాంబూలవల్లీదళం నాగవల్లీదళం నాగవల్లీపత్రంతద్వా
దిశ- సంసరణ సమయఇతి శేషః ఉక్తోభయమేవ పరమసౌఖ్యనిదాన ముభ
యత్రనాన్యదితిభావః- ఏవముత్తరత్రాపి యథాయోగమూహనీయం అత్ర
నఖానామారుణ్యగ్రహణంమహాభాగ్యలక్షణత్వేనసుఖిత్వద్యోతనార్థం తదు

క్తంసాముద్రికైః॥ శ్లో॥ పాణిపాదతలేరక్తేనేత్రాంతౌచనఖాస్తథా । తాలుజి
హ్వాధరోష్ఠంచసప్తరక్తస్సుఖదవేదితి॥ మాలినీవృత్తమ్॥ ... ౩౪

శ్లో॥ అసారాస్సర్వేతేవిరతివిరసాఃపాపవిషయాజుగుప్స్యం
తాం యద్వా నను సకల దోషా స్పద మితి । తథా ప్యేత
ద్భూమా నహి పరహితా త్పుణ్యమధికం నచాస్మిన్సం
సారేకువలయదృశోరమ్యమపరమ్॥ ... ౩౫

చ । దురితనిదానముల్సకల దోషగృహంబులుసారహీనము
ల్। పరిణతిఘోరముల్విషయపద్ధతులెంతయుఁగుత్సితంబులి
ద్ధరనుపరోపకారసుకృతంబును బోలవుపుణ్యముల్మనో। హర
తరవస్తువుల్కువలయాక్షులకన్నను గల్గవెన్నియున్॥ ౩౫

వ్యా॥ అసారాఇతి ॥ నను హేజనేతితే ప్రసిద్ధాస్సర్వేపాప హేతుత్వా
త్పాపాః విషయాశ్శబ్దాదయస్స్రక్చందన వనితాదయోవా అసారా అస్థి
రానిస్సారాఇతివా । ని ॥ సారోబలేస్థిరాంశేచేత్యభిధానాత్ తథావిరతౌ
పరిణతిసమయేవిరసా అనర్థకరా ఇతివాయద్వా సకలదోషాస్పదం రాగ
ద్వేషమోహాద్యశేషదోషా ఇతివా ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనా
త్సుడాగమః - లింగవచనవ్యత్యయస్తుపూర్వవద్ద్రష్టవ్యః జుగుప్స్యం తాంపరి
త్యాజ్యంతాం- పరిత్యాగేపరమ సుఖలాభాదితిభావః తథాచవక్ష్యతిస్వయం
త్యక్తాహ్యేతేశమసుఖమనంతంవిదధతీతి- గుప్తేర్నిత్యమితిసన్నం తాత్కర్మ
ణియకివిధా మోటితఙ్ తథాప్యుక్తప్రకారేణవిషయాణాం జుగుప్స్యత్వే
ప్యేతద్భూమా అస్మాంభువిపరహితాత్పరోపకార కరణాదధికమతిరిక్తంపు
ణ్యంనహినాస్తిఖలు॥ శ్లో॥ శ్లోకార్ధేనప్రవక్ష్యామియదుక్తంగ్రంథకోటిభిః । ప
రోపకారః పుణ్యాయపాపాయ పరపీడనమితి వచనాదిదమేవాత్యంతపు
ణ్యమిత్యర్థః అథాస్మిన్సంసారేచ కువలయదృశఉత్పలాక్ష్యాః- అన్యారాది
తరర్తే ఇత్యాదినాపంచమీ- అపరమన్య ద్రమ్యంవస్తునాస్తి ఇయమేవాత్యం
తమనోహారేత్యర్థః అతఃదోషదృష్ట్యా విషయాన్పరిత్యజ్య శమసుఖానుభ
వతాత్పర్యేణ వాస్థాతవ్యమన్యథా పరహితాచరణ పరత్వేన సాంసారికత
యావావర్తితవ్యంనతుప్రకారాంతరేణేతిభావః- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౩౫

శ్లో॥ మాత్సర్యముత్సార్య విచార్యకార్యమార్యాస్సమర్యాద
మిదం వదంతు । సేవ్యానితంబాః కిముభూధరాణాముత
స్మరస్మేర విలాసినీనామ్ ।... ... ౩౬

ఉ॥ ఆరయ మత్సరంబు విడనాడిసమంచిత కార్యనిశ్చయా ।
దారవిచారులై సరసతన్వచియింతురు గాకసజ్జనుల్ । ధార
ణిసేవ్యములగ్గిరి నితంబములో మతి కాకమన్మథ । స్మేరవిలాసి
నీజనవిశేష నితంబములో తలంపఁగన్ ॥... ... ౩౬

వ్యా॥ మాత్సర్యమితి॥ ఆర్యాః పండితాః మాత్సర్యమసూయాం పక్ష
పాతమితియావత్ ఉత్సార్య నిరాకృత్య తస్యయథార్థకథన ప్రతిబం
ధకత్వాదితిభావః కార్యంకర్తుంయోగ్యం - విధేయమిత్యర్థః విచార్య
ఊహాపోహాభ్యాంసమ్యగాలోచ్యతతః మర్యాదయా సన్మార్గానతిక్రమణేనస
హితం యథాభవతితథా ఇదమేతద్వదంతు- కథయంతుకిమిదమిత్యత ఆ
హ- ధరంతీతిధరాః- పచాద్యచ్ భువోధరాభూధరాస్తేషాం భూధరాణాం
నితంబాఃకటిప్రదేశాః సేవ్యాఃకిము - ఆశ్రయణీయావా-ఉత- అథవాస్మర
స్మేరాఃస్మరోల్లసితాః మదనమదోత్కటా ఇత్యర్థః యద్వాస్మరేణ మన్మ
థావేశేనహేతునాస్మేరా స్సంభోగౌత్సుక్య సూచకమందస్మిత సుందరవద
నారవిందాఇత్యర్థః- ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనఇతిధాతోః ర్నమికంపీత్యాది నార
ప్రత్యయః అథవావిషయ మాత్రవిశ్రాంతి విరహేణవిశృంఖల వృత్తిత్వమ
దమందాదిగుణవిశిష్టకటాక్షవీక్షణానిస్మేరశబ్దవివక్షితాని- తదుక్తంభావప్ర
కాశే॥ *॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమంథరమీలితం। స్ఫురద్భ్రూపక్షతా
యుక్తంతత్స్మేరమితికథ్యతఇతి ॥ తానిచస్మర ప్రధానాని యాసాంతాఃస్మ
రస్మేరాణాంవిలాసినీనాం విలసనశీలానాం- తరుణీనాం - పౌకమల సేత్యా
దినాఘినుణ్ప్రత్యయః నితంబాః - కటిప్రదేశా ఆశ్రయణీయావా ఇదంవ
దంత్వితిసంబంధః యదివైరాగ్యం స్యాత్తర్హిగిరినితంబాస్సేవ్యాః అన్యథా
విలాసినీనితంబా ఇతిత్వదీయ ప్రశ్నస్యేద ముత్తరం నత్వన్యదస్తీతిభావః ।
ని॥ కటకోస్త్రీనితంబోద్రేః. పశ్చాన్నితంబస్స్త్రీకట్యా ఇతిచోభయత్రాప్య
మరః- .అత్రపూర్వార్థే ఏకవర్ణస్య పునఃపునరావృత్తేః వృత్త్యనుప్రా
సశ్శబ్దాలంకారభేదః॥ *॥ ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యం జనానాంయథా భవేత్
పునరుక్తిరసౌ నామవృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతఇతిలక్షణాత్ - అయంచనితం
బాఇత్యత్రద్వయానామపినితంబానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృత త్వేన
చరేణఏకనాళావలంబి ఫలద్వయవ దేకశబ్దాదర్థ ద్వయప్రతీతేః కేవలా
ర్థప్రవణేనవిజాతీయేనోత్తరవాక్యస్థేన శ్లేషేణతిలతండులవత్పరస్పరనైర
పేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - కంచిచ్చమత్కారాతిశయమావహంతీతికావ్యస్యమహా

నుత్కర్షః ప్రతిపాదిత ఇతి రహస్యం- వృత్తముపజాతిః ... ౩౭

శ్లో॥ సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరళే ద్వేగతీ పండితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతాంభః ప్లవ లలిత ధియాం యాతు
కాలః కథంచిత్। నోచేన్ముగ్ధాం గనానాం స్తన ఘన జ
ఘనాభోగ సంభోగినీనాం స్థూలోప స్థస్థలీషు స్థ గిత కరత
లస్పర్శలీలోద్యమానామ్ । ౩౮

శా॥ సారం బెక్కడ లేక మిథ్య యగు సంసారంబు సన్మార్గముల్।
పారం జూచిన రెండు పండితులకున్ బ్రహ్మానుసంధానమో। గా
రూఢత్వ మురూపవద్యువతి రమ్యస్థూలమీనధ్వజా। గారన్య
స్తకరారవిందధృత యోగ్యస్పర్శ శీలా ప్తియున్॥ ౩౮

వ్యా॥ సంసార ఇతి । స్వప్నస్యసార ఇవ సారో యస్మిన్ సమిథ్యాభూ
త ఇత్యర్థః - స ప్తమ్యుప మాన ఇత్యాది నాబహువ్రీహిః తథా పరిణత్యాం
పరిణామావస్థాయాం తరళే అస్థిరే అశాశ్వత ఇత్యర్థః సంసారే సంస్కృతౌ
పండితానాం పరిజ్ఞాతృణాం ద్వేగతీ అవస్థే విద్యేతే ఇతి శేషః కే ద్వే ఇత్యా
శంకాయామాహ- తత్త్వజ్ఞానమేవ అమృతాంభః అమృతప్రాయ జలం
తత్ర ప్లవ ఇవ లలితా రుచిరా - యద్వా తత్త్వజ్ఞానామృతాంభసి ప్లవః ప్ల
వనం క్రీడేతి యావత్ - తత్ర లలితా ఉల్లాస వతీ ధీర్యేషాం తత్త్వజ్ఞానోల్లసి
తబుద్ధీనాం సతామిత్యర్థః కథంచిదతి ప్రయత్నేన కాలః యాతు గచ్ఛతు- అతి
క్రామత్విత్యర్థః॥ ని॥ కథమాదితథాప్యంతః యత్న గారబాధయో రిత్యమ
రః కాలః కదాచిదిత్యప పాఠః ఇయమేకావస్థా- నోచేదేవం నస్యాచ్చేత్తర్హి స్త
నయోర్ఘన జఘనే విపులకటి పురోభాగే చ- ఆభోగ సంభోగినీనాం- విస్తృత
సంభోగే చ వ్యాపతీనాం- యద్వా స్తనయోర్ఘన జఘనస్య నిబిడతర జఘనస్య
చ య ఆభోగో విస్తారః తత్ర సంభోగినీనాం కుచమర్దన నిధువన రూప బాహ్యా
భ్యంతర సంభోగాకాంక్షిణీనామిత్యర్థః ఏతేన సమానురాగిత్వముక్తం- అ
న్యథా ఆభాస ప్రసంగాత్ తదుక్తం॥ * । ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యక్ మ్లేచ్ఛ
గతోపి వా- యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్ రసాభాస స్త్రిధా మత ఇతి ముగ్ధాంగనా
నాం సుందర స్త్రీణాం నవయౌవనానాం వా- ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధేతి లక్షణాత్
స్థూలోపస్థస్థలీషు- వర్తులోచ్ఛూన మదన సదన ప్రదేశేషు జానపదే త్యాది
నాఙీకృత్రిమార్థే- జీప్ స్థగితమాచ్ఛాదితం యత్కరతలం తస్య స్పర్శ సంప
ర్కస్స ఏవ లీలా తత్రైవ ఉద్యమః ఉద్యోగో యేషాం తేషాం సతాం- కామినీ మోహ

నోపస్థస్పర్శసుఖమనుభవతాం సతామేవేత్యర్థః కాలోయాతు ఇయంచై
కావస్థా- ఇమేచ్ఛేవహ్యుత్తమేగతీ- నత్వేతద్వ్యతిరిక్తంగత్యంతరమస్తీత్యర్థః స
ర్వదా జ్ఞాననిష్ఠయా వా కామగోష్ఠ్యా వా పండితానాం కాలోయాపయితవ్యః
నత్వన్యథేతిభావః స్థూలోపస్థస్యనేన ఆసాంచిత్రిణీజాతిత్వంసూచితం - తదు
క్తంరతిరహస్యే॥ ॥ మదనసదనమస్యావర్తులోచ్ఛూనమంత మృదుమద
నజలాఢ్యంరోమభిర్నాతిసాంద్రైః। ప్రకృతిచపలదృష్టిర్బాహ్యసంభోగరక్తా
రసయతిమధురాల్పంచిత్రిణీచిత్రరక్తేతి॥ ఏతజ్జాత్యనుకూలసురత నియతయా
మోపితత్రైవోక్తః॥ వ్రజతిరతిసుఖార్థం చిత్రిణీమగ్రయామే భజతిదినరజ
న్యోర్హస్తినీంచద్వితీయే । రమయతిచతృతీయే శంఖినీమార్ద్రభావాం రమ
యతిరమణీయాం పద్మినీంతుర్యయామే ఇతి॥ చుతాంతరేతుద్వితీయయామఇ
త్యుక్తం॥ ॥ ఘనకుచనఖభేదైశ్చుంబనాష్టిఘాతైశ్చమధ్యేరతనియతకరైశ్చ ప్రీతి
యుక్తైర్వచోభిః- అనృతతరకథాభిస్తత్రయామేద్వితీయేసుగుణసహితదంత
శ్చిత్రిణీం సంలభతేతి- స్రగ్ధరావృత్తం॥ మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతి
యుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయం॥ ౩౬

శ్లో॥ ఆవాసఃక్రియతాంగాంగే పాపహారిణివారిణి । స్తనద్వ
యేతరుణ్యావామనోహారిణిహారిణి॥ ... ౩౭

తే॥ అఖిలపాతకభయహారియైనగాంగ । వారియందైననయు
వమనోహారియగుచు। హారియగుకల్కికుల్కుమిటారిచన్ను।
దోయియందైనవాసంబుసేయవలయు॥ ... ౩౭

వ్యా॥ ఆవాస ఇతి॥ పాపానిహరత్యభీక్ష్ణమితి పాపహారి॥ ॥గాంగంవారిమ
నోహారిమురారిచరణచ్యుతం॥ త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహారిపునాతుమాం॥
పాపాపహారిదురితారితరంగధారిదూరప్రసారిగిరిరాజగుహావిహారి । ఝం
కారకారిహరిపాదరజోవిహారిగాంగంపునాతుసతతశ్శుభకారివారీత్యాదినా
సమస్తపాపక్షయకరఇత్యర్థః బహుళమాభీక్ష్ణ్యేణినిః గాంగేగంగాసంబంధి
ని- తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః వారిణిఆవాసః క్రియతాంస్నాన పానాదినాబా
హ్యాభ్యంతరశుద్ధిసంపాదనద్వారాస్వర్గాపవర్గప్రాప్త్యర్థం తత్రనివా
సోవిధీయతామిత్యర్థః తథాచశ్రుతిః- సితాసితేసరితేయత్రసంగతే తత్రా
ప్లుతాసోదివముత్పతంతి- యేవైతన్వాంవిసృజంతిధీరాస్తేజనాసోఽమృతత్వం
భజంతేఇతి॥ స్మృతిశ్చ॥ ॥గంగాతుంగతరంగిణీభవభయక్లేశాపహాసర్వదామ
ర్త్యానామవగాహనాత్సకృదపిస్వర్గేపిసంస్థాపినీత్యాది - అథవామనోహారి

ణి అత్యంతమనోహరే పూర్వవర్ణ్నినిఃకుతః హారిణి ముక్తాహారవతి అత్ర మత్వర్థీ యఇని ప్రత్యయః తరుణ్యాః నవయౌవనాయాః స్తనద్వయే ఆవాసః పరిశీలన తాత్ప ర్యం క్రియతాం తరుణీ స్తనాశ్రయస్యైవ నిరతిశయసుఖావహత్వాదితి భావః అ త్ర తరుణీగ్రహణం స్తనద్వయస్య పతనాభావేన పాటవాతిశయద్యోతనార్థమ న్యథాఽభాసప్రసంగాత్ ఏతేన మణిహిరణ్మయకంకణయోరివ స్తనద్వయహా రయోరప్యన్యోన్యరామణీయకప్రకాశ॥ పరిపోషావహత్వేన విశిష్ట స్తనద్వయ స్యాశ్రయణయోగ్యత్వం సూచిత మిత్యవగంతవ్యం యథాహ శ్రీహర్షః॥ శ్లో॥ తరుణీ స్తన ఏవ దీప్యతే మణిహారావళి రామణీయకమితి అత్ర పూర్వోత్తరవాక్య స్థయోరనుప్రాసయమకయోశ్శబ్దాలంకారయోస్సంసృష్టిస్స్పష్టా॥ ... ౩౮

శ్లో॥ కిమిహ బహుభిరుక్తైర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపై ర్ద్వయమి
హ పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయం। అభినవమద లీలాలాల
ససుందరీణాం స్తనభరపరిఖిన్నం యౌవనం వా వనం వా॥ ౩౯

చ॥ తనుఁగొనయుక్తియుక్తములుగానని మాటలు వేయునేటి
కిఁక। గొనబుగ రెండు మానవులకున్ భజనార్హములై నవస్తువు।
ల్వినుతనవీనచారుమదవిభ్రమలాలససుందరీజన। స్తనభరఖి
న్నమైయమరుయౌవనము న్వనమున్వసుంధరన్॥ ... ౩౯

వ్యా॥ అ॥ అథ ద్వాభ్యాం నిగమయతి॥ కిమితి॥ ఇహాస్మిన్నర్థే బహుభిర పరిమితైర్యుక్తిశూన్యైర్నిస్సారైరుక్తైరుదితైః ప్రలాపైరనర్థకవచనైః కింఫ లమితి శేషః వాచోవిజ్ఞాపనం వినా న కించిత్ఫలమస్తీత్యర్థః ప్రలాపోఽనర్థకం వ చ ఇత్యమరః- కింత్విహాస్మిన్ లోకే పురుషాణాం ద్వయం సర్వదా నిరంతరం స ర్వథైవ వా పాఠః సేవనీయం కిం తద్ద్వయమత ఆహ- అభినవా నూతనాః యా మ దలీలా మన్మథావేశజనితవిలాసాస్తాసు లాలసం లోలుపమత్యాసక్తమిత్యర్థః స్తనభరేః కుచకలశభారేణ- పరిఖిన్నం పరిశ్రాంతం ఉభయతాప్రియౌవన పతీథమోర్గ యౌవనడపచర్యతే సుందరీణాం యౌవనం వా నత్యసుందరీణామితి భావః - ఉత వనం పుణ్యారణ్యం వా సేవనీయమితి సంబంధః ఏతయోరేవ పరమ సుఖనిదానత్వాదితి భావః- మాలినీ॥ ౩౯

శ్లో॥ సత్యం జనా వచ్మి న పక్షపాతా ల్లోకేషు సప్తస్వపి తథ్యమే
తత్। నాన్యన్మనోహారి నితంబినీభ్యో దుఃఖైకహేతుర్న చ కశ్చి
దన్యః॥ ౪౦

తే॥ తథ్యము వచింతుఁ బక్షపాతమును గాదు। నిఖిలజగముల
యందిది నిక్కవంబు। తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు।
వారలే కష్టములకెల్లఁ గారణములు॥ ... ౪౦

వ్యా॥ అ॥ ఇదానీం సంక్షిప్తమర్థమాహ। సత్యమితి। కింబహునా హే జనాః సత్యం వచ్మి యథార్థం బ్రవీమి పక్షపాతాద్వైషమ్యాన్న వచ్మి సప్తసు లోకేష్వప్యేతదేవ సత్యమిత్యర్థః కిమేతదిత్యత ఆహ-నితంబినీభ్యస్తరుణీభ్యః ఏ నోహారి మనోహారం వస్తు నాస్తి తథా తాభ్యో౽న్య ఇతరః దుఃఖానామేకహేతుర్ముఖ్యకారణం చ నాస్తి। *కోభోగో రమణీం వినేత్యాదినా-భోగైకసాధకత్వాత్। *బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః ఇత్యనర్థైకమూలత్వాచ్చ నితంబినీనామేవ పరమసుఖదుఃఖైకనిదానత్వాదితి భావః అత్ర సప్తశ్లోక్యా పక్షద్వయనిరూపణస్యాయమభిప్రాయః అఖండ నిరతిశయానందావాప్తిలక్షణత్వేనాభ్యర్హితత్వాన్ముఖ్యో మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమతసిద్ధాంతః ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్నత్వాత్కామస్యపితృఋణవిమోచనహేతుభూతతయా సతతం మహాపురుష పరిగ్రహాత్పురుషార్థత్వమితి నందికేశ్వర శ్వేతకేతు-పాంచాలవాత్స్యాయనాది పూర్వసిద్ధాంతః ఏవం చ సతి పూర్వాలాభే పరః పర ఇతి న్యాయాత్ ముఖ్యకల్పాలాభే౽నుకల్పస్యాపి విహితత్వాత్ మోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యలాభే కామపురుషార్థసాధనేష్వవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్తవ్యేత్యనుసంధానైవ ముపన్యస్తమితి తత్ర నితంబిన్యతిరిక్త రమ్యవస్త్వనర్థ హేత్వోస్సత్యపి సంబంధే ప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ఇంద్రవజ్రా స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతో గాః ఇతి లక్షణాత్। ... ౪౦

ఇతి శృంగారశతకవ్యాఖ్యానే సంభోగవర్ణనం నామ

ద్వితీయా వింశతిః.

శ్లో ॥ కాంతేత్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్నమత్పీ
నోత్తుంగపయోధరేతి సుముఖాంభోజేతి సుభ్రూరితి। దృష్ట్వా
మాద్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తౌతి విద్వానపి ప్రత్యక్షాశుచి
భస్త్రికాం స్త్రియమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితం ॥ ౭౧

మ॥ మలభూయిష్ఠపుఁదోలుబొమ్మ యగు కొమ్మం జూచి విద్వాంసుఁడుం। బులినశ్రోణి మనోహరస్తని నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా। క్షీలతాతన్వి యటంచు మత్తుఁడగుచుం గేళీరమించున్ఫళీ। భళీయంచు న్వినుతించు మోహవికృతుల్ భావింపఁగాఁ జిత్రముల్ ॥ ౭౧

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం దుఃఖైకహేతుర్న చకశ్చిదన్య ఇతి తదేవ ప్రపంచయితుమిదానీం కామినీగర్హణమారభతే। అథ కామినీగర్హణమితి॥ అథ సంభోగ నిరూపణానంతరం కామినీగర్హణం కామినీనిందా ఆవిశంతి సమాప్తిం ప్రయత ఇతి శేషః- నను శృంగారాలంబనత్వేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్హణే శృంగారవర్ణన ప్రతిజ్ఞాభంగః ప్రసజ్యేతేతి చేన్న శిశుపాలాదికృత భగవద్గర్హణస్య పురుషార్థపర్యవసానవత్కామినీగర్హణస్యాపి యథా కథంచిచ్ఛృంగారవర్ణన ఏవ పర్యవసానాన్న కోఽపి విరోధ ఇతి మంతవ్యం తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి॥ కాంతేతి॥ వేత్తీతి విద్వాన్ సారాసారవిచారచతురః - జ్ఞానవానపీత్యర్థః కిము తదన్య ఇతి భావః విదేశ్శతుర్వసురితి వస్వాదేశః ప్రత్యక్షాశుచి భస్త్రికాం అపవిత్రచర్మపుటం - స్వార్థే కః- ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేత్యాదినా ఇకారాదేశః భస్త్రైషాజా క్షేత్యాదినా వైకల్పికః పుత్రికామితి పాఠే - అశుచి పాంచాలికాం అత్యంత జుగుప్సిత స్వరూపామిత్యర్థః తదుక్తం॥ శ్లో॥ హాస్యాస్థిసందర్శన మక్షియుగ్మమత్యుజ్జ్వలం తత్కలుషావసాయాః। స్తనౌ చ పీనౌ పిశితప్రపిండౌ స్థానాంతరే కిం నరకే న యోషిదితి। ఇత్థంభూతాం స్త్రియం వాంశస్తోరితి వికల్పాదియజాదేశః దృష్ట్వా కాంతే కమనీయేతి మనోహరేతి వా। ని॥ కాంతం మనోహరం రుచ్యమిత్యమరః ఉత్పలే ఇందీవరే ఇవ లోచనే యస్యాస్సా తథోక్తే విపులశ్రోణీభరా - పృథులనితంబబింబేతి ఉన్నమంతౌ ఊర్ధ్వముత్పతంతావివ స్థితౌ - కుతః పీనౌ పీవరౌ ఉత్తుంగౌ ఉన్నతౌ చ పయోధరౌ స్తనౌ యస్యాస్సా తథోక్తేతి। ని। స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరావిత్యమరః- సుముఖాంభోజా సుందరవదనారవిందేతి

శోభనే మదనకార్ముకరుచిరే భ్రువౌ యస్యాస్సాతథోక్తేతిచ- మాద్యతి- మ
త్తో భవతి మోదతే హృష్యతి అభిరమతే క్రీడతే అభిపూర్వాద్రమతేర్లటితఙ్
వ్యాఙ్పరిపూర్వస్యైవ పరస్మైపదిత్వనియమాత్ ప్రస్తౌతి ఉక్తప్రకారేణ పరి
కారాంతరేణవా అభిష్టౌతి అతః మోహస్యావిద్యాయా దుశ్చేష్టితం దుర్వి
లసితం అహో విద్వాంసమపీదృగవస్థాపన్నం కరోతీత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః ఏత
త్సర్వం వ్యామోహమూలమేవ తస్య దురవచ్ఛేదత్వాదితి భావః యద్యపి శ్లో॥
అమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజంతుసంకులం స్వభావదుర్గంధమశౌచమధ్రువం। కళేబ
రే మూత్రపురీషభాజనే రమంతే మూఢా నరమేతపండితాః । ఇతి వచనాత్పండిత
స్యేత్థం జుగుప్సితకామినీకళేబరే రమణమేవ నాస్తి తథాపి మోహస్యాగ్యం
తత్ప్రాబల్యప్రకటనార్థమిత్థముక్తమిత్యవగంతవ్యం అత్ర క్రియాణాం బ
హ్వీనాం సముచ్చితత్వాత్క్రియాసముచ్చయాలంకారః- ఏకవిషయః॥ శ్లో॥
గుణక్రియాయౌగపద్యమలంకారస్సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్॥ శార్దూలవిక్రీడి
తం। సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమ్। ౮౧

శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ। స్పృష్టా
భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథం॥ ౮౨

క॥ తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపముఁ । గనుగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ
గడు వేడుకము ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు। వనిత దయితయ
నుచుఁ బలుకవచ్చునె ధాత్రిన్॥ ౮౨

వ్యా॥ అ॥ అథ త్రిభిరానుష్టుభైః స్వరూపం దూషయతి। స్మృతేతి। యా
స్మృతా సదృశాదృష్టచింతాదిస్మృతిబీజోద్బోధకసద్భావవశాత్ప్రవాసే క
దాచిత్స్మరణవిషయీకృతా సతీ తాపాయ భవతీత్యర్థః తతః దృష్టా సతీ ఉ
న్మాదకారిణీ చిత్తవిభ్రమకరీ భవతి స్పృష్టా ఆలింగితా సతీ మోహాయ భవతి
బహిః ప్రపంచవిస్మరణకారిణీ భవతి అతస్సా వధూః కథం నామ కుతో వా
దయితా ప్రియతమా న కథంచిదపీత్యర్థః కింతు ఉక్త బహ్వనర్థక హేతు
భూతత్వాత్ అప్రియతమైవేతి భావః అత్ర స్మృతా భవతి తాపాయేతి పదా
ర్థానాం విశేషణగత్యా తురీయ పాదస్థ పదార్థం ప్రతి హేతుత్వా
త్కావ్యలింగభేదః॥ ౮౨

శ్లో॥ తావదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా। చక్షు
ష్పథాదతీతా తు విషాదప్యతిరిచ్యతే। ౮౩

తే॥ ఎంతలో నింతి కన్నుల కెదుట నిలుచు । నంతలో నిండువునా

టించునమృతమట్ల । కాళలోచన మార్గంబుఁగడచెనేని ।
గరళమునకంటెఁ బ్రాణసంకటముఁ జేయు॥ ౪౩

వ్యా। తావదితి॥ తావదేవ తావత్పర్యంతమేవామృతమయీ అమృతో
పమానాతద్వన్మధురతరేత్యర్థః- వధూరితి శేషః తత్ప్రకృతవచనేమయట్
టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ కియత్పర్యంతమిత్యత ఆహ-యావద్యావత్పర్యంతం
లోచనగోచరా చక్షుర్విషయాభవతి తావదితిసంబంధః వ్యతిరేకేతు నైవమి
త్యాహ - చక్షుష్పథాత్ । లోచనమార్గాత్ ఋక్పూరిత్యాదినాసమా
సాంతఃఅతీతాతుఅతిక్రాంతాచేద్విషాత్ హాలకూటాదప్యతిరిచ్యతే అతిరక్తా
భవతితద్వత్ప్రాణ ప్రయాసకారిణీ భవతీత్యర్థః అత్రవధ్వా అమృతమ
యత్వవిషాతిరిచ్యమానత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేసం
బంధరూపాతిశయోక్తిః। ౪౩

శ్లో॥ నామృతంనవిషంకించిదేకాంముక్త్వానితంబినీం। సైవా
మృతలతారక్తా విరక్తావిషవల్లరీ॥... ... ... ౪౪
ఆ। పడతియొక్కదానివిడిచియించుకయమృ। తంబులేదుభు
వివిషంబులేదు । అమృత లతనుబ్బోలు ననురాగవతియైన ।
గాకమెలఁగెనేనిగరళవల్లి॥ ౪౪

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ నేతి॥ఏకాంనితంబినీంము
క్త్వావిహాయ అమృతమమృతశబ్ద వాచ్యంకించిద్వస్తు నాస్తివిషంవిషశబ్దవా
చ్యమపికించిన్నాస్తి ఇయమేవామృత ప్రాయా విషప్రాయా చేత్యర్థఃకు
తఏతదిత్యాశంక్యతత్త్వంసాధయతి- రక్తానురాగవతీచేత్ సైవనితంబిన్యే
వఅమృతలతా- సంజీవనీభవతీత్యర్థః విరక్తాఅనురాగంహిత్వాచేద్విషవల్ల
రీవిష లతామంజరీ । ని॥ వల్లరీ మంజరీ స్త్రియామిత్యమరః ప్రాణాపహా
రిణీభవతీత్యర్థః అత్రనితంబినీవ్యతిరేకేణామృతవిషయోరస్తిత్వసంబంధే
ప్యసంబంధాత్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః తథోత్తరార్ధేలతాత్వా
రోపామృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వరూపణా ద్రూపకాలంకార స్సచరక్తా
త్వవిరక్తత్వపదార్థ హేతుకకావ్యలింగోత్థిత స్సన్పూర్వాతిశయోక్తిమఙ్గీ
వయతీతిసంకరః । ప్రాయేణైకార్థమప్యనేనకంశ్లోక ముక్తివిశేషలోభాల్లి
ఖంతికవయః-యథానైషధే - ఆదావేవనిపీయాదిశ్లోకద్వయంయథాచమా
ఘే- ప్రసాధితస్యేత్యాది శ్లోకద్వయమిత్యాది॥ ౪౪

శ్లో॥ ఆవర్తస్సంశయానామవినయభువనంపట్టణంసాహసా
నాందోషాణాంసన్నిధానం కపటశతమయంక్షేత్ర మప్రత్య
యానాం। స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరక పురముఖంసర్వమా
యాకరండం స్త్రీయంత్రం కేనసృష్టం విషమమృతమయం
ప్రాణిలోకస్యపాశః॥ ౭౫

చ॥ నరకద్వారముసాహసాకరముపుణ్యస్వర్గవిఘ్నంబుదు
ర్భరమాయాకలితపేటి దంభనిధి దోషాధీనమప్రత్యయో త్క-
రసుక్షేత్రము కాలకూట మమృతాకారంబుస్త్రీ యంత్ర
మ్మురా। ధరనెవ్వాఁడుసృజించె బూరుష గళోద్బంధక్రియా
పాశమ్మురా। ౭౪

వ్యా॥ అథస్త్రీయంత్రస్రష్టారందూషయతి। ఆవర్త ఇతి। సంశయా
నాంసందేహానామావర్తః పరిపాకః- సకలసందేహాస్పదీభూత మిత్యర్థః
అవినయానాం భువనంలోకః సాహసానాం పట్టణంనగరం దోషాణాంరా
గద్వేషాదీనాం సన్నిధానమత్ర యనిధిః- కదాచిదప్రత్యదోషానత్యజంత
ఇతిభావః కపటశతమయ మనేకకైతవప్రచురం బహువిధకైతవాన్యత్రై
వప్రాచుర్యేణ వర్తంత ఇతిభావః - ప్రాచుర్యే మయట్ అప్రత్యయానా
మవిశ్వాసానాం। ని॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- క్షే
త్రముత్పత్తిభూః - అనేకాప్రత్యయోత్పాదక మిత్యర్థః స్వర్గద్వార
స్యస్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్యవిఘ్నః - ప్రతిబంధః నరకపురముఖం- య
మలోకద్వారం- తత్ప్రాపక మిత్యర్థః॥ ని। ముఖంతువదనేముఖ్యారంభే
ద్వారాభ్యుపాయయోరితియాదవః-సర్వమాయాకరండమి శేష శాంబరీవి
ద్యేంద్రజాలమహేంద్రజాల పేటికేత్యర్థః అమృతమయంసుధారూపం
విషంబహిరమృతవత్ప్రతీయమానంవిచార్యమాణేవిషప్రాయమిత్యర్థః-లో
కస్యజనసముదాయస్యపాశోబంధనసాధనంస్త్రీయంత్రస్త్రీరూపకీలకంకే
నస్సృష్టంనిర్మితం-ఈదృగనర్థకయంత్రనిర్మాణత్వేనఅస్య కుత్సితత్వ
మేవేత్యర్థః అతఏవకేనేత్యుక్తం- యద్వాయద్యపిబ్రహ్మణైవసృష్టం తథాపి
ఈదృగ్దుర్యంత్రనిర్మాతృత్వేనతస్యనామోచ్చారణమపికర్తుంన యుజ్యతఇ
తికేనేత్యుక్తంఅత్రస్త్రీయంత్రేపట్టణాదిరూపణాన్నిరవయవరూపకాలంకా
రః- తదుక్తం। * ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమా
రోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితి॥ స్రగ్ధరావృత్తం। ... ౭౫

శ్లో॥ నో సత్యేన మృగాంక ఏష వదనీభూతో న చేందీవరద్వం
ద్వం లోచనతాం గతం న కనకైరప్యంగయష్టిః కృతా । కిం త్వే
వం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి త్వఙ్ మాం
సాస్థిమయం వపుర్మృగదృశాం మందో జనస్సేవతే॥... ౪౭

తా॥ అలనైల కామినీ వదనమై జనియింపఁగ లేదు కల్వలు । న్నెలఁ
తకుఁ గన్నులై యునికి నిక్కము గాదు కడాని చేనొడ । ల్వలనుగఁ
జేయ లేదు కవివంచిత మానసుఁడై వివేకియున్ కమలమలినాంగనా
తనుసమాశ్రయుఁడై విహరించు మందతన్ ॥ ... ౪౭

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థమనర్థకతంత్రమపి స్త్రీయుంత్రింశవి వాక్ప్రపంచవంచి
తో మూఢో ఽనువర్తత ఇత్యాహ। నో ఇతి॥ ఏష పరిదృశ్యమానో మృగాంకశ్చం
ద్రస్సత్యేన యథార్థేన అవదనం వదనం సంపద్యమానో వదనీభూతః వదన
త్వేన పరిణత ఇత్యర్థః నో న భవతీతి శేషః- అభూతతద్భావే చ్వి, ఊర్యాదిచ్విడా
చశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః- తథా ఇందీవరద్వంద్వం
నీలోత్పలయుగళం-ద్వంద్వం రహస్యేత్యాదినా నిపాతః-లోచనతాం లోచనభా
వం చ న గతం తస్య భావస్త్వతలావితి వల్ ప్రత్యయః తథా కనకైః స్వవర్ణాద
లైః తథా చాంపేయప్రసూనైరిత్యర్థః॥ *॥ కాపి చాంపేయ గౌరీతి పద్మినీ
స్వరూపనిరూపణాత్। ని॥ అథ చాంపేయశ్చంపకో హేమపుష్పక ఇత్యమరః-
పుష్పమూలేషు బహుళమితి లుక్ అంగయష్టిర్గాత్రయష్టిరపి న కృతా న నిర్మి
తా కిం త్వేవముక్తప్రకారేణ వదనం చంద్ర ఇత్యాద్యాకారేణేత్యర్థః కవిభిః
ప్రగల్భవచనైః కవీశ్వరైః ప్రతారితమనా వంచితచిత్తః- విమోహిత స్సన్నితి
యావత్ మందో మూఢో జనః తత్త్వం జానన్నపి న త్విదం చంద్రః కింతు తత్సామ్యే
న తథా వ్యదిశ్యత ఇతి విద్వన్నపీత్యర్థః- త్వఙ్ మాంసాస్థిమయమత్యంతజుగు
ప్సితమపీత్యర్థః- మృగదృశాం స్త్రీణాం వపుః కళేబరం సేవతే సంభోగార్థ
మాశ్రయతే-విద్వాంస్తు నైవమితి భావః- అత్ర ప్రతారితమనః పదార్థస్యావి
శేషణగత్యా జుగుప్సితవపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగ
భేదః- శార్దూలవిక్రీడితం।... ... ... ౪౭

శ్లో॥ లీలావతీనాం సహజాని లాసాస్త ఏవ మూఢస్య
హృది స్ఫురంతి రాగో నళిన్యా హి నిసర్గసిద్ధిస్తత్ర
భ్రమత్యేవ వృథా షడంఘ్రిః॥ ... ౪౮

తే । లలితమయినట్టిలేఁ లీలావతులకు। సాహజము దిమూఢు

నళినుసందడించుఁ, బద్మికినిరాగగరిమస్వాభావికంబు, తేఁటి
పనిలేక దానిలోఁదిరుగుచుండు॥ ... ౪౭

వ్యా॥ అ॥ అథపురుషాణాంభ్రాన్తిసదృష్టాంతమాహ । లీలావతీనా
మితి॥ లీలావతీనాంవిలాసినీనాంవిలాసాఃవిభ్రమాస్సహజానైసర్గికాః అతఏ
వతేవిలాసాఃమూఢస్యాజ్ఞస్యహృదిస్ఫురంతిఆత్మగోచరాఇమేవిలాసాఇతిబు
ద్ధ్యాసర్వదాహృదయపరిస్ఫురితాభవంతీత్యర్థఃఏతచ్చవృద్ధైవేతిభావఃతథా
హినళిన్యాఃరాగోరక్తిమాఅనురాగశ్చనిసర్గసిద్ధఃకింతుమధుపఃషట్పదఃవి
టశ్చధ్వస్యతేవృథావ్యర్థమేవతత్రనళిన్యాంభ్రమతిరాగోఽయంమద్గోచరఇ
తిభ్రాంత్యాపర్యటతివస్తుతస్తునతథాఅతోవ్యర్థమస్యభ్రమణమితిభావః అ
త్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబభావేనసామ్యనిర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః॥
*॥ యత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే । సామాన్యధర్మోవా
క్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్-అయంచరాగయోర్ద్వయోశ్శ్లే
దేపిశేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తినిర్వ్యూఢభ్రాంతిమదు
జ్జీవితయాప్రస్తుతనళినీషట్పదవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతకామినీవిటప్రతీతి
గోచరసమాసోక్త్యాంగేనసంకీర్యతే। వృత్తముపజాతిః॥ ... ౪౭

శ్లో॥ యదేతత్పూర్ణేందుద్యుతిహరముదారాకృతి పరంము
ఖాబ్జంతన్వంగ్యాఃకిలవసతి యత్రాధరమధు । ఇదంతత్కిం
పాకద్రుమఫలమిదానీమతిరసంవ్యతీతేఽస్మిన్కాలేవిషమివ
భవిష్యత్యసుఖదం॥ ౪౮

శా॥ రాకాకైరవమిత్రకాంతిహరమైరమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకంబై విలసిల్లుచున్నరమణీభవన్ముఖాబ్జంబుకిం। పాకద్రు
మఫలంబగునుచిరమైపారంభకాలంబునం। గాకోలంబుతె
అంగునన్నరులకుంగష్టంబొసంగుందుదిన్॥ ... ౪౮

వ్యా॥ అ॥ అథాపాతరమణీయరమణీముఖావలోకనేననవిమోహిత
వ్యమిత్యాహ॥ యదితి॥ యదేతద్వర్ణనీయంతన్వంగ్యాఃతరుణ్యాఃముఖమబ్జ
మివముఖాబ్జం- వక్త్రపద్మంకర్తృపూర్ణేందోఃపూర్ణచంద్రస్య- ద్యుతిహ
రంకాంతిచోరకం- తత్తుల్యమిత్యర్థః అబ్జస్యపూర్ణేందుద్యుతిహరత్వం
విరుద్ధమితిధ్వనిః తథాపరమత్యంతముదారారమ్యాఆకృతిరాకారోయస్యత
త్తథోక్తంకించయత్రముఖాబ్జేఅధరమధరోష్ఠసంబంధిమధుమకరందఃఅమృ
తంవావసతిఅస్తికిల- కిలేతివార్తాయాంనతుకదాప్యనుభూతమిత్యర్థఃప్ర

సిద్ధాబ్జేషు మకరందో వర్తతే ముఖాబ్జేషు వార్తామాత్రమేవ న తు వస్తుతస్తు
తదస్తీతి భావః తదిదం వక్త్రపద్మమిదానీం అస్మిన్ సమయే ప్రారంభకాల ఇ
త్యర్థః అతిరసమతిశయితమాధుర్యగుణయుక్తం రుచిరతరమితి యావత్- కిం
కిమస్య నిర్వాచ్యమిత్యర్థః పాకద్రుమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య ఫలం అతిర
సబాలవృక్షఫలస్యైవ పేశ్యేతన్నిర్దేశః॥ని॥ పోతః పాకోర్భకో డింభ ఇత్యమరః-
యద్వా పాకద్రుమఫలం పచేళిమవృక్షవిశేషఫలమిత్యర్థః తథాభూతస్యై
వాత్యంతరసవత్వాదితి భావః- యద్వా కిం పాకమీషత్పక్వం ద్రుమఫలం- తథా
భూతస్యైవ రుచివిశేషాస్పదత్వాదితి భావః అథవా కిం పాకాభ్యో ద్రుమః య
స్య ఫలమాపాతమధురం పరిణామవిషమం చ తస్య కింపాకద్రుమస్య ఫలం తత్క
ల్పమిత్యర్థః కింపాకశబ్దో నిఘంట్వంతరేషు మృగ్యః తస్య రసాలాదివృక్షవిశేష
వాచకత్వే తు కవిరేవ ప్రమాణం అస్మిన్ ప్రవర్తమానే కాలే వ్యతీతే అతిక్రాం
తే సతి విషమివ గరళమివ అసుఖదం స్వలావణ్యదర్శనజనితసంమోహేన వివే
కభ్రంశవిహితాకరణాత్ప్రత్యవాయే వాత్యంతదుఃఖప్రదమిత్యర్థః భవిష్య
తి తథా చ కాలాంతరేఽవశ్యం దుఃఖజనకత్వాత్తాదాత్వికసుఖలోభేన తరుణీవ
దనపద్మం న విశ్వసనీయమితి భావః- శిఖరిణీవృత్తం- కింపాక శబ్దస్య విషము
ష్టౌ నిరర్థకే చేతి శబ్దరత్నకోశే పఠితత్వాత్ రసాలాది వృక్షాంతః పాతి
త్వం న సంభవతీతి మంతవ్యం॥ ౪౮

శ్లో॥ ఉన్మీలత్త్రివళీతరంగనిలయా ప్రోత్తుంగపీనస్తనద్వం
ద్వేనోద్గతచక్రవాకయుగళా వక్త్రాంబుజోద్భాసినీ। కాం
తాకారధరా నదీయమభితః క్రూరాత్ర నాపేక్ష్యతే సంసారా
ర్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సంత్యజ్యతాం॥ ... ౪౯

ఉ॥ చన్నులు చక్రవాకములు చక్కని మోముఁ గరంబు లబ్జము
ల్గన్నులు మీలు నాభి సుడి గాఢనితంబము సైకతంబుగా। నెన్ని
కఁ గన్న బోటి యను నేటికి దవ్వుల నుక్కచాలమే। లెన్న భవా
బ్ధి మజ్జనము దేమియుఁ గోరని వారికిమ్మహిన్॥ ... ౪౯

వ్యా॥ అ॥ అథాస్యా అనర్థహేతుభూతనదీత్వనిరూపణేన పరిత్యాజ్య
త్వమాహ॥ ఉన్మీలదితి॥ తిస్రశ్చ తాః వళ్యశ్చ త్రివళ్య ఇతి ద్విగుసమాసః-॥యథా
హ వామనః- త్రివళీశబ్దసంజ్ఞా చేతి సూత్రేణ సప్తర్షయ ఇతివద్దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞా
యామితి ద్విగురితి- ఉన్మీలంత్య ఉత్పద్యమానాస్త్రివళ్యో వళిత్రయమేవ తరంగా
యద్వా- త్రిత్వసంఖ్యావళ్యస్త్రివళ్య ఉత్తరపదలోపి సమాసః - తా ఏవ తరంగా

ఊర్ణయాస్తేషాంనిలయాఽప్యుత్తుంగావత్యున్నతాపీనాపీవరాచయా స్తనాత
ద్యోద్వర్ణం ద్వేనయుగళేన హేతునాఉద్గతముచ్చల చ్చక్రవాకయుగళం చక్ర
వాకాఖ్యపక్షివిశేషయుగ్మం- యస్యాః స్తనరూపచక్రవాక యుగళేత్యర్థః
వక్త్రమేవాంబుజం తేనోద్భాసతేఅభీక్ష్ణమితిరుదుద్భాసినీ - బహుళ మాభీ
క్ష్ణ్యమితిణినిః అభితస్సమంతాత్ కూ్రరాకుటిలహృదయానదీపక్షేకూ్రరావ
క్రగతిప్రవాహః- అథవాఅభితస్సర్వతఃప్రవర్తమానాఃకూ్రరాః-నక్రాదిక్రూ
రజంతవోయస్యాస్సాకాంతాకారధరా- కాంతారూపధారిణీఇయంపరిదృ
శ్యమానానదీకథంఅత్రాస్మిన్లోకేసంసారఏవార్ణవః- తత్రమజ్జనంనాపే
క్షతే- నాభిలష్యతేయదితదాఅనపేక్షాపక్షేదూరేణసంత్యజ్యతాందూరతర
ఏవవిసృజ్యతాందూరాంతికార్థేభ్యోద్వితీయాచేతివికల్పాత్తృతీయాఅన్య
థాతత్సమాశ్రయేణ అర్ణవమజ్జనమేవసిద్ధంస్యాదితిభావఃఅత్రసమస్తవస్తు
వర్తిసావయవరూపకాలంకారః - శార్దూలవిక్రీడితం। ... ౪౯

శ్లో॥ జల్పంతిసార్ధమన్యేనపశ్యంత్యన్యంసవిభ్రమాః । హృద
యేచింతయంత్యన్యంప్రియఃకోనామయోషితాం॥ ... ౫౦

తే॥ ఒకనితోఁగూడిభాషింతురొకనరుని। జూతురువిలా
ససంపదసొంపుగులుక । మఱియునొకనిఁ దలఁతురు మన
సులోన । గూర్చిప్రియుఁడెవ్వఁడొముద్దుగుమ్మలకును॥ ౫౦

వ్యా॥ అ॥ ఇతోపినవిశ్వాసార్హాః స్త్రియఇత్యాహద్వాభ్యాం॥ జల్పం
తీతి॥ అన్యేనసార్ధమేకేనపురుషేణసహాజల్పంతిసల్లపంతిసవిభ్రమాస్సవిలా
సాస్సత్యఃఅన్యంపురుషంపశ్యంతిహృద్గతంహృదయస్థమన్యం చింతయంతి అ
తోయోషితాంస్త్రీణాంప్రియతమఃనియతఇతిశేషఃకోనామ- నకోపీత్యర్థః॥

శ్లో॥ అపసరసఖేదూరాదస్మాత్కటాక్షవిషానలాత్ప్రకృతివి
షమాద్యోషిత్సర్పాద్విలాసఫణాభృతః । ఇతరఫణినాదష్టశ్శ
క్యశ్చికిత్సితుమౌషధైశ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజంతిహి
మంత్రిణః॥ ౫౧

ఉ॥ చూపువిషంబువిభ్రమముసొంపుఫణా ఫలకంబుగావధూ।
రూపముఁదాల్చుభోగికినిరూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ।
దాపుగసర్పదష్టులకుఁదప్పవిషంబుమహౌషధంబులం। బాప
వధూభుజంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁ బోరుమాంత్రికుల్। ౫౧

వ్యా॥ అ॥ అథయోషితస్సర్పస్వరూపేణసఖాయంభీషయన్ దూషయ

స్ఫురణముపదిశతి। అపసరేతి। హే సఖే- బంధోః కటాక్షాః అపాంగవీక్షణా
న్యేవ విషానలా విషాగ్నిజ్వాలా యస్య తస్మాత్ ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావత
ఏవ కుటిలాత్- ప్రకృత్యాది భ్యస్తృతీయా చేతి తృతీయా సమాసః వి
లాసావిభ్రమా ఏవ ఫణాః స్ఫుటాస్తాబిభర్తీతి తథోక్తాత్। ని॥ స్ఫుటాయాం తు ఫ
ణాద్వయోరిత్యమరః తస్మాద్యోషిత్సర్పాత్కామినీరూపవ్యాళాద్దూరాదప
సర- దూరం గచ్ఛ యోషిత్సర్పసమాగమం మా కుర్విత్యర్థః అన్యథా తత్స
మాగమేన దంశనప్రసంగే చికిత్సాయా దుష్కరత్వాదితి భావః- దూరాంతి
కార్థేభ్యో ద్వితీయా చేతి చకారాత్పంచమీ-తదేవ ప్రకటయతి-ఇతరేతి- ఇతర
ఫణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ దష్టః పుమాన్ ఔషధైః మూలికామణిమంత్రాదిభిరిత్య
ర్థః చికిత్సితుం విషాపరోపణేనోజ్జీవయితుం శక్యః చతురవనితాభోగినా నిపు
ణతరుణీసర్పేణ గ్రస్తం- దష్టం సమాక్రాంతం చ పురుషం తు మంత్రిణో మాం
త్రికా విషవైద్యాస్త్యజంతి- విసృజంతి హి సద్గ్రాసజనితోన్మాదస్య దురపరోప
ణత్వాదితి భావః అత్రాపి సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః
తేన చోపమానాత్ప్రసిద్ధసర్పాదుపమేయస్య యోషిత్సర్పస్యాధిక్య ప్రతీ
తేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః। హారిణీవృత్తం
లక్షణం తూక్తం॥ ౫౧

శ్లో॥ విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశమత్ర భ
వాంబురాశౌ। యేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమర్త్యమ
త్స్యాన్వికృష్య విపచత్యనురాగవహ్నౌ॥ ... ౫౨

ఉ॥ చేరి మనోజధీవరుని చేత భవాంబుధిలోన సంగనా। కారము
బూనియున్న పెనుగాలము చిమ్మగనయ్యె దేసిచే। భీరుజనా
ధరామిషముం బేర్మి భుజించున రాండజంబులన్। వారక సారె
కుం దిగిచి వండు మరుండనురాగవహ్నిలోన్॥ ... ౫౨

వ్యా॥ అ॥ పునః ప్రకారాంతరేణాభీషయతి। విస్తారితమితి। మకరకేత
నో మదన ఏవ ధీవరః - కైవర్తస్తేన కర్త్రా। ని। కైవర్తే దాశధీవరావిత్యమ
రః-అత్రాస్మిన్ భవాంబురాశౌ-సంసారసాగరే స్త్రీసంజ్ఞాస్య సంజాతా స్త్రీ
సంజ్ఞితం యోషిద్రూపమిత్యర్థః తారకాదిత్వాదితచ్ బడిశం మత్స్యవే
ధనం మత్స్యగళగ్రాహకసామిషవక్రాయో యంత్రమిత్యర్థః। ని। బడి
శం మత్స్యవేధనమిత్యమరః- విస్తారితం ప్రవర్తితం యేన స్త్రీబడిశేన తస్య స్త్రీ
బడిశస్యాధరమేవామిషం మాంసఖండం తత్ర తలోలాః సతృష్ణా యే మర్త్యాః

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

మనుజా స్తఏవ మత్స్యమీనా స్తాననురాగఏవ వహ్ని స్తత్ర విపచతి - వి
శేషేణపర్యాకరోతి అత్యంతం సంతాప యతీత్యర్థః మన్మథ ధీవర ఏవే
తి శేషః సోప్యేతద్వారై వమను జాన్పరి పీడయ తీతిభావః అత్రాపి పూర్వ
వద్రూపకాలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ... ౫౩

శ్లో॥ కామినీకాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే। మాసం
చరమనః పాంథతత్రాస్తేస్మరతస్కరః॥ ... ౫౩

క॥ స్తనపర్వతదుర్గమమై। ఘనమగుకాంతాశరీరకాంతార
మునం। జనబోకుమనః పాంథుఁడ। కనలుచు మరుఁడనెడి
దొంగగలఁడచ్చోటన్॥ ... ౫౩

వ్యా॥ అ। అథమానసంభీషయతి। కామినీతి। పంథానంగచ్ఛతినిత్య
మితిపాంథో నిత్యపథికః పథోణానిత్య మితిణప్రత్యయః పంథాదేశశ్చమ
నఏవపాంథః తస్యసంబుద్ధిః హేమనః పాంథకుచావేవపర్వతౌ తాభ్యాం
దుర్గమేగంతుమశక్యేకామిన్యాః కాయోదేహస్సఏవ కాంతారమరణ్యాంత
త్రమాసంచర - సంచారంమాకురు నప్రవర్తస్వఇత్యర్థః కుతస్తత్రకాన్తా
రేస్మర ఏవతస్కరః - చోరఃఆస్తేవర్తతే సచమాన సర్వస్వమపహరి
ష్యతీతిభావః॥ ని॥ చోరైకాగారికస్తేన దస్యుతస్కరమోషకాఇత్యమరః-
తద్వ్రహాత్రోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోస్సుట్తలోపశ్చేతి సుడాగమలోపౌ
అలంకారస్తుపూర్వవత్।... ... ... ౫౩

శ్లో॥ వ్యాదీర్ఘేణచలేనవక్రగతినా తేజస్వినాభోగినా నీలాబ్జద్యు
తినాహినాపరమహందష్టోన తచ్చక్షుషా। దష్టస్సంతిచికిత్స
కాదిశి దిశిప్రాయేణ ధర్మార్థినో ముగ్ధాక్షీక్షణ వీక్షితస్య
నహిమేవైద్యోనచాప్యౌషధమ్॥... ... ౫౪

ఉ॥ ఉరగముముట్టైనానరులకుర్వినివైద్యులుధర్మశీలురై। గరళ
మునెక్కడింతురధికంబుగ నాయతమేచకోత్పల। స్ఫురణవ
హించివక్రగతిఁబూనినమానినిచూపుసోకినం। బురుషునకెం
దుమందులనువొందవుపొందరు వైద్యులెవ్వరున్॥ ౫౪

వ్యా॥ అ॥ అథత్రిభిః కస్యచి దనుభవ మాలత్ప్యాహ। వ్యాదీర్ఘేణేతి॥
వ్యాదీర్ఘేణఅత్యాయతేన అన్యత్రకర్ణాంత విశ్రాంతేనచలేనచంచల ప్ర
కృతినా- వక్రగతినానిసర్గకుటిల సంచారేణసమానమే తద్విశేషణద్వయం
తేజస్వినాబలవతా అన్యత్రఉజ్జ్వలేనచ- ప్రశంసాయామినిఃభోగినీఫణవతా॥ ని॥

భోగస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః । అన్యత్రాభోగినే తి భేదః - విశాలే నేత్యర్థః నీలాబ్జస్య నీలోత్పలస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యస్య తేన - ఏకత్రత ద్వర్ణేన- అన్యత్ర తత్సదృశే నేత్యర్థః అహినాసర్పేణ పరమత్యంతం అహం దష్టః కింతు తచ్చక్షుషా తస్యాః కామిన్యాః చక్షుషా ఉక్తవిశేషణేన నదష్ట ఇత్యర్థః చికిత్సకాః వైద్యా ధర్మార్థినః - పరోపకార ఏవ ప్రయోజనమేషామస్తి తథాభూతాస్సంతః దిశిదిశి ప్రతిదిశం నిత్యవిషప్రయోగాంద్విర్భావః ప్రాచుర్యేణ భూయాంస్సంతి సర్వత్ర సంతీత్యర్థః కింతు ముగ్ధాయాః ముగ్ధాంగనాయాః- యదక్షి-యద్వా ముగ్ధాక్షి- సుందరావలోకనం తేన సర్వరూపేణ క్షణం క్షణమాత్రం వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్తస్యేత్యర్థః వీక్షితస్యేతి పాఠే దష్టస్యేత్యర్థః మేమమతు వైద్యోనహి- చికిత్సకో నాస్తి హి ఔషధం విషహారకభేషజమపి చ నాస్తీత్యర్థః అతో మమ మోహార్ణవ నిమజ్జనమేవ-నతు తత్పారగమనమితి భావః అత్రప్రసిద్ధాహ్యపేక్షయా చక్షుర్గాహాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్సఏవసః ఇతి లక్షణాత్- శార్దూలవిక్రీడితం । ... ౫౪

శ్లో॥ ఇహహి మధుర గీతం నృత్తమేత ద్రసోఽయం స్ఫురతిప
రిమళోఽసౌ స్పర్శఏష స్తనానామ్ । ఇతి హత పరమార్థై
రింద్రియై ర్భ్రామ్యమాణ స్స్వహితకరణధూర్తైః పం
చభిర్వంచితోఽస్మి ॥ ౫౫

ఉ॥ ఈమృదుగానమీనటనమీకుచమర్దనమీసుధారసం। బీమ
హనీయసౌరభమునింతులయందుఁదనర్చునంచున। న్నేమఱ
జేసియాత్మహిత మిచ్చినభంగిమెలంగియింద్రియ । గ్రామ
ము మోసపుచ్చెహితకార్యవిహీనుఁడనై తినక్కటా॥ ౫౫ ।

వ్యా । ఇహేతి । ఇహ హితరుణీష్వే వేత్యర్థః - హి రత్రావధారణార్థకః ॥ ని ॥ హిస్మైతావవధారణ ఇత్యమరః । మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖావహమిత్యర్థః శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమితి వచనాత్ తద్గీతం గానం స్ఫురతి ఏతన్నయనానందకరం నృత్తం నాట్యం స్ఫురతి అయం రసనేంద్రియ స్వాదాతిశయప్రదః రసః అధరామృతం స్ఫురతి అసౌ ఘ్రాణతర్పణః పరిమళః పద్మినీజాతినిమిత్త గంధవిశేషః ఘనసారగంధసారాదిలేపనప్రయుక్తామోద విశేషో వా స్ఫురతి ఏష త్వగింద్రియ సౌఖ్యావహస్తనానాం స్పర్శః స్ఫురతి స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః పాణ్యేణేవాసన

సూత్రే పాణియగ్రహణాద్బహువచన ప్రయోగః ఇత్యేవం ప్రకారేణ హతో వినష్టః పరమార్థ స్తత్త్వార్థో యేషాం తైః విషయ పరతంత్రై రిత్యర్థః అతఏవ స్వహిత కరణే ధూర్తైః కితవైః ఆత్మహితాచరణ తత్పరైరివస్థితై రిత్యర్థః పంచభిరింద్రియైః శ్రోత్రాదిభిః భ్రామ్యమాణ స్తత్తద్విషయేష్వాసజ్యమానస్సన్వంచితః ప్రతారితోస్మి నచైతత్కృతవం పాణిగే వాఞ్ఛాసిషమిత్యర్థః- మాలినీవృత్తమ్॥ ... ౫౬

శ్లో॥ నగమ్యో మంత్రాణాం నచభవతిభైషజ్య విషయోన
చాపిప్రధ్వంసం వ్రజతివివిధై శ్శాంతికశతైః। భ్రమావేశా
దంగేకమపివిదధద్భంగమసకృత్స్మ రాపస్మారోయం భ్రమయ
తిదృశంఘూర్ణయతిచ॥ ... ౫౭

ఉ। ఆరయమంత్రగమ్యమును నౌషధసాధ్యముగాదు శాంతి
కా। చారశతకంబులం జెడదుచండతరభ్రమకల్పనోద్ధతి।
స్ఫూరి వికారమంగములఁ బూన్చుచు మన్మథజన్యమీయప।
స్మారములోచనద్వయము సారెకుఁ ద్రిప్పెడుచక్రముం బలెన్॥

వ్యా॥ అ॥ అథాంగనావ్యామోహజనకం మన్మథం దూషయతి। నేతి॥ మంత్రాణాం గమ్యో మంత్రసాధ్యోనభవతి భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యపనేయశ్చనభవతి భేషజమేవ భైషజ్యమితివిగ్రహః స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః॥ని॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః- తథావివిధైర్నానా ప్రకారైశ్శాంతిక శతైరనేకశాంతికర్మభిః ప్రధ్వంసం వినాశం చాపినవ్రజతినగచ్ఛతి। శ్లో॥ పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే। తచ్ఛాంతిరౌషధైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిరితి స్మరణాత్। ప్రసిద్ధస్తుజపాదిభిశ్శామ్యతి నత్వయమితిభావః కింతు భ్రమావేశాన్మోహోత్పాదనాత్ అంగేశరీరే కమప్యనిర్వాచ్యం భంగం జాడ్యం - యద్వా - భ్రమావేశాన్మతి భ్రంశాపాదనాత్ అంగేకరచరణాద్యవయవేష్విత్యర్థః కమపిభంగం విక్షేపాది వికారమసకృద్బహువారం విదధత్కుర్వన్ - దధాతేర్లిపూర్వాచ్ఛతృప్రత్యయః నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః స్మరాపస్మారః స్మరప్రయుక్తాంగనావ్యామోహరూపాపస్మారరోగః దృశం మదీయదృష్టిం భ్రమయతి వ్యత్యాసయతి అతస్మిన్ తద్జ్ఞానం కరోతీత్యర్థః తథాఘూర్ణయతి చక్రవద్భ్రామయతిచకిమత్ర కరోమికథమయంచికిత్స్య ఇతిభావః యదాహుర్వైద్యనిదానికాః। * । క్రుద్ధైర్ధాతుభిరాహతేచమనసిప్రాణీతమస్సంవిశన్ దంతాన్ ఖాదతి ఫేనముద్వమతిదోఃపా

కాంక్షిపక్షమూఢధీః- పశ్యేత్ రూపమసక్తి తా నిపతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా భీతభక్త్యాః స్వయమేవ శామ్యతి గతే వేగేల్వపస్మారరుక్ । అతఏవ వ్యతిరేకాలంకారః॥ లక్షణం తూక్తం॥ శిఖరిణీవృత్తం ॥... ... ... ౫౬

శ్లో॥ జాత్యంధాయ చ దుర్ముఖాయ చ జరాజీర్ణాఖిలాంగా
యచ గ్రామీణాయ చ దుష్కులాయ చ గళత్కుష్ఠాభిభూతా
య చ । యచ్ఛంతీషు మనోహరం నిజవపుర్లక్ష్మీలవశ్ర
ద్ధయా పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః॥ ౫౭

చ॥ విడువక పుట్టుగ్రుడ్డునకు వృద్ధశరీరికిఁ గుష్ఠరోగికిన్। జడున
కు జాతిహీనునకుఁ జారునిజాంగములొప్ప రూకకై । కడు పడి
నిచ్చువారిగుణకల్పలతల్విదళించు కత్తులం । బడుపు పడంతు
లందనదు భావముఁ జేర్చునె యొక్కఁడేని యున్॥ ౫౭

వ్యా॥ అథ త్రిభిః పణ్యాంగనాగర్హణం కుర్వన్నిగమయతి॥ జాత్యంధాయేతి॥ జా
త్యంధాయ జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ దుష్కులాయ చ దుర్ముఖా
య ముఖరాయ బహుగర్హ్యభాషణదూషితవదనాయేత్యర్థః॥ ని॥ దుర్ముఖే
ముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః యద్వా- దుష్టం- వ్యాధ్యాది నా జుగుప్సితం- దు
ర్గంధయుక్తం వా ముఖం- యస్య తస్మై- జరయా విస్రంసయా జీర్ణాని శిథిలా
నికృశాని విశ్లథసంధిబంధానిచ అఖిలాంగాని కరచరణాద్యశేషావయవా
యస్య తస్మై చ గ్రామీణాయ- గ్రామాంతరాదాగతాయ- అజ్ఞాతకులగో
త్రాయ పాంథాయ చేత్యర్థః కిం బహునా గళత్స్రంసమానం కుష్ఠం కు
ష్ఠజనితపూయరక్తాది- తేనాభిభూతాయ- గర్హితాయ చ లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
సంపల్లేశ ప్రాప్త్యాశయా మనోహరమతిసుందరం నిజవపుః స్వశరీరం యచ్ఛం
తీష్వర్పయంతీషు- చుంబనాశ్లేషణదంతనఖవ్రణాదిసంభోగార్థం తదధీనం కు
ర్వతీష్విత్యర్థః దదాతేర్దాణ్ దానే ఇత్యస్మాద్ధాతోః శతర్యుగిత శ్చేతి జీప్ పా
ఘ్రాధ్మేత్యాదినా దాయణోయచ్ఛాదేశః తథా వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచా
రస్స ఏవ కల్పలతికా తస్యాశ్శస్త్రీషు ఛురికాసు- వివేకవిచ్ఛేదకరీష్విత్యర్థః- వి
వేకస్యాఖిలార్థసంఘటకత్వాత్కల్పలతికారూపణమవగంతవ్యం । ని।
స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛురికా చాసిధేనుకేత్యమరః । బహ్వాదిభ్యశ్చేతి జీప్ ప
ణ్యస్త్రీషు వేశ్యాం గనా సుకః పుమాన్ వివేకరహితోపీత్యర్థః
రజ్యేతాను రక్తో భవేన్న కోపీత్యర్థః । ని । వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా
సులావణ్యాంగనాపి చేతి వైజయంతీ- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ... ౫౮

శ్లో॥ వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలారూపేంధనవివర్ధితా। కామిభి
ర్యత్ర హూయంతే యౌవనాని ధనాని చ॥ ... ౫౨

క॥ రూపేంధనవర్ధితవే। శ్యాపంచశరాగ్ని కీలలందంగజప
వూ। జాపరతంత్రులు వేల్తురు। దాపుగఁదమజవ్వనములు
ధనములుఁగడఁకన్॥ ... ౫౨

వ్యా॥ వేశ్యేతి॥ అసౌ వేశ్యా రూపం సౌందర్యమేవేంధనాని తైస్సమిద్భి
స్సంవివర్ధితా ప్రవర్ధితా మన్మథజ్వాలా మన్మథాగ్నిజ్వాలా॥ ని॥ ఇంధనం
త్వేధ ఇధ్మమేధస్సమిత్స్త్రియామిత్యమరః- యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యా
యాం కామిభిః కాముకైః యౌవనాని- నూతనవయాంసి యువాదిత్వాదణ్ప్ర
త్యయః ధనాని చ హూయంతే హవ్యరూపేణ తత్సత్క్రియంతే విలుప్యంత ఇ
త్యర్థః స్వర్గాదిఫలకాంక్షిభిరాహవనీయాగ్నిజ్వాలాయాం హవీంషీవేతి
భావః అత్ర వేశ్యాయామారోప్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య ప్రకృత హవనోప
యోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరి
ణామ ఇతి లక్షణాత్ స చ రూపేంధనేతి రూపకేణ సంకీర్యతే రూపకత్వారోపణ
స్యోపరంజకమాత్రమేవేతి వివేకః॥ ౫౨

శ్లో॥ కశ్చుంబతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి।
జారభటచోరచేటకవిటనటనిష్ఠీవనశరావం॥ ... ౫౩

క॥ జారభటచోరచేటక। చారనటప్రభృతి నీచజననిష్ఠీవా
ధార శరావము వార। స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె
కులజుల్॥ ౫౩

వ్యా॥ క ఇతి॥ మనోజ్ఞం సుందరమపి వేశ్యాయా అధరః పల్లవ మివేత్యుప
మితసమాసో నత్వధరః పల్లవమితి రూపకం- రూపకే తూత్తరపదప్రాధాన్యే
న తత్ర చుంబనాయోగాత్ కః కులపురుషః- సత్కులసంభవః పుమాన్ జాతి
నీతికులాచారధర్మజ్ఞ ఇత్యర్థః చుంబతి న కోపీత్యర్థః కుత ఏతదిత్యాకాం
క్షాయామచుంబనహేతుభూతం విశేషణమాహ- జారా గూఢపురుషాః భ
టా యోధాః చోరాస్తస్కరాః చేటకాః స్త్రీపురుషసంధానకుశలాః దౌత్యక
ర్మనిరతాః విటా జారాః నటా భూమికాధారాస్తేషాం పురుషాపశదానాం-
నిష్ఠీవనశరావముచ్ఛిష్టపాత్రం- పరమాపవిత్రమిత్యర్థః చుంబనసమయే త
దుచ్ఛిష్టస్య తత్ర సంక్రమణాదితి భావః అత్ర యద్యపి॥ * ॥ రతికాలే ముఖం స్త్రీ
ణాం శుద్ధమాఖేటకే శునామితి స్మరణాత్సురతసమయే పవిత్రమేవ స్త్రీముఖం త

థాప్యుక్తరీత్యాకశ్మలసంపత్కారాత్ - హేయతయాచుంబనానర్హత్వా న్నచుంబనీయమితితాత్పర్యం॥ ని॥ శరావోవర్ధమానక ఇత్యమరః అత్రరూ పకోపమానుప్రాసానాంసంసృష్టిః॥ ౫౯

శ్లో॥ మధుతిష్ఠతివాచియోషితాంహృది హాలాహలమేవకేవ లం। అతఏవనిపీయతేధరోహృదయం ముష్టిభిరేవతాడ్యతే॥

చ॥ కలదుగదాసుధారసముకంజదళాక్షుల ముద్దుబల్కుల। న్వేలయుగదాహాలాహలమువీరలచిత్తమునందుగావునం।బ లుమఱుంబల్లవాధరముంబానమొనర్తురునిందువేడు। కన్బలిత పుణ్యొమ్ము ముష్టితలపాతములంబ్రహరింతురెంతయుర్। ౬౦

వ్యా॥ అ॥ స్త్రియః బాహ్యేమధురాః అంతర్విషా అతఏవ సర్వథాత్యా జ్యాఏవనతుగ్రాహ్యా ఇత్యభిప్రాయేణాహ। మధ్వితి॥ శ్లోకేన యోషితాంస్త్రీ ణాంవాచిమధుక్షౌద్రం తిష్ఠతిహృదిహృదయే కేవలంప్రాధాన్యేనహాలాహల మేవ- కాలకూటవిషమేవ అతఏవ అస్మాత్కారణాదేవ అధరఃఅధరోష్ఠః ని పీయతే అత్రమధువర్తతఇతిమత్త్వైవసర్వజనైరాకృష్యనితరాం పీయతే హృద యంముష్టిభిః తాడ్యతే అత్రవిషంవర్తతఇతిమత్త్వైవసర్వజనైః తాడనంక్రి యతే అతఃస్త్రియఃస్వవచనేషు కేవలమధుధారాస్రావిణ్యః - హృదయే విష తుల్యాభిప్రాయవత్యశ్చ ఇతిపూర్వార్ధే ప్రదర్శితం ఉత్తరార్ధేతు ప్రథమ పాదేమధుగ్రహణంచద్వితీయపాదే హాలాహలస్థానంహృదయతాడనంచేతి ప్రదర్శితమిత్యభిప్రాయఃఅత్రఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తికావ్యలింగధ్వనిభేదానాం సంసృష్టిః॥ ౬౦

ఇతిభర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే కామినీగర్హణంనామ తృతీయావింశతిస్సమాప్తిమగమత్.

భర్తృహరిసుభాషిత శృంగారశతక వ్యాఖ్యానేసువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతివర్ణనప్రారంభః.

శ్లో॥ ధన్యాస్తఏవ ధవళాయతలోచనానాం తారుణ్యదర్పఘ నపీనపయోధరాణామ్। క్షామోదరోపరిలసత్త్రివళీలతా నాందృష్ట్వాకృతింవికృతిమేతిమనోనయేషామ్॥ ... ౬౧

క॥ కలికిమెఱుంగువాల్గం। డెలికన్నులుసన్నపుంగౌనుందీగె పై। నలరెడుసద్వళీలకలునంచితయౌవనదర్పలక్ష్మి చే। గులి

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

కెడుసిబ్బెపున్నులుఁదగుబ్బలునుంగలమించుబోఁడ్లరూ। పులఁ
గనినిర్వికారులగుపూరుషులేకృతకృత్యులిద్ధరన్॥ ... ౧౬

వ్యా॥ అ॥ ఏవంతావత్కామినీగర్హణంకృతంకింవిరక్తాస్సంతివానవే
త్యాశంకాయాంసంత్యేవేతిమనసినిధాయతత్రాపిసువిరక్తదుర్విరక్తభేదేన
ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయిష్యన్నాదౌసువిరక్తపద్ధతింవర్ణయితుముపక్రమతే
ధన్యాఇత్యాదిభిర్నవభిః॥ ధన్యాఇతి॥ తఏవపురుషాధన్యాఃసుకృతశాలినఃసువి
రక్తాఇతియావత్। ని॥ సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్యఇత్యమరః-తేకఇత్యాకాంక్షా
యామాహ-ధవళేపుండరీకదళసదృశే - ఆయతేకర్ణాంతవిశ్రాంతేచ-లో
చనే- యాసాంతాసాంతారుణ్యదర్పేణ-యౌవనమదోద్రేకేణ - ఘనానిబి
డా- పీనాపీవరాపయోధరా స్తనాయాసాంతాసాంక్షామోదరస్యాతికృశ
మధ్యస్యోపర్యుపరిష్టాల్లసంత్యః- ప్రకాశమానాః-యాస్త్రివళ్యః- తిస్రశ్చతా
వళ్యశ్చ- త్రివళ్యః- దిక్సంఖ్యేసంఖ్యాయామితిసమాసః- సంఖ్యాపూర్వత్వేపి
స్త్రప్రత్యయఇత్యాదివత్ జ్ఞేయమిత్యుక్తంప్రాక్ - తాలతా ఇవయాసాంతా
సాం- తేనైతాసాంపద్మినీత్వంసూచ్యతే-తదుక్తంరతిరహస్యే॥ *త్రివళిలలి
తమధ్యాహంసవాణీసువేషేతిక్షామేత్యత్రక్షామామఇతి మత్వం తథాచేత్థం
భూతరూపసంపన్నానాంకామినీనామాకృతిమాకారవిశేషందృష్ట్వా॥ *ఇం
గితంహృద్గతోభావోబహిరాకారమాకృతిరితి-సజ్జనః। యేషాంపురుషాణాం
మనోవికృతింవికారంతత్పరతంత్రత్వమితియావత్ నైతినప్రాప్నోతి అతఏవధ
న్యాఇతిసంబధఃఏవంనిర్వికారచిత్తత్వంకామసంపన్నానామేవనత్వన్యేషామితి
భావః తదుక్తంకామోవైరాగ్యానాం నిర్వికారచిత్తత్వమితి - వసంతతిల
కావృత్తమ్॥ ౬౧

శ్లో। బాలేలీలాముకుళితమమీ మంథరాదృష్టిపాతాః కింక్షి
ప్యంతేవిరమవిరమవ్యర్థఏషశ్రమస్తే। సంప్రత్యన్యేవయము
పరతంబాల్యమాస్థావనాంతే క్షీణోమోహస్తృణమివజగ
జ్జాలమాలోకయామః॥ ... ౬౨

ఉ॥ మానినియేలచిమ్మెదవు మాపయిమంధర దృష్టిపాతము।
ల్మానుమునీశ్రమంబువిఫలంబిదివింతలమైతిమిత్తఱి। న్మానుగజ
వ్వనంబడఁగెమానసవృత్తివనంబుగోరెన। జ్ఞానమునష్టమ
య్యెయవసంబుగఁజూచెదమెల్లలోకమున్॥ ... ౬౨

వ్యా॥ అ॥ అథపూర్వోపభుక్తకామినీసంబోధనవ్యంజనసువిరక్తతా•

ప్రకటయతి। బాలేలీలాముకులితమితి॥ హే బాలే ముగ్ధే లీలయా విలాసవైచి
త్ర్యా-ముకులితాన్యర్ధనిమీలనాని-యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా మంథరా
అలసప్రాయాః అమీ దృష్టిపాతా విలోకనప్రసారాః-కిం-కిమర్థం క్షిప్యంతే వి
కీర్యంతే- నవిక్షేప్యా ఇత్యర్థః కింతు విరమ విరమ- అభీక్ష్ణం విరమ- దృష్టివిక్షే
పాదితి శేషః ఆభీక్ష్ణ్యే ద్విర్భావః వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం-కుతః ఏ
షో యం తే శ్రమః- కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసో వ్యర్థో నిరర్థకః అభిమతఫ
లానిష్పత్తేరితి భావః నన్వేతావత్పర్యంతం మదాయత్తచిత్తేషు యుష్మాసు కథం ఫ
లాసిద్ధిరిత్యత ఆహ- సంప్రతీదానీం వయమన్యపరే త్వద్విలాసలాలసత్వేన సం
మోహితాస్తదానీం తనా ఇదానీం న భవామ ఇత్యర్థః- కుతః బాల్యముపరతం
నష్టం బాల్యశబ్దేన యౌవనం లక్ష్యతే త్వత్పారతంత్ర్యకారి యౌవనముపరతమి
త్యర్థః యద్వా- బాల్యమవివేకిత్వముపరతం కిం త్వాస్థా-పరిశీలనాదరః॥ వనాంతే
అరణ్యమధ్యే వర్తత ఇతి శేషః నతు త్వయి రాగం పరిత్యజ్య వైరాగ్యేణ వనవాసమ
పేక్షామహ ఇత్యర్థః- తత్కుతః- మోహః అజ్ఞానం క్షీణో ధ్వస్తః త్వదాసంగ
జననహేతుర్నిర్మూలో భూదిత్యర్థః అతో జగజ్జాలమశేషప్రపంచం తృణమివ
నిస్సారమాలోకయామః॥ *॥ నిస్పృహస్య తృణం జగదితి లక్షణాత్తథా పశ్యామః
ఇదానీం జ్ఞానోదయవశాచ్ఛమనస్సుఖాతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛమనుసంధధామ ఇ
త్యర్థః అతస్త్వయా న పేక్షణీయమితి భావః- మందాక్రాంతా వృత్తం- లక్షణ
ముక్తం- మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేత్॥ ... ౬౨

శ్లో॥ ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరతమిందీవరదళ ప్రభాచో
రం చక్షుః క్షిపతి కిమభిప్రేతమనయా। గతో మోహో స్మాకం
స్మరశబరబాణవ్యతికరజ్వరజ్వాలా శాంతా తదపి న వరాకీ వి
రమతి॥ ౬౩

ఉ॥ నీలసరోజపత్రకమనీయవిభాహరణప్రవీణదృ। గ్జాలము
లీలతాంగి వెసచల్లెదు నాపయి నేమి గోరెనో। తూలె సమస్త
మోహవికృతుల్ రతివల్లభ భిల్ల భల్లసు। జ్వాలలడంగె మా కుంద
నవైఖరి మానదు బోటి నేటికిన్॥ ... ౬౩

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ। ఇయమితి॥ ఇయమేషా
బాలా- ముగ్ధా మాం ప్రతి మాముద్దిశ్యానవరతమవిచ్ఛిన్నం- యథా తథా ఇం
దీవరదళప్రభాచోరమిందీవరకాంతిమోషకం- తత్కల్పమిత్యర్థః - చ
క్షుః క్షిపతి ప్రసారయతి। అనయా బాలయా కిమభిప్రేతమపేక్షితం తన్న

జానామీత్యర్థః నను తయాత్వత్సంగ ఏవాపేక్షితస్త్వం కుతో నజానాసీత్యా
శంకాయామాహ- అస్మాకం మోహో గతః ఉపరతః ఇదానీమితి శేషః న
ను పూర్వం మామిత్యేకవచనం ప్రయుజ్యాస్మాకమితీదానీం బహువచనప్ర
యోగాత్కథం సామానాధికరణ్యముపపద్యత ఇతి చేత్తథాపి నివృత్తిమా
ర్గోత్సుకిత్వప్రయుక్తాత్మసంభావనయా బహూకరణం న దోషాయేతి స
మాధేయం- యద్వా మామితి సముదాయనిర్దేశేన వా న దోషః- తథాస్మర
ఏవ శబరః కిరాతస్తస్య బాణవ్యతికరేణ - శరసంపర్కేణ - యో జ్వరస్సం
తాపస్తస్య జ్వాలా శాంతా విరతేత్యర్థః తదపి తథాపి వరాకీ న విరమతి విర
తిం న ప్రాప్నోతి పూర్వం ప్రాణప్రియతయా గరీయస్యాం బాలాయాం
వరాకీశబ్దప్రయోగేణాస్యాత్యంత వైరాగ్యం సూచ్యతే - జల్పభిక్షకంట
లుంఠేత్యాదినా పాకన్నితి పాకన్ప్రత్యయే షిత్వాన్ఙీష్ప్రత్యయే చ వరాకీ
తిసిద్ధం- శిఖరిణీ వృత్తమ్ ॥ ౬౩

శ్లో॥ కింకందర్పశరంకదర్థయసి రేకోదండటంకారితం రేరే
కోకిలకోమలం కలరవంకింవావృథాజల్పసి। ముగ్ధేస్నిగ్ధవిదగ్ధ
చారుమధురైర్లోలైః కటాక్షైరలంచేతశ్చుంబితవాసుదేవ
చరణధ్యానామృతంవర్తతే॥ ... ౬౪

ఉ॥ ఓరిమనోజసూనశరమూరక చింమకుమిన్న కేకువాలుం।
కారములేల చేసెదుపికధ్వజయో మృగశాబకాక్షినీ। చారు
విలోకనంబులిక జాలునునాహృదయంబుకేశవో। దారప
దాబ్జచింతనసుధారసతత్పరమయ్యెనిమ్మెయిన్॥ ... ౬౪

వ్యా॥ అ॥ సంప్రతిసాటోపపరివారకందర్పనిరాకరణవచనమాహ॥
కిమితి॥ రేకందర్ప హేమదన రే ఇతినీచసంబోధనే॥ ని॥ నీచసంబోధనే నేతు
రే ఇత్యమరః-ఏవముత్తరత్రాపి కోదండటంకారితం-కోదండటంకారవత్కృ
తం- ధనుర్గుణటంకారపూర్వకమిత్యర్థః తత్కరోతి ణిచిణిష్ఠవద్భా
వే విన్మతోర్లుక్ శరం త్వదీయబాణం కింకిమర్థం కుత్సితోఽర్థః- కదర్థః-
కోః కత్తత్పురుషేఽచీతి కుశబ్దస్యకదాదేశః - కదర్థంకరోషి కదర్థయసి - వ్యర్థ
యసీత్యర్థః - ధాత్వర్థే ణిచి సిప్ -తథా రే రే కోకిల హే కలకంఠ అత్రాసూ
యాసంమతికోప కుత్సనభర్త్సనేష్వితి అసూయార్థకోపాద్యర్థేద్విరుక్తిః-స్వరిత
మామ్రేడిత ఇత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్సాహసమనిచ్ఛతా విభాషావక్తవ్య
ఇతి ఫాక్షికః ప్రతిషేధః శాస్త్రం త్యాగస్సాహసమితి హారదత్తః- కోమలం రుచి

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

రంకల రవంమధుర స్వరం॥ ని॥ కాకలీతుకలేసూక్ష్మే ధ్వనౌతు మధురా
స్ఫుటే కలఇత్యమరః । కింకిమర్థం వావృథావ్యర్థం జల్పసికూజసి - వ్యాహ
రసీతియావత్ నవ్యాహర్తవ్య మిత్యర్థః- ప్రయోజనా భావాదితిభావః త
థాశేముగ్ధే హేసుందరి స్నిగ్ధా స్సాంద్రాః ॥ ని । స్నిగ్ధంతు మసృణే సాం
ద్రేఇత్యమరః-విదగ్ధాః - వివిధవిలాస విశేషవివరణనిపుణాః చారవః - ఇం
దీవరారవిందాది వత్స్వభావరమణీయాః మధురా స్సుధా ధారావన్మనో
హరాశ్చేతి విశేషణమపి మిథోవిశేషణ విశేష్యభావ వివక్షాయాం విశేష
ణంవిశేష్యేణ బహులమితిసమాసః - తైస్తథాలోకైర్నిసర్గచంచలైః - క
టాక్షైరపాంగావలోకనైరలం యద్వాస్నిగ్ధైః । * ॥ విస్రంభేపరమాం
కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః - యేనాంతరంగం ద్రవతిసస్నేహ ఇతికథ్య
తఇత్యుక్తలక్షణాత్స్నేహపరిప్లుతైః తథావిదగ్ధైః విరక్తస్యాపిమన్మథ
వికారోద్దీపనచతురైరిత్యర్థః । * । యద్దర్శనేవిరక్తోపితుభ్యత్యేతత్సమన్మథ
మితిలక్షణాత్తథాచారుభిః విషయమాత్ర విశ్రాంతి విరహిణీ విశృంఖలవృ
త్తిత్వ మదమంథరత్వాదిగుణశీలత్వస్య వివక్షితత్వాత్ స్మితాకారైరిత్యర్థః
తదుక్తంభావప్రకాశే॥ * । అపరిచ్ఛిన్నవిషయ మదమంథరమీలితం । స్ఫు
రద్భ్రూపక్ష్మతాయుక్తంతత్స్మేరమితికథ్యతఇతి- తథామధురైస్సంతాప
హారైః । * । శీతలీక్రియతేతాపోయేనతన్మధురంస్మృతమితిలక్షణాత్ - త
థాలోకైస్సతృష్ణైస్సంభోగాత్సుక్యభావనాతత్పరైరిత్యర్థః - తదుక్తం ।
కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తుసంభోగౌత్సుక్యభావనేతి - కటాక్షైః॥ * ॥ యద్గతాగ
తవిశ్రాంతి వైచిత్ర్యేణప్రవర్తనం - తారకాయాః కళాభిజ్ఞాః స్తంకటా
క్షంప్రచక్షత ఇత్యుక్తలక్షణైరలంఇత్థం భూతకటాక్షా నప్రవర్తనీయాఇ
త్యర్థః అత్రవారణార్థ యోగాత్ పక్షేతృతీయా ననుకుతఏవం క్రినిరాశి
యఇతిచేత్తత్రాహ- చేతోమదీయ చిత్తంకర్తృ చుంబిత మాస్వాద్యమా
సంవాసుదేవస్య నారాయణచరణ ధ్యానమేవామృతం యేనతత్తథోక్తంస
త్వర్తతే- త్విషతిస్మరహరిచరణధ్యానా వధానసత్వరసంజాత పరమవైరా
గ్యోల్లసిత చిత్తం మామే తెక్షుద్రాః కింకరిష్యం తీత్యేకో భావః - అమృత
పానపరితృప్తస్య కిమారనాళేనే త్యపరోభావః బ్రహ్మానంద భరితస్య కింవై
షయికక్షుద్రా నందేనేత్యపర తరోభావః నాహమిదానీం పూర్వ వద్యుష్మ
త్కింకరః కింతుహరికింకరః అతోసాధ్య స్సిసాధయిషతాం యుష్మాకంసో
యమపస్మారఇత్య పరతరోభావః - సర్వథానాస్మాకంకామిన్య పేక్షాస్తీతిప

శమోభావః - శాదూర్లవిక్రీడితం। ... ౭౮

శ్లో॥ విరహేఽపిసంగమః ఖలుపరస్పరసంగతం మనోయేషాం।
హృదయమపివిఘట్టితం చేత్సంగోవిరహంవిశేషయతి॥ ౭౯॥

క॥ విరహమునంద్రైనఁబర। స్పరమనురాగులకుఁ బొందుభా
సిలుమనసె। వ్వరికైనయదు వారలకును। విరహము హెచ్చుగ
నొనర్చు వెససంగతియుఁ॥ ... ౭౯

వ్యా॥ అ॥ అథపంచవిషయవిరక్తిప్రకారమాహ। విరహఇతి॥ యేషాం స్త్రీపురుషాణాం పరస్పరమన్యోన్యం సంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధమిత్యర్థః తేషాంవిరహేఽపివియోగావస్థాయామపి - సంగమఃఖలు- సమాగమఏవఖలు। *॥ హృదయసంగమ ఏవసుసంగమో నతనుసంగనుఆర్యాసుసంగమఇతివచనాత్-అంతరంగ బలీయస్త్వ న్యాయాచ్చేతి భావః మనోనియమనేతు సంగః విరహహేతుకఏవభవతీత్యాహ హృదయమపి మనోఽపివిఘట్టితంసమ్యక్ క్షతం - వైరాగ్య ప్రవణీకృతం చేత్యర్థః సంగ స్సమాగమోఽపివిరహంవియోగమేవ విశేషయతి - విశిష్టంకరోతి- తమేవా పేక్షావిషయంకరోతీత్యర్థః। తదానీంతస్యైవా క్షతత్వాదితిభావః అతఃసర్వథా మనోనియమనమావశ్యకం తేనచేంద్రియ ప్రభృత్యుపరమే విషయాణామేకాంతతః పరిహారిరితి కృత్వాపంచ విషయవిరక్తిర్నామేయ మేవేతినిగూఢాభిసంధిః పరస్పరేత్యత్ర కర్మవ్యవహారే సర్వనామ్నో ద్వేభవత ఇతివక్తవ్యాత్పరశబ్దస్య ద్విర్భావః సమాస వచ్చ బహులం యథాన సమాసవత్ప్రథమైకవచనం తథాపూర్వ పదస్యేతివక్తవ్యంప్రథమైక వచనంద్వితీయాద్యేకవచనాంతత్వమపరపదస్యేతి- ఆర్యాభేదః॥ ౭౯

శ్లో॥ కింగతేనయదిసానజీవతి ప్రాణితిప్రియతమాతథాపికిం।
ఇత్యుదీక్ష్యనవమేఘమాలికాంనప్రయాతిపథికస్స్వమందిరం॥

క॥ చననేటికిఁ బ్రేయసిజీ। వనపతియగునేని ప్రాణవతిగానిత
తెం। బనిమేమనియొక తెరవరి। చనుఁడింటికినవ్యజలదసమ
యమునందుఁ॥ ౮౦

వ్యా॥ అ॥ అథకస్యచిత్ప్రవాసినో విరక్తస్యవిచారరూపేణ వైరాగ్యం ప్రకటయన్నాహ। కిమితి। సామదీయాప్రియతమా ప్రేమాసీనజీవతి - విరహవేదనయా ప్రాణాన్న ధారయతియది - తదాగతేన గమనేన - భావేక్తః కింనకించి దపీత్యర్థః యద్వాగతేనగృహ ముపగతేన మయేతిశేషః కిమథ

ప్రాణితి కేనచిద్విన్నో దోషాయే నజీవతి యదితథాపి ప్రాణనేపి గతేనకిం ఉభయ థాపిగమనంవ్యర్థ మేవేత్యర్థః ఇతివిచార్యే తిశేషః ఇస్త్రైవగమ్య మానార్థత్వా దప్రయోగః ప్రయోగేవా పౌనరుక్త్యమిత్యా లంకారికాః పంథానం గచ్ఛతీతిపథికః- కర్చిత్పాంథః - పథఃకన్నితి కన్ప్రత్యయః నవ మేఘమాలికాం నవీనకాదంబినీం విరహినివహ సంహారకారిణీ మితిభావః ఉదీక్ష్యస్వమందిరం నిజగృహంనప్రయాతీతివై రాగ్యనిశ్చలచిత్తత్వాదితిభా వఃతదుక్తం। ✽। యద్భావితద్భవత్యేవయదభావినతద్భవేత్। ఇతినిశ్చితబు ద్ధీనాంనచింతాబాధతేక్వచిదితి॥ రథోద్ధతావృత్తం॥ ౯౭

శ్లో॥ విరమతబుధాయోషిత్సంగాత్సుఖాత్క్షణభంగురాత్కు-
రుత కరుణామైత్రీ ప్రజ్ఞావధూజన సంగమం। నఖలునరకే
హారాక్రాంతం ఘనస్తనమండలం శరణమథవా శ్రోణీ
బింబంరణన్మణి మేఖలం॥ ... ౯౮

మ॥ మనసింపొందఁగధీరులారకరుణామైత్రీమనీషాక్షమా। వ
నితాసంగముమాచరింపు రెవ్వడున్నాభామాసుఖంబస్థిరం। బనివ
జెంపుఁడుహారరమ్య కుచముల్ప్రాంచన్మణీమేఖలా। ధ్వని
తాలంబినితంబమున్నరకబాధల్మాన్పరక్షించునే॥ ౯౮

వ్యా॥ అ॥ అథబుధానాంతత్ర వైరాగ్య ముపదిశతి- విరమతేతి। హే బుధాఃవిద్వాంసః యోషిత్సంగాద్యువతి సమాగమా ద్యత్సుఖం తస్మాత్ దృగ్విధాత్ క్షణభంగురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రద యోషిత్సంగాది త్యర్థః- భంజభాసమిదోఘు రజితిఘురచ్ప్రత్యయః- జుగుప్సావిరామే త్యా దినాపంచమీ-విరమతఉపరతాభవత - తుచ్ఛసుఖదంయోషిస్స మాగమం త్యజతేత్యర్థః వ్యాఙ్పరిభ్యోరమఇతి పరస్మైపదం- కింతుకరుణాదుఃఖిష్వ నుకంపా- మైత్రీపుణ్య కృత్సు మిత్రతా-ప్రజ్ఞా- బుద్ధివిశేషః సుఖవ్వాను మోదితేతియావత్ ఏతేనపాపిషూపేక్షా చలక్ష్యతే ఏతాఏవాంతః కర ణమలశోధ కత్వాచ్చిత్త పరికర్మాణీతి వదంతిసాంఖ్యాః- తాఏవవధూ జనస్తస్యసంగమం పరిశీలనతాత్పర్య మితియావత్ కురుతవ తేనాత్యాంతిక సుఖంసంభవతి కింక్షణికసుఖావలంబనేనేతిభావః- విపక్షే బాధకమాహ- నరకేనిరయె హారాక్రాంతం ముక్తాహారోప శోభితం ఘనస్తనమండలం పటుతరకుచకలశ భారోవాఅథేతివాక్యారంభే - రణతీమణిమేఖలా- మణి ఖచితరశనా యస్యతత్తథోక్తం- కాంచీకలాపరసు ణీయమిత్యర్థః శ్రో

ణీబింబ నితంబమండలంవాశరణంరక్షకంసఖలు- నభవతిహికరుణాదిసమా
గమస్తునైవంభవత్యతస్సఏవావశ్యంస్వీకర్తవ్యఇతిభావః - హరిణీవృత్తం- ల
క్షణంతూక్తం॥ ౭౭

శ్లో॥ యదాయోగాభ్యాసవ్యసనకృశయోరాత్మమనసోరవిచ్ఛి
న్నామైత్రీస్ఫురతికృతినస్తస్యకిముతైః। ప్రియాణామాలాపైర
ధరమధుభిర్వక్త్రవిధుభిస్సనిశ్వాసామోదైస్సకుచకలశా
శ్లేషసురతైః॥ ౭౮

చ॥ ఎనసినయోగమార్గరతియెవ్వనిడెందములోవెలుంగుతో।
గొనకొనియేకమైవెలుగుఁగూరిమిమీఱఁగవానికేటికిఁ। వనిత
లముద్దుపల్కులునువాతెరతేనియలూర్పుదావులుఁ। గొన
బగుమోముఁజందురులు గుబ్బరగౌగిటఁ జేర్చుకూటముల్॥

వ్యా॥అ॥ ఏవంసాంఖ్యరీత్యావైరాగ్యముక్త్వాసంప్రతియోగామతాను
సారేణాహ।యదేతి॥ యదా-యస్మిన్సమయే-యస్యేత్యధ్యాహారః।ఉత్తరత్ర
తచ్ఛబ్దసద్భావాత్ తథాచయస్యసంబంధినః యోగాభ్యాసేఅష్టాంగయోగ
పరిశీలనేయద్వ్యసనమాసక్తిస్తేనకృశయోస్తత్పరతంత్రయోరిత్యర్థః ఆత్మమ
నసోః-ప్రత్యగాత్మాంతఃకరణయోః మైత్రీమిత్రత్వం-మైత్రీవ్యాఖ్యాతా స్ఫురతి
ప్రకాశయతియోగాభ్యాసవశేనాశేషబాహ్యవిషయాన్పరిత్యజ్యయదాత్మా
రామమేవమనోభవతీత్యర్థః- తదాతస్యకృతినోధన్యస్య- ఇష్టాదిభ్యశ్చేతీనిప్ర
త్యయః-తైఃకిము-నకిమపీత్యర్థః తైరిత్యాశంకాయామాహ-ప్రియాణాంప్రియ
తమానాంసంబంధిభిరాలాపైః - శ్రోత్రసుఖావహస్మృదుమధురవ్యాహారైశ్చ
అధరమధుభిఃరసనేంద్రియప్రీతిజనకాధరామృతైశ్చతథానిశ్వాసామోదేన
సహ-సనిశ్వాసామోదైః- పద్మినీజాతిత్వాన్నిశ్వాసకఘ్రాణతర్పణగంధసం
బంధబంధురైరిత్యర్థః-వక్త్రవిధుభిర్నయనానందకరముఖచంద్రైశ్చఅత్ర
చంద్రస్యైకత్వేపిముఖబాహుళ్యాత్ బహుళత్వసిద్ధిః - తథాసకుచకలశాశ్లే
షాణికుచకుంభాలింగనసహితాని- యానిసురతానిత్వగుపస్థేంద్రియామం
దానందకరబాహ్యాభ్యంతరసంభోగవిశేషాస్తైశ్చఏవమశేషేంద్రియగ్రామసం
తర్పణైరపితైఃకిమితిసంబంధః- ఆత్మానందానుభవవేళాయాం తేషామతితు
చ్ఛతయాప్రతీయమానత్వాదితిభావః- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౭౮

శ్లో॥ యదాసీదజ్ఞానంస్మరతిమిరసంచారజనితంతదాదృష్టంనా
రీమయమిదమశేషంజగదితి।ఇదానీమస్మాకంపటుతరవివేకాం

జనజుషాం సమీభూతా దృష్టిస్త్రిభువనమపి బ్రహ్మ మనుతే॥ తె॥
చ॥ స్మరతిమిరప్రచారభవకశ్వేదబోధము గల్గువేళ మేదురగ
తి ముజ్జగంబులు వధూమయమైకనఁబడ్డె నిప్పుడిం పరయఁగస
ద్వివేకసహితాంజనసంగతమై మదీయదృష్టి సురసమదృష్టి బ్ర
హ్మముగఁ జూచుచునున్న దివిశ్వమంతయున్॥ ... ... తె॥

వ్యా॥ అ॥ అథ వేదాంతిసిద్ధాంతరీత్యా వైరాగ్యవర్ణనం నిగమయతి॥ య
దేతి॥ యదాయస్మిన్ కాలేస్మరః కామ ఏవ తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః- అం
ధకారశ్చ గమ్యతే॥ ని॥ తిమిరం నేత్రరోగే స్యాదంధకారేపి చ స్మృతమిత్యభి
ధానాత్ తస్య సంచారేణ వ్యాప్త్యా జనితముత్పాదితమజ్ఞానమవివేకః ఆసీత్-
తదా తస్మిన్ కాలే అశేషం సర్వమిదం జగత్ నారీమయం యోషిద్రూపమితి దృ
ష్టమాకలితం- అజ్ఞానవశాత్తదా ఽవబుద్ధమిత్యర్థః- ఇదానీమస్మిన్ కాలేతు
పటుతరః అజ్ఞాననిరసనదక్షః అన్యత్ర నేత్రరోగనిరాకరణసమర్థశ్చ యః వి
వేకస్తత్త్వజ్ఞానమేవాంజనం నేత్రకల్యాణాఖ్యసిద్ధాంజనం తజ్జుషాం ప్రాప్త
వతామస్మాకం సంబంధినీ దృష్టిర్మతిః దృక్చ- అసమా సమా సంపద్యమానా స
మీభూతా- సూ అభూతతద్భావే చ్విః- నిజప్రకృతిమాపన్నా సతీత్యర్థః- త్రయా
ణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం- సూ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః
పాత్రాద్యదంతత్వాన్న స్త్రీత్వం- బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం మనుతే - జ్ఞానోదయ
వశాద్బ్రహ్మస్వరూపమవబుధ్యతే- యథాంజనేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్య
ర్థతత్త్వజ్ఞానం జాయతే తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాంధకారప్రయుక్త
జ్ఞానావరణాపాయే పరవస్తు సాక్షాత్కారోభవతి తతస్సమ్యగ్దృష్ట్యా సర్వమి
దం బ్రహ్మాకారతయా పశ్యతి అయమేవ వేదాంతసిద్ధాంత ఇతి భావః- అతోవివే
కస్యపరిశ్రేయోహేతుత్వాత్తదధిగమార్థమేవ యత్నః కర్తవ్య ఇతి తాత్ప
ర్యం- రూపకాలంకారః- వృత్తం పూర్వవత్॥ ... తె॥

శ్లో॥ తావదేవ కృతినామపి స్ఫురత్యేష నిర్మలవివేకదీపకః॥ యా
వదేవ న కురంగచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాంచలైః॥
క॥ నీలోత్పలనయనాతర। ళాలోకనహతులుసోఁకనంత కువె
లుఁగున్। ధీలలితసుజనవిమలో। జ్జ్వలావిస్ఫుటవివేకదీపము
నెమ్మిన్॥ ౨౦

వ్యా॥ అ॥ అథైతద్ద్వైలక్షణ్యేన దుర్విరక్తపద్ధతిమాహ- తావదితి
ఉక్తం కృతినోఽపి వివేకస్ఫురణమితి తదేతదపవదతి। తావదితి । కృతమభికృతి

నస్తేషాంకుశలానామపి-సూ॥ఇష్టాదిభ్యశ్చేతీని(ప్రత్యయః ఏషపూర్వోక్తోనిర్మ
లోనిష్కళంకః వివేకస్తత్త్వావబోధప్రదీపః-సూ॥స్వార్థేకః- తావత్తావత్ప
ర్యంతమేవస్ఫురతిదీప్యతె- కియత్పర్యంతమిత్యాకాంక్షాయామాహ- కురంగ
చక్షుషాంహారిణలోచనానాంచటులానిచంచలానిలోచనాంచలానికటాక్షవీ
క్షణానిత్రైఃకళాప్రైర్నైరితిభావః- యావద్యావత్పర్యంతమేవనతాడ్యతే- న
నిహన్యతేనావలోక్యతఇత్యర్థః- తావదేవేతిసంబంధః- వివేకకుశలోపిజనః-
కామినీకటాక్షవీక్షితఃసోవావివేకనిర్వహణదక్షఇతిభావః-యద్యపి॥ ని॥ అం
చలత్వంశుకాంతేస్యా దిత్యమరః తథాపి అంతిమత్వసామ్యాదౌప చారికో
యంనిర్దేశఇతిమంతవ్యం-రథోద్ధతావృత్తం॥ ... ౭౦

శ్లో॥ వచసిభవతిసంగత్యాగముద్దిశ్యవార్తాశ్రుతిముఖరము
ఖానాంకేవలంపండితానామ్ । జఘనమరుణరత్నగ్రంథికాం
చీకలాపంకువలయనయనానాంకోవిహాతుంసమర్థః॥ ౭౧

చ॥ నిగమసుభాషితాభ్యసననిష్ఠలుగల్గినయట్టిపండితుల్, మ
గువలపొందునింద్యమనిమాటికివార్తలుచెప్పనేర్పరుల్ । జగ
మునవ్వానిఁబోవిలసత్కురువిందమణిప్రభాధగ । ద్ధగితక
లాపరమ్యవనితాజఘనంబుపరిత్యజింపఁగా॥ ౭౧

వ్యా॥అ॥ అత్రైతేషాందుర్విరక్తత్వాభిద్యోతకానీదృశాన్యేవవచనాన్యాహ॥
వచసీతి॥ శ్రుతిముఖరాణ్యశ్రాంతశ్రుతిపాఠతత్పరాణిముఖానియేషాంతేషాం
నిరంతర వేదాభ్యసనవ్య సనరసనానాం వేదాంతపారగాణామపీత్యర్థః- పం
డితానాంవివేకినాం-వచసికేవలంవాఙ్మాత్రఏవసంగత్యాగ సంధూసంస
ర్గత్యాగముద్దిశ్య-వార్తాగాథాభవతి-నత్వంతఃకరణఇతిభావః- కుతః అరుణ
రత్నగ్రంథిః-పద్మరాగమణిఖచితః కాంచ్యేవకలాపోభూషణం యస్య తత్త
థోక్తం॥ ని॥ శోణరత్నంలోహితకంపద్మరాగోథమౌక్తికం - కలాపోభూష
ణేబర్హఇతిచోభయత్రాప్యమరః- కువలయనయనానామిందీవరాక్షీణాం-
జఘనంకటిపురోభాగం- విహాతుంత్యక్తుంకస్సమర్థః - ప్రాయశఈదృశా
న్యేవదుర్విరక్తానాంవచనానీతిభావః। మాలినీవృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥ ౭౧॥

శ్లో॥ సపరప్రతారకోసౌ నిందతియోలీక పండితోయువతీః।
యస్మాత్తపసోపిఫలంస్వర్గఃస్వర్గేపిచాప్సరసః॥ ... ౭౨

తే॥ కుటిలవాదియుఁబరవంచకుండువాఁడు । నెమ్మినెవ్వాఁ
డుయువతులనిందసేయు।నింద్రిలోకముతపముల కెల్లఫలము।

స్వర్గమునను న్న వారలచ్చరలుగారె॥ ౭౨

వ్యా॥ సోఽయమలీకపండితః అనృతభాషీ। ని॥ అలీకంత్వప్రియేఽనృత ఇత్యమరః- పరప్రతారకో లోకవంచకః- కోఽసావిత్యత ఆహ - యః అలీకపండితో యువతీః తరుణీః-స్త్రీయా నస్త్రిరితి ప్రత్యయః-నిందతి గర్హయతి స ఇతి సంబంధః- నను నిస్సంగత్వాద్యువతినిందాకరణే కథం ప్రతారకత్వమత ఆహ- యస్మాత్కారణాత్తపసః ఫలం దాః యజ్ఞాదేః వ్రతోపవాసాదిరూపస్య వా- ఫలం స్వర్గః తత్ర స్వర్గేఽపి చాప్సరస ఊర్వశీ ప్రభృతయస్తత్రాపి తత్సంగమ ఏవేత్యర్థః- అతః పరప్రతారక ఇతి భావః ॥ ని ॥ స్త్రియాం బహుష్వప్సరసః స్వర్వేశ్యా ఊర్వశీముఖా ఇత్యమరః- స్వపరప్రతారక ఇతి వా శేష్యయమర్థః- యోఽలీకపండితః పండితమానీ రహస్యానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః - యువతీర్నిందతి అసౌ స్వస్య పరేషాం చ ప్రతారకః ఆత్మవంచకః పరవంచకశ్చేత్యర్థః- కుతః యస్మాదిత్యాది- శేషస్సమానం స్వపరఫలవేదనబోధనయోః పరిజ్ఞానాభావాదుభయవంచక ఇత్యర్థః- ఆర్యాభేదః ౭౨

శ్లో॥ మత్తేభకుంభదళనే భువి సంతి ధీరాః కేచిత్ప్రచండమృగ
రాజవధేపి దక్షాః। కింతు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య కంద
ర్పదర్పదళనే విరళా మనుష్యాః॥ ౭౩

తే॥ సమదకుంజరకుంభభంజనులు మరియు। నుగ్రమృగరాజ
వధపటుతులు న్వింగలరు। తరుచుగా లేరు కందర్పదర్పదళన। సవు
ణజనులని చాటింతు నిఖిలసభల॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథ మన్మథస్యాత్యంతదుర్జయత్వమాహ । మత్తేభేతి ॥ భువి భూలోకే- మత్తేభానాం-మత్త మాతంగానాం కుంభదళనే కుంభస్థలవిదారణే సమర్థా ఇతి శేషః - ధీరాః శూరాస్సంతి తథా కేచిత్పురుషాః ప్రచండోఽత్యంతకోపనః యో మృగరాజః సింహస్తస్య వధే హింసాయాం దక్షాస్సమర్థాస్సంతి గజఘాతిభ్యోఽప్యుత్తమాశ్శూరాస్సంభవంతీత్యర్థః - కింతు బలినాం బలాఢ్యానాం శూరాణాం జ్ఞానబలశాలినాం మధ్యే చ గమ్యతే - పురతోఽగ్రే బ్రవీమి నిశ్శంకం కరముద్ధృత్య సడిండిమఘోషముద్ఘోషయామీత్యర్థః కిముద్ఘోషసీత్యత ఆహ- ప్రసహ్య బలాత్ భుజబలాద్బుద్ధిబలాచ్చేత్యర్థః - కందర్ప దర్పదళనే మదనమద విదారణే సమర్థాః మనుష్యాః - విరళా మృగ్యాః ప్రాయశో న సంతీత్యర్థః - శంభుసద్భక్తాంశ్చ వినా మదన విజయినో న సంత్యేవేతి శివభక్తాగ్రేసరస్య కవేర్నిగూఢ తరాభిసంధిః - అత్ర కందర్ప దర్పేతి స

కృద్వ్యంజనద్వయావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసాఖ్యశ్శబ్దాలంకారః - లక్షణముక్తం - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౩

శ్లో॥ సన్మార్గే తావదాస్తే ప్రభవతి చ నరస్తావదేవేంద్రియాణాం లజ్జాం తావద్విధత్తే వినయమపి సమాలంబతే తావదేవ। భ్రూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపక్ష్మాణ ఏతే యావల్లీలావతీనాం హృది న ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతంతి॥ ౨౪

శా॥ సారాచారము బూనునింద్రియములన్ శాసించు లజ్జాన్వితుం। డై రాజిల్లు ప్రశాంతిఁ జేకొను నరుం డందాఁక నెందాఁక దు। ర్వారంబుల్ భ్రూమార్గ గాములు నుదార భ్రూధనుర్ముక్తములౌ। నారీ వీక్షణ బాణము ల్మొరవు వీన్నాణంబు గాఁడెంద మ్మఁ॥... ... ౨౪

వ్యా॥ అ॥ అథ చ పునర్వచనవైచిత్రీమేవాహ। సదితి ॥ నరః విద్వానపీతి భావః- సన్మార్గే శ్రుతిస్మృతిబోధితాచారే- తావత్తావత్పర్యంతమేవాస్తే వర్తతే ఇంద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ తావదేవ ప్రభవతి సమర్థో భవతి నియమన ఇతి శేషః- లజ్జాం జుగుప్సితకర్మాచరణాచ్చేతస్సంకోచనలక్షణాం వ్రీడాం చ తావదేవ విధత్తే అనువర్తతే వినయం నమ్రత్వం చ తావదేవ సమాలంబతే స్వీకురుతే యత్పర్యంతమిత్యాకాంక్షాయామాహ - భ్రూరేవ చాపం కార్ముకం తేనాకృష్టాశ్చ తే ముక్తాశ్చేతి విశేషణసమాసః- ఏకత్ర భ్రూభంగపూర్వకమపరత్ర చాపనమనపూర్వకం చ ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః- శ్రవణపథం గతాః శ్రోత్రమార్గగతాః ఏకత్ర కర్ణాంతవిశ్రాంతత్వాదపరత్ర తావత్పర్యంతమాకర్షణాచ్చేతి భావః - నీలాని పక్ష్మాణి లోమాన్యన్యత్ర గరుతశ్చ యేషాం తే తథోక్తాః- ధృతిం ముష్ణంతీతి ధృతిముషో ధైర్యభేదిన ఏతే ప్రసిద్ధాః లీలావతీనాం విలాసినీనాం దృష్టయ ఏవ బాణాః యావద్యావత్పర్యంతం హృది మానసే వక్షసి న పతంతి న ప్రవిశంతి తావదితి సంబంధః- తదనంతరం సన్మార్గప్రవర్తనాదికం నిర్వోఢుం కస్సమర్థ ఇతి భావః- ఉక్తం చ ప్రబోధచంద్రోదయే॥ ॥ తావద్వివేకవిభవస్తావత్సన్మార్గవర్తనం। పుంసామ్। నిపతంతి దృష్టివిశిఖా యావన్నేందీవరాక్షీణామితి - అత్ర ద్వితీయార్ధే సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః- స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౨౪

శ్లో॥ ఉన్మత్తప్రేమసంరంభాదారభంతే యదంగనాః। తత్ర ప్రత్యూహమాధాతుం బ్రహ్మాపి ఖలు కాతరః॥ ... ౨౫

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

క॥ ప్రేమావేశ భరంబున। భామాజను లాచరించు పనిమర
లింపఁగ। దామరవిరిలో౯బోడమిన। యామేటికినైననలవి గా
దు నెతలంచఁగ । ౭౫

వ్యా॥ అ॥ కింబహునా బ్రహ్మాస్యంగనోద్యోగప్రత్యూహాచరణేనధీరోభ
వతీత్యాహ॥ ఉన్మత్తేతి॥ అంగనాః స్త్రియః ఉన్మత్తోత్కట యః ప్రేమాలు
నురాగస్తస్యసంరంభాత్సంభ్రమాత్। ని॥ సంరంభస్సంభ్రమేకోపఇతివిశ్వః
యత్కార్యారభంతే విహితమవిహితం వా కర్తుముద్యుంజతఇత్యర్థః - తత్రకర్మ
ణిప్రత్యూహంవిఘ్నం॥ ని । విఘ్నాంతరాయః ప్రత్యూహ ఇత్యమరః - అధా
తుంకర్తుం - బ్రహ్మాపికిముతాన్య ఇతిభావః - శాతరస్సభయః - అసమర్థః - ఖల్వి
త్యర్థః - అనివార్యా నిర్భరహా నామ నావృతా నామంగ నానాం కోపా
నివారయితేతిభావః॥ ౭౫

శ్లో॥ తావన్మహత్త్వంపాండిత్యం కులీనత్వంవివేకితా। యా
వజ్జ్వలతినాంగేషుహతః పంచేషుపావకః॥   ౭౬

౦ । కులశీలవివేకంబులు। దొలఁగకనరులందునిల్చు దుర్భర
మదనజ్జ్వల నముసర్వాంగంబుల । నెలకొనదందాఁకనంతని
లువం గలవే।...   ...   ౭౬

వ్యా॥ తావదితి॥ మహత్త్వంమహానుభావత్వం। పాండిత్యంప్రాజ్ఞత్వం
కులీనత్వంమహాకులప్రసూతత్వం-సూకులాత్య ఇతిఖ ప్రత్యయః-వివేకితాకర్త
వ్యాకర్తవ్యవిచారచతురత్వంచ - తావత్తావత్పర్యంత మేవ-భవతీతి శేషః
యావత్ హతోనీచః అశ్లాఘ్యతా పాదకత్వాన్నికృష్టః - పంచారవిందాద
యఇషవోబాణాయస్యసః- పంచేషుఃమదనస్సఏవపావకోగ్నిరంగేషుసజ్వలతి
నావిర్భవతినసంతాపయతీత్యర్థః - తావదితిసంబంధః - తదనంతరంకోపామ
హాత్యాదిగుణవిశిష్టఇతిభావః॥ ని॥ అరవిందమశోకంచచూతంచనవమల్లికా।
నీలోత్పలంచపంచైతేపంచబాణస్యసాయకాఇత్యమరః- అత్రమదనేఅగ్నిర్వ్య
రూపణాదేకదేశవర్తిరూపకం॥ ౭౬

శ్లో॥ శాస్త్రజ్ఞోపి ప్రగుణితనయో ప్యాత్తబోధోపిబాఢంసం
సారేస్మి౯ భవతివిరళోభాజనం సద్గతీనాం। యేనైతస్మిన్ని
రయనగరద్వారముద్ఘాటయంతీ వామాక్షీణాంభవతికుటిల
భ్రూలతాకుంచికేవ॥ ౭౭

తే॥ శాస్త్రవిదుఁడైనబుధుఁడైనసనయుఁడైన। సద్గతికిఁబోవు
టరిదిసంసారసరణి। యమపురద్వారముల కవాటములకుం
చి। కలునుబలెవిప్పుచున్న వికలికిబోమలు॥... ౭౭

వ్యా॥ అ॥ అథసంసారికస్య సద్గతిఃదుర్లభేతిసహేతుకమాహ। శాస్త్ర
జ్ఞ ఇతి। శాస్త్రజ్ఞస్సకలశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞోపి- సూ॥ అత్రో౽నుపసర్గేక ఇతికప్రి
త్యయః- తథాపిప్రగుణితిఃప్రకర్షేణావృత్తివిషయీకృతః నయోనీతిశాస్త్రం
యేనసతథోక్తోపిఫలవదర్థావబోధనపర్యంతం సమ్యక్పరిశీలితనీతిశాస్త్రోపీత్య
ర్థః-సూ॥ గుణశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-ణౌవిద్ధవద్భావేపిన్యతో
ర్లుక్। ని॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాఖ్యేచ్ఛేంద్రియేముఖ్యతంతుష్వితివైజయంతీ।త
థాబాఢందృఢమాత్తబోధఉత్పన్నజ్ఞానో౽పిపుమానస్మిన్పరివర్తమానేసం
సారేసద్గతీనాంభాజనంప్రాప్తుంయోగ్యఇతియావత్- విరళోమృగ్యోభవతిస్వ
ర్గాదిసద్గతిగామీయఃకశ్చిదేవభవతినతుబహుళఇత్యర్థః- కుతఃఏనకారణేనఏత
స్మిన్సంసారేవామాక్షీణాంమనోహరనయనానాం-సూ॥ బహువ్రీహావిత్యాది
నాషచిషిత్వాత్ జీప్ కుటిలావక్రాభ్రూర్విర్లతైవభ్రూర్లతాభ్రూవల్లీకుంచికేవ
విష్కంభవిఘట్టనసాధనవక్రాగ్రాయోమయశలాకేవనిరయనగరస్యయమ
పురస్యద్వారంలక్షణయాద్వారపిధానకవాటవిష్కంభమిత్యర్థః- ద్వారశబ్దే
నకవాటస్యతేనచతద్విష్కంభస్యచలక్షితత్వాత్ ఉద్ఘాటయంతీవిఘట్టయం
తీవ్యామోహాపాదనేనదుర్గతౌ ప్రవేశయంతీత్యర్థః- భవతిఖలుఅతో౽వి
రళఇతిసంబంధః - స్త్రీసంగినాంకుత స్సద్గతిరితిభావః - ఉపమాలంకారః -
మందాక్రాంతావృత్తం॥ ౭౭

శ్లో॥ కృశఃకాణఃఖంజః శ్రవణరహితః పుచ్ఛవికలో వ్రణీపూ
య క్లిన్నః క్రిమికులశతైరావృతతనుః। క్షుధాక్షామోజీర్ణః
పిఠరకకపాలార్పితగళశ్శునీమన్వేతి శ్వాహతమపిచ హం
త్యేవ మదనః॥ ౭౮

చ॥ కరము కృశించి కాల్విఱిగి కన్నులు గానక పుచ్ఛహీ
నమై। పురుగులు గ్రమ్ముచున్న వ్రణపుంజము మేనల మంగ
నాట కం। బర వశమై ఘటీ ముఖ కపాల గళం బగు
కుక్క వెంటితో। నరిగెడుఁ గూళ జంతు వుల నైనవ
ధించుమనోజుఁడక్కటా॥... ... ౭౮

వ్యా॥ అ॥ అథద్వాభ్యాం మన్మథస్య చరిత్రవైచిత్ర్యమాహ । కృశఇ
తి । కృశఃపిండాలాభాదస్థిచర్మావశిష్టదేహః - కాణోంధకః యద్వాఏకాక్షః -
ఖంజఃపాదవికలః- అకార్యకరణేనలగుడప్రహారాద్భగ్నపాదఇత్యర్థః- తథా
శ్రవణరహితః- సమూలంఛిన్నకర్ణః-పుచ్ఛేనవికలః- ఛిన్నలాంగూలః-సూచే
నాంగవికారఇతిసమాసః- వ్రణీసర్వాంగక్షతిమాన్ - అతఃపూయేనక్లిన్నఃఆ
ర్ద్రః- క్రిమీణాంవ్రణోత్పన్నాపాదతుచ్ఛజంతూనాం - కులశతైరనేక క్రిమి
కులపరంపరాభిరిత్యర్థః - ఆవృతావ్యాప్తతనుర్యస్యసతథోక్తః - క్షుధాబుభుక్ష
యాక్షామఃపరిక్షీణః-సూక్ష్మోక్షామఇతిమత్వం-జీర్ణః- జరయాశిథిలావయవః
పిఠరకకపాలేన - ఘటముఖవలయేనార్పితగళఆసంజితకంఠనాళః - శునో
హిఘటముఖేస్వశిరోనిక్షిప్యఅన్నంభక్షయతితతస్తావత్తైవపరివృత్తత్వేనాకృ
ష్టుమశక్యత్వాద్ఘటవిఘట్టనేనాధఃకపాలాపాయేతన్ముఖకపాలేనాసంజితకం
ఠోభవతీతిప్రసిద్ధిః అతఏవంభూతఇత్యర్థః- యద్వా- చౌర్యేణాన్నాదిభక్షణే
తద్దండనార్థంభాండస్యమధ్యేఛిద్రంకృత్వాగళేఆసంజయతి- తస్మాదిత్థంభూత
ఇత్యర్థః-ఏవంజుగుప్సితోపిశ్వాశునకఃశునీంసారమేయీం-సూనాంతత్వాల్లో
ప్ అన్వేత్యనుసరతినిధువనార్థమితిభావః,తథాహి-హతంవినష్టమపిచ- మదనో
హంత్యేవమనోవికారోత్పాదనేనపీడయత్యేవ- నతుహతహననమన్యాయ్యమి
తివిచారయతీత్యర్థః - కోఽయంమదనఃకంవా కథంభూతావస్థాపన్నంనక
రోతీతి భావః - అత్రఏవకారోత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదార్థః - పార్థోధను
ర్ధరోభవత్యేవేత్యాదావ్యాపృత్య క్రియాంగత్వైవకారస్యతథా భూతార్థకత్వాను
శాసనాత్- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౭౫

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాంకుసుమాయుధస్యజయినీంసర్వార్థసంప
త్కరీం యేమూఢాః ప్రవిహాయయాంతి కుధియోమిథ్యాఫ
లాన్వేషిణః। తేతేనైవనిహత్యనిర్దయతరంనగ్నీకృతాముం
డితాః కేచిత్పంచశిఖీకృతాశ్చజటిలాః కాపాలికాశ్చాపరే॥

చ॥ స్మరునకుసర్వలోకజయసంపదలీయఁగఁజాలుప్రౌఢల।
దరుణులనిందసేయుటనధర్ములుకొందఱుమానవుల్దిగం । బరు
లున్బ్రహ్మచారులుఁ గపాలకపాణులుదండహస్తులై । తిరు
గుచున్న వారురతిదేవునిమీఱిన భోగమబ్బునే । ... ౭౬

వ్యా॥ స్త్రీముద్రామితి॥ సర్వార్థానాంసంపదంకరోతీతిసర్వార్థసంపత్క-
రీతాం-ధర్మార్థకామపురుషార్థసమృద్ధిహేతుభూతామిత్యర్థః సూకృఞో
హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటప్రత్యయః-టిత్వాత్ జీప్-కుసుమాయుధస్య
జగజ్జైత్రస్యమన్మథస్యజయినీంజయావహామిత్యర్థః-సూజిధృక్షీత్యాదినా
ఇనిప్రత్యయః స్త్రీముద్రాం స్త్రీరూపచిహ్నంవిహాయత్యక్త్వాకుధియో దుర్బు
ద్ధయః-అతఏవమూఢాః కతికార్యాకార్యవిచారశూన్యాఃమిథ్యాఫలాన్వేషి
ణః అభూతచరత్వాదసత్యస్వర్గాయమోక్షఫలకాంక్షిణస్సంతః యాంతిప్రవ
జంతీత్యర్థః - తేమూఢాస్తేననిజముద్రాహాసజనితకోపేనకుసుమేషుణైవని
ర్దయతరందయాహీనంయథాతథా-నిహత్యనీచైఃకృత్వాకేచిన్నగ్నీకృతాః
దిగంబరీకృతాః॥ని॥నగ్నోవాసాదిగంబరఇత్యమరః- అభూతతద్భావేచ్వః అస్య
చ్వావితిదీర్ఘః ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాయాంకుగతిప్రాదయఇతిస
మాసః- కేచిన్ముండితాఃపరమహంసీకృతాః-నతుసౌభాగ్యసంపన్నీకృతాఇత్య
ర్థః -అతఃకుసుమేషుముద్రారూపాస్త్రీయోనపరిహర్తవ్యాఇతిభావః య
థాలోకేరాజానస్తీక్ష్ణదండాన్నిజాజ్ఞోల్లంఘనాపరాధిజనాన్ కాంశ్చిత్సర్వ
స్వాపహారేణవస్త్రహీనాన్కుర్వంతికాంశ్చిత్సర్వతోముండితశిరస్కాన్కాం
శ్చిదర్ధముండితముండాన్కాంశ్చిజ్జటాధారిణః-కాంశ్చిత్క- పాలభిక్షుకాంశ్చ
కుర్వంతితద్వదత్రాపిధ్వనిః - అత్రవైరాగ్యకృతనగ్నత్వాదేఃకుసుమేషుకృత
త్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః-సాచనూనమిత్యాదివ్యంజకాప్రయో
గాద్గమ్యా-శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౭౯

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయోవాతాంబుపర్ణాశనా
స్తేపిస్త్రీముఖపంకజంసులలితం దృష్ట్వైవమోహంగతాః।
శాల్యన్నంసఘృతంపయోదధియుతం యేభుంజతేమానవా
స్తేషామింద్రియనిగ్రహోయదిభవేద్వింధ్యః ప్లవేత్సాగరే॥

చ॥ వనదళవాతముల్మెసవువారుపరాశరకౌశికాదులా।ఘను
లునుసుందరీజనులఁగన్గొనిమోహితచిత్తులైరిహే। చ్చినఘృ
తపాయసాన్నముభుజించెడివారలకున్మనోజయం। బునెగడు
నేనివింధ్యముసముద్రజలంబులఁదేలియాడదే॥ ... ౮౦

వ్యా॥ అ॥ కింబహునామహర్షయోపీంద్రియనిగ్రహాసమర్థానజాతాఇ
త్యుపసంహరతి॥ విశ్వామిత్రేతి॥ వాతాంబుపర్ణాన్యేవాశనం యేషాం
తేతథోక్తాః శరీరయాత్రామాత్రోపయోగివాయూదకపరిణతపర్ణాహారావ

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

వనత్వేంద్రియతుష్టికరమృష్టాన్నభోజనా ఇత్యర్థః- విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః విశ్వస్యమిత్రవిశ్వామిత్రో గాధినందనః- మిత్రేచర్షావితిదీర్ఘః -పరాశరో వ్యాసపితా తౌప్రభృతీ యేషాం తేతథోక్తాఃప్రభృతిశబ్దేనశాండిల్యాదయోపిసంగృహ్యాం తేయేమహర్షయస్సంతీతిశేషః -తేపిసులలితమతిసుందరంసులలితంత్రిషుసుందరమితిశబ్దార్ణవే స్త్రీణాంమేనకారంభాసత్యవతీధాన్యమాలిన్యాదియోషితాంముఖపంకజందృష్ట్వైవాపలోక్యైవమోహంగతాఃపరతంత్రాజాతాః నత్వింద్రియనిగ్రహసమర్థా ఇత్యర్థః-కింతుయేమానవాస్సాధారణమర్త్యాః -సఘృతమాజ్యప్లుతందధిపయసాక్షీరేణదధ్నాచయుతంమిశ్రితంశాల్యన్నంకలమాఖ్యవ్రీహ్యన్నం అత్యంతవీర్యవృద్ధికరంమృష్టాన్నమిత్యర్థః-భుజంతేఅభ్యవహరంతి-సూభుజోనవనఇత్యాత్మనేపదం తేషాంమానవానామింద్రియనిగ్రహః-ఇంద్రియనియమనంభవేద్యదితదావిధ్యఃపర్వతఃసాగరేప్లవేత్ ఉన్మజ్జేత్ -నతుకదాచిదపివింధ్యఃప్లవతిగ్రావప్లవనస్యాశ్రుతచరత్వాత్తథాచవింధ్యప్లవనస్యయథాఅసంభావితత్వంతథేంద్రియనిగ్రహస్యాపీత్యర్థః-వాతాద్యశనానాంఋషీణామేవైతాదృశావస్థావన్నత్వంకిముతమృష్టాన్నభోజినాం మానవానామితిభావః-అత్రేంద్రియాణాంనిగ్రహాసంబంధేపి వింధ్యప్లవనదృష్టాంతేనా సంబంధోక్తేస్సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః-వృత్తంపూర్వవత్। ౭౦

ఇతిశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే సువిరక్తదుర్విరక్తపద్ధతి
వర్ణనంనామ చతుర్థ వింశతిః.

శ్లో। పరిమళభృతోవాతాశ్శాఖానవాం కురకోటయోమధురవిధురోత్కంఠాభాజః ప్రియాఃపికపక్షిణామ్ । విరళవిరళస్వేదోద్గారావధూవదనేందవఃప్రసరతిమధౌ ధాత్ర్యాంజాతోనకస్యగుణోదయః॥ ... ౭౧

చ। వలపువహించెగంధగిరివాతపరంపరభూరిభూజశా। ఖలుచిగిరించెనింపెసగెగాకలికోకిలలందుజెక్కులం। బలుచనిఘర్మబిందువులుభామలకున్నిసరించెనెయ్యెడం । జెలువుఘటింపజాలదువిశేషవసంతసమాగమంబిలన్। ౭౧

వ్యా। అ। ప్రాసంగికంపరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోప యోగితయా ఋతువర్ణనంప్రారిప్సుస్తదాదౌలోకవేదయోఃప్రాథమ్యేన వ్యవహారాద్య

సంతంవర్ణయతి పరిమళేత్యాదిషడ్భిః॥ పరిమళేతి। వాతాఉపవనపవనాఃప రిమళంబిభ్రతీతిపరిమళభృతః- వివిధకుసుమసమ్మర్దజనితగంధవిశేషబంధు రాజాతాఇతిశేషః॥ ని॥ విమర్దోత్థేపరిమళోగంధేజనమనోహర ఇత్యమరః- శాఖాః - రసాలాదితరుస్కంధాః నవాంకురాణినూతనకిసలయానికోటిష్వ గ్రేషుయాసాంతాస్తథోక్తాః పల్లవితాజాతాఇత్యర్థః-పికపక్షిణాం-పికా ఖ్యపక్షివిశేషాణాం-ప్రియాః-కోకిలాంగనాఇత్యర్థః॥ ని॥ కోకిలఃపికఇత్యపీత్య మరః- మధురాసహకారాంకురకషాయాస్వాదలాభాదనుగుణావిధురాకా కళృతోపద్రవవశాత్ద్విగుణోచకస్తైతియావత్-యాఉత్కంఠా-కూజితేౌత్సు క్యంతాంభజంతీతితథోక్తాజాతాః-సూభజేఃణ్విరితిణ్విప్రత్యయః॥ ని॥ విధుర స్స్యాత్ప్రవిశ్లిష్టమోరపీతివిశ్వః - వధూనాంవదనేందవోవక్త్రచంద్రాః విరళవిరళః(గ్రీష్మాతిరేకాభావాన్మందప్రకారః-సూప్రకారేగుణవచనస్యేతిసా దృశ్యార్థేద్విర్భావః - స్వేదోద్గారః(శ్రమజలనిష్యందో యేషాంతేతథోక్తా జాతాఃఅత్రోద్గారశబ్దస్యగౌణవృత్తిసమాశ్రయణాన్న గ్రామ్యత్వామధ్య పతిత్వమిత్యుక్తంప్రాక్ - తథాహిధాత్వర్థంభువిమధౌ వసంతే(ప్రసరతి- వ్యాప్రియమాణేసతి- కస్యవస్తునోగుణోదయోగుణోత్కర్షోనజాతఃసర్వ స్యాపిజాయతఏవేత్యర్థః-సూగత్యర్థాకర్మకేత్యాదినావర్తమానేకర్త రిక్తప్రత్యయః-మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతిచకారాత్ వర్తమానతా - అథ పుష్పరసేమధుర్దైత్యేవసంతేచైత్రేచేతివిశ్వప్రకాశః॥ ౮౧

శ్లో। మధురయంమధురైరపి కోకిలాకలరవైర్మలయస్యచ
వాయుభిః। విరహిణః(ప్రహిణస్తిశరీరిణోవిపదిహంత సుధాపి
విషాయతే। ౮౨

తే॥ నిండుకొనివచ్చుగంధవుగొండచల్ల। గాలియునుబికకా
కలికారవంబు।విరహిజనులవధించనవ్వేళగాన।నమృతమును
విషమగువిపత్ప్రాప్తియందు। ౮౨

వ్యా॥ అయంపూర్వోక్తఃమధుర్వసంతఃసకలచరాచరోల్లాసకరఇతిభా వః మధురైఃశ్రావ్యైస్సంతాపహరైర్వా॥ *।శీతలీక్రియతేతాపోయేనతన్మ ధురంస్మృతమితిలక్షణాత్-కోకిలానాం-పికసుందరీణాం- కలరవైరవ్యక్తమ నోహరస్వరవిశేషైః॥ ని॥ కాకలీతుకలేసూక్ష్మేధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటే। క లఇత్యమరః॥ కోకిలేత్యత్రజాతిగ్రహణేపికోకిలా- జాతావపీతినజీప్ -తథామ లయస్యవాయుభిః- శ్రీఖండశైలానిలైశ్చఅత్యంతసుఖావహైరపీతిభావః॥ వి

విరహిణః శరీరిణో వియోగిజనాన్ ప్రహిణ స్తివినాశయతి- తథాహివిపద్వ్యాప త్కాలేసుధాఅమృతమపివిషాయతే- విషమివాచరతి- తద్వత్ప్రియప్రయా సకరీభవతీత్యర్థః సూఉపమానాదాచరఇతిక్యచ్ -అకృత్సార్వధాతుకయో ర్దీర్ఘఇతిదీర్ఘః- హంతేతివిషాదే॥ ని॥ హంతహర్షేనుకంపాయాం వా క్యారంభ విషాదయో రిత్యమరః - సామాన్యవిశేషణ సమర్థన రూపో ర్థాంతరన్యాసః సచవిషాదఇత్యత్ర ఉపమాయా అంగేనసంకీర్యతే అను ప్రాసశ్శాబ్దః- ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ ... ౭౨

శ్లో॥ ఆవాసఃకిలికించితస్యదయితాఃపార్శ్వే విలాసాలసాః
కర్ణేకోకిలకామినీకలరవఃస్మేరోలతామంటపః। గోష్ఠీసత్క
విభిస్సమంకతిపయైర్ముగ్ధాస్సితాంశోఃకరాః కేషాంచిత్సుఖ
యంతిచాత్రహృదయంచైత్రేవిచిత్రాస్స్రజః॥ ... ౭౩

చ॥ ఘనకిలికించితప్రచురకాంతలుచెంతఁబికాంగనాకల। స్వ
నములువీనులందుసుమశాలినికుంజముపుష్పమాల్యముం। వి
నుతకవిప్రసంగమునువెన్నెలతేటలుభాగ్యవంతుతా । జనుల
కుఁజైత్రమాసమున సౌఖ్యమొసర్చు సుగంధితోయముల్॥

వ్యా॥ అ॥ విరహిణామేవాతికృచ్ఛ్రంనత్వన్యేషామిత్యాహ । ఆవాస ఇతి । పార్శ్వేపరిసరేకిలికించితస్య॥ ల॥ రోషాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితమిత్యుక్తలక్షణశృంగారచేష్టావిశేషస్యావాసో నివాసభూతాః అ త్రాధారమాత్రవివక్షయైకవచనగ్రహణమితివివేకః - తథావిలాసాలసాః లీలామంథరాః కటాక్షభుజాక్షేపాది వివిధవిభ్రమాచరణ తత్పరా ఇత్యర్థః -ఏతేనైతాసాంస్మరమందీకృతవ్రీడత్వాత్ప్రాగల్భ్యంసూచ్యతే-ద యితాః ప్రియతమాశ్చ కర్ణేకర్ణయోరిత్యర్థః - స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రాయేణేతివామనసూత్రేప్రాయగ్రహణాదేకవచనప్రయోగః కోకిలకామి నీనాం కల కంఠాంగ నానాం కల రవః అవ్య క్తమధుర స్వరశ్చస్మేరః ఈషద్వికసితకుసుమఇత్యర్థః- అత్రకుసుమధర్మః కుసుమితే ఉపచర్యతేసూ ష్మిఙ్ ఈషద్ధసన ఇతిధాతోర్నమికంపీత్యాదినారప్రత్యయః-లతామంటపో లాగృహంచకతిపయైః కైశ్చిదేవ అస్యాధారసాభాసాత్ సత్కవిభిస్సరసవిచి త్రచారుప్రబంధప్రణయనచతురతర కవీశ్వరైస్సమంగోష్ఠీప్రసంగశ్చముగ్ధా మనోహరాస్సితాంశోఃకరాశ్చంద్రకిరణాశ్చ విచిత్రానానావిధాఃస్రజఃపుష్ప మాలికాశ్చ అత్రఅస్మిన్చైత్రేవసంతేకేషాంచిదన్యేషామేవేత్యర్థః - స్వాద

యం సుఖయంతి రంజయంతి న తు సర్వేషామిత్యర్థః- ఈదృక్సౌభాగ్యసంపన్నా
నాం విరళత్వాదితి భావః అత్ర ఖలేకపోతకన్యాయాద్దయితాది బహుకారణా
నాం హృదయరంజనరూపైక కార్యసాధనసముద్యోగకథనాద్ద్వితీయస్సముచ్చ
యాలంకారః- తదుక్తం విద్యానాథేన॥ శ్లో॥ ఖలేకపోతన్యాయేన బహూనాం
కార్య సాధనే। కారణానాం సముద్యోగస్స ద్వితీయస్సముచ్చయ ఇతి॥
శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౭౩

శ్లో॥ పాంథస్త్రీవిరహానలాహుతికలామాతన్వతీ మంజరీమా
కందేష్వపి కాంగనాభి రధునా సోత్కంఠ మాలోక్యతే। అల్పా
స్తే నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భార పాటచ్చరా వాంతి క్లాంతివి
తానతానవకృతశ్శ్రీఖండశైలానిలాః॥ ... ౭౪

చ॥ వరలు వియోగినీవిరహవహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్చు భా
సురసహకారమంజరులఁ జూచి మదించెఁ బికంబులత్తఱిఁ।
సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ। ప
రిమళభారచోరములు బంధురచందనశైలవాతముల్। ౭౪

వ్యా॥ పాంథస్త్రీతి ॥ అధునేదానీం వసంతసమయ ఇత్యర్థః - పాంథ
స్త్రీణాం ప్రోషితభర్తృకాణాం విరహానలస్య వియోగాగ్నేః ఆహుతికలాం
ఆహుతికలనాం తత్సామ్యమిత్యర్థః॥ ని॥ కలాశిల్పే కాలభేదే చంద్రాంశే కలనా
కలేతి వైజయంతీ- ఆతన్వతీ ఆదధానా తద్వదుద్దీపకేత్యర్థః- తనోతేశ్శతర్యుగిత
శ్చేతి ఙీప్- మాకందేషు- రసాలవిశేషేషు- విద్యమానేతి శేషః మంజరీ- పుష్ప
మంజరీ పికాంగనాభిః- కోకిలాభిస్సోత్కంఠ మాలోక్యతే సానంద ముద్వీక్ష్య
తే- ఇష్టత్వాదితి భావః- తథా పాటలా ఫలేరుహాఖ్యవృక్షవిశేషః॥ ని॥ పాటలిః పా
టలామోఘా కాచస్థాలీ ఫలేరుహేత్యమరః- స్త్రీపుష్పమూలేషు బహుళమితి
లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే భవతః- నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారస్య నూతన
పాటలీకుసుమగంధసంపత్తేః పాటచ్చరా మలిమ్లుచాః తద్గంధాపహారిణ ఇత్య
ర్థః తథా క్లాంతి వితానస్య క్లాంతిసమూహస్య తానవం తనుత్వం కుర్వంతీతి
క్లాంతివితాన తానవకృతః- సూకరోతేః క్విప్ అల్పా మందాః తే ప్రసిద్ధాశ్శైత్య
మాంద్యసౌరభ్యయుక్తాః శ్రీఖండశైలానిలా మలయమారుతా వాంతి ప్రసరం
తి- ఓవా గతిగంధనయోరితి ధాతోర్లట్ - ఏతేన విరహిణాం దురంత దుఃఖజన
కత్వం సంయుక్తానాం పరమానందకత్వం చాస్యోక్తమిత్యవగంతవ్యం - అత్ర వి
యోగాగ్నిరిత్యత్ర రూపకం- ఆహుతికలామిత్యత్రోపమయా సాపేక్షితత్వా

త్సకీర్ణంసచ్ఛాభ్దేనానుప్రాసేనసంసృజ్యతే- వృత్తంపూర్వోక్తం। ౨౪

శ్లో॥ ప్రథితః ప్రణయ వతీ నాం తావ త్పద మాత నోతు హృది మానః। భవతి నయా వచ్చం దన తరు సుర భిర్మ లయ పవ మానః॥ ౨౫

తే। అంగ జుని గంధ సింధు రంబనఁ గఁ బరఁ గు। మల యజ సుగధి మలయా ద్రిమారు తంబు। మలయ డెం డాఁ కనం డాఁ కమా నవ తుల। మాన సంబుల నె లకొని మాన మమరు॥ ౨౫

వ్యా॥ ప్రథితఇతి॥ ప్రథితఃప్రసిద్ధఃదృఢతరఇతియావత్ మానఃప్రియతమస్యాన్యస్త్రీసంగిత్వజనితేర్ష్యాకృతకోపః॥ *॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపోమానోన్యాసంగినిప్రియే। శ్రుతేవానుమితేదృష్టఇతిదశరూపకే॥ప్రణయవతీనాంప్రియతమానాంహృదితావత్తావత్పర్యంతం పదంస్థానమాతనోతుకరోతుతిష్ఠత్విత్యర్థః- సంభావనాయాంలోట్॥ ని। పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః- కియత్పర్యంతమిత్యతఆహ- చందనతరుసురభిః శ్రీఖండద్రుమపరిశీలనసుగంధిః॥ ని॥ సుగంధౌచమనోజ్ఞేచసురభిర్వాచ్యలింగవదితివిశ్వః - మలయపవమానోమలయమారుతఃయావత్పర్యంతంనభవతిన ప్రసరతి తావదితిసంబంధః సామాన్యస్యవిశేషపర్యవసానాత్ప్రసరణార్థత్వంభువోద్రష్టవ్యం। ని॥ యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానావధారణఇత్యమరః- అస్యాత్యంతోద్దీపకత్వాన్మానినీనాంఅతిదృఢమపినిజమానం విహాయప్రియతమపరతంత్రాఃస్వయమేవభవంతీత్యర్థః- ఆర్యాభేదః॥ ౨౫

శ్లో॥ సహకారకుసుమకేసర నికరభరామోదమూర్ఛితదిగంతే। మధుర మధు విధుర మధు పే మధౌ భవే త్కస్య నోత్కంఠా॥ ౨౬

తే॥ సరససహకారకుసుమకేసరసమూహ। గురుతరామోదమయదిగంతరముమధుర। మధువిధురమధుపములుమధుమాససమయ। మెవ్వనికివేడ్కవాటింపదిజ్జగమున॥ ౨౬

వ్యా॥ సహకారేతి। సహకారకుసుమానాం రసాలవిశేషప్రసూనానాం॥ ని॥ ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసౌ సహకారోతిసౌరభఇత్యమరః- యేకేసరనికరాః కింజల్కపుంజాః తేషాంయేభరాః స్సమృద్ధయః తేషామానో

దేనపరిమళ విశేషేణమూర్ఛితా వ్యాప్తా దిగంతాయస్మిన్ తస్మిన్ మధురేణ మాధుర్య గుణయుక్తేనమధు నామకరందేన విధురావిహ్వలా ఉన్మత్తా ఇతి యావత్ - మధుపాభృంగాయస్మిన్ తస్మిన్నిత్థ మస్యోక్తముద్దీపకత్వ మిత్యర్థః మధావసంతే కస్యజనస్యస్త్రియో వాపురుషస్య వేత్యర్థః- ఉత్కంఠా సంభోగా త్సుక్యంనభవేన్నోత్పద్యేత అతస్సర్వ స్యాపి ఉత్పద్యతఏవేత్యర్థః అతోమానత్యాగో యుజ్యత ఇతిభావః - అనుప్రాసశ్చ శబ్దాలంకారః వృత్తంపూర్వవత్। ౭౨

శ్లో॥ అచ్ఛాచ్ఛచందనరసార్ద్రతరామృగాక్ష్యోధారాగృహాణి
కుసుమానిచకౌముదీచ। మందోమరుత్సుమనసశ్శుచిహర్మ్య
పృష్ఠంగ్రీష్మేమదంచమదనంచవివర్ధయంతి॥ ... ౭౩

చ॥ అతిసితచందనార్ద్రరుచి రాంగులుభామినులున్సుగంధ
సం। గతమగుమందమారుతముకౌ ముదియున్ జలయంత్ర
గేహము। న్నతశుచి సౌధ భాగము ఘనంబగు వాసనఁ
బూనుపుష్పసం। తతియుమదంబు దర్పకుని దర్పముఁ బెం
పుగఁ జేయువేసవిన్। ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథత్రిభిర్గ్రీష్మంవర్ణయతి॥ అచ్ఛాచ్ఛేతి॥ అచ్ఛాచ్ఛోతిస్వచ్ఛోయశ్చందన రసఃపటీరద్రవః॥ ని। గుణేరాగేద్రవే రసఇత్యమరః - తేనార్ద్రతరాఅత్యం తార్ద్రాస్సంతాప శాంత్యర్థం సాంద్రచందన పంకచర్చితాంగా ఇత్యర్థః- మృగాక్ష్యఃతరుణ్యశ్చ ధారాగృగాణి - జలయంత్ర వేశ్మాని కుసుమాని- మల్లికాదీని- కౌముదీచంద్రికాచ - సుమనసోజాత్యాస్సంబంధీ గ్రీష్మేతి వికాససంభవాత్తత్కుసుమపరిశీలనజనితా మోదభరితఇత్యర్థః॥ ని॥ సుమనామాలతీ జాతీరిత్యమరః- మందోమరుత్ - మంథరగంధవాహశ్చ శుచి- శుభ్రంసుధాలేపనేనేతిభావః- హర్మ్యపృష్ఠంసౌధో పరిప్రదేశశ్చేతి గ్రీష్మేఋతౌమదం హర్షవ్యతికరంమదనంచ వివర్ధయంత్యుద్దీప యంతిఅత్రాపిద్వితీయస్సముచ్చయాలంకారఉన్నేయః॥ ౭౩

శ్లో॥ స్రజోహృద్యామోదావ్యజనప వనశ్చంద్ర కిరణాఃపరా
గః కాసారోమలయ జరజశ్శీధువిశదమ్। శుచిస్సౌధోత్సంగః
ప్రతను వసనం పంకజ దృశో నిదాఘర్తా వేత ద్విల సతిల
భం తేసుకృతినః॥ ౭౪

ఉ॥ కంమనిదండలున్ సురటిగాడ్పులువెన్నెలయుంబరాగపుం।

జమ్మునుమంచి గంధమునుసన్నపు వల్వలుసీధుపానముం। ద
మ్మికొలంకుమేడయునుదామరసాక్షులనంగనొవ్వుభో। గమ్ము
లుపుణ్యవంతులకుఁగానిలిఖింపవటంచ్రుడువేసవిన్। ౮౮

వ్యా। స్రజఇతి । హృద్యా మోదాః మనోహర గంధాః - స్రజః పు
ష్పమాలికాశ్చవ్యజన పవనస్తాళవృంతసమీరణాశ్చ ॥ ని ॥ వ్యజనంతాళవృం
తక మిత్యమరః- చంద్రకిరణాశ్చ పరాగస్సుమనోరజశ్చకాసారః- క్రీడాసర
శ్చమలయ జరజశ్చందనక్షోదశ్చ- విశదంనిర్మలంచేరతె అనేనేతిశీధుమద్యం
చ- సూళీజోదుగిత్యాణాదికోధుప్పిత్యయః- శుచిశ్శుభ్రఃవిహార యోగ్యఇత్య
ర్థః సౌధోత్సంగః- ప్రాసాదప్రదేశశ్చప్రతనువసనంసూక్ష్మాంబరంపంకజదృ
శఃపద్మ పలాశలోచనాశ్చేత్యేతత్సర్వంభోగసాధనం-నూసపుంసక మిత్యాది
నానపుంసకైక శేషః- నిదాఘర్తౌగ్రీష్మర్తౌ- సూ-ఆద్గుణఇతిపరోగుణః-విలస
తివిజృంభమాణేసతిసుకృతినఃపుణ్యశాలినోలభంతేప్రాప్నువంతి-కథమసుకృ
తానామీదృగ్భోగసాధనలాభ ఇతిభావః- శిఖరిణీవృత్తం। ౮౮

శ్లో। సుధాశుభ్రం దామస్ఫురదమలరశ్మిశ్శశధరః ప్రియావ
క్త్రాంభోజంమలయజరజశ్చాతిసురభి। స్రజోహృద్యామోదా
స్తదిదమఖిలంరాగిణిజనేకరోత్యంతఃక్షోభంనతువిషయసంస
ర్గవిముఖే। తే ॥ కలువచెలియనుబూవుదండలునుమంచి।గంధ
మునుగేళిసౌధంబుఁగలికిమోముఁ। గాముకువికారంబుగలు
గజేయుఁకలఁకవాటింపవెపుడునిష్కాముకునకు। ... ౮౯

వ్యా। సుధేతి। సుధయాలేపనద్రవ్యేణశుభ్రం-యద్వా-సుధాఅమృతం
తద్వచ్ఛుభ్రం।సః సుధాస్యాల్లేపనద్రవ్యేఽమృతేచేతివిశ్వః। అతిసురభిఅత్యంత
సుగంధిరాగిణివిషయాసక్తే-విషయసంసర్గ విముఖవిరక్తే-విరక్తస్యతేషామ
కించిత్కరత్వా దితిభావః నిగదితవ్యాఖ్యాన మన్యత్- వృత్తంపూర్వో
శ్లో । తరుణీ వేషో ద్దీపిత కామా వికస జ్జాతి పుష్పసు
గంధిః । ఉన్నత పీనప యోధర భారా ప్రావృ ట్తను
తేకస్యన హర్షం। ౯౦
క । కామో ద్దీపక యుసము । ద్దామ పయో ధర విరా
జితయుజాతిసుమ । స్తోమసుగంధియునైస। ర్వామోదము
నర్చెప్రావృడంగనబళిరే। ... ౯౦

వ్యా॥ అ॥ అథవర్షాసమయవర్ణనమారభతే।తరుణీతి॥ ఉద్దీపకఉత్పాదితః కామోమన్మథస్సంగతాభిలాషోవాయస్యాస్సాతథోక్తా వికసంతివికస్వరాణి యానిజాతిపుష్పాణితైశ్శోభనోగంధోయస్యాస్సాతథోక్తాఏకత్రజాతికుసుమవికాససంభవాదన్యత్రతత్కుసుమమాలాలంకృతత్వాచ్చేతిభావః- గంధస్యేదిత్పూతిసుసురభిభ్య ఇతిగంధశబ్దస్యఇకారాంతాదేశః-యద్యపిగంధశబ్దస్యైకదేశాంతగ్రహణమిత్యుక్తంతథాపికవీనాంనిరంకుశత్వాత్ప్రయోగః-ఉన్నతఉత్తుంగఃపీనఃపీవరశ్చపయోధరభారోఽంభోధరబృందశ్చ అన్యత్రస్తనభరశ్చయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ని॥ స్తనాంభోదౌపయోధరావితివైజయంతీ-అతఏవతరుణ్యావేషఇవవేషోయస్యాస్సాకామినీవమోహనకారిణీత్యర్థః-ప్రావృడ్వర్షాకస్యపుంసోహర్షంసంభోగౌత్సుక్యంనతనుతేసర్వస్యాపితనుతఏవేత్యర్థః- శ్లేషానుప్రాణితేయముపమా॥ ... ౯౦

శ్లో॥వియదుపచితమేఘం భూమయః కందలిన్యోనవకుటజకదంబామోదినోగంధవాహాః। శిఖికులకలకేకారావరమ్యావనాంతాస్సుఖినమసుఖినంవాసర్వముత్కంఠయంతి॥ ౯౧

చ॥ జలధరమాలికాఖచితచారునభంబునవాంకురప్రభా।లలితమహీతలంబునుగలస్వనకేకికులోల్లసద్వన। స్థములుజాతినీపకుటజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్। నెలకొనియెల్లవారలకునిండుముదంబుఘటించెనత్తఱిన్॥ ౯౧

వ్యా॥వియదితి॥ఉపచితాః పరిచితామేఘాయస్మింస్తథోక్తంఘనాఘనసంచారవదిత్యర్థః-వియదాకాశం చకందళాన్యంకురాణ్యాసాంసంతీతికందళిన్యోభూమయఃభూప్రదేశాశ్చనవోనూతనఃకుటజానాంగిరిమల్లికానాంకదంబానాంనీపకుసుమానాం చామోదోగంధవిశేషోయేషామస్తీతి తథోక్తాః గంధవాహాఃఉద్యానపవనాశ్చ॥ ని॥కుటజోగిరిమల్లికేతి మరః-కేమూర్ధ్ని కాయంతిధ్వనయంతికేకామయూరవాణ్యః॥ని॥ కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః-శిఖికులానాంమయూరనికరాణాంయాఃకలకేకారవాఅవ్యక్తమధురకేకాస్వరాస్తైః-రమ్యామనోహరావనాంతాశ్చకేళీవనమధ్యప్రదేశాశ్చసుఖినందుఃఖనంవాసర్వమశేషంజనముత్కంఠయంతిసంభోగౌత్సుక్యవంతంకుర్వంతీత్యర్థః-ఉద్దీపకత్వాదితిభావః-ఉత్కంఠశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్-మాలినీ॥

శ్లో॥ ఉపరిఘనంఘనపటలంతిర్యగ్గిరయోపినర్తితమయూరాః।క్షితిరపికందళధవళాదృష్టింపథికః క్వపాతయతి॥ ౯౨

తే॥ మీఁదమబ్బు లమోనులు మిసిమిఁ జూపఁ। బుడమియును
గందళమ్ములఁ బొదలనాడు। నెమ్మిగమితోడ జెసల శైలమ్ములుం
డ। విరహిజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి విరయఁ జేయు॥ ౯౨

వ్యా॥ ఉపరీతి॥ ఉపర్యుపరిష్టాత్ ఘనం సాంద్రం ఘనపటలం మేఘబృందం ప్రవర్తత ఇతి శేషః॥ ని॥ ఘనాః కఠినసంఘాతమేఘకాఠిన్యముద్గరా ఇతి వైజయన్తీ- తిర్యక్ దిక్ష్విత్యర్థః- మహ్యామితి శయే నరవం తీతి మయూరాః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః నర్తితాన్ నృత్యంతః- స్వార్థే ణిచి గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్తః- మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చ కారాద్వర్తమానతా- యద్వా- నర్తితాః మేఘబృందేన నాటితాః మేఘోదయే తేషాముల్లాసవశేన నాట్యసంభవాత్ తథాభూతా మయూరా యేషు తే తథోక్తా గిరయోఽపి వర్తంత ఇతి శేషః క్షితిరపి భూమిరపి కందలైర్నానావిధాంకురైర్ధవళా స్వచ్ఛా అతః పంథానం గచ్ఛతీతి పథికః పాంథః- సూ- పథః ష్కన్నితి ష్కన్ప్రత్యయః- దృష్టిం క్వ కుత్ర పాతయతి ప్రసారయతి- న కుత్రాపీత్యర్థః- సర్వత్రాప్యుద్దీపనసంభవాదితి భావః మహాత్కష్టమత్ర విరహిణామితి పరమార్థః॥ ఆర్యాభేదః॥ ౯౨

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితమితః కేతకితరోః స్ఫురన్గంధః ప్రో
ద్యజ్జలదనినదస్ఫూర్జితమితః। ఇతః కేకిక్రీడాకలకలరవః పక్ష్మ
లదృశాం కథం యాస్యంత్యేతే విరహదివసాః సంభృతరసాః॥

ఉ॥ ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెఱుంగుఁ దివెలిక్కడఁ గేతకి గంధవైభ
వం। బిక్కడ భూరిగర్జితము లిక్కడ మత్తమయూరనిస్వనం।
బక్కట యీరసోజ్జ్వలములైన దినంబులు మన్మథార్తిఁ పెం।
పెక్కు వియోగినీజనుల కెట్లు చనంగలవెన్ని చూడఁగన్॥ ౯౩

వ్యా॥ ఇత ఇతి॥ ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే విద్యుద్వల్లీనాం తటిల్లతానాం విలసితం స్ఫురణం భవతీతి శేషః- ఇతః ప్రదేశే కేతకితరోః కేతక్యాఖ్యవృక్షస్య తత్కుసుమస్యేత్యర్థః- సూ- నద్యాపోఽసంజ్ఞాచ్ఛందసోర్బహుళమితి హ్రస్వః- కాళిదాస ఇతివత్- స్ఫురన్ వ్యాప్నువానః గంధశ్చ వర్తత ఇతి శేషః- ఇతః ప్రోద్యత్ప్రవృద్ధం జలదనినదస్య మేఘగర్జితస్య స్ఫూర్జితమాదరం చ భవతీతి శేషః- ఇతశ్చ కేకినాం శిఖావళానాం క్రీడాసు కేళీషు యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః॥ ని॥ శిఖావళశ్శిఖీ కేకీ- కోలాహలః కలకల ఇతి చామరః- యద్వా- కలకలరవః అత్యంతావ్యక్తమధురప్రకారస్వరశ్చ సముజ్జృంభత ఇతి శేషః- పక్ష్మాణ్యాసాం సంతీతి పక్ష్మలాః సూ- సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ప్రత్యయః- తథాభూతా దృశో యాసాం తాసాం పరి

ప్లవలోచనానామేతే ప్రసిద్ధాస్సంభృతరసాః సంపూర్ణాశ్శృంగారాదుద్దీపకా ఇత్యర్థః- విరహదివసాః వియుక్తవాసరాః కథంయాస్యంత్యతిక్రమిష్యంతి న కథంచిదపీత్యర్థః- దురంతత్వాద్దిన షట్కయుగంభవిష్యతీతిభావః- శిఖరిణీవృత్తం॥

శ్లో॥ అసూచీసంచారే తమసి నభసి ప్రౌఢజలదధ్వని ప్రాజ్ఞంమన్యే పతతి పృషతానాం చ నిచయే। ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విలసితం ముదం చ మ్లానించ ప్రథయతి పథి స్వైరసుదృశాం చ। ఘనతిమిరంబు సూదికప్రకాశమొసంగమి మీఁదవారిద। స్వనములమిన్నుపిక్కటిలవారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ। గనకపురేఖలం దెగడుశారుమెఱుంగులుజారకామినీ। జనములకున్ముదంబును విషాదమునుం బ్రకటించెఁ దోవలన్॥

వ్యా॥ అసూచీతి॥ తమస్యంధకారే నవిద్యతే సూచీసంచారో యస్మిన్ తస్మిన్ సూచ్యగ్రమాత్రస్యాప్యనవకాశప్రదే గాఢతమే సతీతి యావత్- తథా నభస్యంతరిక్షే చ ప్రౌఢః ప్రగల్భో గంభీర ఇతి యావత్- యో జలదధ్వని ర్మేఘగర్జితం తేన ప్రాజ్ఞంవాచాలమాత్మానంమన్యత ఇతి ప్రాజ్ఞంమన్యే బహుళతరమేఘనిర్హ్రాదవతి సతీత్యర్థః-సూ-ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశిముమాగమః-తథా పృషతానాం బిందూనాం చ నిచయే సందోహే పతతి సతి॥ ని॥ పృషంతిబిందుపృషతావిత్యమరః - కనకకమనీయం కనకకషణరేఖాసుందరమిదం ప్రవర్తమానమిదం సౌదామన్యా విద్యుతః॥ ని॥ తటిత్సౌదామినీవిద్యుదిత్యమరః॥ విలసితం స్ఫురణం కర్తృ స్వైరసుదృశామభిసారికాణాం పథి ప్రియగృహమార్గే ముదం మార్గప్రదర్శకత్వాత్సంతోషం- మ్లానిమాత్మప్రకాశకహేతుత్వాత్ మ్లానించ-సూ-మ్లైగ్లై హర్షక్షయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః జన్యరేభ్యో నిరిత్యేకోధికోనిప్రత్యయః- ప్రథయతి ప్రకటయతి కరోతీత్యర్థః॥ ని॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్స్మరార్తాసాభిసారికేతిలక్షణాత్ - కాంతముద్దిశ్య నిగూఢమభిసరణశీలానాం స్త్రీణాముపయోగానుపయోగాభ్యాం హర్షాపహర్షహేతుత్వాదితిభావః॥ ని। కాంతార్థినీతుయాయాతిసంకేతంసాభిసారికేత్యమరః- వృత్తం పూర్వవత్॥ ౯౪

శ్లో॥ ఆసారేణ న హర్మ్యతః ప్రియతమైర్యాతుం బహిశ్శక్యతే శీతోత్కంపనిమిత్తమాయతదృశా గాఢం సమాలింగ్యతే। జాతాశ్శీకరశీతలాశ్చ మరుతోరత్యంతఖేదచ్ఛిదో ధన్యానాం బత దుర్దినం సుదినతాంయాతి ప్రియాసంగమే॥ ... ౯౫

ఉ॥ కేరుచు మేడనుండి వెలికింజనశక్యముగాక యుండెనా। సార
ము చేతశీతమునజవ్వనికౌఁగిలిగ్గశీకరో । దారసమీరణంబు
సురతశ్రమ వారణ మయ్యెదుర్దినం। బౌరయనయ్యెడన్సు
దినమయ్యెఁగృతార్థులకంగనారతిన్॥ ౯౫

వ్యా॥ ఆసారేణేతి॥ ప్రియతమైర్వల్లభై రాసారేణధారాసంపాతేన హేతునా।
ని॥ ధారాసంపాత ఆసారఇత్యమరః- హర్మ్యతః ప్రాసాదాత్- ధామత ఇతి
పాఠే గృహాత్- ఉభయత్రాపి-సూ-పంచమ్యాస్తసిల్-అపబహిరిత్యాదినాస
మాసవిధానజ్ఞాపకాత్ బహిర్యోగే పంచమీ-బహిర్యాతుం నశక్యతే నసమర్థ్య
తే-సూ-శక్ల్ శక్తౌ భావే లట్-శకధృషే త్యాదినా తుమున్ప్రత్యయః-తథాపి
యతద్దృశాదీర్ఘాద్దృశాతరుణ్యాశీతేన యదుత్కంపః గాత్రవేపథుస్తన్నిమి
త్తం తన్నివారణార్థమిత్యర్థః- గాఢమతిదృఢమాలింగ్యతే-పరిరభ్యతే పూర్వ
వల్లట్ తథాశీకరైరంబుకణైశ్శీతలాశ్శిశిరాః॥ ని॥ శీకరోంబుకణాస్స్మృతా ఇ
త్యమరః- రత్యంతే సురతావసానే యఃఖేదః శ్రమః తంఛిందంతీతి తథోక్తాస్సుర
తసంరంభజనితశ్రమాపహారిణ ఇత్యర్థః॥ * । శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేర్జాతః
స్వేదాదిభూమికృదితిలక్షణాత్ - మరుతశ్చవాతాః ప్రవృత్తాః అతః ధన్యానాం
పుణ్యశాలినాం ప్రియాసంగమే ప్రియాసంభోగే సతి దుర్దినం దుష్టదినమపి-మే
ఘచ్ఛన్నేహ్ని దుర్దినమిత్యమరః- సుదినతాం సుదివసత్వం యాతి అన్యేషాం
తు తదేవ భవతీత్యర్థః- బతేతి విస్మయే బతఖేదానుకంపామంత్రణసంతోషవి
స్మయ ఇత్యభిధానాత్- అత్రదుర్దినమపి సుదినతాం యాతీతి స్ఫురతో విరోధ
స్యోక్తదేశా సమాధానాద్విరోధాలంకారః॥ *॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధా
లంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౯౫

శ్లో॥ అర్ధంసుప్త్వా నిశాయాస్సరభససురతాయాససన్నశ్ల
థాంగః ప్రోద్భూతాసహ్య తృష్ణో మధుమద నిరతో హర్మ్య
పృష్ఠే వివిక్తే। సంభోగక్లాంతకాంతాశిథిలభుజలతావర్జితం
కర్కరీతో జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం నపిబతి సలిలం శారదం
మందపుణ్యః॥ ౯౬

చ॥ ప్రియముగ రేసగంబునిదురించి నితాంతరతాంతవిహ్వ
లుండయి దగఁజెంది యాసవమదాలసుఁడై రతిఖిన్న కామునీ।
కయమునఁగర్కరీగళితచంద్రవిభాచ్ఛసరజ్జలంబు బలా ।రయ
గృతపుణ్యుఁడింపెసఁగఁద్రాగురహస్థీనతసౌధసీమలన్॥ ౯౬

వ్యా॥ అథైకేనశరదం వర్ణయతి॥ అర్ధమితి॥ నిశాయారాత్రేరర్ధంయామద్వయమిత్యర్థః ॥ ని ॥ పుంస్యర్థోర్ధం సమేంశక ఇత్యమరః-సూ-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - సుప్త్వాశయిత్వానిద్రయా యామద్వయంగమయిత్వేత్యర్థః- తతఃమధ్యే ఇతి శేషః - సరభసంహోద్వేగంయుత్సుకతసూాభ్యంతరసంభోగః తేనయఆయాసః శ్రమస్తేనసన్నాని పరిఖిన్నాని అతఏవశ్లథానిశిథిలాని అంగాన్యవయవాయస్య సతథోక్తః - మధ్యంనక్తముదాహృతం శరదిచప్రత్యూషకాలేహిమమితిభోజవచనాదర్ధరాత్రకృతసురతపరిశ్రాంత ఇత్యర్థఃఏతేనైతస్యనాయకస్యకామతంత్రకుశలత్వం నాయికాయాఃశంఖినీత్వంసూచ్యతే- తృతీయయామస్యతత్సురతయోగ్యకాలత్వాత్- తదుక్తంరతిరహస్యే ॥ *॥ రమయతిచతృతీయేశంఖినీ పూర్ధ్రిభావంగమయతి రమణీయాంపద్మినీం తుర్యయామఇతి- అన్యత్రాప్యుక్తం॥ *॥ కుసుమితవనమధ్యేకూచిమారస్తృతీయేతిమిరనిబిడయామేశంఖినీంసంలభేతేతి అతఏవప్రోద్భూతాత్రపకర్షేణోత్పన్నా అతఏవాసహ్యాస్వతఃశమయితుమశక్యాతృష్ణాపిపాసాయస్యసతథోక్తః తథామధునాసంభోగప్రాకాలీనమద్య పానేనయోమదోమోహస్తేననిరతఃపరవశఇత్యర్థః॥ *॥ మదిరాదికృతోమోహహర్షవ్యతికరోమదఇతిలక్షణాత్- వివిక్తేవిజనే॥ ని॥ వివిక్తౌపూతవిజనావిత్యమరః-అన్యథావిస్రంభవిరహసంభవాదితిభావః- హర్మ్యస్యపృష్ఠేప్రాసాదోపరిప్రదేశేకరకాలీతఃగలంతిశాఖ్యాసచ్ఛిద్రకుండికాయాః-సూ-పంచమ్యాస్తసిః॥ని॥కర్కర్యాల్వాగ్గళంతికేత్యమరః-సంభోగక్లాంతాయాస్సురతాయాసపరిశ్రాంతాయాః కాంతాయాస్స్వప్రియతమాయాః శిథిలయానిస్సహాయయా భుజలతయాఆవర్జితంధారాశ్రేణదత్తమితిస్వాదాతిశయోక్తిః - శారదంశరత్కాలసంబంధి సలిలంహంసోదకమిత్యర్థః- జ్యోత్స్నయాచంద్రికయాభిన్నామిళితాఅతఏవాచ్ఛాధారాయస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథామందపుణ్యోభాగ్యహీనోనపిబతి- భాగ్యసంపన్నస్తుపిబతీత్యర్థః- హంసోదకలక్షణముక్తంద్రవ్యరత్నమాలాయాం ॥ * ॥ వహ్నితప్తమహిమాంశురశ్మిభిశ్శీతమంబుశశిరశ్మిభిర్నిశి-ఏవమేవశరదహర్నిశంస్థితంతచ్చహంసజలనామకంస్మృతమితి ॥ ఏతత్పానేగుణసంపత్తిరపితత్రైవోక్తా॥ *॥ ప్రసాదకంత్రిదోషఘ్నంహృద్యంలఘుచశీతలం- వృషంమనోహరంస్వాదువిషఘ్నంకాంతికృత్పరమితి-శరద్యేతత్పానేనియమశ్చాప్యుక్తోన్యత్ర॥ *॥కర్పూరాగరుజంసితాద్యభిరన్నైర్హంసోదకంవాసితంసౌధంచాతిమనోహరంశిశిరతోముగ్ధాంగనాలింగనం॥ స్రగ్ధరావృత్తం॥ ... శా॥

శ్లో॥ హేమంతేదధిదుగ్ధ సర్పిరశనామాం జిష్ఠవాసోభృతఃకా
శ్మీరద్రవసాంద్రదిగ్ధవపుషశ్ఛిన్నా విచిత్రై రతైః। వృత్తోరు స్త
నకామినీజనకృతాశ్లేషాగృహాభ్యం తరే తాంబూలీదళపూగ
పూరితముఖాధన్యాస్సుఖంశేరతే॥ ... ౯౭

చ॥ ఘృతదధి దుగ్ధభోజనమొగిన్భుజియించిసురంగవస్త్రము
ల్। హితముగదాల్చికుంకుమము హెచ్చగమేననలందిధన్యు
ల। ద్భుతరతిఖిన్నులై విడెముపుక్కిట నుంచిపృథు స్తనాంగ
నాకృతపరిరంభులై కడురమింతురుమేడలలోనసీతుసన్। ౯౭

వ్యా॥ అ। అథద్వాభ్యాం హేమంతంవర్ణయతి। హేమంతఇతి। హే
మంతఋతౌ దధిప్రసిద్ధందుగ్ధ సర్పిషీక్షీర ఘృతే అశనంయేషాం తేతథో
క్తాననుదుగ్ధాజ్యాదీనాం శైత్యావసాదకత్వేనసేవనంభవతు దధిసేవనస్యాతద
తిరేకకరత్వాత్తత్సేవనంకథం యుక్తమితిచేన్న - తస్యాప్యాయుష్కామస్య
హేమంతేసేవనోపయోగాత్ -తదుక్తం-చారుచర్యాయామృతుచర్యాప్రస్తా
వేసర్వజ్ఞభోజరాజేన॥ ॥ గ్రీష్మేచదధినిషేవ్యంగ్రీష్మకాలేష్వసం తేశరదిచప
రివర్జ్యంవాంఛతాదీర్ఘమాయుః- యదిఖలుపరివాంఛా సేవ్యతాంసర్వకా
లంసహగుడమధుపాత్రైశర్కరాముద్గయూషైరితి॥మంజిష్ఠయారంజకద్రవ్యే
ణరక్తానిమాంజిష్ఠానివాసాంసిసురక్తవసనానిబిభ్రతీతితథోక్తాః- సూ- తేనర
క్తంరాగాదిత్యణ్ప్రత్యయః- యద్యపి॥ ॥ నిర్వాతంభవనం సురక్తవసనంవ
హ్నేః పరంసేవనమితి- వసంతసమయయోగ్యత్వేనసురక్తవసనధారణమభి
హితంతథాపిమతాంతరేరక్తాక్తామితి నవిరోధః కాశ్మీరద్రవేణకుంకుమపంకే
నసాంద్రంయథాతథాదిగ్ధానిరూషితానివపూంషియేషాం తేతథోక్తాఃవిచిత్రై
ర్బాహ్యాభ్యంతరనిరూపేణనానావిధైః రతైఃఛిన్నాః శ్రాంతాఃవృత్తావర్తులాః
రూపీనాచస్తనాయాసాంతాస్తథోక్తాయాః కామిన్యస్తాఏవజనస్తేనకృతా
శ్లేషాఃవిహితపరిరంభాః॥ తదుక్తం॥ కస్తూర్యాగరుకుంకుమైరతికృతంపాన
లిటాకస్థితంశీతంనైవపిదీర్యతేప్రియుతమైరాలింగనంకంబళమితి। తథాతాం
బూలీదళైర్నాగవల్లీదళైః పూగైః క్రముకైశ్చపూరితానిముఖానివక్త్రాంతరా
ళానియేషాం తేతథోక్తాస్తాంబూలచర్వణరతాః- తత్పరాఇత్యర్థః॥ ని॥ తా
దస్తుపూగఃక్రముకఇత్యమరః- ఇత్థంభూతాధన్యాస్సుకృతినః గృహాభ్యంతరే
మందిరాంతరాళేసుఖంయథాతథాశేరతేస్వపంతి- సూ-శీఙ్శోరుతిరుడాగమః
తాంబూలస్యపానసోల్లాసాదిబహుగుణహేతుత్వాత్తచ్చర్వణోక్తిః- తదు

క్తం-చారుచర్యాయాం॥మనసోహర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణం-ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వస్తిశోధనం। ముఖశుద్ధిక్రిమిహరం తాంబూలం శ్రీకరం పరమితి-తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వేనచ ప్రథమం దధిక్షీరాజ్యప్రాజ్యమృష్టాన్నం భుక్త్వానంతరం కుంకుమకస్తూర్యాదిమిశ్రితచందనలేపపూర్వకం వివిధసురత సంరంభసంభోగపరిశ్రాంతాః కాంతాసమాలింగితగాత్రాశ్చసంతస్తాం బూలచర్వణరతాః సుకృతశాలినస్సుఖేననివాతగృహాభ్యంతరేస్వపంతీతిసముదాయార్థః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ... ౯౭

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగుద్యుతి భృతివికసత్కుందమాద్యద్విరేఫే కాలేప్రాలేయ వాతప్రచల విలసితోదారమందారధామ్ని। యేషాంనో కంఠలగ్నా క్షణమపితుహినక్షోదదక్షా మృగాక్షీ తేషామాయామయామా యమసదనసమాయామినీయాతియూనామ్॥ ... ౯౮

స్రగ్ధర ॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగు స్ఫుటరుచియుతమైపుల్లమల్లీమతల్లీ। మాద్యత్సారంగమైహైమపవనచలన్మంజుమన్దారభూజా। తద్యోతం బయినహేమంత మున విరహసంతప్తులౌ వారికెల్లన్। సద్యామాయామరాత్రుల్ చనువిషమయమస్థానసాదృశ్యమూర్తిన్॥ ... ౯౮

వ్యా॥ ప్రోద్యదితి॥ ప్రోద్యంత్యః ఉదిత్వరాః ప్రౌఢాః ప్రవృత్తాశ్చయాః ప్రియంగవః ఫలిన్యః తాభిర్ద్యుతిముపచయజనితశోభాం బిభ్రతీతిత థోక్తేని॥ ప్రియంగుః ఫలినీఫలీత్యమరః-।(ఆంధ్రభాషాయాం (ప్రేంకణము) ద్విరేఫావర్ణావిశేషాయస్యసద్విరేఫో భ్రమరశబ్దః ఉపచారాత్తదర్థోపిద్విరేఫఉచ్యతే-యథాహాకైయటః- శబ్దధర్మేణార్థస్య వ్యపదేశోదృశ్యతేయథాభ్రమరశబ్దస్యద్విరేఫత్వాద్విరేఫోభ్రమరః - వికసద్భిః కుందైర్మాద్యద్భిః కుసుమైర్మాద్యంతోద్విరేఫాయస్మింకస్మిన్ ॥ని॥ మాఘ్యంకుందమిత్యమరః-సూపుష్పమూలేషుబహుళమితిలుక్- యద్యపికుందవికసనంశిశిరతుకాలక్షణంతథాపితత్ప్రత్యాసక్త్యోక్తమితినవిరోధః ప్రళయాదాగతంప్రాలేయంహిమం-సూతతఅగతఇత్యణ్ కేకయమిత్రప్రళయానాంయాదేరియఇతియశబ్దస్యఇయాదేశః-ప్రాలేయవాతైస్తుషారవాయుభిః ప్రచలంచంచలంఅతఏవవిలసితంప్రకాశమానముదారంరమ్యంచ - మందారాణాంసంతానకతరూణాంధామస్థానంయస్యకస్మిన్- యద్వా- మందారాణాంపారిభద్రకతరూణాంధామేతిఉభయత్రా

వృ్యపచయహేతుత్వాదితిభావః॥ ని॥ పారిభద్రోనింబతరుమందారః పారిజాతకఇత్యమరః- ఏవంభూతకాలే హేమంతసమయే యేషాంయూనాంతరుణానాంతుహినక్షోదే-శీతనివారణేదక్షౌకుచకుంభయోరాశ్లేష్యసంభవేనతథాలింగనాన్నివారణసమర్థేత్యర్థః-మృగాక్షీతరుణీక్షణమల్పకాలమపిఅత్యంతసంయోగేద్వితీయాకంఠలగ్నాకంఠావసక్తా- కంఠాలింగనతత్పరేతియావత్-నోనభవతీత్యర్థః తేషాంయూనాంఆయామాః అత్యంతదీర్ఘాఃయామాః ప్రహరాఃయస్యాస్సావిరహవేదనావశాత్తథా ప్రతీయమానయామేత్యర్థః- యామినీరజనీయమసదనసమాయమలోకకల్పా- దురంతదుఃఖావహేత్యర్థః - యాలిగచ్ఛతిదానీమంగనాప్లవాలింగనమంతరేణదురంతవిరహవేదనామహానద్యాస్తరితుమశక్యత్వాదితిభావః॥ ని ॥ ద్వౌయామప్రహరౌసమౌ - రజనీయామినీత మీతిచాప్యమరః - అనుప్రాసోపమయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోస్సంసృష్టిః- స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౯౮

శ్లో॥ చుంబంతో గండభిత్తీర లకవతి ముఖే సీత్కృతాన్యాదధానా వక్షస్సూత్కంచుకేషు స్తనభరపులకోద్భేదమాపాదయంతః। ఊరూనాకంపయంతః పృథుజఘనతటాత్స్రంసయంతోంశుకానివ్యక్తం కాంతాజనానాం విటచరితభృతశ్శైశిరావాంతివాతాః॥ ౯౯

ఉ॥ చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్కృతులన్ఘటించుచుం। జక్కని చన్గవంబుల కజాల ములర్మొలపించుచుంగటిం। జెక్కినచేలముర్దొలఁగఁ జేయుచు శైశిరమారుతంబులిం। పెక్కఁగ గాంతలందు విటకృత్యముఁ బూనిచరించు నత్తఱిన్॥ ౯౯

వ్యా॥ అ॥ అథద్వాభ్యాంశిశిరర్తుం వర్ణయన్నిగమయతి॥చుంబంతఇతి, కాంతాజనానాంగండాభిత్తయఇవతాః గండభిత్తీఃకపోలస్థలీః చుంబంతః స్తనసదృశకపోలాన్- చుంబనస్థానమావహంతీతిరతిరహస్యోక్తేరితిభావః- అలకవతిచాలకసతేవిశేషణవశాచ్చూర్ణకుంతలాలంకృతేముఖే॥ ని॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలాఇత్యమరః - సీత్కృతానిసీత్కారాణి - సీదిత్యనుకరణశబ్దాన్ ఆదధానాః కుర్వాణాః- ఉత్పాదయంతఇత్యర్థః- వక్షస్సుఉరస్థలీషు ఉత్కంచుకేషు ఉద్గ్రంథితకూర్పాస కేషుసత్స్వపి స్తనభరేషు పులకోద్భేదం రోమాంచప్రాదుర్భావమాపాదయంతఇతిసాత్త్వికోక్తిః ఊరూన్సక్థీని- ఆకం

పయతః ప్రచాలయన్తః పృథువిశాలం యజ్జఘనతటం జఘనప్రదేశస్తస్మాదంశు
కాని పరిధానాంశుకగ్రన్థినీత్యర్థః-స్రంసయన్తః విశ్లథయన్తః అత ఏవ వ్యక్తం
స్ఫుటం విటానాం పల్లవికానామివ చరితాని కృత్యాని బిభ్రతీతి తథోక్తాః శిశిర
స్యైతే శైశిరాః-శిశిరర్తుసంబన్ధినః-సూతస్యేదమిత్యణ్-వాతా వాన్తి సంచ
రన్తి- విటసాధారణవిశేషణవిశిష్టత్వాద్వాతానాం తచ్చరితభరణం యుక్త
మితి భావః-తదుక్తం రతిరహస్యే। * । అలికచుబుకగణ్డం నాసికాగ్రం చ చుం
బన్ పునరుపహితసీత్కం తాలుజిహ్వాం చ భూయః - భరితలిఖితనాభీమూలవ
క్షోరుహో హా విశ్లథయిత ధృతధైర్యః శ్లాఘయిత్వా ఘనీవీమితి - అత్ర విటచరిత
భృత ఇత్యత్ర ఉపమాలంకారస్స చ వ్యక్తమిత్యనేనాభివ్యంజితోత్ప్రేక్షయాం
గేన సంకీర్యత ఇతి సంక్షేపః- వృత్తం పూర్వవత్। ... ౨౨

శ్లో॥ కేశానాకులయన్ దృశో ముకులయన్ వాసో బలాదాక్షి.ప
న్నాతన్వన్ పులకోద్గమం ప్రకట యన్నావేగకంపం శనైః। వా
రం వారముదారసీత్కృతకృతో దన్తచ్ఛదాన్పీడయన్ ప్రా
యశ్శైశిర ఏష సంప్రతి మరుత్కాన్తాసు కాన్తాయతే॥

ఉ॥ వేసవి కొన్ని నవ్వెదరవిప్పుచుఁ గన్నులమూయఁ జేయుచున్
బూనిన సీత్కృతుల్ నెఱపు మోవులనొక్కుచు నీవులూడ్చు
చున్। జానుగ మేనులం బులకజాలముల న్నెలయించుచున్ బ
ర। స్త్రీనికరంబునందుఁ బతిరీతి జరించు సమీరుఁడ త్తఱిన్॥

ఇతి భర్తృహరియోగీంద్రకృతసుభాషితే-శృంగారశతకం సంపూర్ణమ్.

వ్యా॥ కేశానితి ॥ కేశాన్ శిరోరుహానాకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్ ఏకత్ర
విశేషణాదన్యత్ర కేళిసంరంభాచ్చేతి భావః దృశో ముకుళయన్నిమీలయన్ ఏకత్ర
పరుషస్పర్శవశాదపరత్ర సుఖపారవశ్యాచ్చేతి భావః - వాసో జఘనాంశుకం బ
లాత్ప్రసహ్యాక్షిపన్ ఆకర్షన్ ఏకత్ర వేగవశాదపరత్ర సంభోగేచ్ఛయా చేతి భా
వః పులకోద్గమం రోమాంచమాతన్వన్ కుర్వన్ ఏకత్ర శీతలస్పర్శాదన్య
త్ర శృంగారోద్బోధకాచ్చేతి భావః॥ *॥ ఆవేగేనోద్వేగేన యః కంపో గాత్రవే
పథుస్తం శనైః ప్రకటయన్ మందమభివ్యంజయన్ ఇతి విశేషణద్వయేన సాత్త్వికో
క్తిః ఉదారాణి మనోజ్ఞాని సీత్కృతాని కుర్వన్తీతి తథోక్తాన్ ఛాద్యన్తే ఏభిరితి ఛ
దాః-సూ-॥ పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః-ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపస
ర్గస్యేతి హ్రస్వః-దన్తానాం ఛదాః తానధరోష్ఠాన్-వారం వారం పునః పునః పీడ
యన్- ఏకత్ర శైత్యాతిశయేనాన్యత్ర దన్తక్షతేన చ వ్యథయన్నిత్యర్థః - ఏషో

యం శైశిరో మరుత్ శిశిరమారుతః సంప్రతీదానీం శిశిరర్తౌ ప్రాయో భూమ్నా
కాంతాసు కామినీషు విషయే కాన్తాయతే॥ * ॥ కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యై
ర్భోగైశ్చ సర్వదా। ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణః
కాంత ఇవాచరతి ఉక్తవిశేషణైః కాంతసాదృశ్యలాభాత్స ఇవ వర్తత ఇత్యర్థః
సూ-॥ ఉపమానాదాచార ఇతి క్యజ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః - అత
ఏవోపమా - సా చ ప్రాయశ్శబ్దాదివ్యంజితోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే - తదుక్త
మాచార్యదండినా॥ * ॥ మన్యే శంకే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః॥
ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోపి తాదృశ ఇతి - శార్దూలవిక్రీడితం॥ ...౧౦౦

ఇతి శృంగారశతకవ్యాఖ్యానే ఋతువర్ణనంనామ పంచవింశతిః.

శృంగారశతకం సమాప్తమ్.

చ॥ ఉపనిషదర్థవేద్య దురితోగ్రభవామయ వైద్య వాసరా
ధిపశశివహ్ని నేత్ర సముదీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా। స్నపి
తసమస్తలోక కరసంగతదివ్యపినాకభీకర। ద్విపసురవైరిభం
జనసుధీజనరంజననిర్గతాంజనా॥ *

ఉత్సాహ॥ తారకాసురారిజనక దక్షయాగభంజనా। తారకా
చలేంద్రవాసదానకల్పభూరుహా। తారకాధినాయకావతంస
భవపయోధిసం। తారకాభిధానయాతుధానవైరిసన్నుతా॥

క॥ దండధర చండవిక్రమ। దండన పాండిత్యమండిత ప్రబలభు
జా। దండసుపర్వాలయకో। దండయుఖండ ప్రమోదతాం
డవలోలా॥ *

గద్య॥ ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్రయే
నుఁగులక్ష్మణకవిరాజపౌత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధ విద్వజ్జనవి
ధేయలక్ష్మణకవినామధేయ ప్రణీతంబయిన సుభాషితరత్నా
వళీ కావ్యంబునందు శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశంసయు
సంభోగవర్ణనంబును- కామినీగర్హణంబును-సువిరక్తదు
ర్విరక్తపద్ధతియు- ఋతువర్ణనంబునను నైదు ప్రకరణంబు
లుగల ద్వితీయాశ్వాసము॥ *

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సవ్యాఖ్యానే-భర్తృహరిసుభాషితే-వైరాగ్యశతకప్రారంభః.

శ్లో॥ చూడోత్తంసితచంద్రచారుకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో
లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభశ్శ్రేయోదశాగ్రేస్ఫురన్। అంతః
స్ఫూర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భారముచ్చాటయన్ చేత
స్సద్మనియోగినాంవిజయతేజ్ఞానప్రదీపోహరః॥ ... ౧

క॥ శ్రీరమణధృతమృదంగగ, భీరధిమింధిమినాదభేదక్రమయో।
గ్యారంభగుంభనటన। శ్రీరంజితసుఖనివేశశ్రీసోమేశా। ...౧

చ॥ కలితవతంసితేందుకలికాశిఖ చేవిలసిల్లిచిత్తభూ। శలభము
నుగ్గుచేసిశుభసారదశాగ్రమున న్వెలుంగుచున్।బలవదపార
మోహభరబాధతమోహరణంబుసేయుచుం। దెలివివెలుం
గుపొల్చుశివదేవుఁడుయోగిమనోగృహంబులన్। ... ౧

వ్యా॥ చూడేతి॥ చూడోత్తంసితస్యశిరోభూషణీకృతస్య చంద్రస్యచారుకలికయామనోహరకోరకయైవ- చంచచ్ఛిఖయాప్రకాశమానాగ్రేణభాస్వరఃప్రకాశమానః- విలోలఃకామఏవశలభఃసఃలీలయావిలాసేనదగ్ధోయేన శ్రేయసాంశుభానాందశాసుఅవస్థాసుఅగ్రేపురతఃస్ఫురన్-ప్రకాశమానః-అంతఃఅంతర్మనసిస్ఫూర్జతః-విజృంభమాణస్యఅపారస్యఅనంతస్యమోహతిమిరస్యప్రాగ్భారం-గురుప్రాశ్ప్రదేశంఉచ్చాటయన్నిరస్యన్ జ్ఞానప్రదీపః- జ్ఞానప్రకాశకః హరః భక్తానాం జ్ఞానాజ్ఞానకృత మానసికవాచిక కాయిక పాపహారీభగవాన్సాంబశివఃయోగినాంసనకాదీనాంచేతస్సద్మని మనస్యేవ గృహే-విజయతేసర్వోత్కర్షేణవర్తతే-ప్రథమతః చూడోత్తంసితేతివాక్యేచంద్రపదగ్రహణాత్భక్తానాంతాపహారీత్యర్థో లభ్యతే- లీలాదగ్ధేతివాక్యేకామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారీతిలభ్యతే-అంతఃస్ఫూర్జ దితి

వాక్యైర్మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథోదితస్సూర్యః సర్వతిమిరాణి నాశయతి తథా అయమపి అజ్ఞాననాశంకరోతీతి - చేతస్సద్మనీతి వాక్యైర్జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామక్రోధాదిపంకరహితనిర్మలచిత్తానాంనిస్సంగానాం యోగినాం చేతసి యథావర్తతే తథాభక్తానాం. సర్వాజ్ఞాననాశనం కుర్వన్ జ్ఞానప్రదీపో హరః విజయత ఇత్యభిప్రాయః॥ ... ౧

శ్లో॥ భ్రాంతం దేశమనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమానముచితం సేవా కృతా నిష్ఫలా । భు
క్తం మానవివర్జితం పరగృహేష్వాశంకయా కాకవత్తృష్ణే
జృంభసి పాపకర్మపిశునే నాద్యాపి సంతుష్యసి॥ ౨

చ । విసికితి దుర్గదుర్విషయ విభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమాన
ముం బసచెడి సేవఁ జేసితి విపన్నుఁడనై పరగేహసీమవా । య
సమువలెన్ భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్ఫలమైన శించెసం । తస
పడవుగ్రకర్మపిశునత్వముఁ జూపెదవాశ యేటికిన్॥ ... ౨

వ్యా॥ అ॥ అథ రాగస్య తృష్ణామూలకత్వాత్ తద్గ్రహణం వినా న వైరాగ్యసిద్ధిరిత్యభిప్రేత్య తత్సిద్ధ్యర్థమాదౌ తావత్తత్పరిపంథిభూతాం తృష్ణాం దూషయతి॥ భ్రాంతమిత్యాదిభిర్నవభిశ్శ్లోకైః- తత్ర ప్రథమం స్వకర్మకష్టనివేదనపూర్వకం తృష్ణాం సంబోధ్య త్రిభిర్దూషయతి॥ భ్రాంతమితి । అనేకైర్బహుభిర్దుర్గైః పార్వతవార్క్షజలదుర్గాదిభిః- విషమః వికటం దుస్సంచారమిత్యర్థః- దేశం భ్రాంతం సంచరితం- తథాపి కించిదల్పమపి ఫలం ధనం న ప్రాప్తం న లబ్ధం బహుఫలాపేక్షయైవ దుర్గమవిదేశసంచారః కృతః - ఫలం త్వీషదపి న ప్రాప్తమిత్యర్థః- అత్ర దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వం నిఘంట్వంతరేషు మృగ్యం యద్వా- దేశముద్దిశ్య భ్రాంతం- సూ- భావే క్తప్రత్యయః అథవా॥ ని॥ నీవృజ్జనపదో దేశవిషయా విత్యభిధానాత్- పుంలింగస్యాపి దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వసంబంధమనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగాదిష్యతే- తథా ఉచిత మనురూపం జాతికులయోః జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః- కులం సద్వంశః- తయోరభిమానమిత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః- త్యక్త్వాపి విసృజ్య నిష్ఫలా ఫలశూన్యా- సేవా పరిచర్యా కృతా - ధనాఢ్యానామితి శేషః - ఉభయతోపి కష్టమేవావశిష్టం న త్వన్యత్కించిదపీత్యర్థః । ని । లాభనివృత్తిరో

గేషు బలేశవ్యేథలేధనమితి వై జయంతీ - తథామాన వివర్జితం అభిమానశూన్యంయథాతథా-బహుమానవిహీనమితివా-ఆశంకయా-ఆకాంక్షయా-లోలుపత్వేనేతియావత్-పరగృహేషు శాకేనబలిభుజాతుల్యంకాకవత్-సూ- తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః- భుక్తంఅభిమానత్యాగే పిసబహుమాన పూర్వకం- కింతుసావమానమేవదత్తంపరాన్నపిండమభ్యవహృతమిత్యర్థః తథాపి పాపకర్మణాంఫాపాత్మనాంపిశునే - సూచకేయేషాంతృష్ణాతఏవ పాపిష్ఠాఇతిభావః- యద్వా- పాపకర్మణాంపుమత్కర్మణాంపిశునేప్రవర్తకేఇత్యర్థః- ఏతద్వ్యతిరేకేణదుష్కర్మ- పరివర్తనాంతరాభావాదితిభావః- హేతృష్ణేవిమయస్పృహే- జృంభసిప్రవృద్ధాభవసి- కింత్వద్యాపి-ఈదృశదుష్టకర్మపరివర్తనదశాయామపీతిభావః- ససంతుష్యసిసంతుష్టానభవసి- విరతింన ప్రాప్నోషీత్యర్థః- ఇతః పరమపి కించి దుష్టకర్మ కారయితుమపేతూ స్తీవప్రతిభాతీతిభావః　...　...

శ్లో॥ ఉత్ఖాతం నిధిశంకయా క్షితితలం ధ్మాతా గిరేర్ధాతవో
నిస్తీర్ణస్సరితాంపతిర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః।
మంత్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాశ్మశానే నిశాః ప్రా
ప్తః కాణవరాటకోపి నమయా తృష్ణే సకామాభవ॥...　3

చ॥ నిధియనుశంకభూతలమునిచ్చలుద్రవ్వితినావచేసు-హా।
దధితరియించితిన్ శిఖరిధాతువులూదితిరాజుగొల్చితిన్। వ్య
ర్థగొనిఘోరమంత్రజపమర్థిననొనర్చితిగవ్వయైననే। విధము
నబొందనైతిగదవేముదమందగచేదురాశరో॥　...　3

వ్యా॥ ఉత్ఖాతమితి॥ నిధిశంకయానిక్షేపో వర్తిష్యతీతిభ్రాన్త్యాక్షితితలం కించిదిష్టకాదినిచితభూతలముత్ఖాతమవదారితం - తత్రనకించిల్లబ్ధమిత్యర్థః తథాగిరేర్ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః ధ్మాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్స్యంతీతిధియాఅగ్నౌ మూషాయాంసమూలితా విశేషంనిక్షిప్యయావత్ప్రాణం పూత్కారైస్సంతాపితాఇత్యర్థః- తదపినకించిజ్జాతమితిభావః॥ సూ-ధ్మాశబ్దాగ్నిసంయోగయోరిత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణిక్తః॥ ని॥ ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రేరిత్యమరః-అత్రాప్యుక్తం॥ శ్లో॥ సువర్ణరూప్యతామ్రాశ్మహరితాళమనశ్శిలాః। గైరికాంజనకాశ్మీరలోహసీసాశ్చహింగులాః। గంధకాభ్రకమిత్యాద్యాధాతవో గిరిసంభవాఇతి॥ అత్రసువర్ణరూప్యవ్యతిరేకేణైవయోజ్యమన్యథాప్రకృతాసంగతేరితి తథాసరితాంపతిస్సముద్రోనిస్తీర్ణః ద్వీపాంతరే

షువాణిజ్యేనబహుధనంసంపాదయిష్యామీతి సాంయాత్రికభావేనవిలంఘిత
ఇత్యర్థః- నృపతయోరాజానశ్చ యత్నేన ఛందానువర్తనరూపప్రయత్నే
నసంతోషితాః- తథామంత్రారాధనతత్పరేణ- మంత్రజపతాత్పర్యవతా
మనసా హేతునాశ్మశానేప్రేతభూమౌ నిశారాత్రయోనీతాయాపితాః.
భూతప్రేత పిశాచాది భ్యోభయము విగణయ్య నిధ్యాది ప్రదర్శక దేవతా
భిముఖీకరణ సాధన మంత్ర జప తాత్పర్యేణ నిశాసుశ్మశానేస్థిత మిత్య
ర్థః- తథాపిమయా కాణవరాటకః అంధకపర్దోపినప్రాప్తః- ధనంతు
దూరా పాస్తమితి భావః। ని। కపర్దశ్చ వరాటక ఇతిహాలా యుధః.
(అనఁగాగుడ్డిగవ్వయనుట) అతః తృష్ణే సకామాసఫలమనోరథాభవ - తృ
ప్తిరిజ్ఞాతార్థనివృత్తేఃసిద్ధసంకల్పాభవేత్యర్థః - ఇత్థమనర్థహేతుభూత
యాతృష్ణయావృథావ్యాపారజనితశ్రమఏవావశిష్టోనవాంఛితలాభ ఇత్యతస్త
దున్మూలనేయత్నః కర్తవ్యఇతిభావః॥ 3

శ్లో॥ ఖలాలాపాస్సోఢాఃకథమపితదారాధనపరైర్నిగృహ్యాం
తర్బాష్పం హసితమపి శూన్యేనమనసా। కృతోవిత్తస్తం
భప్రతిహతధియామంజలిరపిత్వమాశేమోఘాశేకిమపర
మతోనర్తయసిమామ్॥ ౪

చః కలువలుపల్కు- మాటలోకభంగిసహించితి బాష్పవారి
లో। పలనెహరించి శూన్యమగు భావమునన్వడ నవ్వునవ్వి
తిని। బొలుపరివిత్తజాడ్యహత బుద్ధులకంజలిచేసితింగటా।
తలకకనింక నేపనికిదార్చెదునన్ను దురాశనీపిటని॥ ... ౪

వ్యా॥ ఖలాలాపా ఇతి॥ ఖలానాందుర్జనానాంఆలాపాః దుర్భాషితాని
తదారాధనపరైస్తత్సేవాతత్పరైరస్మాభిరితి శేషః - కథమప్యతికృచ్ఛ్రేణసో
ఢాఃక్షాంతాః- అన్యథాభావేకార్యభంగో భవేదితి భయాదితి భావఃతథా
అంతరభ్యంతర ఏవబాష్పం - తదాలాపశ్రవణజనితాశ్రుని గృహ్యానియమ్య
శూన్యేననిరుత్సుకేనమనసాఉపలక్షితైర్నిర్భిన్నాంతః కరణైరిత్యర్థః- హసితం
హాసోపికృతఇతి శేషః-సూ-కర్తరి క్తః- దూరాలాపైరాక్షిప్తాఅపి తేసంతోష
వంతఏవనతునిర్విణ్ణాఅతో విశ్వసనీయాఇతిబుధ్యుత్పాదనార్థంనిర్విషయమి
థ్యాహాసోపివిరచితఇత్యర్థః- తథావిత్తేనధనేనయః స్తంభోజడీభావస్తేనప్ర
తిహతాముగ్ధావివేకశూన్యేతియావత్-ధీర్యేషాం తేషాంధనదుర్మదాం
ధానామిత్యర్థః॥ ని॥ స్తంభౌస్థూణాజడీభావావిత్యమరః- అంజలిరపికృతేషు

హ్యేవభావోఽపివిహితః- తథాపినకించిల్లబ్ధమితిభావః అతఃమోఘాశ్చేవ్యర్థమనో
రథేఆశేతృష్ణే॥ని॥ఆశాతృష్ణాదిశోఽపిప్రోక్తేతివిశ్వః - త్వంమామతోఽస్మాత్ఖలాలా
పాసహానాదికృత్యాత్ అపరమితరత్ -కింకార్యంసత్వరయసినాటయసి-మయా
కింకార్యంకారయసీతి యావత్ -నకిమపీత్యర్థః- నాటయితవ్యార్థస్యైవాయోగ్యార్థా
దితిభావః-ననుపూర్వశ్లోకేమయేత్యేకవచనంప్రయుక్తం- అత్రతుతదారాధన
పరైరితిబహుత్వం- కథమేతత్సమంజసమితిచేత్సత్యం - తృష్ణోపహతానాంబ
హుత్వాత్తత్ప్రయుక్తతత్తత్కర్మకర్తృభేదేనక్వచిదేకవచనంక్వచిద్బహు
వచనంచవివక్షితమిత్యవధేయం-ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం-శిఖరిణీవృత్తం-
రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥ ౪

శ్లో॥ అమీషాంప్రాణానాంతులితబిసినీపత్రపయసాంకృతే
కింనాస్మాభిర్విగళితవివేకైర్వ్యవసితమ్ । యదాఢ్యానామగ్రే
ద్రవిణ మదనిస్సంజ్ఞమని సాంకృతం మాన వ్రీడైర్నిజ గుణ
కథాపాతకమపి ౪

చ॥ నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నంబ్రాణముల్వీనికై ।
గళితప్రజ్ఞతమేముచేయని యసత్కార్యంబులేదేమియుం ।
బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితాపస్మారులైనట్టిలు । బ్ధులమ్రోల
న్నిజసద్గుణస్తుతిమహాదోషంబుగావించుటన్॥ ... ౫

వ్యా॥ అ॥ అథతృష్ణాదుర్విలసితేనైవమహాదనుచితమప్యాచరితమిత్యా
హ॥ అమీషామితి॥ కించ॥ తులితానిసమీకృతానిబిసినీపత్రపయాంసియేషాం
తేషాంనలినీదళగతజలలవతరళానాం- క్షణభంగురాణామిత్యర్థః అమీషా
మవిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాంకృతే - ఏతత్ప్రాణత్రాణార్థమిత్యర్థః ॥
ని॥అర్థేకృతేతుశబ్దాద్వాతాదర్థ్యేవ్యయసంజ్ఞితావితివచనాత్-విగళితఃభ్రష్టః
వివేకఃకర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారోయేషాంతైరస్మాభిః - కిందుష్కర్మనవ్యవసి
తంనోద్యుక్తం- సర్వమపివ్యవసితమేవేత్యర్థఃకుతఃయద్యస్మాత్కారణాత్-ద్ర
విణమదేనధనమదేననిస్సంజ్ఞానిస్తంభితానిమనాంసియేషాం తేషాంవిమర్శ
శూన్యాంతఃకరణానామాఢ్యానాంధనికానాం॥ ని॥ ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామీత్య
మరః-అగ్రేపురస్తాత్ మానవ్రీడైర్నిర్లజ్జైరస్మాభిర్నిజగుణకథాపాతకం-స్వకీ
యవిద్యావినయాదిగుణప్రశంసారూపపాపమపికృతం- తచ్చనిషిద్ధం-ఆత్మప్ర
శంసాం పరగర్హణ మివవర్జయేదిత్యాపస్తంబస్మరణాత్॥ శ్లో॥
ఆత్మ ప్రశంసా మరణం పరనిందా తథైవ చేతివచనాదాత్మ గుణప్ర

శంసైవాత్మోపఘాతః - తస్యచ నిరయపాపకత్వేన పాతకత్వం
చనిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనంసంపాద్య తేన ప్రాణాంత్సంతర్పయిష్యామ ఇ
త్యాశయేనేదృశానుచితమాచరితం - తథాపినతల్లబ్ధమిత్యపి శబ్దార్థః.
వృత్తంతుపూర్వవత్॥ ౯

శ్లో॥ క్షాంతంనక్షమయాగృహోచితసుఖంత్యక్తంనసంతోషతః
సోఢాదుస్సహశీతవాతతపనక్లేశానతప్తంతపః। ధ్యాతం
విత్తమహర్నిశంనియమితప్రాణైర్నశంభోః పదంతత్తత్క
ర్మకృతంయదేవమునిభిస్తైస్తైఃఫలైర్వంచితాః॥ ... ౧౦

మ॥ క్షమచేఁగాదవమాన మోర్చుటమహాసంతుష్టిచేఁ గాదు
గే। హముసంగ్రైన సుఖంబుమానుటతపో వ్యాసక్తిచేఁగాదు
దు। ర్దమశీతోష్ణ జయంబు కాదు హరు పైధ్యానం
బు విత్తంబుపై। సమ రేఁ మాకు మునీంద్ర కృత్య
ములులేవాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్। ... ౨

వ్యా॥ అ। అథయద్యప్యుచితమేవాచరితం తథాపితస్యాయథాతథ్యా
న్నఫలోపధాయకమభూదిత్యాహ- క్షాంతమితి। సత్యేవమపి పరిభవహే
తౌమనసోనుద్వేగః- క్షమా- తయానక్షాంతం నసోఢంఅవమానాదికమితిశే
షః- కింత్వశక్తతయైవేతి భావః తథాగృహే ఉచితంయుక్తంయత్ సుఖం
మృష్టాన్నభోజనకళత్రసంభోగాది జనితానందాది తచ్చసంతోషతః - శ
మనేనతుచ్ఛేనేతి పరితోషాన్నత్యక్తం - కింత్వసంభావిత బ్రహ్మచర్యైరేవే
తిభావః తథాదుస్సహాస్సోఢుమశక్యాః- యేశీతవాతతపనైః క్లేశాదుఃఖా
నితేసోఢాఃక్షాంతాః- దేహయాత్రార్థం దేశాంతరసంచారే తేషామను
భూతత్వాదితిభావఃతపశ్చాంద్రాయణాదికంతునతప్తంనచరితం- తథానియ
మితప్రాణైరంతఃప్రత్యాహృతప్రాణైరస్మాభిః - అహశ్చనిశాచాహర్నిశం-అ
హోరాత్రం-సూ-అచితురేత్యాదినానిపాతనాత్సాధుఃవిత్తంధ్యాతంచింతి
తంశంభోః పదంనధ్యాతం - అతోమునిభిర్యద్యత్కర్మకృతం అవమానస
హనాదికమాభరితం-తత్తదేవకర్మఅస్మాభిశ్చకృతం - కింతుతైస్తైస్తత్తత్క
ర్మనియతైః ఫలైర్వంచితావర్జితాఃతేషామయథాచరణేన వైగుణ్యాత్ఫల
భాజోనజాతా ఇత్యర్థః- క్షాంత్యాదినైవ యద్యవమానాదికంక్షాంతంస్యా
త్తర్హి ఫలలాభోభవేదేవనతుతదాచరితం- అయంచానర్థః తృష్ణాదుర్విలసి
తమూలఏవేతిఫలితార్థః-శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం- లక్షణంతూక్తం॥

శ్లో॥ భోగానభుక్తావయమేవభుక్తాస్తపోనతప్తంవయమేవత
ప్తాః। కాలోనయాతోవయమేవయాతాస్తృష్ణానజీర్ణావ
యమేవజీర్ణాః॥ ౭

క॥ భోగానుభవంబులపో। యోగము కాలంబుచనుటయును
ఘనతృష్ణో। ద్యోగవిరామము లేదహా। హాగురుతవహించితృ
ష్ణయులజడిం దెచ్చెన్। ... ౭

వ్యా॥ అ॥ అథశ్రీభిజరాదూషణద్వారాతృష్ణాంనిందతి॥భోగాఇతి॥ భు
జ్యంతఇతిభోగాఃస్రక్చందనాదివిషయాఃనభుక్తానానుభూతాఃకింతువయమేవ
భుక్తాః-తత్ప్రాప్త్యర్థంతురంతచింతయాగ్రస్తాః-తథాతపఃవ్రతోపవాసా
దిపుణ్యం- నతప్తంనాచరితం- కింతువయమేవతప్తాః- ఆధ్యాత్మికాదితాపత్ర
యేణసంతాపితాఃతథాకాలోనయాతఃనగతః- తస్యాఖండ దండాయమాన
త్వేనయానాసంభవాదితిభావః- కింతువయమేవయాతాః- జీవితావధికాల
ముల్లంఘ్యావసానంప్రాప్తాఇత్యర్థః - అథవాకాలోనయాతఃసదాచారసజ్జ
నసహావాసాదినానగతః- తథాచేచ్ఛ్రేయోభవేదేవేతిభావః - కింతువయ
మేవయాతాః- దేహగేహాదియోగక్షేమానుసంధాన లంపటత్వేన కాల
మతిక్రమ్యగతాఇత్యర్థః-తథాతృష్ణానజీర్ణానశిథిలా- తచ్ఛైథిల్యహేతో
రనుపస్థితత్వాదితిభావః- కింతువయమేవజీర్ణాఃతృష్ణాసహకృత జరయాశిథి
లాంగాజాతాఇత్యర్థః- అతఃఇతఃపరంవా-తీవ్రపంఖట్వాంగేనేవ తృష్ణోన్మూ
లనహేతుస్సంపాదనీయఇతిభావః- ఇందోపేంద్రవజ్రాలక్షణ శ్రవణాదుప
జాతివృత్తం॥*॥అనంతోదీరితలక్ష్మభాజౌపాదౌ యదీయావుపజాతయస్తా
ఇతిలక్షణాత్। ౭

శ్లో॥ వళిభిర్ముఖమాక్రాంతంపలితేనాంకితంశిరః।గాత్రాణి
శిథిలాయంతేతృష్ణైకాతరుణాయతే॥ ౮

క॥ కరచరణాద్యవయవముల। భరముడిగెన్వళులుమొగము
పైనిండారెన్। శిరసెల్లందెల్లబాఱెను। దరిమాలినతృష్ణయొ
కండేతరుణతంబూనెన్। ... ౮

వ్యా॥ వళిభిరితి॥ వళిభిర్జరావిశ్లథచర్మరేఖాభిర్ముఖంవక్త్రమాక్రాం
తం-వైరూప్యంప్రాపితమిత్యర్థః-పలితేనజరసాశౌక్ల్యేనశిరఃమస్తకంఅంకి
తంచిహ్నితంశిరఃకేశాదయోధవళాజాతాఃఇత్యర్థః- తథాగాత్రాణికరచ
రణాద్యవయవాఃఅవయవివాచినోగాత్ర శబ్దస్యావయవార్థకత్వం లక్షణా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

యా వేదితవ్యం అవయవావయవినోరభేదవివక్షయావా - నచవక్త్రబాహు ళ్యవివక్షాయాం యథాశ్రుతమేవసమంజసమితివాచ్యం- ముఖంశిరఇత్యేకవ చనప్రయోగవిరోధాత్- ననుతత్రాపిజాత్యేకవచనగ్రహణే- నకోపివిరోధ ఇతిచేత్క్ర- మనేనబళబంధప్రయాసేనేత్యలమతిప్రసంగేన-శిథిలాయంతే - శిథి లానీవాచరంతిజరాజర్ఝరభావవిశ్లిష్టసంధిబంధతయా కార్య కరణా సమ ర్థానిజాయంతఇత్యర్థః- కింతుఏకాతృష్ణా తరుణాయతే తరుణఇవాచరతి-బ లిష్ఠాజాతేత్యర్థః- జరయాసర్వమప్యేవంవిశకలితం- నతృష్ణేతిమహాదేతదా శ్చర్యమితిభావః- ఉభయత్రాపి-సూ-కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్యఙ్ -అకృత్సా ర్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతిదీర్ఘః-శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృత్తం- లక్ష ణంతునీతిశతకాద్యపద్యేఉక్తం॥ ౮

శ్లో॥ నివృత్తాభోగేచ్ఛాపురుషబహుమానోపి గళితస్సమానా
స్స్వర్యాతాస్సపదిసుహృదోజీవితసమాః। శనైర్యష్ట్యుత్థానం
ఘనతిమిరరుద్ధేచనయనేఅహోమూఢఃకాయస్తదపి మర
ణాయపాచకితః॥ ౯

శా॥ భోగాపేక్షతొలంగెబూజ్యతచెడెంబోరానిమిత్రుల్మహి।
భాగుల్సెల్లిరిదండమూతకొనుటల్ప్రాప్తించెఁగన్నుల్తమో।
రోగచ్ఛన్నములయ్యెదేహముజరారూఢంబుప్రాణానిల। ప్యా
గాపాయభయంబు నన్విడఁ గెడుం దానెంతసమ్మూఢమో॥

వ్యా॥ నివృత్తేతి॥ భోగేచ్ఛా- విషయానుభవస్పృహానివృత్తానిర్గతాఅ త్రజరాదూషణాభినివేశపారవశ్యేనేత్థముక్తం తేనతృష్ణాయై కాతరుణాయితేత్యవిరోధఃపురుష ఇతి యోబహుమానస్సమ్మానస్సోపిగళితః - అపగతస్తత్ప్ర యోజకపౌరుషాద్యపాయాదితిభావః - యద్వా-పురుషాణాంబహుమానస్త త్కృతఃకస్సమ్మానస్సోపిగళితః-పూర్వవత్పురుషాదనానబహుమన్యత ఇత్యర్థః-ఇ దానీంతాదృశగౌరవాలాభాదితిభావఃఅథపతితబాంధవశోచనాపదేశేనస్వ స్యాపశదతాంసూచయన్నాహ। జీవితసమాఃప్రాణతుల్యాఅత్యంతప్రాణతు ల్యాఇత్యర్థఃసుహృదోబంధవశ్చసమానాస్సబహుమానాస్సంతస్సపదిసద్యఏవజ రావస్థాయాఃప్రాగేవేత్యర్థః-స్వర్యాతాఃస్వర్గంగతాఃనిజసుకృతపాకేనపుణ్య లోకంగతాఇత్యర్థఃజరాదుర్దశాపత్త్యాబహుమానరహితోహంనయాతోస్మి సజీవనఇతిభావఃయద్వాసమానాస్సవయసఃజీవితసమాబంధవశ్చసపదిసద్యఏ వసుకృతపరిపాకపక్తేఃపూర్వమేవేతిభావఃస్వర్యాతాలోకాంతరగతాఃసత్స్వామి

త్యర్థః॥ సః॥ స్వరవ్యయం స్వర్గనాకత్రిదశాలయా ఇత్యమరః- ననుకించిత్కాలం స్థీ
యతాం కిమనేన భ్రమంగళాళం సనేనేత్యత ఆహ- శైశవం దండయష్ట్యాత్రాసంయ
ష్ట్యవష్టంభనోత్థానం ప్రాప్తమితి శేషః- పాదపాతనవిఘట్టనాత్స్వయముత్థా
నేసంచారేవాశక్తిర్నాస్తీత్యర్థః- నత్వేతావన్మాత్రమేవ-కింతు నయనే చక్షు
షీచ- ప్రగృహ్యత్వాదస్య అహాహా ఇత్యనేన సంధ్యభావః-ఘనం నిబిడం యత్తి
మిరం పాటలాఖ్యనేత్రరోగవిశేషో వైద్యశాస్త్రప్రసిద్ధః॥ ని॥ తిమిరం ధ్వాం
తే నేత్రామయేపి చేతి విశ్వప్రకాశః- తేననిరుద్ధే నిరుద్ధశుద్ధప్రసారే అర్థగ్ర
హణాసమర్థే జాతే ఇత్యర్థః- అంధకపంగుజీవనాద్వరం మరణమేవేతి భా-
వః- ఏతత్సర్వమనర్థజాతం జరాకృతమేవేతి హృదయం తదపి తథాపి-మూఢః
జ్ఞానహీనః కాయో దేహః- మరణేన యో పాయో విశ్లేషః-నాశ ఇతియావత్-
తస్మాచ్చకితో భీతః భవతీతి శేషః అత్ర జిహధర్మాః దదుపాధౌ దేహే ఉపచ
ర్యతే-అహో ఈదృశకష్టదశాయామపి జీవితాశైవబలీయసీ నవిజ్ఞానోదయ ఇ
త్యాశ్చర్యమిత్యర్థః- ఏతదపి తృష్ణావిలసితమేవేతి భావః - శిఖరిణీవృత్తం లక్ష
ణం తూక్తం॥ ... ...

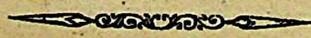
శ్లో॥ ఆశానామ నదీ మనోరథజలా తృష్ణాతరంగాకులా రాగగ్రా
హవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ। మోహావర్త
సుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుంగచింతాతటీ తస్యాః పారగతా
విశుద్ధమనసో నందంతి యోగీశ్వరాః॥ ౧౦

చ॥ కలితమనోరథంబులుదకంబులు తృష్ణలు భూరివీచికా। వ
ళులనురాగముల్మకరవర్గము మోహవితర్కముల్సుడుల్।
పులుఁగులుగాఁగ ధైర్యఫలభూజముఁగూల్చు దురాశపేరివా
ఙ్కలనదిదాఁటి నిత్యసుఖసంపదగాంతురు యోగిపుంగవుల్।

వ్యా॥ అ॥ నన్వేతాదృశతృష్ణాముల్లంఘ్యస్వాత్మసుఖానుభవతత్పరా యే
కేచన మహాంతస్సంతి కిమిత్యాశంక్య సంత్యేవేతి నిగమయన్ తస్యాః పృథగ్జనదు
స్తరతరత్వద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూపయతి॥ ఆశేతి॥ దృష్టాన్నపానభో
జనవిచిత్రాంబరభూషణధారణషోడశవార్షికకామినీ సంభోగాది గోచర
మానసవ్యాపారా మనోరథాస్త ఏవ జలాని యస్యాస్సా తథోక్తా - అప్రాప్యే
ష్వప్యర్థేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః- తృష్ణాస్తా ఏవ తరంగాః కల్లోలైరా
కులా సంకులా- అభిమతవస్తుషు స్నేహో రాగః - ఉపలక్షణమేతద్ద్వేషా
దీనాం తథా చ రాగద్వేషావయవ ఏవ గ్రాహాః నక్రాదయస్తద్వస్యాం సంతీతి తథో

క్తా- తత్తత్పదార్థలాభాలాభగోచరాః-వితర్కాః-తఏవవిహగాః-కారండ
వాదిపక్షిణోయస్యాంసాతథోక్తా । ౯ । మనసోనిర్వికారత్వం ధైర్యం స
త్స్వపిహేతుష్విత్యుక్తలక్షణంధైర్యం తదేవద్రుమ స్తంధ్వం సంయుత్యస్మాల
యత్రితితథోక్తాఅజ్ఞానంమోహమేవతద్వృత్తయోదంభ దర్పాదయో ల
క్ష్యంతే- తథాచమోహాః అజ్ఞానవృత్తయఏవావర్తాజల భ్రమాస్తైస్సుదు
స్తరా - సుష్ఠుతరితుమశక్యాఅతిగహనా - ఏకత్రదుర్విభావ్య స్వాభా
వ్యాదన్యత్రదురవగాహత్వాచ్చేత్థమితినిర్ణేతుమశక్యేత్యర్థః - ఇష్టాధిగమ
జనితధ్యానంచింతా - బహువిధత్వేపిచింతానాం తటద్వయ రూపణోప
యోగార్థంద్విత్వం వక్ష్యతె - తథాపోత్తుంగే అత్యున్నతే చింతే ఏవ
తటేయస్యాస్సాతథోక్తా ఆశానామనైకవిధాత్వాయతత్తృష్ణా।ని॥దశావస్థా
నైకవిధాత్వాశాతృష్ణాపిచాయతేత్యమరః-నామేతిప్రసిద్ధా-ఆశేతిప్రసిద్ధేత్యు
ర్థః-యానదీవర్తతఇతిశేషః-సూ-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ తస్యాఆశాన
ద్యాః పారంగతాఽజ్ఞానప్లవే నేతిభావః-అతఏవవిశుద్ధమనసోనిర్మలాంతఃకర
ణాయోగీశ్వరామహాయోగినఃనందతిబ్రహ్మానందమనుభవంతీత్యర్థః-అతస్సర్వ
థాతృష్ణాతరణోపాయోన్వేషణీయః శ్రేయస్తామేనేతిభావః-అత్రప్రవాహ
రూపణావిచ్ఛిన్నత్వసామ్యాదశాయాంనదీత్వంప్రతిస్వరూపత్వసర్వతోముఖ
సంభ్రమత్వాదిసాదృశ్యాన్మనోరథేషు జలత్వంమజ్జనోన్మజ్జనపారంపర్యేణవి
రామాభావసాధర్మ్యాత్తృష్ణాసుతరంగత్వం దుష్టస్వాభావ్యేన గ్రసిష్ణుత్వ
సామ్యాద్రాగాదిషుగ్రాహత్వంనానా విధగతిమత్త్వసాదృశ్యాద్వితర్కేషువి
హగత్వంస్థిరతరత్వస్వాభావ్యాద్ధైర్యేద్రుమత్వంనిరంతరదురంతభ్రామకత్వ
సాధర్మ్యాన్మోహేష్వావర్తత్వం-అగాధభావద్యోతకత్వసారూప్యాచ్చింతాసు
తటత్వంచరూపితమిత్యవగంతవ్యం- అవవసమస్తవస్తువర్తిసావయవరూప
కాలంకారః.వృత్తముక్తం॥ ... ౧౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే-తృష్ణాదూషణంనామప్రథమదశకమ్.

శ్లో ॥ నసంసారోత్పన్నంచరితమనుపశ్యామికుశలంవిపాకః
పుణ్యానాంజనయతిభయంమేవిమృశతః।మహద్భిఃపుణ్యౌఘై
శ్చిరపరిగృహీతాశ్చవిషయామహాంతోజాయంతేవ్యసనమివ
దాతుంవిషయిణామ్॥ ... ౧౧

చ । భవమునబుట్టుసత్క్రియశుభంబనిచూడనుపుణ్యకర్మ

గా।రవఫలమైనసంపదకరంబుభయావహమెన్నిచూచినం।బ్ర
విమలపూర్వపుణ్య సముపార్జితచందనముఖ్యభోగవై। భవ
మునుభోగశీలురకపాయము చేయునువృద్ధిబొందెడున్।　　౧౧

వ్యా॥అ॥ యదుక్తం యోగినస్తృష్ణానదీం తీర్త్వానందంతీతి తత్ర విషయ
పరిత్యాగమంతరా తదసంభవాదథవిషయపరిత్యాగవిడంబనోచ్యతే। అథే
తి॥ అథతృష్ణాదూషణానంతరంవిషయాణాంరూపాదీనాం। ని। రూపంశబ్దో
గంధరసస్పర్శాశ్చవిషయాఅమీత్యమరః - యద్వా - స్రక్చందనవనితాదిభో
గ్యవస్తూనాంపరిత్యాగస్సన్న్యాసస్తస్యవిడంబనానుకరణమభినయఇతియావ
త్- ఉచ్యతఇతిశేషః- తత్ప్రకారమేవాహదశభిః- నసంసారోత్పన్నమితి॥సం
సారే అనాదిభవపరంపరాయాంఉత్పన్నముదితం ఫలోద్దేశేనానుష్ఠితమితి
యావత్- చరితంపుణ్యాచరణం- ఆదికర్మణిక్తః కర్తరిచేతిక్తః- కుశ
లంక్షేమకరంనానుపశ్యామి- నానుసంధామీత్యర్థః- కుతఏతజ్జ్ఞ్వాపరిత్య
మిత్యాశంక్యతత్రోపపత్తిమాహవిపాకఇతి- పుణ్యానాంపురాకృతసుకృతా
నాంవిపాకస్సంపద్రూపపరిపాకః విమృశతఃతత్ఫలంపరామృశతః-మేమమ-భ
యంజనయత్యుత్పాదయతి- తత్పర్యాలోచనే సంపదాంపుణ్యక్షయలభ్యత్వే
నవిపద్రూపత్వాద్భయజనకత్వమిత్యర్థః- అతఏవోక్తం- కవికులసార్వభౌమే
నశ్రీహర్షేణ॥ శ్లో॥ పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధాస్సంపదోవిపదఏవవిమృష్టా
ఇతి- అథవా- పుణ్యానాంజ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మణాంవిపాకః- స్వర్గాదిరూప
ఫలపరిణామః- విమృశతఃపూర్వోత్తరంపర్యాలోచయతోమే-భయంజనయ
తి- క్షీణేపుణ్యేమర్త్యలోకంవిశంతీతిభగవద్వచనాత్- యావన్నియతకాలం
స్వర్గసుఖమనుభూయపుణ్యక్షయేసతిపునర్మర్త్యలోకప్రవేశేమహావిషాదగ
ర్భనిరయవాసజన్మపరంపరాదుఃఖప్రభవత్వాద్భయంకరత్వమిత్యర్థః- అతః
కుశలంనపశ్యామీతిసంబంధః- ఏవంతత్ఫలభూతానాం భోగానామప్యనర్థహే
తుత్వమేవేత్యాహమహద్భిఃభూయిష్ఠైః।- పుణ్యౌఘైఃపుణ్యసంచయైః- హేతు
భిశ్చిరపరిగృహీతాశ్చిరకాలమారభ్య సంగృహీతావిషయాశ్చభోగాఅపివిష
యిణాంవిషయాసక్తానాంవ్యసనంవిపత్తిందుఃఖమితియావత్-దాతుమివదా
తుమేవఇవశబ్దోప్యవధారణార్థకః - నతూత్ప్రేక్షాభివ్యంజకః - అన్యథా
ర్థాంతరతాస్యాదితివేదితవ్యం - మహాంతఃప్రవృద్ధా జాయంతే - భవం
తి వ్యసనప్రదానప్రవణైవ ఏతద్వృద్ధిః నాన్యదానప్రవణేత్యర్థః - ఏవమై
హికాముష్మిక భోగానామనిష్టానుబంధిత్వాత్తత్త్యాగ ఏవ శ్రేయా

నితిభావః- శిఖరిణీవృత్తమ్॥ ౧౧

శ్లో॥ అవశ్యంయాతారశ్చిరతరముషిత్వాపివిషయావియోగే
కోభేదస్త్యజతినజనోయత్స్వయమమూన్।వ్రజంతస్స్వాతం
త్ర్యాదతులపరితాపాయమనసస్స్వయంత్యక్తాహ్యేతేశమసు
ఖమనంతంవిదధతి॥ ౧౨

చ॥ ఉరుగతి తోడనేగుఁ దడవుండియు భోగము లట్టివానిఁ
దా। నసుదు పరిత్య జింపఁడు కనం గనఁ దద్విర హాంబుధి
న్న మే। పురుషుని భోగముల్విడిచి భూరి మనో వ్యథ లా
చరించునా। పురుషుడె భోగము ల్విడిచి పొందుని రామ
య శాంతిసౌఖ్యముల్॥ ౧౨

వ్యా॥ అ॥ అథసర్వథావిషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతివక్తుం తేషాంవ్యవస్థితిమాహ॥ అవశ్యమితి॥ విషయాభోగాశ్చిరతరంబహుకాలంఉషిత్వా స్థిత్వాపి-సూ-వసతిక్షుధోరీడితిఇడాగమః-వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం॥ అవశ్యంనియతం సిద్ధమితి యావత్ యాతారో గంతారః - ఆగమాపాయిత్వేనాస్థిరత్వాత్పరిచ యానాదరేణపురుషంత్యక్త్వా యాతారఏవ- నతువరిచయవశాద్యావజ్జీవంస్థాతారఇత్యర్థః- తదుక్తంభగవతా। *। మాత్రాస్పర్శాస్తుకౌంతేయశీతోష్ణసుఖదుఃఖదాఃఆగమాపాయినోనిత్యాస్తాంస్తితిక్షస్వభారతేతి- సూ-యాతేర్లుట్ అతఃవియోగేవిషయవిరహేకోభేదఃకోవావిశేషఃనకోపీత్యర్థః॥స్వకర్తృకత్యాగేవాపురుషకర్తృకత్యాగేవాతస్యభావాయమానత్వాదితిభావఃతథాహియద్యస్మాత్కారణాత్ జనోవిషయాసక్తఃపుమానమూన్విషయాన్స్వయంనత్యజతిగుణాన్గృహీత్వానవిసృజతి- స్వయమేవత్యజతిచేత్తర్హి తేనకృతార్థోభవదితిభావఃఏతేనవిషయకర్తృకత్యాగేతువ్యర్థత్వమితిసూచ్యతేననుకుతఏతద్వైషమ్యమిత్యాశంక్యతత్రవ్యవస్థామాహస్వాతంత్ర్యాత్కర్తృత్వాత్స్వాచ్ఛంద్యాదితియావత్-స్వతంత్రఃకర్తేత్యనుశాసనాత్త్యజంతః- పురుషం విసృజంతస్సంతః- విషయాఇతిశేషఃమనసఃఅతులపరితాపాయదురంతసంతాపాయభవంతీతిశేషః- అత్యంతదుఃఖకారిణోభవంతీత్యర్థః స్వయంస్వేనకర్త్రా పురుషేణత్యక్తాఃతుచ్ఛత్వభావనయావిసృష్టాశ్చేత్తర్హి ఏతేవిషయాఅనంతమపరిచ్ఛిన్నం శమసుఖంతృష్ణోపశాంతిసుఖంపరమానందమితియావత్ విదధతికుర్వంతిహి- హిరవధారణేయదుక్తం॥ *॥ యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యంమహత్సుఖం- తృష్ణాక్షయసు

ఖస్యైతేనార్హాతన్షోడశీంకలామితి అతో౽నర్థాపాదకవిషయకతృష్ణాత్యాగాత్పూర్వమేవస్వయంతత్త్యాగతత్పరేణభవితవ్యం- శ్రేయస్కామేనేతి భావః వృత్తంపూర్వవత్। ౧౨

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః కుర్వంత్యహోదుష్కరం యన్ముంచంత్యుపభోగభాంజ్యపిధనాన్యేకాంతతో౽నిస్స్పృహాః। సంప్రాప్తాన్నపురానసంప్రతినచప్రాప్తౌదృఢప్రత్యయాన్ వాంఛామాత్రపరిగ్రహానపిపరంత్యక్తుంనశక్తావయమ్॥ ౧౩

చ॥ అనఘులుబోధపూర్ణులుమహాత్ములుభోగనిధానమౌమహా।
ధనముబరిత్యజింతురు గతస్పృహులైపరమాద్భుతంబుగా।
మునుపునుబొంద కిప్పుడునుముట్టకనింకనుజెందలేకనే। మ్మన
మునఁదోఁచుభోగములమానఁగఁజాలము మే మొకింతయున్॥

వ్యా॥ అ॥ ననుకీదృగ్విధాఃపురుషావిషయత్యాగసమర్థాఇత్యాకాంక్షాయాంజ్ఞానినఏవసమర్థాఃనతుమాదృశాఇత్యాహ॥ బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేన మోవివేక స్తత్త్వ విచార స్తేననిర్మలానిష్కళంకాఅసంభావ నాదిరహితేతి యావత్- సాధీర్యేషాంతేజ్ఞానవంతఇత్యర్థః దుష్కరంకర్తుమశక్యంకుర్వంతిఅహోఇత్యాశ్చర్యేకింతద్దుష్కరమిత్యాహ - యద్యస్మాదుపభోగంభజంతీత్యుపభోగభాంజిస్రక్చందనాదిభోగసాధన త్వేనానుభూయమానాన్యపీత్యర్థః- ధనానివిత్తానినిస్స్పృహానిరీహాస్సంతఃఏకాంతతఃనితాంతంనిరవశేషమితి యావత్ముంచంతివిసృజంతిఇదమేవాతి దుష్కరమత్యంతాశ్చర్యంచేత్యర్థః వయమస్మద్విధాజ్ఞానినస్తుపురాపురాతనకాలేనసంప్రాప్తాన్నాధిగతాన్సంప్రతీదానీంవర్తమానకాలేపిప్రాప్తౌవాభవిష్యత్కాలలాభేపివానదృఢప్రత్యయాన్నదృఢవిశ్వాసాన్ అవిశ్వసనీయానితియావత్- కాలత్రయేప్యసంభావ్యమానానిత్యర్థః॥ ని॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః-కింతువాంఛా మాత్రపరిగ్రహాన్మనోరథమాత్రసంగృహీతాన్ మనోవ్యాపారమాత్రగోచరీకృతానపీత్యర్థః- అనుభూయమానాంస్తుకిముతేతిభావః- విషయానితిశేషః త్యక్తుంపరమత్యంతంనశక్తాఅసమర్థాఃఅతస్తఏవధన్యాఇతిభావః- సూ-శశధృషేత్యాదినాతృష్ణాల్-విషయపరిత్యాగేబ్రహ్మజ్ఞానమేవముఖ్యసాధనం అతస్తత్సంపాదనేనతత్పరిత్యాగో౽వశ్యంకర్తవ్యఇతిఫలితార్థః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౧౩

శ్లో॥ ధన్యానాంగిరికందరేషువసతాంజ్యోతిఃపరంధ్యాయతాం

మానందాశ్రుకణాన్పిబంతిశకునానిశ్శంకమంకేశయాః। అస్మా
కంతుమనోరథోపరచితప్రాసాద వాపీతటక్రీడాకాననకేళికౌ
తుకజుషామాయుఃపరంక్షీయతే॥ ... ౧౪

చ॥ గిరిగుహలన్వసించివృషకేతనచింతనమాచరించుస। త్పు
రుషులసంమదాశ్రుకణపుంజముఁ గోలుచునంకశయ్యలం।
దిరవుగనుండుఁబక్షులుసమిద్ధమనఃకృతసౌధవాపికా। వరవన
కేళిశీలురగువారలకాయువెవిఘతంబగుగా॥... ... ౧౪

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ ధన్యానామితి॥గిరికంద
రేషుగిరిగహ్వరేషు । ని । దరీతుకందరోవాస్త్రీత్యమరః - వసతాంవివిక్త
యావర్తమానానాం॥*॥ వివిక్తసేవీలఘ్వాశీతివచనాదితిభావఃతథాపరంజ్యో
తిఃపరంబ్రహ్మధ్యాయతాంధన్యానాంపుణ్యశాలినాం।ని।సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్య
ఇత్యమరఃఆనందేనయేఅశ్రుకణాఃబాష్పబిందవఃతాన్ నిశ్శంకం తేషాంతపఃప్ర
శాంతత్వాన్నిర్భయంయథాతథాఅంకేశేరతఇత్యంకేశయాఃఉత్సంగవర్తినః
అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః శకునాఃపక్షిణఃపిబంతికింతు మనోరథేనవాం
ఛామాత్రేణోపరచితాఃయాఃప్రాసాదేషుహర్మ్యేషువాపీతటేష్వల్పసరస్తీ
రేషు-క్రీడాకాననేషూద్యానేషుచకేళయోవిహారాస్తాసుకౌతుకజుషామౌత్సు
క్యభాజామస్మాకమాయుఃపరంఆయురేవక్షీ యతేనశ్యతిదుర్లభవిషయచిం
తాల్పరైకవృథాకాలోయాపితః-నతుకిత్బ్రహ్మజ్ఞానంసంపాదితం-అతోవయ
మపితథానధన్యాఇతిభావః- వృత్తముక్తం॥ ... ౧౪

శ్లో॥ భిక్షాశనంతదపినీరసమేకవారంశయ్యాచభూః। పరిజనో
నిజదేహమాత్రమ్। వస్త్రంవిశీర్ణశతఖండమయీచకంథా
హాహాతథాపివిషయానపరిత్యజంతి॥... ... ... ౧౫

చ॥ నిరతముదిండిబిచ్చమునునీరసమద్దియునొక్కపూటయే।
ధరణితలంబుసెజ్జసతతంబునుదోడుశరీరమాత్రమే। చెఱఁగు
లచీరతునుకగిమిచేతనమర్చినబొంతపుట్టమీ। కరణిమెలంగిన
న్విషయకాంక్షలొకింతయుఁబాయవక్కటా॥ ... ౧౫

వ్యా॥ అ॥ అథకస్యచిద్విషయాభిభూతస్యనిర్వేదనవచనమభినీయాహ॥
భిక్షాశనమితి॥ భిక్షాభైక్షమిత్యర్థః - అశనమాహారఃతదపిభిక్షాన్నాశనమపి
శరసంశధురా ప్లాదిరసహీనం తదప్యేకవారం - నతుద్విత్రివారమిత్యర్థః
నీయ్యా శయనీయంచభూః సాప్యాస్తరణాదిరహితేతిభావః పరిజనస్సే

వరజనః నిజదేహమాత్రంస్వస్యస్వయమేవపరిజనోనతుకశ్చిదన్యోఽస్తీత్యర్థః వస్త్రమాచ్ఛాదనంచవిశీర్ణాతతఖండమయీ - విశేషేణజీర్ణానేకచీవరశకలనిర్మితాకంథాతథాపీదృక్కష్టదశాయామపీత్యర్థః విషయాః భోగవాంఛాఃనపరిత్యజంతినవిసృజంతిమామితిశేషః- హాహేతివిషాదవిస్మయాతిశయాభినివేదనార్థాద్విరుక్తిః- పాపిష్ఠాఇమేవిషయా హతమేవఘ్నంతీతిభావఃఅత్రవిషయపరిత్యాగకారణసామగ్ర్యాంసత్యాంకార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః॥తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్। వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫

శ్లో॥ స్తనౌమాంసగ్రంథీకనకకలశావిత్యుపమితౌముఖం
శ్లేష్మాగారంతదపిచశశాంకేనతులితమ్। స్రవన్మూత్రక్లిన్నంకరివరశిరస్పర్ధిజఘనం ముహుర్నింద్యంరూపం కవిజనవిశేషైర్గురుకృతమ్॥ ౧౬

చ॥ స్తనములుమాంసపిండములుచక్కనిబంగరుకుండలంచునాననముకఫాలయంబుతుహినద్యుతి తుల్యమటంచుమూత్రభూ। జనజఘనస్థలంబుకరిచారుశిరస్సమమంచుఁగామినీజనమలినాంగముల్సుకవిచాతురివర్ణనకెక్కెనిమ్మహిన్॥

వ్యా॥ అ॥ అథవిషయాణాంకామినీప్రాధాన్యాత్తద్దూషణాభావేతత్పరిత్యాగోనసుకరఇతిమనసినిధాయతాందూషయతి॥ స్తనావితి- స్తనౌకుచౌమాంసగ్రంథీ-మాంసపిండౌతథాపికనకకలశౌ అనర్ఘ్యహిరణ్మయకుంభావిత్యుపమితౌ. ఉపమావిషయీకృతకనకకలశకల్పత్వేనోపవర్ణితావిత్యర్థఃముఖంవక్త్రంతు-శ్లేష్మాగారంకఫలాలాదంతమాలాదిస్థానంతదపిచశశాంకేనసుధారసమయేనచంద్రేణతులితంసమీకృతం- తత్తుల్యత్వేనోపవర్ణితమిత్యర్థః-అత్రతులితశబ్దస్యసాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగేపినతుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామితితృతీయాప్రతిషేధః - అత్రసూత్రేసదృశవాచినఏవగ్రహణాదితి-జఘనంకటిపురోభాగస్తు॥ని॥పశ్చాన్నితంబఃస్త్రీకట్యాఃక్లీబేతుజఘనంపురఇత్యమరః-స్రవతామదనసదనదార్ఢ్యాభావాద్ద్రవతామూత్రేణక్లిన్నమార్ద్రంఅపవిత్రమిత్యర్థః-తదపికరివరశిరస్పర్ధిమదజలపరిప్లుతిశ్లాఘ్యగజేంద్రకుంభస్థలసదృశమిత్యుపవర్ణితమితిభావఃఅతః ముహుః పౌనఃపున్యేననింద్యం-గ్రంథ్యాద్యాకారేణజుగుప్స్యంరూపం స్తనాద్యవయవస్వరూపంకామిన్యాఇతిశేషఃకవిజనవిశేషైః-తత్తద్విశేషకల్పనాచతురకవీశ్వరైః-కనకకలశా

దపాద్మశ్యవర్ణనేన శ్లేష్మంకృతం కవిజనవాఙ్మాత్రసారమేవైతద్రూపంన తుస్వతస్సిద్ధసారవదితిభావః-అత్రమాంసగ్రంధిత్వేన స్తనయోర్మర్దనానర్హత్వం శ్లేష్మాగారత్వేనముఖస్యచుంబనాద్యయోగ్యత్వం స్రవన్మూత్రక్లిన్నత్వేనజఘనస్యహేయతయాసంభోగాపాత్రత్వంచసూచితం ఏతత్కృత ఏవకామినీనాంసంభోగాస్పదత్వేనాభిమతం ఇదమేవేత్థం జుగుప్సితత్వేనదూషితం చేత్తర్హికిమన్యత్కామిన్యాంభోగయోగ్యమస్తీతిశ్లోకతాత్పర్యం-తదుక్తం॥ *॥ హాస్యాస్తిసందర్శనమక్షియుగ్మమత్యుజ్జ్వలంతత్కలుషంవసాయాః- స్తనౌచపీనౌపిశితాస్రపిండౌస్థానాంతరేకింనరకోనయోషిదితి- వృత్తముక్తం॥ ౧౬

శ్లో ॥ ఏకోరాగిషురాజతేప్రియతమాదేహార్ధహారీహరోనీరాగేషుజనోవిముక్తలలనాసంగోనయస్మాత్పరః । దుర్వారస్మరబాణపన్నగవిషవ్యావిద్ధముగ్ధోజనశ్శేషః కామవిడంబితాన్నవిషయాన్భోక్తుంనమోక్తుంక్షమః॥ ౧౭

చ॥ కాముకులందుమేనసగముంగాంతకునిచ్చినశంకరుండెనిష్కాములలోనఁబంచశరశాసనుకన్నఁబరుండుఁగల్గఁడుద్దామమనోజబాణవిషదిగ్ధులుతక్కినమూఢులోపరే। సీమలభామినీసుఖముఁజేరిభుజింపఁబరిత్యజింపఁగన్॥ ... ౧౭

వ్యా॥ అ॥ అత్రైకఃపరమేశ్వరఏవైకాంతతోనురక్తోవిరక్తశ్చ అన్యస్తథానురక్తత్వాదవిరక్తత్వాచ్చపరిక్లిష్టఏవేత్యాహ॥ ఏకఇతి । ప్రియతమాయాఃపార్వత్యాఃదేహస్యశరీరస్యఅర్ధంఅర్ధభాగం - అర్ధంనపుంసకమితిసమాసః- తద్ధరతీతితథోక్తఃమహాకాముకతయాక్షణమాత్రవిశ్లేషస్యాప్యసహిష్ణుత్వాన్నిజదేహవామార్ధపరిక్లృప్తప్రియతమఇత్యర్థః - దేహార్ధధారీతిచపాఠః- ఏకఏవహరోరాగిష్వనురక్తేషుకాముకేష్విత్యర్థః - రాజతేలప్రతినిధిత్వేనప్రకాశతేతాదృశకాముకాంతరస్యానుపలభ్యమానత్వాదితిభావః తథాపిరాగేషువిరక్తేష్వపివిముక్తస్త్యక్తోలలనాసంగోయోపిదాసక్తిర్యేనసతథోక్తోజనఃవైరాగ్యపురుషోయస్మాద్ధరాత్ పరోన్యోనాస్తితపశ్చరణసమయేమదనదహనాదినాతాదృగ్వైరాగ్యప్రకటనాత్తథావిధ విరక్తోనకశ్చిదస్తీత్యర్థః-కింతుదుర్వారాఃనివారయితుమశక్యాఃస్మరబాణాఏవపన్నగాస్సర్పాస్తేషాంవిషేణగరళేనసతత్సదృశేనవ్యామోహేనచవ్యావిద్ధోవ్యాప్తఃఅతఏవముగ్ధోమూఢోనిశ్చేష్టశ్చశేషఃఅవశిష్టఃజనఃకామేనమన్మథేనహేతునావిడంబితానసుకృతాన్స్వీకృతానితియావత్ విషయాన్ స్త్రీసంభోగా

దీక్షాభోక్తుమనుభవితుంవా-మోక్తుంత్యక్తుంవానక్షమః తాదృగనురాగవిరాగోత్కర్షాభావాత్తథావిధభోగత్యాగయోరసమర్థ ఇత్యర్థః-కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుంసమర్థః-పరమేశ్వరఏకఏవా నురక్తేషువిరక్తేషు చపరాంకాష్ఠాంప్రాప్త స్తదన్యస్సర్వోప్యుభయభ్రష్టఏవేతిభావః స్మరబాణపన్నగేత్యత్రరూపకాలంకారః-శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ... ౧౪

శ్లో॥ అజానన్దాహాత్మ్యం పతతుశలభస్తీవ్రదహనేసమీనో ప్యజ్ఞానాద్బడిశయుతమశ్నాతుపిశితమ్ । విజానన్తోప్యేతేవ యమిహవిపజ్జాలజటిలాన్నముంచామః కామానహహగహనోమోహమహిమా॥ ... ౧౫

చ॥ తెలియకనాశహేతువగుతీవ్రతరానలకీలలోపలన్ । శలభముచొచ్చుఁగాకమతిచాలకమీనముగాలవుంగొనం । గలపిశితంబుతామెసఁగుఁగాక యెఱింగియు మేముదుఃఖదో। హలవనితాసుఖంబువిడనాడము మోహమహత్త్వమెట్టిదో॥౧౫

వ్యా॥ అ॥ అథవిషయదోషపరిజ్ఞానేప్యత్యాగేకారణమాహ । అజానన్నితి॥శలభఃపతంగఃదహ్యతేఅనేనేతిదాహః-సూ-కరణేఘఞ్ తస్యఆత్మనఃస్వభావస్యభావోదాహాత్మ్యంభస్మీకరణస్వాభావ్యమిత్యర్థః । ని ॥ ఆత్మాదేహేధృతౌజీవేస్వభావేపరమాత్మనీతివిశ్వః-అజానన్ అనవబుధ్యన్ తీవ్రదహనేజ్వాజ్వల్యమానాగ్నౌ పతతుప్రవిశతు-ప్రవిశ్యభస్మీభవత్విత్యర్థః-సూ-సంభావనాయాంలోట్ తథాసప్రసిద్ధోమీనోమత్స్యోపిఅజ్ఞానాదాత్మవినాశకారణమేతదిత్యవివేకాత్ బడిశయుతంమత్స్యవేధనిసందానితంఅయోమయవక్రకంటకాగ్రస్యూతమిత్యర్థః- పిశితంమాంసమశ్నాతుభక్షయతు-ఆమిషలోభాత్కంటకగళనేనగళనిరోధాత్స్వపిమ్రియతామిత్యర్థః- నాతాభ్యామనయోరపరాధః- నాజ్ఞానమపరాధ్యతి॥ ॥ పతంగమాతంగకురంగభృంగమీనాహతాఃపంచభిరేవపంచేతిచన్యాయాదితిభావః॥ ని॥ బడిశం మత్స్యవేధనం-పిశితంతరసంమాంసమితిచామరః-కింత్వహాస్మిన్లోకే విజానన్తోపి వినిపాతహేతవఇతి వివేకవన్తోప్యేతేవయం విపజ్జాలైరాపత్పరంపరాభిర్జటిలాన్గ్రథితాన్ ఉపద్రవహేతూనపీత్యర్థః-సూ-పచాదిత్వాన్మత్వర్థీయోఽచ్ప్రత్యయః-కామాన్విషయాన్నముంచామోనత్యజామః-విషయస్వరూపపరిజ్ఞానేప్యముంచతామస్మాకమేవాపరాధ ఇతితిభావః-సూ-శేషుచాదీనామితినుమాగమః-విచార్యమాణేనాస్మాకమప్యపరాధః-ప్రబలతరకారణసద్భావా

దిత్యాహ-మోహస్యఅజ్ఞానస్యమహిమా మాహాత్మ్యంగహనోదుర్విజ్ఞేయః-
అఘటనఘటనాపటుతరాऽవిద్యావిలాసమహిమ్నా లోకేజనఃఅతిహితమపిక
రోతిఅజ్ఞో నాస్మాకమపరాధఇతిభావః- శిఖరిణీవృత్తం। ౧౮

శ్లో॥ తృషాశుష్యత్యాస్యే పిబతిసలిలంశీత మధురం క్షుధార్తః
శ్శాల్యన్నంకబళయతి మాంసాది కలితం। ప్రదీప్తేకామా
గ్నౌసుదృఢతరమాలింగతివధూంప్రతీకారంవ్యాధేస్సుఖమితి
విపర్యస్యతిజనః॥ ౧౯

ఉ॥ శీతలవారిదాప్పుపడఁజెందినవాఁడుక్షుధార్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలితాన్నముసాపడుమన్మథోగ్ని తాఁపా
తురుఁడైనవాఁడుజవరాలిఁగవుంగిటిలోనఁజేర్చునీ। రీతినిరో
గశాంతికరకృత్యముభోగమనంగఁజెల్లునే। ... ౧౯

వ్యా॥ అ॥ అజ్ఞానమహిమ్నైవసుఖాభావేష్వప్యన్నపానాది విషయేషు
సుఖబుద్ధింకరోతీత్యాహ॥ తృషేతి॥ తృషా- తృష్ణయా ఆస్యేవక్త్రే శుష్యతి
శోషంప్రాప్నోతిసతి - శీతంచతన్మధురంచేతివిశేషణయోరపి మిథోవిశే
షణవిశేష్యభావవివక్షాయాంవిశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమాసః - శై
త్యగుణయుక్తంసంతాపహరంచేత్యర్థః॥ శీతలీక్రియతేతాపోయేనతన్మధు
రంస్మృతమితిలక్షణాత్॥యద్వా- మధురంశర్కరాపానకవన్మాధుర్యసంయు
క్తంసలిలముదకంపిబతితథాక్షు ధార్తఃబుభుక్షాపీడితస్సన్ మాంసాదినా
మాంసఘృతపయోదధ్యాదివ్యంజనద్రవ్యేణేత్యర్థః-కలితంరుచిరంస్వాదూ
కృతమిత్యర్థః-కలిః కామధేనుః. శాల్యన్నంకబళయతిభుంక్తేతథాకామా
గ్నౌమదనదహనే-ప్రదీప్తేప్రజ్వలితేసతి-మన్మథోద్రేకేసతీత్యర్థః-సుదృఢతర
మతిగాఢంవధూంస్త్రియమాలింగత్యాశ్లిష్యతిఅతః వ్యాధేఃక్షుత్తృష్ణాది
రూపామయస్యప్రతీకారంతదుపశాంతికరాన్నపానాలింగనరూపౌషధసే
వరూపప్రతిక్రియామిత్యర్థః- సుఖంభోగఇతిజనోవిపర్యస్యతి - విపర్యస్తబు
ద్ధింప్రాప్నోతినతుతత్త్వంజానాతీత్యర్థః- అతస్మింస్తద్గ్రహోవిపర్యా
సః అయంచఅజ్ఞానదుర్విలాసఏవేతిభావః। ... ౧౯

శ్లో॥ తుంగంవేశ్మసుతాస్సతామభిమతాస్సంఖ్యాతిగాస్సంప
దఃకల్యాణీదయితావయశ్చనవమిత్యజ్ఞానమూఢోజనః। మ
త్వావిశ్వమనశ్వరంనివిశతెసంసారకారాగృహే సందృశ్య క్ష
ణభంగురంతదఖిలంధన్యస్తు సన్న్యస్యతి॥ ... ౨౦

చ॥ పొడవులుమాడువుల్ ఘనులుపుత్రులుపెక్కులురమ్యసం
పదల్ । పడఁతుక చారుశీల యొలఁబ్రాయ మటంచు నరుం
డు మూఢుఁడై । కడుజగమెల్ల శాశ్వతము గన్గొని సంసృ
తిఁ బొంది లోపలన్। బడునిది మాయయంచు మతిమంతుఁ
డు దావిడుచు న్సమస్తమున్॥ ... ౨౦

వ్యా॥ అ॥ ఏవంతావదజ్ఞోజనస్సంసార విషయాసక్త్యాబద్ధోభవతిజ్ఞానీ తుసర్వసంగంపరిత్యజ్యకృతకృత్యోభవతీతినిగమయతి॥ తుంగమితి॥వేశ్మ-ప్రాసాదాదితుంగమున్నతంసుతాః పుత్రాస్సతాంసాధూనాం- విదుషాం- అభిమతాఇష్టాస్సంప్రాప్తవిద్యావినయాదిగుణాఇత్యర్థః-సూ- మతిబుద్ధిత్యాదినావర్తమానార్థే క్తః- అతఏవ- క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీవిధానాత్-షష్ఠీనసమస్యతఇతివక్తవ్యమితిసమాసనిషేధః- సంపదఃధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధయఃసంఖ్యాతిగాః అసంఖ్యేయాః అపరిమితాఇత్యర్థః- దయితాప్రియతమాకల్యాణీఆనుకూల్యాది గుణసంపన్నత్వాచ్ఛోభనా- తదుక్తం॥ *॥ అనుకూలాంవిమలాంగీంకులజాంకుశలాంసుశీలసంపన్నాం। పంచలకారాం భార్యాంపురుషఃపుణ్యో దయాల్లభతేహి॥వయశ్చనవంనూతనం-యౌవనమిత్యర్థః॥ ని॥ వయఃపక్షిణిబాల్యాదావిత్యమరః - ఇత్యేవమజ్ఞానేనమోహేన మూఢోవివేకశూన్యోజనః- విశ్వం- గృహపుత్రవిత్తదారాది ప్రపంచంఅనశ్వరం- శాశ్వతంమత్వాఆలోచ్యసంసారఏవకారాగృహంబందీగృహం- తత్రనివిశతే-ప్రవిశతితదాసక్తోభవతీత్యర్థః-నతుతస్యానర్థమూలత్వంజానాతీతిభావః- నేర్విశఇత్యాత్మనేపదం అతిసంకట తయాపరమనిర్బంధహేతుత్వాత్సంసారస్యకారాగృహత్వరూపణం॥ని॥కారాస్యాద్బంధనాలయఇత్యమరః-ధన్యస్తుసతుశబ్దఃపూర్వస్మాద్వైలక్షణ్యంద్యోతయతి- తదేవాహ-తదఖిలంవేశ్మాద్యశేషప్రపంచంక్షణభంగురమశాశ్వతం-సందృశ్యసమ్యగాలోక్యసంపూర్వాద్దృశేఃక్త్వోల్యబాదేశః- సన్న్యస్యతి- నతత్రాసక్తోభవతి- కింతుసరక్తోభవతీతిభావః- అతఃజ్ఞానేనసర్వానర్థమూలమజ్ఞానం నిరస్యకృతకృత్యోభవితవ్యమితితాత్పర్యం- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౨౦

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే- విషయపరిత్యాగ
విడంబనానామద్వితీయదశకమ్.

శ్లో॥ దీనాదీనముఖైః సదైవశిశుకైరాకృష్ట జీర్ణాంబరాక్రో
శద్భిఃక్షుధితైర్నిరన్న విధురాదృశ్యానచేద్గేహినీ । యాచ్ఞా
భంగభయేనగద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరంకోదేహీతివదేత్స్వ
దగ్ధజఠరస్యార్థేమనస్వీపుమాన్॥ ... ౨౧

ఉ॥ ఆఁకొనియేడ్చులేఁ బిఱుతలన్నముకై శిశుకోటులాగఁ బె
ల్లాకటసోలుచుండెడునిజాంగనదుర్దశఁజూడఁడేనియా।ఛ్ఛా
కలనావిభంగభయసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై। చేకొనిదే
హియంచడుగఁజేరునెకాలినపొట్టకెవ్వఁడున్॥ ... ౨౧

వ్యా॥ అ। అథయాచ్ఞాదైన్యదూషణమారభతే - అత్రఅభిప్రాయః
విషయాణాం యాచ్ఞాదైన్యప్రయోజకత్వాద్విషయ పరిత్యాగవిడంబనా
నంతర్యేణైతత్ప్రయోజ్యయాచ్ఞాజనితదైన్యమపిదూషణీయ మేవేతిఅత స్త
త్ప్రసంగానంతరమేతద్దూష ణమారభతే- దీనేత్యాదిశ్లోకదశకేన। దీ
నాదీనముఖైరితి॥దీనాదరిద్రాఃఅతఏవదీనానిశోభాహీనాని-ముఖానియేషాంతైః
కుతః క్రోశద్భిఃరుదద్భిఃతత్కుతః క్షుధితైఃసంజాతక్షుద్భిఃబుభుక్షితైరిత్యర్థః
క్షుధాశబ్దా ద్వ్యాబంత స్తస్మాత్తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్య ఇతజితీతచ్ప్రత్య
యః- తారకాదిరాకృతిగణః- క్షుదితిధకారాంతపక్షేతు- క్షుధంప్రాప్తైఃక్షు
ధితైః-క్షుధాతురైః-కర్తరి క్తః-వసతిక్షుధోరిడితీడాగమః-శిశుకైరత్యంతబా
లకైః-అల్పార్థేకన్ప్రత్యయః సదాసర్వదైవాకృష్టమన్న పానాదియాచ్ఞాపూ
ర్వకమాక్షి ప్తంజీర్ణాంబరం- విశీర్ణవస్త్రంయస్యాస్సా- తథానిరన్నా- అన్న
పానరహి - అతఏవవిధురావిహ్వలా - నిరన్నాచసావిధురాచేతివిశేషణ
సమాసఃఅన్నాభావాత్కష్టజీవనేత్యర్థః॥ ని॥ విధురఃప్రత్యవేతేస్యాత్కష్టవిశ్లి
ష్టయోరపీతివిశ్వః- గేహినీగృహిణీదృశ్యాదృష్టిగోచరా-నచేన్న సాద్యదితర్హి
మనస్వీసుమేధాః- ధైర్యశాలీ-ప్రశంసాయాంమనిఃకఃపుమాన్ యాచ్ఞాభం
గాద్యద్భయంతేనగద్గదోక్షీణస్వరః- అనుకరణశబ్దోఽయం-యోగళఃకంఠః
తత్రత్రుట్యంతి- శకలీభవంతి-అతఏవవిలీనాన్యనుచ్చారితప్రాయాణ్యక్షరాణి
వర్ణాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాస్వస్యదగ్ధఃప్లుష్టోయోజఠరః- ఉదరంత
స్యార్థేతత్పూరణార్థమిత్యర్థః॥ని॥ అర్థేఽకృతేచశబ్దావ్యాతాదర్థ్యేఽవ్యయసం
జ్ఞితావిత్యమరః- దగ్ధశబ్దోఽత్ర నిర్వేదాభిద్యోతకః- యథా క్తంసురేశ్వర వా
ర్తికే॥ ॥ అస్యదగ్ధోదరస్యార్థే కిన్న కుర్వంత్యసాం ప్రతమితి - దేహీతి
వదేత్ బ్రూయాత్ నకోపీత్యర్థః తస్యాః దృశ్యత్వాదీ దృగవస్థాపన్నే

వశ్యతోఽనర్థమూలత్వాత్తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి భావః -
శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౨౧

శ్లో॥ అభిమత మహామాన గ్రన్థి ప్రభేద పటీయసీ గురుత
ర గుణ గ్రామాంభోజ స్ఫుటోజ్జ్వల చంద్రికా। విపుల
విలసల్లజ్జావల్లీ వితాన కుఠారి కాజఠర పిఠరీ దుష్పూరే
యం కరోతి విడంబనామ్॥ ... ౨౨

శా॥ మానగ్రంథివిభేదనక్షమము సంభద్ధైర్యగాంభీర్యము।
ఖ్యానేకప్రియ సద్గుణాంబుజ సమూహజ్యోత్స్నలజ్జాలతా।
హానిస్ఫారకుఠారధారజఠరంబన్నట్టిపెన్పానయా। రానిం
జారదు దైన్య వృత్త్యభినయప్రాగల్భ్య ముంజూపుచున్।

వ్యా॥ అ॥ ఇదానీం దైన్యానర్థమూలం జఠరం నిందతి। అభిమతేతి। అభి
మతః కీర్తిప్రతిష్ఠావహత్వాదిష్టః- యో మహామానగ్రన్థి గరిష్ఠాభిమానగ్ర
న్థిః-తస్య ప్రభేదే- విశ్లేషణే-పటీయసీ-సమర్థతరా-సూ-పటుశబ్దాదీయసున్యు
గితశ్చేతి ఙీప్ - గురుతరా అతిశయేన వర్తమానా యే గుణగ్రామాః గాంభీర్యధై
ర్యాదిగుణగణాః త ఏవాంభోజాని తేషాం స్ఫుటం యథా తథా ఉజ్జ్వలచంద్రికా
పూర్ణిమాకౌముదీ- తత్సంకోచహేతుభూతేత్యర్థః విపులం విస్తృతం యథా
తథా విలసత్ప్రకాశమానం- యల్లజ్జావల్లీవితానం వ్రీడాలతాదికతతిః తస్యకు
ఠారికా పరశుః- తదుచ్ఛేదనసాధనభూతేత్యర్థః- దుష్పూరా పూరయితుమ
శక్యా ప్రత్యహమన్నపానాదిపూరితాపి పర్యాప్త్యభావాదితి భావః- ఈషద్దురి
త్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః-ఇయం జఠరముదరమేవ పిఠరీ కుండీ। ని॥ పిఠరః స్థాల్యు
ఖా కుండమిత్యమరః- గౌరాదిత్వాత్ ఙీప్ -తథా చ కృష్ణామృతస్తవే। శ్లో॥ జఠరపి
ఠరే పూర్తయే నటితాసీతి-విడంబనాం యాచ్ఞానుకరణం-కరోతి యాచ్ఞా
దైన్యమస్మాభి రభినాటయతీత్యర్థః ఏతద్వ్యతిరేకేణ దైన్య కారిణీ న కాప్యస్తీతి
భావః॥ వల్లీకఠోరకుఠారికేతి పాఠే నిశితతరపరశురిత్యర్థః రూపకాలంకారః
హరిణీ వృత్తం। భవతి హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గః రసాంబుధి విష్ట
పైరితి లక్షణాత్। ౨౨

శ్లో॥ పుణ్యగ్రామేవ నేవా మహతి సితపటచ్ఛన్న పాలిం
కపాలిం హ్యాదాయ న్యాయ గర్భ ద్విజ హుత హుత భు
గ్ధూమ ధూమ్రోపకంఠే। ద్వారంద్వారం ప్రవిష్టో వరము
దరదరీ పూరణాయ క్షుధార్తో మానీ ప్రాణైః సనాథో న

పునరనుదినం తుల్యకుల్యేషుదీనః ॥ ... ౨౩

చ॥ అవని సురావళీ హుత హుతాశన కోమల ధూమధూ
మలా । పవిశద వాటి యందు వన భాగము నందుఁ గ
పాల పాణివై । భవనము లందు భిక్షఁ గొని ప్రాణము
దాల్చుట కొంత మేలుబాం । ధవు లను జేరి వేఁడి కడు
దైన్యముఁ జెందుటంబె మానికిఁ॥ ... ౨౩

వ్యా॥ అ॥ అథమానినస్తావద్బంధు యాచ్ఞాయావరమన్యత్రభిక్షాశన
ాత్పర్యేణ ప్రాణధారణ మిత్యాహ ॥ పుణ్యగ్రామఇతి ॥ న్యాయగర్భంమీ
మాంసాశాస్త్రోక్తప్రకారగర్భితంయథాతథా - యజ్వా- నీయం తేజ్ఞాప్యం
తే- బుభుత్సితార్థావభిరితిన్యాయాః- వేదశాస్త్రపురాణాదయః తేగర్భేకు
కుక్షౌయేషాం తేన్యాయగర్భాః అధీతాఖిలవిద్యాఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కుక్షిభ్రూ
ణార్భకా గర్భాఇత్యమరః - తథాభూతాద్విజాః బ్రాహ్మణాస్తైః హుతాఃక
వ్యాది హవిర్భిస్సంతర్పితాః - యేహుత భుజోఽగ్నయ స్తేషాంధూమేన ధూ
మ్రాణి - కృష్ణలోహిత వర్ణాని- ఉపకంఠాని అంతికప్రదేశాయస్యతస్మి[illegible]
ధూమ్రోధూమలా కృష్ణ లోహితే । ఉప కంఠాం తికాభ్య ర్ణాభ్య గ్రో
ప్యభితోఽవ్యయమితిచామరః- అతఏవపుణ్యేపవిత్రేమహతివిపులేచ- విశే
షణద్వ యేననిస్సంకోచ సంచారా హార్హత్వంసూచ్యతె గ్రామేఅగ్రహారే
నేఅరణ్యే వాతత్రాపి వానప్రస్థా దీనాంవిద్యమానత్వా దితిభావః - సిత
టేనశ్వేతవస్త్రేణ ఛన్నాపరేషాం దృష్టిగోచర త్వాభావార్థ మాచ్ఛాది
తాతథావిశిష్టాచారాత్ - పాలిరశ్ర్యస్త్రాం ॥ ని ॥ పాలి స్త్ర్యశ్ర్య
[illegible]పం క్తిష్వితి వైజయంతీ- కపాలింభిక్షా హరణోచిత శరావమాదాయగృ
హీత్వా క్షుధాతః క్షుత్పీడితః మానీఅభిమానవాన్ పురుషఇతి శేషః ఉద
[illegible] దరీగిరిగహ్వరం - తస్యాః పూరణాయపూర్త్యర్థమిత్యర్థః - తా
[illegible]చతుర్థీ- అథవా- ఉదరంపూరితు మిత్యర్థః- తుమర్థాచ్చ భావవచనా
దితిచతుర్థీ- ద్వారంద్వారంప్రతిద్వారం- గృహమేధినామితి శేషః - నిత్యవీ
ప్సయోరితివీప్సాయాంద్విరుక్తిః- ప్రవిష్టఃభిక్షార్థమిత్యర్థః- పాత్రైస్సనా
థస్సహిత శ్చేతిభిక్షాశ నేనప్రాణ ధారణ తత్పరస్స్యా చ్చేదిత్యర్థః వరం
మనాక్ప్రియం॥ ని॥ దైవాద్వృతేవరశ్శ్రేష్ఠేత్రిషుక్లీబంమనాక్ప్రియమిత్య
మరః-దినేదినే అనుదినంప్రత్యహమిత్యర్థః - యథార్థేవ్యయీభావః- తుల్య
కుల్యేషు సమానకుల్యేషు సమానకులోద్భవేషుతన్మధ్యఇత్యర్థః- దీనఃపునః

దైన్యవాంశ్చేన్న వరం- బంధుమధ్యే యాచ్ఞాదైన్యనీచజీవనాద్వరం భిక్షా
న్నేన ప్రాణధారణం- నబంధుమధ్యే ధనహీనజీవనమితి వచనాదితి భావః-
అత్ర మద్యపి॥*॥ త్యజంత్యసూన్ శర్మచ మానినో వరం త్యజంతి నత్వేకమ
యాచితవ్రతమితి వచనాన్మానినస్సర్వదా అయాచితత్వమేవ ముఖ్యవ్రతం
తథాపి యది క్షుధాతురత్వేన యాచ్ఞా ప్రవృత్తిస్స్యాత్తదా కుత్రచిదప
రిజ్ఞాతదేశే శ్రోత్రియగృహే ఘటపా లభిక్షాన్న భక్షణేనోదరపూరణం కర్త
వ్యం నతు బంధుజనయాచ్ఞా- ప్రాణసంకటేపి తస్యాః పరమనైచ్యావహ
త్వాదితి గూఢాభిసంధిః- స్రగ్ధరావృత్తం- తదుక్తం కేదారేణ। మ్రభ్నైర్యా
నాం త్రయేణ త్రిమునియతి యుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయం। ౨౩

శ్లో॥ గంగాతరంగకణశీకరశీతలాని విద్యాధరాధ్యుషితచారు
శిలాతలాని। స్థానానికిం హిమవతః ప్రళయంగతాని య
త్సావమానపరపిండరతా మనుష్యాః॥ ౨౪

తే॥ పూతగంగోర్మిశీకరశీతలములు। లలితవిద్యాధరాధ్యుషితశి
లాతలములు। హిమగిరిస్థానములు నశియించెనో క్కొ। నరు
లునిందితపరపిండనిరతులగుట॥ ...౨౪

వ్యా॥ అ॥ అథవిశిష్టగత్యంతరాభావవితర్కద్వారాదూషయతి। గం
గేతి। గంగాతరంగాణాం భాగిరథీకల్లోలానాం- యేకణాః బిందవః తేషాం
శీకరైః ప్రాలేయప్రాయలేశైః- అథవా- కణాః స్థూలబిందవః- శీకరాః
సూక్ష్మాః- తైః శీతలాని శిశిరాణి - ఘనశీకరేతి వాపాఠః- తథా సాంద్రాశ్శీ
కరా ఇత్యర్థః- విద్యాధరైర్దేవయోనివిశేషైరధ్యుషితాని అధిష్ఠితాని- సూ-గత్యర్థక
ర్మకేత్యాదినా వసేః కర్మణి క్తః- వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- అతఏ
వచారూణి మనోహరాణి- శిలాతలాని యేషు తాని తథోక్తాని విశేషణద్వయే
నైతేన పరమపవిత్రత్వంచ సూచ్యతే హిమవతః హిమాద్రేస్సంబంధీని స్థానాని-
ప్రాంతప్రదేశాః ప్రళయంగతాని కిం నష్టానికిం- కింశబ్దోత్రవితర్కే। నిః కుత్సాప్ర
శ్నవితర్కేషు క్షేపే కింశబ్దఇష్యత ఇతి శాశ్వతః- ననుకుతః ఏవం విద్యమానేష్వేవ
స్థానేషు వినాశో వితర్క్యత ఇత్యాశంక్య తత్రకారణమాహ- యద్యస్మాత్కార
ణాన్మనుష్యా జనాః సావమానేషు యాచ్ఞయా తిరస్కారాచరణపూర్వకం
దత్తేషు పరపిండేషు పరాన్నేషు-రతా ఆసక్తాః తాదృక్పరపిండాశనేన ప్రాణ
త్రాణతత్పరా జాతా ఇత్యర్థః- యది స్థానాని ననశ్యేరన్-తర్హి జనా ఉగ్రకష్ట
ష్టయాచ్ఞాప్తపరాన్నభవేరన్ తేషాం నష్టత్వాదేవ దృగ్గురపస్థాపన్నా ఇతిక

త్వాదేవం వితర్క్యత ఇతి వాక్యార్థః యద్వా - గత్యంతరాభావం ప్రశ్న ద్వారా దూషయతి గంగేతి - కింశబ్దార్థప్రశ్నేన న్వేవం కుతః పృచ్ఛ్యత ఇత్యత ఆహ - యస్మాత్కారణాత్ హేమనుష్యాః సావమాన పరపిండరతాః యూయం జాతా ఇతి శేషః అతః ప్రశ్నస్యావకాశ ఇతి భావః అస్యోత్సమానం ఏతేన దుర్భగయాచ్ఞాపిశాచికామార్గాన్యశనిం పాతయిత్వా గిరిపరిసరేషు సుఖేన వర్తితవ్యమితి సూచితం-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౪౮

శ్లో॥ కింకందాః కందరేభ్యః ప్రళయముపగతా నిర్ఝరా వా
గిరిభ్యః ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యస్సరసఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శా
ఖాః । వీక్ష్యంతే యన్ముఖాని ప్రసభమపగత ప్రశ్రయాణాం ఖ
లానాం దుఃఖాప్త స్వల్పవిత్త స్మయపవనవశానర్తిత భ్రూలతాని

మ॥ ఇల గందంబులు మూలములు మడిసెనో యెల్లింకెనో కొండ
లన్ ॥ ఫలముల్నారలు వృక్షశాఖలయెడం బాడయ్యెనో చూడఁ
గే ॥ వలదుఃఖాప్తమితార్థగర్వపవనవ్యానర్తితభ్రూలసత్ ఖల
భూపాస్యములర్థిఁ జూచెదరు భ్రాంతిస్వాంతులై యాచకుల్ ॥

వ్యా॥ అ॥ ఇదానీం పునర్జీవనోపాయాంతరాభావ వితర్క ద్వారా దూషయతి॥ కిమితి॥ కందరేభ్యో గుహాభ్యస్సకాశాత్ కందాః కందమూలాది పదార్థాః క్షున్నివారణక్షమా ఇతి భావః ప్రళయం వినాశం - విరామమితి యావత్ ఉపగతాః ప్రాప్తాః కిం-సూ-జుగుప్సావిరామే త్యాదినా పంచమీ- ఏవముత్తరత్రాపి కింశబ్దో వితర్కే- తథా గిరిభ్యస్సకాశాన్నిర్ఝరా వా ప్రవాహాశ్చ వా-ఉపశమితరా ఇతి భావః ప్రళయముపగతాః కిమితి సంబంధః॥ ని॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః॥ ని: వాస్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థే చ సముచ్చయే ఇతి చామరః-తథా తరుభ్యః వృక్షేభ్యస్సకాశాత్ - సరసాని మాధుర్యరసయుక్తాని-ఫలాని బిభ్రతీతి తథోక్తాః-వల్కలిన్యః వల్కలవత్యః- ఏతేన విశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుసమృద్ధత్వాచ్ఛాదన యోగ్యత్వే సూచితే ఇత్యవగంతవ్యం శాఖాశ్చ ప్రధ్వస్తా వా వినష్టాః కిం-అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ -నను విద్యమానకందమూలాదిష్వవిద్యమానత్వం కుతో తర్క్యత ఇత్యత ఆహ- యద్యస్మాత్ప్రసభమత్యంతం అపగత ప్రశ్రయాణాం వినయశూన్యానాం ఖలానాం దురీశానాం దుఃఖాప్తమతిక్లేశేన ప్రాప్తం తదపి స్వల్పం యద్విత్తం ధనం-తేన యస్స్మయో గర్వస్స ఏవ పవనః స్మయః పవన ఇవ తద్వశాదానర్తితాశ్చాలితాః భ్రూ ఏవ వల్లతాః భ్రూవోలతా ఇవ చ యేషాం తాని- సవికారాణీత్యర్థః - స్మయపవనే

నేత్యత్రభూమిలతా ఇత్యత్ర చడుపమారూపకయోస్సాధకప్రమాణాభావా
త్సందేహసంకరః- ముఖానివీక్ష్యంతే దృశ్యంతే- యాచకజనైరితి శేషః కందమూ
లాదీనాం విసష్టత్వాద్దేవజనైః కుత్సితేశ్వరపరిచర్యాతత్పరైర్యాచ్యమానే జీవనోపా
యాథార్థ మతస్తదభావవితర్కస్యావకాశ ఇతిభావః యద్వాజీవనోపా
యాంతరాభావప్రశ్నద్వారానిందతి - కింకందా ఇతి కింవాశబ్దౌ ప్రశ్నే
అతఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇత్యత ఆహ యస్మాత్కారణాద్దుర్వినీతదురీశ్వర
ముఖాన్యేవ లోక్యంతే యుష్మాభిస్తస్మాదభావప్రశ్నో యుజ్యత ఇతి భావః-
శేషం సమానం- అత్రాయమభిసంధిః- పరమనైచ్యావహం శాస్త్రనిషిద్ధం
చేద్దుర్వినీతసేవనోపజీవనం పరిత్యక్తం॥ * ౬౪॥

శ్లో॥ పుణ్యైర్మూలఫలైస్తథా ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాధునా
భూశయ్యాం నవపల్లవైరకృపణైరుత్తిష్ఠ యావో వనమ్॥ క్షు
ద్రాణామవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదావి
త్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే॥ ౬౫

చ॥ ప్రవిమలకందమూలఫలపఙ్క్తులజీవిక జేయుముర్విపై। న
వనవపల్లవంబులనొనర్పుము పానుపులెమ్ము పావనా। టవికిని
బోవుమయ్యెడ దృఢద్రవిణామయదుర్వికారగా। రవవిక
లోక్తులైమెలఁగు రాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్॥ ౬౫

వ్యా॥ అ॥ అథఖలానాం ముఖానిదృశ్యంత ఇత్యనేన సూచితనిందాం ప్రప
కటయితుం చిరకాలదురీశసేవాపరిచ్ఛిన్నస్య కస్యచిన్నిర్వేదవచనమభినీయా
హ॥ పుణ్యైరితి॥ అధునేదానీం పుణ్యైః పవిత్రైర్మూలైః ఫలైః కదళీరసా
లపనసాదిఫలైశ్చ- అపవిత్రరక్తమూలకకాళింగఫలాదిభక్షణనిషేధస్మర
ణాత్పుణ్యైరిత్యుక్తం- తథా అనిర్వాచ్యతయా ప్రియాం ప్రణయినీమితి పాఠే హే
ప్రియసఖే ఇత్యర్థః ప్రణయినీం- పరమసుఖావహతయా ప్రియతమాం- విశిష్టకం
దమూలాద్యశనస్యానశనప్రాయత్వాత్తస్యాపి శ్రుతపోనానశనాత్పరమితి- త
పః పర్యవసానత్వాత్తస్య చ- తపసా కల్మషం హంతీతి సకలకర్మనివర్తన
ద్వారా పరమసుఖావహత్వాదితి భావః వృత్తిం జీవికాం॥ ని॥ వృత్తిర్వర్తనజీవన
ఇత్యమరః- కురుష్వ విధేహి తథా అకృపణైః కమ్లానైర్నవపల్లవైః భూః విశయ్యాం
చకురుష్వ అతః ఉత్తిష్ఠ ఉత్థితో భవ విలంబం మాకుర్విత్యర్థః వనం ప్రతియా
వో గచ్ఛావః యాస్యావ ఇత్యర్థః కిమనేన నీచసేవనేనేతి శేషః॥ వర్తమానసామీ
ప్యేవర్తమానప్రత్యయః- యామో వనమితి నసాధీయాన్పాఠః గమనేఅభ్యా

ఛ్రయంఫలమాహ-యత్రవనేక్షుద్రాణాందీనానాంకుతః- అవివేకేనాజ్ఞానేన మూఢానికర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాని-మనాంసియేషాం తేషాం-తథా సదాసర్వదా-విత్తమేవవ్యాధిస్సన్నిపాతాదిరోగస్తేన యోవికారఃవిసర్గవి భావస్తేనవిహ్వలావికలా అవిస్పష్టాఇతియావత్ తథాభూతాగిరోయేషాం తేషామీశ్వరాణాంరాజ్ఞాం-నామాపినా మధేయమపినశ్రూయతేనాకర్ణ్యతే కిముతదర్శనసేవనాదిః భేతిభావఃతస్మాదైహికాముష్మికఫలలేశసంబంధశూ న్యంనీచసేవనం పరిత్యజ్యసకలశ్రేయస్సంపాదకం వనంప్రతివనవాసఏవాప శ్యంకర్తవ్యఇతితాత్పర్యం- శార్దూలవిక్రీడితం। ...౨౯

శ్లో॥ఫలంస్వేచ్ఛాలభ్యంప్రతివనమఖేదంక్షితిరుహాంపయఃస్థా
నేస్థానేశిశిరమధురంపుణ్యసరితామ్।మృదుస్పర్శాశయ్యాసుల
లితలతాపల్లవమయీసహంతేసంతాపంతదపిధనినాంద్వారి
కృపణాః ౩౦

ఉ॥ కలవుపచేళ్ళమంబులయికానలలోపలఁబండుమ్రాఁకులం। గలవుపవిత్రవాహినులఁ గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్। గల
వుచివుళ్లపాన్పులవిగైకొననేరకదీనులైధనా। ఢ్యులగవని
స్వసించినరులోలిసహింతురుతీవ్రతాపముల్। ౩౦

వ్యా॥ అ॥ అథచపునస్సత్యామపినిరవధికనిరాతంకజీవనసాధనసామ గ్ర్యాంకృపణాఃస్వకార్పణ్యమత్యజంతఃపరయాచ్ఞాదైన్యేనక్లిశ్యంతి కింక ర్తవ్యమిత్యాహ॥ ఫలమితి। వనేవనేప్రతివనం - నత్వేకత్రైవక్లుప్తమిత్య ర్థః అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినాయథార్థేఽవ్యయీభావః-సూ-నవిద్యతేఖేదో స్మిన్కర్మణితత్ యథాతథా అఖేదమక్లేశం స్వేచ్ఛయా-స్వచ్ఛందేనలభ్యంప్రా ప్యం-నతుపరప్రేష్యమితిభావః క్షిత్యాంరోహంతీతిక్షితిరుహాః క్విప్ - తేషాం దళీరసాలపనసాదితరూణాంఫలమస్తీతిశేషః- ఉదరపూరణపర్యాప్తమితిభా వః తథాస్థానేస్థానేప్రతిస్థానంవీప్సాయాం ద్విరుక్తిః శిశిరమధురం వ్యాఖ్యాత మేతత్ పిబతిసలిలంశీతమధురమిత్యత్ర-పుణ్యసరితాం-గంగాగోదావర్యాదిపు ణ్యనదీనాంపయస్తీర్థమస్తీతిశేషః- స్నానపానాభ్యాం బాహ్యాభ్యంతరసం కప్రక్షాళనద్వారాతృష్ణోపశాంతికరమితిభావః- ఏతేనోభయేషామపిశాస్త్ర సిద్ధంపరోపకారకత్వంసూచితం-తదుక్తం ॥ * ॥ పరోపకారాయఫలంతివృ క్షాఃపరోపకారాయవహంతినద్యఇతితథామృదుః-అకఠినః కోమలఇతియావ త్-స్పర్శోయస్యాస్సా-హంసతూలికాతల్పకల్పేత్యర్థః-కుతఃసులలితాన్యతి

మలానియానిలతాపల్లవానితన్మయా- తల్పీచరా- త్రైర్నిర్గతేత్యర్థః అథవా తన్మయాః తద్వికారా- సూ- ప్రాచుర్యవికారార్థే మయడితి ఙీప్ - శయ్యాచాస్తీతి శేషః సుఖస్వాపోచితేతి భావః తదపి తథాపి ధనినాం ధనాఢ్యానాం ద్వారి ప్రతీహారప్రదేశే॥ ని॥ స్త్రీ ద్వాఃద్వారం ప్రతీహార ఇత్యమరః- కృపణాః- ధనలిప్సాపరతంత్రాః సంతాపం తదనువర్తనాద్యాయాస పరితాపం సహంతే- మృష్యంతి శ్రేయోర్థినాం కింతత్రాస్మాభిః కర్తవ్యమితి భావః- అతః ఫలలాభసంబంధశూన్యాం ప్రత్యుతబలవదనిష్టానుబంధినీం దురంతసంతాపకారిణీం పరమకార్పణ్యకర్ణేజపామిహాముత్రచకీర్తిప్రతిష్ఠా భంజినీం యాచ్ఞాదైన్యపరమనీచత్వాద్దూషణీం పాపిష్ఠామిమాం దురీశ్వరద్వార బహిర్వితర్దికాదురాకారఘాతినీం వివేకోచ్చాటనమంత్రిణీం త్యక్త్వా నైకశ్రేయస్సంపాదికాం వనవాసజీవికాశ్రియమేవ సమాశ్రయేద్విద్వానితి తాత్పర్యం తదుక్తం శ్రీభాగవతే॥ శ్లో॥ చీరాణికింపథినసంతిదిశంతి భిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః పరభృతస్సరితోప్యశుష్యన్। శుద్ధాగుహాః కిమునసంతి మహామభావా యస్మాద్భజంతియత మోధనదుర్మదాంధానితి-శిఖరిణీవృత్తమ్ ... ౨౪

శ్లో॥ ఏవర్త్తం తేధనపతిపురః ప్రార్థనాదుఃఖభాజో యేచాల్ప
త్వం దధతివిషయాక్షేపపర్యాప్తబుద్ధేః। తేషామంత స్ఫురిత
హసితం వాసరాణిస్మరేయం ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహరగ్రావ
శయ్యానిషణ్ణః॥ ౨౫

చ॥ ధనపతి మోలినిల్చికడు దైన్యముఁ జూపెడు వారలెవ్వరో।
ఘనవిషయాభిలాషమతిఁ గల్పనమీఱిన నీచులెవ్వరో। మొన
యుచువారిదుష్టదినముల్మదినవ్వితలంతు నాత్మచిం।తనముతు
దిగ్గుహాంతరమునన్ రుచిరోపలతల్పశాయినై। ౨౫।

వ్యా॥ అ॥ ఇదానీం దురీశ్వరసేవనయాచ్ఞాదైన్యతత్పరవిషయాక్షిప్తచిత్తనిందావశేనస్వస్యసిద్ధవద్భావిశ్రేయోదశాంసూచయన్నాహ॥ యే ఇతి॥ ధనపతేర్ధనాఢ్యస్యపురోగ్రే- ప్రార్థనాదుఃఖం యాచ్ఞాదైన్యం భజంతీతి తథోక్తాస్సంతః- భజోణ్విః యే పురుషా వర్తంతే తథా యే చ పురుషాః విషయాక్షేపే భోగసంగ్రహే- పర్యాప్తా తావన్మాత్ర ఏవ పర్యవసితా- న తు తత్త్వవిచార ఇత్యర్థః- తాదృశీ యా బుద్ధిస్తస్యాః- పర్యస్తేతి పాఠే-విషయాక్షేపేణ భో

గాసక్త్యా-పర్యస్తా-విపరీతా-యద్వా-విషయాక్షేపేణవిషయీకృతోపప్లవేన
పర్యస్తా-విక్షిప్తా-యాబుద్ధిఃతస్యాః హేతోరల్పత్వంనీచత్వందధతి - తేషాంపు
రుషాణాంవాసరాణి-దివసాః తదనుభూతదుర్దినానీత్యర్థః॥ ని॥ వాతుక్లి
ఛేదివసవాసరావిత్యమరః-అభిమతదేవతాయాంచిత్తస్థిరీకరణంధ్యానం-త
స్యవిచ్ఛేదేఅవసానే బ్రహ్మధ్యానోత్థానసమయ ఇత్యర్థః శిఖరిషుహారే గిరిగ
హ్వరే-యోగాన్వా- పాషాణస్యైవశయ్యా-తస్యాంనివణ్ణః- విశ్రమార్థంశ
యితస్సన్నిత్యర్థః అంతరంతఃకరణఏవ-స్ఫురితం-సముత్పన్నంహసితం హాసో
యస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాదదానీం తేషామపహాస్యత్వాత్తదనుభావత్వే
నోత్పన్నహాసగర్భితమిత్యర్థఃస్మరేయం॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతి
బీజస్యబోధకాఇతివచనాత్క-తచ్చిచ్చింతావశదృష్టివశాద్వా సముద్బుద్ధసం
స్కార స్తదీయదుర్దినానిస్మృతివిషయాణి కుర్యామిత్యర్థః వాసరాణాం
స్మరేయమితి పాఠః తథా-అధీగర్థదయేశాంకర్మణీతికర్మణిషష్ఠీ - అధీగ
ర్థాఃనావశేషాధికారాత్-అశేషత్వవివక్షాయాంతుద్వితీయైవస్మర్యతే- సం
భావనాయాముత్తమపురుషైకవచనం-యథాహంయాచ్ఞాదుఃఖాభిసంతప్త
విషయాత్కృప్తచిత్తజనదుర్దశాదర్శనాత్సంజాతనిర్వేదః కేన చిద్భాగ్యోద
యేనపరమేశ్వరానుగృహీతస్తద్ధ్యానోత్థానేతదీయదుర్దినస్మరణతత్పరోభ
వేయం- తథావివేకిభిః శ్రేయోర్థిభిఃభవితవ్యంనతుతద్వద్దుర్దశాభాగ్భిరితి
నిగూఢోపదేశస్తార్యార్థవిషయీకృతఇత్యవధేయం-మందాక్రాంతావృత్తం॥

శ్లో॥ ఏవసంతోషనిరంతరప్రముదితాస్తేషాంనభిన్నాముదో
యేత్వన్యేధనలుబ్ధసంకులధియస్తేషాంనతృష్ణాహతా।ఇత్థంక
స్యకృతేకృతస్సవిధినా తా దృక్పదం సంపదాం స్వాత్మన్యేవస
మాప్తహేమమహిమా మేరుర్న మేరోచతే॥ ౨౯

మ॥ వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ వర్ణింప నెవ్వారుని।
ర్భరముల్వారికి మోదములఁ-నక లుబ్ధస్వాంతులౌవారికి। న్వి
రతింబొందదుతృష్ణయెవ్వనికిఁగావింపంబడెఁబ్రహ్మచే। స్థిర
సంపన్నిధి మేరువాత్మధృతలక్ష్మీకంబునాకిష్టమే॥ ... ౨౯

వ్యా॥ అ॥ అథతృష్ణాయా యావతాప్యుపసంహారాభావాత్కింయా
చ్ఞాదైన్యేనేత్యాహ। యఇతి॥ యేపుమాంసఃదైవాల్లబ్ధేనవస్తునాజనితమనో

విలాసస్సంతోషస్తేననిరంతరంసతతంప్రముదితాః-పరితుష్టాఃతృప్తాఇతియా
వత్ తేషాంముదఃఆనందానభిన్నాఃకింతుప్రవృద్ధాఏవేత్యర్థఃతథాన్యేఇతరే-యే
పుమాంసఃధనేలుబ్ధా- గాధ్యాఙ్క్షతీఅతఏవ సంకులాధీర్యేషాం తే తథోక్తాస్తే
షాంతృష్ణావస్తుస్పృహానహతా- నవిరతేత్యర్థః - ధనలోభస్య యత్తాభా
వాదితిభావఃఇత్థమేవంవ్యవస్థితేసతీతిశేషః- సప్రసిద్ధఃసంపదాం - రత్నాదిస
మృద్ధీనాంతాదృగిత్థమితివక్తుమశక్యంపదం-స్థానంఅనిర్వాచ్యధన.సంపదాస్ప
దమిత్యర్థః తథాస్యాత్మన్యేవస్వస్మిన్నేవసమాప్తః-పర్యవస్థితః- నతుపరో
పకారపర్యాప్తఇత్యర్థః- తాదృశోహేమమహిమాకాంచనసంపత్తిర్యస్య
తథోక్తోమేరుర్విధినాబ్రహ్మణా-కస్యకృతే-కస్యపుంసఃప్రయోజనార్థంకృతో
నిర్మితః- నిత్యసంతోషసంపన్నానామనపేక్షితత్వాత్ధనలుబ్ధానామపర్యా
ప్తత్వాచ్చానుపయోగాదితిభావః అతోనిరర్థకత్వాత్-మేమహ్యంనరోచ
తేరుచిగోచరోనభవతినసమ్మతఇత్యర్థః-సూ-రుచ్యర్థానాంప్రియమాణఇతిచ
తుర్థీ- తస్మాత్సుమేరుతుల్య ధనలాభేపితృష్ణాధనపిశాచ్యాః- పరితోషాభా
వాత్తత్ప్రయుక్తయాచ్ఞాదైన్యవిభ్రాంతింతత్త్వవిచారేణ నిరస్య సంతు
ష్టాంతఃకరణైర్భవితవ్యమాయుష్మద్భిరితితాత్పర్యం । శార్దూలవిక్రీడితం॥

శ్లో । భిక్షాహారమదైన్యమప్రతిసుఖంభీతిచ్ఛిదంసర్వతోదుర్మా
త్సర్యమదాభిమానమథనందుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్। సర్వత్రా
న్వహమప్రయత్నసులభంసాధుప్రియంపావనం శంభోస్సత్త్ర
మవార్యమక్షయనిధింశంసంతియోగీశ్వరాః। ... ౩౦

మ ॥ అభివర్ణింతురుయోగిపుంగవులుభిక్షాహారమున్భూత
దైన్యభయక్రోధమదాభిమానజడిమాహంకారమున్సత్సుఖ।
ప్రభవంబక్రమలభ్యమూర్జితమవార్యంబక్షయంబుగ్రదుః।ఖ
భిదాదక్షముశంభుసత్రముమహాకైవల్యసత్పాత్రమున్। ౩౦

వ్యా। అ। తర్హికథంజీవనమిత్యాశంక్యతదుపాయంసపరికరంనివేదయ
నిగమయతి । భిక్షేతి । యోగీశ్వరాః- పరమార్థతత్త్వజ్ఞాః మహాయోగి
నః భిక్షాహారంభైక్షాశనంకర్మ-నవిద్యతేదైన్యంయాచ్ఞాకార్పణ్యంయస్మిం
స్తత్తథోక్తం దేహీత్యుచ్చారణానంతరమేవ సద్గృహస్థైః బహుమాన
పూర్వకందీయమానత్వాదితిభావః-యద్వా- వ్యావహారికదైన్యసంభవేపిపా
రమార్థికదైన్యాభావాదితిభావః నవిద్యతేప్రతిసుఖం యస్య తత్తథోక్తం
స్వయమేవనిరతిశయసుఖం - నతుస్వస్య ప్రతిభటభూతం సుఖాంతరమ

స్తీత్యర్థః-సర్వతస్సర్వత్రాపిభీతిచ్ఛిదం భయవినాశకం- భిక్షాశనతత్పర
స్యాకుతోభయత్వాదితి భావః- దుష్టానాం- దుస్స్వభావానాం - మాత్స
ర్యమదాభిమానానామసహిష్ణుత్వదర్పాహంకారాణాంమథనం నిరాసకం
దుఃఖౌఘవిధ్వంసనం సంసారికాశేషబాధానివర్తకం- యద్వా- దుః
ఖౌఘస్యైకవింశతిమహాదుఃఖసముదాయస్య- విధ్వంసనం విచ్ఛేదకం-ఏ
కవింశతిమహాదుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదానమిత్యర్థః అత్యంతికదుఃఖధ్వం
సో మోక్ష ఇతి వైశేషికాస్తార్కికాశ్చ అత్ర యత్కించిద్వక్తవ్యమస్తి విస్త
రభయాన్నోచ్యతే-సర్వత్ర సర్వేష్వపి దేశేష్విత్యర్థః- తత్రాప్యన్వహం ప్ర
తిదినం తత్రాపి చాప్రయత్నం యత్నం వినైవ సులభం సుఖలభ్యమిత్యర్థః-
సాధూనామనహంకారిణాం ప్రియమిష్టం పావనం పవిత్రం - శంభోశ్శివ
స్యసత్త్రం తృప్తిసాధనమిత్యర్థః- రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షా
టనం సేవత ఇత్యనేనైవోక్తత్వాత్- యద్వా- శంభోస్సత్త్రం శంభుభక్తి
నిరతాన్నసత్త్రమిత్యర్థః- ఖండమండలాధిపతిసత్త్రంతు నశ్వరం ఇదంతు
సకలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వాచ్ఛాశ్వతమితి భావః- అత ఏవావార్యం
న కేనాపి నివారయితుం శక్యం అక్షయనిధిమవినాశినిదానంచ-నిత్యోపయో
గేప్యక్షయభావాదితి భావః శంసంతి- కథయంతి అనుభవసిద్ధత్వాదిత్థం వ
ర్ణయంతీత్యర్థః అతోఽనర్థపరంపరాజనితహైన్యం యాచ్ఞాదైన్యం
విహాయోత్తరీత్యా సమస్తసద్గుణవిచిత్రం శంభుసత్త్రం ప్రామాణికోక్తం
సమాశ్రయణీయమితి భావః-వృత్తం పూర్వవత్॥... ౩౦

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే యాచ్ఞాదైన్య

దూషణం నామ తృతీయదశకం.

శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్భ
యం మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయ
మ్। శాస్త్రే వాదిభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాంతా
ద్భయం సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వైరాగ్యమే
వాభయమ్॥ ౩౧

చ. బలగుణభాగరూపకులభర్మకళేబరశాస్త్రమానముల్ ।
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతినృపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం। కులభ
యయుక్తములన్నరులకున్భువినెన్నియునిర్భయంబులే। నెలకొ
నెన్నిభంగులనునిర్భయమొక్కవిరాగమేసుమీ॥ ౩౧

వ్యా॥ అ॥ అథభోగానామస్థైర్యాత్కథనేయాచ్ఞాదైన్యమదూషిత
ప్రాయమేవేతిమనసినిధాయతద్దూషణానంతరం భోగాస్థైర్యమాహ॥ భో
గఇతి॥ భోగేస్రక్చందనవనితాసం భోగసుఖానుభవే। ని॥ భోగస్సుఖేస్త్ర్యా
దిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః - రోగాద్వాతపిత్తాద్యామయా
ద్భయమస్తీతిశేషః- తస్యతదంతరాయత్వాదితిభావఃకులేవంశే- చ్యు
తేరాచారభ్రంశాద్భయం తస్యాస్తదప్రతిష్ఠావహత్వాదితిభావః-అథవా
చ్యుతేస్సంతానవిచ్ఛేదాద్భయంతస్యాస్సంప్రదాయోపహతిహేతుత్వా
దితిభావః- విత్తేద్రవ్యసమృద్ధౌనృపాద్రాజ్ఞో భయం - తస్య తదపహ
ర్తృత్వాదితిభావః మానేదైన్యాత్కార్పణ్యాద్భయం - తస్య
తద్భంగహేతుత్వాదితి భావః బలేసామర్థ్యేరిపోశ్శత్రోర్భయం-తస్య
తద్దమనశీలత్వాదితిభావః రూపేసౌందర్యే- జరాయావార్ధకావస్థాయా
భయం- తస్యాస్తద్విలోపిత్వాదితిభావః శాస్త్రేవేదాంతాదిశాస్త్రకలా
పేవాదిభ్యః- శుష్కతర్కకలహకంటకేభ్యః భయం-తేషాంతదపరోక్ష
కత్వాదితిభావః గుణేవిద్యావినయాదిగుణగణేఖలాద్దుర్జనాద్భయం
తస్యతద్దూషకత్వాదితిభావః కాయేదేహేకృతాంతాద్యమాద్భయం-
తస్యతదంతకరత్వాదితిభావః॥ ని॥ కాయోదేహఃక్లీబపుంసోః - కృతాంతౌ
యమసిద్ధాంతావితిచామరః-సూ-సర్వత్రభీత్రార్థానాం భయహేతురిత్య
పాదానత్వాత్త్వంనమీ-అతః భువినృణాంసబంధిసర్వంవస్తు భోగాద్యశేషార్థ
జాతం-భయాన్వితముక్తరీత్యా భయసహితంసాం తకత్వాత్సాపాయమి
త్యర్థః-కింతువిరాగోవిష యానభిలాషో యేషాంతే విరాగాస్తేషాంభా
వోవైరాగ్యంతదేకమేవ- నవిద్యతేభయం యస్య తదభయంభయహేతు
త్వాభావాన్నిర్భయంనిరాంతకత్వాన్నిరపాయమిత్యర్థః- యద్వా- వి
రాగాఅస్థిరభోగాస్తేషాం భావోవైరాగ్యం తదేకమేవ నవిద్యతేభయం
యస్యతదభయం భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్యసుస్థిరవైరాగ్య
మేవాశ్రయణీయంశ్రేయస్కామైరితిభావఃఇత్థంభోగఇత్యాదిష్వధికరణసప్త
మ్యాశ్రయణేనవ్యాఖ్యాతం- సతిసప్తమ్యాశ్రయణేత్వేవంవ్యాఖ్యేయంఅతస్స

ర్యం భువి నృణాం భయాన్వితం భయాకరమిత్యర్థః-కింతు వైరాగ్యమేవ నవిద్య
తే భయం యస్మాత్ తత్ అభయం భయనివారణమిత్యర్థః సతి వైరాగ్యే సర్వ
స్యాపి మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్ అతః భయావహం
భోగాదికం పరిత్యజ్యాభయాపహం వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యం
శేషం సమానం-ఏతజ్జాద్యాపంచమాత్ శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౩౧

శ్లో॥ అక్రాంతం మరణేన జన్మ జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యౌవ
నం సంతోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాంగనావిభ్రమైః।
లోకైర్మత్సరిభిర్గుణా వనభువో వ్యాళైర్నృపా దుర్జనైర
స్థైర్యేణ విభూతయోప్యుపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా॥ ౩౨

చ॥ జననము చావుచేత శమసౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ। వ్వన
ము జరార్తిచేత గుణవర్గము కూళలచేత రాజు దు। ర్జనము
లచే ముదంబు ధనరాగము చేసిరు లెల్ల లేమిచే। వినిహతిఁ జెందె
దోషపరివిద్ధముగా దెకలంప సెద్దియుణ॥ ౩౨

వ్యా॥ అ ఉపక్రాంతం భోగాస్థైర్యం తద్భంగ్యంతరేణ నవభిర్వర్ణ
యతి॥ ఆక్రాంతమిత్యాదిభిః- ఆక్రాంతమితి॥ జన్మ ఉత్పత్తిర్మరణేన స్వరూ
పనాశకేన మృత్యునా ఆక్రాంతం గ్రస్తం॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జ
న్మ మృతస్య చ। అద్య వాబ్దశతాంతే వా మృత్యుర్వై ప్రాణినాం ధ్రువ ఇత్యాదివచ
నాదితి భావః అత్యుజ్జ్వలం అతిశయేన భాస్వరం యౌవనం నూతనవయః తారు
ణ్యమితి యావత్ జరసా జరయా-అపాయహేతుభూతయా ఆక్రాంతం- సూ-
జరయా జరసన్యతరస్యామితి జరసాదేశః-సంతోషః దైవవశాల్లబ్ధవస్తుజనితప
రితోషః ధనలిప్సయా తదుపద్రవకారిణ్యా ధనవాంఛయా ఆక్రాంతః- సూ-
లభేస్సనంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయమేటాప్ -శమసుఖమింద్రియవ్యాపారోపర
మాపాదితానందః ప్రౌఢాంగనానాం ప్రగల్భవిలాసినీనాం - విభ్రమైస్తదుప
మర్దకైః కటాక్షవీక్షణాలింగనేన కోమలకుచమర్దనాదివిలాసైరా
క్రాంతం గుణాః విద్యావినయాదయః మత్సరిభిః పరోత్కర్షాసహిష్ణుభిర్లో
కైర్జనైస్తదపవాదకైరిత్యర్థః- ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతి యావత్ వనభువః
పుణ్యారణ్యప్రదేశాః వ్యాళైర్దుష్టగజైస్సర్పైర్వా-తత్ప్రవేశానవకాశప్ర
దైరితి భావః- ఉపహతాః గ్రస్తాః నృపా రాజానః దుర్జనైర్దుర్మంత్రోపదే
శేన తద్బుద్ధివిపర్యాసకారిభిః పిశునైరుపహతాస్స్వమాక్రాంతా ఇత్యర్థః ని
భూతయస్సంపదోప్యస్థైర్యేణ అప్రతిష్ఠానవత్త్వేనాస్థిరత్వేన ఉపహతా

షితాః అతః కింవస్తు తేనవాడపద్రవేణసగ్రస్తముక్తరీత్యాసర్వమపి గ్రస్తమే
వేత్యర్థః అతస్సర్వస్యాప్యస్థిరత్వాన్న కుత్రాపి విస్రంభః కర్తవ్య ఇతి భావః॥

శ్లో॥ ఆధివ్యాధిశతైర్జనస్యవివిధై రారోగ్యమున్మూల్యతే ల
క్ష్మీర్యత్రపతంతితత్రవివృతద్వారాఇవవ్యాపదః। జాతంజా
తమవశ్యమాశువివశంమృత్యుఃకరోత్యాత్మసాత్తత్కింతేనని
రంకుశేనవిధినాయన్నిర్మితంసుస్థిరమ్॥ ౩౩

శా॥ ఆధివ్యాధిశతంబుచేజనులధైర్యంబెల్లనిశ్శేషమై। బాధిం
పంబడుసంపదల్గలుగుచో(బ్రత్యూషమైద్వారసం। రోధంబేమి
యులేకదుర్దశలుచేరున్మృత్యువున్మర్త్యులన్। ఛేదింపన్వి
ధియేదిసుస్థిరముగానిర్మించె(దర్శించినన్॥ ... ౩౩

వ్యా॥ అ॥ పునఃశ్రోతృజనస్యవిశ్వాసదార్ఢ్యార్థముక్తమేవార్థం
భంగ్యంతరేణాహ। ఆధీతి॥ వివిధైః నానాప్రకారైః ఆధీనాం మనోవ్యథానాం
వ్యాధీనాంపిత్తాదిశారీరరోగాణాంచ - శతైరనేకైరాధివ్యాధిభిరిత్యర్థః॥
నిఃపుంస్యాధిర్మానసీవ్యథా-రోగవ్యాధిగదామయా ఇతిచామరః-జనస్యారో
గ్యం దేహస్వాస్థ్యమున్మూల్యతేనిర్మూలీక్రియతేతథా యత్రయస్మిన్పురు
షేలక్ష్మీరైశ్వర్యసమృద్ధిస్తిష్ఠతీతిశేషః తత్రతస్మిన్ పురుషే వ్యాపదః
మహోపద్రవాః- వివృతాన్యుద్ఘాటితకవాటానిద్వారాణి యాసాంతా స్త
థోక్తాఇవపతంతితద్విఘటనార్థమప్రతిబంధం ప్రవిశంతీత్యర్థః తథామృ
త్యురంతకః జాతంజాతం ప్రారబ్ధకర్మవశాత్పునఃపునరుత్పన్నం-సూ-
వీప్సాయాంద్విర్భావః - అతఏవవివశం విహ్వలంజంతుమితిశేషఃఅవశ్యం
నియతమాశుశీఘ్రమేవాత్మసాత్ ఆత్మాధీనంకరోతి-మారయతీత్యర్థః-సూ-
తదధీనవచనేసాతిరితిసాతిప్రత్యయః- అతస్తేనప్రసిద్ధేననిరంకుశేన-నిర్గళేన
అప్రతిహతవ్యాపారేణేత్యర్థః విధినా- బ్రహ్మణాయద్వస్తునిర్మితం-తత్కిం
వాసుస్థిరం- నకిమపీత్యర్థః- అతోఽస్థిరభోగాశంసనం నకర్తవ్యమితిభావః

శ్లో। భోగాస్తుంగతరంగభంగతరళాః ప్రాణాఃక్షణధ్వంసిన
స్తోకాన్యేవదినానియౌవనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియాసుస్థితా।త
త్సంసారమసారమేవనిఖిలంబుద్ధ్వా బుధాబోధకాలోకాను
గ్రహపేశలేనమనసాయత్నస్సమాధీయతాం। ౩౪

ఉ। తుంగతరంగభంగములతో(దులదూగువిలోలభోగము
ల్।భంగపడున్నిమేషమున(బ్రాణముకొన్నిదినంబులేసుఖం।

బంగనలందునిట్లుమదినారసిబ్రహ్మవిచారయత్నము। ప్పొంగు
చు జేయగావలయుభూరిజగద్ధితబుద్ధిఁబండితుల్। ౩౪

వ్యా॥ తర్హి కింకర్తవ్యమిత్యాశం కాయాం తేషామస్థైర్యకథన పూర్వకం కర్తవ్యం తావ- త్త్రిభిరుపదిశతి॥ భోగా ఇతి॥ భోగాః స్రక్చందనాదివిషయాః తుంగతరంగాః- కల్లోలాః- భంగాఃఅల్పతరంగాః త ఇవ తరళాశ్చపలాఃఅతిసూక్ష్మా ఇత్యర్థః - నతుకతిపయేష్వపిదివసేషుస్థాయిన ఇతి భావఃప్రాణాఃక్షణధ్వంసినః- క్షణేక్షణకాలఏవధ్వంసోవినాశః ఏషామస్తీతి తథోక్తాః-అస్థిరాఇతియావత్ యావనేయాసుఖస్ఫూర్తిర్వైషయికసుఖాభివ్యక్తిస్సాస్తోకాన్యేవదినాన్యల్పేష్వేవదివసేష్విత్యర్థః-సూ-అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-ప్రియాసువనితాసుస్థితాస్థాయినీ-సూ-కర్తరి క్తః-నతుయావజ్జీవభావినీ- వార్ధకదశాయాంతదపాయాదితిభావఃతస్మాత్కారణాత్ బో, ధకాహితోపదేష్టారః హేబుధావిద్వాంసఃనిఖిలంసంసారంభోగాదిరూపం అసారమస్థిరమేవబుధ్వాఆలోచ్యపరమదయాళుత్వప్రయుక్తానుగ్రహతయాయుష్మాభిర్జ్ఞానోపదేశాదినా సంసారార్ణవనిమగ్నా జనాస్తారయితవ్యాః- నతూపేక్ష్యాస్తథా విధజనోద్ధరణేషు మహాఫలశ్రవణాదితిభావః- యద్వా-లోకానుగ్రహే-లోకసంగ్రహే పేశలేనానురక్తేనమనసాయత్నః బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సమాధీయతాం- కృతార్థత్వేపియుష్మాభిరయంయత్నః కర్తవ్యఃయతః- యుష్మత్కృతప్రయత్నతాత్పర్యేణజనాఅపికృతార్థాభవిష్యంతి॥ శ్లో॥ యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః। సయత్ప్రమాణంకురుతేలోకస్తదనువర్తతఇతిభగవద్వచనాదితిభావఃసమాధీయతామితి-సూ- విధ్యర్థేవిహితోయం లోట్ప్రయోగః - పరమపురుషార్థసాధకబ్రహ్మధ్యాన ప్రయత్నస్యావశ్యవిధేయతావివక్షా అనర్థప్రాప్తించ జ్ఞాపయతీత్యవధేయం॥ ౩౪

శ్లో॥ భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సౌదామనీ చంచలాఆ
యుర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనాంబువద్భంగురమ్। లోలా
యౌవనలాలసా స్తనుభృతామిత్యాకలయ్యద్రుతంయోగే
ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభేబుద్ధింవిధధ్వంబుధాః॥ ... ౩౫

చ॥ జలదములోనిక్రొమ్మెఱుఁగుఁ జాయలు భోగపరంపరల్మ
హా। నిలపరిఘట్టితాబ్జకళసీరతుషారముజీవితంబుచం। చలత
రముల్వయోభిమతసౌఖ్యములీగతినాకలించిసుభ్యులుపరమా

త్మ యోగమునబుద్ధిఘటింపుఁడుసత్వరంబుగన్. ... ౩౫

వ్యా॥ అ॥ పునఃప్రత్యయదార్ఢ్యార్థం యుక్త్యంతరాలాభాచ్చ ఉప దిష్టమేవార్థం భంగ్యంతరేణోపదిశతిద్వాభ్యాం ॥ భోగాఇతి ॥ తనుభృతాం శరీరిణాంభోగాఃపూర్వోక్తాః మేఘవితానస్యాభ్రబృందస్యమధ్యేవిలసంత్యః- పరిస్ఫురంత్యోయాస్సౌదామన్యః తటితస్తాఇవచంచలాఃక్షణికాఇత్యర్థః ॥ ని॥తటిత్సౌదామనీవిద్యుదిత్యమరః- సుదామ్నా అద్రిణాఏకదిక్ సౌదామనీతివి గ్రహః-సూ- తేనైకదిగిత్యణ్ -తథాఆయుర్జీవితంచవాయునావిఘట్టితంత్వరళ ఇతం- యదబ్దపటలీలీనాంబుపద్మపత్ర ప్రాంతసంశ్లిష్టజలబిందుస్తద్వద్భంగు రంభంగలీలావన్నశ్వరమిత్యర్థః- తథాయౌవనేలాలసాః- మహాభోగాభిలా షాః॥ ని॥ కామోభిలాషస్తర్షశ్చసమహాన్లాలసాద్వయోరిత్యమరః- లో లాఅస్థిరాఇత్యేవమాకలయ్యఆలోచ్య- హేబుధాఃద్రుతంశీఘ్రమేవ- విలంబ స్యానవకాశాదితిభావః-ధైర్యంధీరత్వం- సమాధిశ్చిత్తస్థైర్యం- తయోస్సి ధ్యా-నిష్పత్త్యా-సులభేసుఖలభ్యే-యోగేబ్రహ్మధ్యానేబుద్ధిం-నిశ్చయాత్మికాం మనీషాంవిధధ్వంకురుత-బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠాభవతేత్యర్థః॥ ౩౫

శ్లో॥ ఆయుఃకల్లోలలోలంకతిపయదివసస్థాయినీయౌవనశ్రీర
ర్థాస్సంకల్పకల్పాఘన సమయతటిద్విభ్రమాభోగపూగాః।
కంఠాశ్లేషోపగూఢంతదపిచనచిరంయత్ప్రియాభిఃప్రణీతం బ్ర
హ్మణ్యాసక్తచిత్తాభవతభవభయాంభోధిపారంతరీతుం॥ ౩౬

ఉ॥ ఆయువువీచిచంచలము యౌవనమల్పదినోచితంబుపు ।
ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖమస్థిరమర్థమువాంఛవోలెసా। పాయ
ముభోగముల్మెఱుపు లట్లభ్రమించుభవాబ్ధిలంఘనో। పాయ
ముబ్రహ్మచింతనముఁజాయకసేయుఁడుసజ్జనోత్తములే। ౩౬

వ్యా॥ ఆయురితి॥ ఆయుఃకల్లోలలోలం- కల్లోలవల్లోలమతిభంగురంన త్వాచంద్రార్క-స్థాయిత్యర్థః యౌవనశ్రీర్యౌవనసంపత్ కతిపయేష్వల్పే ష్వదివసేషుతిష్ఠతీతికథోక్తానతుయావజ్జీవం వర్తనీత్యర్థః-అర్థాఃధనధాన్య గ్రామపశ్వాదివస్తువిభవాస్సంకల్పకల్పాః - మనోరథతుల్యాఇత్యర్థః తేపినచిర స్థాయినఇతిభావః- ఈషదసమాప్తౌకల్పబ్దేశ్య దేశీయరఇతికల్పప్ ప్రత్యయః- సూ-భోగపూగాఃవిషయపరంపరాఃఘనసమయేవర్షాకాలేయాస్తటితస్తాసా మివవిభ్రమాః- స్ఫురణానియేషాంతేతథోక్తాః- క్షణభంగురాఇత్యర్థః-తథా ప్రియాభిఃప్రౌఢాంగనాభిర్యత్కంఠాశ్లేషేణకంఠగ్రహేణోపగూఢముపగూ

హానసూలింగనమితియావత్ - భావే క్తః ప్రణీతం రచితం తదపి ప్రౌఢాంగనాలిం
గనమపి నచిరం- చిరకాలావస్థాయినభవతీత్యర్థః అతః హేబుధాః భవాత్సం
సారాద్యద్భయం తదేవాంభోధిస్తస్య పారంతరీతుంసంసారసాగరముల్లంఘి
తుమిత్యర్థః బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తాభవత బ్రహ్మధ్యానైకతత్పరాభవతేత్యర్థః-
నహ్యేతద్వ్యతిరేకేణతరణోపాయం కించిదపి పశ్యామీతిభావః త్రివారబుధ్యా
దృఢతరవిశ్వాసోత్పాదనార్థం త్రిభిశ్శ్లోకైః పరమార్థపర్యవస్థాయినీ బ్రహ్మధ్యా
ననిష్ఠోపదిష్టానత్వనర్థపర్యవసాయినీసంసారశక్తిః యదత్రయుక్తం తద్గ్రా
హ్యం తత్త్వవిచారపారావారపారీణైరితి శ్లోకత్రయతాత్పర్యం సగ్ధ
రావృత్తం। ౩౬

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిస్స్థీయతే గర్భ
వాసే కాన్తావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యౌవనే చోపభోగః।
నారీణామప్యవజ్ఞావిహసితవసతిర్వృద్ధభావోప్యసాధుస్సం
సారే రేమనుష్యా వదత యది సుఖంస్వల్పమప్యస్తికించిత్॥ ౩౭

ఉ॥ కాయము గుంచి గర్భనరకంబున నుండుటదుఃఖ మాది
యం । దాయతలోచనావిరహ మబ్బుటదుఃఖముజవ్వనంబు
నం। బాయక భామినీహసనపాత్రముదుఃఖము వృద్ధభావమిం,
కేమెడఁగల్గుసౌఖ్యలవమించుక యొజనులార చెప్పఁడీ॥ ౩౮

వ్యా॥ అ॥ ననులోకే ప్రాయశస్సంసారసుఖతత్పరా ఏవదృశ్యంతే అతః
కథమయంనిషిద్ధ్యత ఇత్యాశంక్యాది తఆరభ్యవిచార్యమాణేసతత్ర సుఖలేశో
ప్యస్తీత్యాహ। కృచ్ఛ్రేణేతి॥ గర్భవాసే- గర్భావస్థానదశాయాం అమేధ్యమ
ధ్యే మూత్రపురీషమధ్యే నియమితతను భిస్సంకుచితగాత్రైః ప్రాణిభిరితి శేషః
కృచ్ఛ్రేణాతికష్టేన స్థీయతే తథా యౌవనే ఉపభోగస్సంభోగశ్చ కాంతావిశ్లే
షేణ ప్రియతమావియోగేన యోదుఃఖవ్యతికరో దుఃఖసంపర్కః తేనవిషమః వి
కలః భవతీతి శేషః తథా నారీణాం మనోహరనయనానాం అవజ్ఞావిహసితా
నాం అవమానపూర్వకపరిహాసానాం- వసతిః స్థానః - తాసాంతస్య హేతుత్వా
త్పరిహాసాస్పదమిత్యర్థః వృద్ధభావో వృద్ధత్వమప్యసాధురసమీచీనః - అపహా
సాస్పదీభూతస్యకుతస్సాధుత్వమితి భావః అతః రేమనుష్యాః- రే ఇతి నీచసంబో
ధనే- నీచత్వంచసాంసారికత్వాదితి ద్రష్టవ్యం। ని॥ నీచసంబోధనే తు రే ఇత్యమ
రః- సంసారే- గర్భవాసజన్మజరాదిరూపే స్వల్పం తుచ్ఛం కించిదీషదపి సుఖమ
స్తియదివదత తే చేత్తర్హి తద్వదత బ్రూత అతః కిమర్థం క్లిశ్యథ గర్భనిరయ

వాసాదిసాంసారికదుఃఖైః పునరావృత్తిరహితనిత్యనిరతిశయానందబంధుర బ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రయతధ్వమిత్యర్థః॥ ... ౩౭

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవతిష్ఠతిజరాపరితర్జయంతీ రోగాశ్చశత్రవఇవ ప్రహరంతిదేహమ్। ఆయుఃపరిస్రవతిభిన్నఘటాదివాంభో లోకస్తథాప్యహితమాచరతీతిచిత్రమ్॥ ౩౮

చ॥ కడువెఱపించుచున్నదిడగ్గఱిబెబ్బులిమాడ్కినున్నదె। క్కుడుపగదాయలం బలెతెగుల్లుశరీర మునొంచుచున్నదె। వ్వడుజనుభిన్నకుంభజలముంబలెనాయువులిట్టులయ్యుదా। రు డుగరమానవుల్దురితమోలినొసర్చుచునున్నవారహో!౩౮

వ్యా॥ అ॥ అథస్వవినిపాతహేతౌసన్నిహితేలోకాన కుశలాభవంతిమహాదేతదాశ్చర్యమిత్యాహ। వ్యాఘ్రీతి। జరావార్ధకావస్థావ్యాఘ్రీవ్యాఘ్రాంగనేవ-నూనా-క్షేరస్త్రీవివ యోదయోపధాదితిజీప్- పరితర్జయంతీభీషయంతీసతీతిష్ఠతి - కకేసరకబళనాభినివేశేన వర్తమానా మృత్యోఃప్రిత్యాసత్తిమభినివేదయతీత్యర్థః రోగాః వాతపిత్తశ్లేష్మాదివ్యాధయశ్చ శత్రవోవైరిణఇవదేహం ప్రహరంతి తాడయంతి - పరిపీడయంతీత్యర్థః ఆయుశ్చ భిన్నఘటాత్ ఛిద్రితకలశాదంభఇవ పరిస్రవతిప్రతిక్షణం నశ్యతీత్యర్థః- తథాపిలోకోజనః అహితం- పరాపకారమాచరతీతిచిత్రం ఆశ్చర్యం పరాపకారాదన్యత్కిమకుశలమితిభావః- యద్వా - అహితంస్వస్యానిష్ఠమాచరతి స్వవినిపాతహేతుభూతమేవ కర్మకరోతి నత్వాత్మోద్ధరణార్థం బ్రహ్మధ్యానాదికర్మేత్యర్థః చిత్రమాశ్చర్యం- తదుక్తం। గీతాసు। *। ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానంనాత్మానమవసాదయేత్- ఆత్మైవహ్యాత్మనోబంధురాత్మైవరిపురాత్మనఇత్యాది-తర్జయంతీత్యత్రతర్జయతేఃపరస్మైపదం-తర్జయన్నివకేతుభిరిత్యాదిమహాకవిప్రయోగాత్సిద్ధం - తర్జయతేరనుదాత్తేత్త్వేపిచక్షిజోఙిత్కరణే నఅనుదాత్తత్వనిమిత్తస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి- ఉపమా-వసంతతిలకావృత్తం॥* ...౩౮

శ్లో॥ భోగాభంగురవృత్తయోబహువిధాస్తేషాంచచాయం భవస్తత్కస్యేహకృతేపరిభ్రమతరేలోకాఃకృతంచేష్టితైః। ఆశాపాశశతోపశాంతివిశదంచేతస్సమాధీయతాంకామోత్పత్తివశాత్స్వధామనియదిశ్రద్ధేయమస్మద్వచః॥ ౩౯

చ॥ తరళతరంబులున్బహువిధంబులుభోగములీదురంతిసం।

సరణము వానిచేబొడమెడాలుబరిభ్రమణంబు వానికై। నరు
లుమదీయభాషణము నమ్మిచ రేనికమప్రసన్నమై। పరగుమనం
బుకంభుపదపద్మయుగప్రవణంబుసేయుఁడీ॥ ... ...టీకా

వ్యా॥ అ॥ అథసర్వథా యద్యస్మదుపదేశే విశ్వాస_స్తర్హ్యాత్మన్యేవమ
నస్సమాధేయం నత్వన్యత్రేత్యాహ ॥ భోగాఇతి ॥ భోగాఃవిషయాః భంగు
రాభంగశీలాన్ప్రవృత్తిర్యేషాంతే తథోక్తాఃఆగమాపాయిత్వాదస్థిరా ఇత్యర్థః
బహువిధాః నానా ప్రకారాశ్చ కారణ వైచిత్ర్య పూర్వకత్వా త్కార్య
వైచిత్ర్యాదితిభావః - అస్తుతతఃకింతత్రాహ ॥ తైర్భోగై రేవాయం పరివ
ర్తమానో భవశ్శరీర ధారణాది సంసారః కస్మాదితి శేషః - జన్మాంతరీయక
త్వాత్తస్యేతి భావః భోగా యతనం శరీరమితి వైశేషికాః త త్తస్మాత్కా
రణాత్ రేలోకాజనాః ఇహాసత్రభవేకస్యకృతేకస్య భోగస్యహేతో స్త్వర్థమి
త్యర్థః॥ *॥ అర్థేకృతేచశబ్దాద్వాతాదర్థ్యేత్య యసంజ్ఞితావితివచనాత్
పరిభ్రమతసంచరత నపరిభ్రమితవ్య మిత్యర్థః సంచితకర్మ వశాత్స్వత
ఏవ తేషాం సంభావ్యమానత్వాదితిభావః - అతశ్చేష్టిత్తైర్భోగసంగ్రహవ్యా
పారైః కృతంతత్సంగ్రహవ్యాపారాన కర్తవ్యాఇత్యర్థః కృతమితినిషే
ధార్థకమవ్యయం చాదిషుపఠ్యతేకృతమితినివారణాత్ నిషేధయోరితిగణ
వ్యాఖ్యానే తర్హికిమతఃపరంకర్తవ్య ముపదిశ్యతఇత్యత ఆహ - అస్మద్వచః -
అస్మదీయ ముపదేశ వచనంశ్రద్ధేయంయదివిశ్వసనీయంచేత్ - యుష్మాభిరి
తిశేషః-ఆశా ఆతితృష్ణాస్తాః- పాశారజ్జవఇ వబంధహేతుత్వాత్॥ని॥ ఆశా
దిగతితృష్ణయో రితివైజయంతీ- తేషాం శతాని-అనేక ఆశాపాశాఇత్యర్థః
తేషాముపశాంత్యై పశమనేనవిశదం- నిర్మలంచేతశ్చిత్తంకామోత్పత్తివ
శాత్అనురాగోదయవశాత్ అనురాగ ముత్పాద్యేత్యర్థః స్వరూపమా
త్మాతద్రూపంధామ స్థానంతస్మిన్॥ని॥స్వో జ్ఞాతావాత్మ నిస్వమి త్యమరః-
సమాధీయతాంస్థిరీక్రియతాంఅంతరాత్మప్రవణమేవక్రియతాంనబాహ్య
విషయాసక్తమిత్యర్థః- అన్యథాతుమహానసర్థస్స్యాదితిభావః యద్వా -
స్వశబ్దేన జీవఉచ్యతే - తస్యధామ నినిలయస్థానే - పరబ్రహ్మణి అథవాస్వ
ధామని- స్వయంజ్యోతిషి- స్వరూపభూతతేజసీతివా - ఇహాత్యంత విప్రకృ
ష్టార్థాబహవః- పరిస్ఫురంతివిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతేసమాధీయతాం- స
మాహితంక్రియతామిత్యర్థః అయమేవహితోపదేష్టృత్వాస్మ ఖ్యాగురూ
ణామస్మాకంపరమోపదేశః-ఏతద్విశ్వాసేనానాన్యాసంగంపరిత్యజ్యమానోబ్రహ్మ

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

నిశ్కృత్వాత్తదాజ్ఞయా శ్రేయస్సంపాదనీయం॥ ॥ సత్సంప్రదాయసంయుక్త
బ్రహ్మవిద్యావిశారదః। ఏవమాదిగుణోపేతో దేశికోఽశేషవందిత ఇత్యుక్తల
క్షణదేశికాచార్యోపదేశవచనశ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయోలాభావశ్యంభా
వాత్। ॥ యస్యదేవేపరాభక్తిర్యథాదేవేతథాగురౌ।తస్యైతేకథితాహ్య
ర్థాఃప్రకాశంతేమహాత్మనః॥ మంత్రేతీర్థే ద్విజేదైవే దైవజ్ఞే భేషజేగురౌ।
యాదృశీభావనాయత్రసిద్ధిర్భవతి తాదృశీత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసహస్రేభ్యోఽయ
మర్థో నిశ్చీయత ఇత్యలమతిప్రసంగేన। శార్దూలవిక్రీడితం। ... ౮౦

శ్లో॥ బ్రహ్మేంద్రాదిమరుద్గణాం స్తృణకణాన్ యత్రస్థితో మ
న్యతే యత్స్వాదాద్విరసాభవంతి విభవాస్త్రైలోక్యరాజ్యా
దయః । భోగః కోఽపి స ఏక ఏష పరమో నిత్యోదితో జృంభతే
భోః సాధో క్షణభంగురే తదితరే భోగే రతిం మా కృథాః॥ ...౮౦

ఉ॥ ఎందు వసించి ధన్యుఁడు విధీంద్రముఖామరకోటినెల్ల నెం
చుం దృణమట్ల దేని చవిచూచుట చేర సహీనభావముం। జెంది
జగత్ప్రభుత్వమును జెప్పఁగరాని యనంతకేవలా । నఁగము
దానియందు మదినాటుము మానుము నీచభోగముల్॥ ...౮౦

వ్యా॥ అ॥ నను యది తే సర్వథా భోగవశస్పృహా తర్హ్యస్మదుపదిష్టవ
వాభిరతిం కురు నాన్యత్రేత్యుపసంహరతి। బ్రహ్మేతి॥ యత్ర యస్మిన్ నిరతిశయై
కనిత్యభోగసామ్రాజ్యే స్థితో వర్తమానస్సన్ పుమానితి శేషః - బ్రహ్మేంద్రా
దీన్ యేషాం తే తథోక్తా యే మరుద్గణాస్సురసంఘాః- తానపి కిము తాన్యానితి
భావః॥ని॥ మరుతౌ పవనామరావితి వైజయంతీ-తృణకణాన్ తృణలేశాన్ -అత్యం
తనిస్సారాన్ పరమనీచానితి యావత్ మన్యతే అవబుధ్యతే పారమేష్ఠ్యస్వారా
జ్యయోరప్యేతాదృశభోగసామ్రాజ్యసహస్రాంశసాదృశ్యస్యాప్యనర్హత్వా
దితి భావః- మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషాప్రాణిష్వితి వికల్పాద్ద్వితీయా-తథా
యస్య విశిష్టభోగసామ్రాజ్యస్య స్వాదాత్ రుచ్యనుభవాత్ త్రయోలోకాః త్రై
లోక్యం-సూ-బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - తత్ర యద్రాజ్యమాధిపత్యం తదాది
ర్యేషాం తే తథోక్తాః- విభవాస్సంపదో విరసాః అనభిమతాః - హేయా ఇతి
యావత్ భవంతి- తేషు తథావిధరుచ్యతిశయాభావాదితి భావః యద్వా- య
స్య బ్రహ్మానందరూపభోగస్య స్వాదాత్ త్రైలోక్యరాజ్యమాదిః కారణం యేషాం
తే తథోక్తాః-సకలభువనాధిపత్యసంభవా ఇత్యర్థః విభవాస్సుఖసంపదః విర
సాః రసహీనాః- నికృష్టా ఇతి యావత్ భవంతి బ్రహ్మానందేత్యుదాహ్రనందానాం

తద్భూతత్వాత్ - ఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతానిమాత్రాముపజీవంతీతి శ్రుతేరితిభావః కోప్యనిర్వాచ్యః కుతః- పరమస్సర్వోత్కృష్టః- నిరతిశయఇతి యావత్ తతఃకుతః- నిత్యోదితః నిత్యాభ్యుదయసంపన్న ఇత్యర్థః- సఏష ఏవ భోగో బ్రహ్మానందరూపోజృంభతే మహారాజశ్రోత్రియాద్యానందానాముత్తరోత్తరశతారతమ్యముక్త్వాస్యసర్వోత్కృష్టత్వస్య శ్రుత్యుక్తత్వాదితిభావః అతఃభోసాధోసజ్జనేత్యుపదేశశ్రవణాభిముఖీకరణార్థంసంస్తుత్యాఽత్రైక వచనంసముదాయాభిప్రాయమతఏవ రేలోకా ఇతిసపూర్వశ్లోకోక్త బహువచన విరోధః అత్రాస్మదుపదేశం యేనశృణ్వంతితఏవనీచాః యస్తుశృణోతిసఏవసాధురితిసంబోధనద్వయతాత్పర్యలక్షణభంగురేఽనిత్యే ఉపలక్షణమేతత్ - పరమనీచఇత్యర్థః కదితశేతస్మాద్విశిష్టభోగాదితరస్మిన్ - అత్రస్మిన్నాదేశాభావశ్ఛాంద్యః భోగే సాంసారిక సుఖాసుఖవేరతింరాగంప్రీతమితియావత్॥ ని॥ రతిస్మరప్రియాయాంచ రాగేపిసురతేపిచేతివిశ్వః- మాకృధాః- మాకార్షీః కింతుపూర్వోక్త ఏవతస్మిన్ భోగేరతింకురు- తస్యైవపరమశ్రేయస్కరత్వాదితిభావః - కృఞోలుజినమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - వృత్తంపూర్వవత్। ౪౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే భోగార్థస్థైర్యవర్ణనం

నామచతుర్థదశకమ్.

శ్లో॥ సారద్యూనగరీమహాంశ్చనృపతిస్సామంతచక్రంచతత్పా
ర్శ్వేతస్యచసావిదగ్ధపరిషత్తాశ్చంద్రబింబాననాః। ఉద్వృత్త
స్సచరాజపుత్రనివహస్తేవందినస్తాః కథాస్సర్వం యస్యవశాద
గాత్స్మృతిపథం కాలాయతస్మై నమః॥ ౪౧

మ॥ అదిమేలైనపురంబుపూజ్యచరితుండారాజురాణ్మండలం। బదిపార్శ్వంబుననావిదగ్ధసభవారజ్యాస్యలత్యుద్ధతం। బదిరాజన్యకమద్దివందినికరంబాగాధలున్సర్వముం। గదలంజేసినకాలమూర్తికినమస్కారంబుసత్కీర్తికిన్॥ ౪౧

వ్యా॥ అ॥ అథసర్వస్యాపికాలనియమ్యత్వాత్తన్మహిమా సందర్భితవర్ణ

యతి। తత్రాదౌ తస్య నియామకత్వం ప్రకటయన్నమస్కరోతి॥ నేతి। అత్ర సర్వత్రాపి తచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిషయః అతఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షా- తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - ప్రక్రాంతప్రసిద్ధానుభూతార్థ గోచరస్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్దమపేక్షత ఇతి- తథాచ సా పూర్వానుభూతా రంతుం యోగ్యా రమ్యా మనోహరా నగరీ రాజధానీ చ తత్ర సమహాన్ సామ్రాజ్యభారధారేయతయా- పూజ్యః- నృపతిః రాజా చ- తస్యేతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ- సర్వత్ర సంబధ్యతే తస్య నృపతేస్తత్ సామంతచక్రం ప్రత్యర్థిరాజమండలం యద్వా-సేవార్థకం సమాగతాఖండ మండలాధిపతి పరివారశ్చ తస్య పార్శ్వే స్థితమితి శేషః సా విదగ్ధపరిషత్ విద్వత్సభా చ - అథవా-విదగ్ధానాం కర్తవ్యార్థ చతురాణాం పరిషత్సముదాయశ్చ॥ టి॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్తితం ఇతి లక్షణాత్- తస్య తాశ్చంద్రబింబమివాననం యాసాం తాస్సుందర్యశ్చ తస్య స ఉద్వృత్తః ఉత్పథగతః- ఉద్దండ ఇతి యావత్ రాజపుత్రనివహః రాజకుమారవర్గశ్చ తస్య తే వందినస్స్తుతిపాఠకాశ్చ। ని॥ వందినస్స్తుతిపాఠకా ఇత్యమరః- తస్య తాః కథాః శ్రీవ్యవాచశ్చేతి సర్వమశేషమపి యస్య కాలస్య వశాదాయత్తత్వాత్॥ ని॥ వశ ఆయత్తతాయాం చేత్యమరః, స్మృతిపథం- స్మరణమార్గం- ఋత్వారిత్యాదినా సమాసాంతోచ్ఛ్రిత్యయః-అగాత్ ప్రాపత్ - కాలమహిమ్నా సర్వమపి నష్టమభూదిత్యర్థః- సర్వసంహర్తుః కాలస్య మహిమాఽవర్ణ్యః ఇతి భావః-ఇణో గాలుఙితి ఇణో లుఙి గాదేశః-తస్మై కాలాయ నమః ప్రహ్వీభావః॥ టీ॥ కాలః కలయతామహమితి భగవద్వచనాత్కాలో భగవానేవ తథాచ తన్నమస్కార రూపమంగళాచరణం యుజ్యత ఇతి భావః-సూ॰ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౭౧

శ్లో॥ యత్రానేకః క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠత్యథైకో యత్రా
ప్యేకస్తదను బహవస్తత్ర నైకోపి చాంతే। ఇత్థం నేమౌ రజనిది
వసౌ లోలయన్ద్వావివాక్షౌ కాలః కల్యో భువనఫలకే క్రీడతి ప్రా
ణిశారైః॥ ౭౨

శా॥ ఏయింటన్వసియింత్రు పెక్కురొకడాయింటం బ్రవర్తిం
చునే। చాయన్నిల్చునొకండు పెక్కురచట స్పందింతురొం
డైన। లేడాయింటన్మదినిట్లు రాత్రిదిన రూపాక్షద్వయింజిమ్ము
చున్। సేయంగాలుండు క్రీడలోకఫలకశ్రేణిన్ప్రశారంబులన్॥

వ్యా॥ అ॥ అథాస్యాక్షధూర్తసామ్యేనసర్వప్రాణినియంతృత్వమాహ- యత్రేతి। యత్ర- యస్మిన్గృహే- వేశ్మనికోష్ఠేచ-క్వచిదపికదాచిత్ - యద్వా- యత్ర క్వచిదపి యస్మిన్ కస్మింశ్చిద్గృహే అనేకః బహుళః ప్రాణిశారశ్చ తిష్ఠతి అథానంతరంతత్ర తస్మిన్నేవగృహే కదాచిదేకస్తిష్ఠతి-ఏకత్ర కాలభేదవశాదన్యత్ర పరిణామవశాచ్చేతిభావః తథా - యత్ర యస్మిన్ గృహే కదాచిదేకస్తిష్ఠతి తదనుతదనంతరంబహవశ్చతిష్ఠంతీతిశేషః - తత్ర తస్మిన్గృహే అంతే అవసానకాలేద్యూత సమాప్తౌచ ఏకోపిచనతిష్ఠతి ఇత్థముక్తరీత్యా భువనంఫలకమివశారప్రవర్తనోచిత కోష్ఠయంత్రమివ తస్మిన్ నేత్రైః ప్రవర్తనీయైరితియావత్ ప్రాణినః- శారాః - ద్యూతగూఢా ఇవ - అక్షోపకరణానీవేతియావత్- త్రైస్నాధనైః ని॥ పల్యాణస్త్రీవిహంగే సాశారో ద్యూతగూఢే నపుంసకమితి వైజయంతీ-కల్యః - కలనాసమర్థః దేవనచతురశ్చ కాలః కర్తా అక్షధూర్తశ్చ గమ్యతేర జనిదివసౌ-రాత్ర్యహనీ కమర్ణద్వావక్షౌ - పాశకావివ । ని । పణోక్షేషు గ్లహా అక్షాస్తు దేవకాః పాశకాశ్చత ఇత్యమరః-లోలయన్ - పాసః పున్యేనగృహాన్ సృజంశ్చేత్యర్థః క్రీడతి దీవ్యతి ప్రాణిసంయోగవియోగయోః వృద్ధిక్షయాదీనాంచ కాల ఏవకర్తేతి భావః అత్రాక్షావివేతి స్పష్టోపమాలింగాత్సర్వత్రోపమితసమాసః- అతఏవోపమాలంకారః- యదిచక్రక్రీడనోపయోగిత్వాద్రూపకమేవాత్రాశ్రయణీయమిత్యభిమానస్తదప్రదైక దేశవర్తి రూపకముపమాత్వాంగమితిసంక్షేపః మందాక్రాంతావృత్తమ్॥ * ౮౨

శ్లో॥ ఆదిత్యస్యగతాగతైరహరహస్సంక్షీయతేజీవితంవ్యాపా
రైర్బహుకార్యభారగురుభిఃకాలోపినజ్ఞాయతే। దృష్ట్వాజన్మప
రావిపత్తిమరణంత్రా సచ్ఛనోత్పద్యతేపీత్వా మోహమ
యీంప్రమాదమదిరామున్మత్తభూతంజగత్॥ * ౮౩

చ॥ అనుదినమున్నశించుఁబరమాయువు సూర్యునిరాకపోక
లన్ । ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలముపోవుటగానరా
దు సం। జననజరామయంబు లును జావును జూచి భయం
బులేదుదు । ర్జనభువనంబుమోహ మదిరారసవిహ్వలమ
య్యెనయ్యయో॥ ౮౩

వ్యా॥ అ॥ అథనిత్యప్రమత్తోఽయం లోకో నైతన్మహిమానం జ్ఞాతుంశక్నోతీత్యాహ॥ ఆదిత్యస్యేతి॥ ఆదిత్యస్యసూర్యస్యగతాగతైరుదయాస్తమయైరితియావత్ అహరహః-ప్రత్యహం అహన్యహనీత్యర్థః- సూ-వీప్సాయాంద్విరుక్తిః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-జీవితమాయుస్సంక్షీయతే వినశ్యతికాలక్రమేణాయుఃక్షయోభవతీత్యర్థః- సూ- క్షిక్షయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్తరిలట్ తథాపిసోఽయంనజ్ఞాయత ఇత్యాహ - బహవోఽనేకేయేకార్యభారాః- దేహగేహాదినిమిత్తకర్తవ్యార్థపరంపరాః తైర్గురుభిర్గరిష్ఠైః వ్యాపారైః క్రీడనోపాయోద్యోగైః కాలోపిజీవితక్షయకరసమయోపినజ్ఞాయతే-కార్యశతపర్యాకులవ్యాపారపారవశ్యాన్నావబుధ్యత ఇత్యర్థః తథాజన్మ జరావిపత్తిమరణం ఉత్పత్తిజరావస్థాపన్నిధనానీత్యర్థః-సూ-సర్వోద్వంద్వోవిభాషైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-దృష్ట్వాత్రాసోభీతిశ్చనోత్పద్యతే నోదేతికింతుజగత్సర్వోపిలోకః మోహమయ-ఈమజ్ఞానప్రచురాం బుద్ధివిపర్యాసకారిణీమితియావత్-సూ-ప్రాచుర్యేమయట్ టిత్వాత్ జీప్॥ ని॥ ప్రమాదోఽనవధానతేత్యమరః-మదిరామద్యం-తాంపీత్వానిషేవ్య ఉన్మత్తభూతః క్షీబకల్పం- వివేకశూన్యమితియావత్ భవతీతిశేషః కాలేనైవప్రమాదంప్రాపితోఽయంలోకః కథంకారమేతన్మహిమానంజ్ఞాస్యతీతిభావః- ఏతదాదిశ్లోకపంచకంశార్దూలవిక్రీడితం॥ ౪౩

శ్లో॥ రాత్రిస్సైవపునస్సఏవదివసోమత్వాముధాజంతవో ధా
వంత్యుద్యమినస్తథైవనిభృతప్రారబ్ధతత్తత్క్రియాః। వ్యా
పారైఃపునరుక్తభూతవిషయైరిత్థం విధేనాముసాసంసారేణ
కదర్థితావయమహోమోహాన్నలజ్జామహే॥ ... ౪౪

ఉ॥ వచ్చినరాత్రులే తిరిగివచ్చుటపోయినవాసరంబులే। వచ్చు
టజెంగిగూఢతరవర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్। నిచ్చలు
చేయుచుంజనులునిశ్చలవృత్తింజరింతురీభవా। భ్యుచ్చయరీతిఁ
జేసెడికుబుద్ధులుసిగ్గువహింపరెంతయున్॥... ... ౪౪

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ రాత్రిరితి॥ రాత్రిరియం ప్రవర్తమానారజనీసైవపునఃగతరాత్రిసదృశ్యేవేత్యర్థః పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే అథవారాత్రిఃపునర్భూయోపిసైవగతరాత్రిరేవ-నైతద్భేదోవిజ్ఞాయత ఇతిభావః తథాదివసః అహస్సపునస్సఏవ గతదివససదృశఏవేత్యర్థః- పూర్వవద్వ్యాకల్ప్యేత్రాప్యున్నేయః ఇతిమత్వాబుధ్వాపిజంతవః ప్రాణినః ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగవంతః తథైవనిభృతంనిగూఢంపరేషామప్రకాశమితి

యావత్ (ప్రారబ్ధాఉపక్రాంతా స్తత్తత్క్రి)యా స్తత్తదర్థ సాధకకర్మాణి యేషాం తేతథోక్తాశ్చసంతః పునరుక్తభూతాః పునఃపునరనుభూత కల్పాశ్చర్వితచర్వణ ప్రాయా ఇతియావత్ - తథాభూతావిషయాః స్రగ్దధ్యాదిభోగా యేషుతైర్వ్యాపారైశ్చేష్టాభిఃముధావ్యర్థం ధావంతివృథా ప్రయాసమంతరేణ ఫలాంతర సంభవాదితిభావః కింత్వర్థంవిధేనైవంప్రకారేణా మునాపరివర్తమానేనసంసారేణకుత్సితోర్థఃకదర్థః - సూ-కోఃకత్తత్పురుషే చేతికుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థవంతఃకృతాఃకదర్థీకృతాఃహీనార్థీకృతా అపి - సూ-కదర్థశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యం తతఃకర్మణి క్తః - ఈదృవిధపదార్థా వేవిన్మతో ప్యుక్ - వయం మోహా దజ్ఞానాన్నలజ్జామహే - నజిహ్రీమః - అహోపాపం కాల మహిమ్నా నిస్సార్య తిర స్కృతా అపి లజ్జాంన ప్రాప్నుమ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః॥ ౪౪

శ్లో॥ నధ్యాతంపదమీశ్వరస్యవిధివత్సంసారవిచ్ఛిత్తయేస్వర్గ ద్వారక వాటపాటన పటుర్ధర్మోపినోపార్జితః। నారీపీనప యోధరోరుయుగళం స్వప్నేపినాలింగితం మాతుఃకేవలమే వయౌవనవనచ్ఛేదేకుఠారావయమ్॥ ... ౪౫

ఉ॥ శ్రీరమణీయశంభుపదచింతయొనర్చుటలేదుగోపుర।ద్వా రకవాటపాటనసుధర్మము సేయుటలేదుసుందరీ। హారికుచో రులబ్ధిఁగలనైననెఱుంగముమాతృయౌవనో। ద్దారవనీకుఠా రములమైజనియించినవారమిమ్మహిన్॥ ... ౪౫

వ్యా॥ అ॥ అథలోకేతావత్పురుషాణాం ధర్మార్థకామ మోక్షరూప చతుర్విధ పురుషార్థసంపాదన సాధనీభూతతయాపరమేశ్వర పదధ్యానేజ్యాధ్యయనయజ్ఞో విత్తార్జనగురుశుశ్రూషాంగనా లింగనాదయో యథాయోగంవిధేయాః అస్మాభిస్తుతేషాం మధ్యేనకశ్చిదపి విరచితః అతోస్మజ్జన్మ నిరర్థకమివజాత మితివారంవారం శోచతాంవచనమభినీయాహ। నధ్యాత మిత్యాదిత్రిభిః। నధ్యాతమితి। సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః - ఈశ్వరస్యశంభోః - సూ- స్థేశభాసేత్యాదినావరచ్ పదంపాదారవిందయుగళమిత్యర్థః విధివత్ విధ్యర్హంయథాశాస్త్రమిత్యర్థః - సూ-తదర్హమితివతిప్రత్యయః-నధ్యాతం-ఏకాగ్రచిత్తతయానధ్యానవిషయీకృతంయతః శంభుపాదాంబుజధ్యానంసాక్షాన్మోక్షైకసాధనమిత్యనేక పురాణేతిహాససంహితా వచనైస్సాక్షాన్మోక్ష సాధనతయా విధేయమిత్య

భిహితం శంభుపదధ్యానం నవిహితమత స్తత్సాధ్య మోక్షపురుషార్థోనసం
పాదితఇతిభావః తథాధర్మార్థ సంపాదనా నుశోచనం కథయంతి అత్ర
అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమ మాణసూత్రే కృష్ణమహర్షిః ధర్మస్య
ప్రాధాన్యేన స్వతస్సిద్ధం పురుషార్థత్వం మన్యతే ఫలంత్వానుషంగికం
అస్యపునస్సాక్షాత్పరం పరయాచ స్వర్గాపవర్గ పురుషార్థద్వయ సాధనత
యాసుఖహేతౌ చందనేసుఖత్వవ దౌపచారికంమన్యతే- తత్రచద్వితీయంప
క్షమాశ్రిత్యాహ స్వర్గేతిఅత్రస్వర్గశబ్దోప వర్గస్యాప్యుపలక్షకః- తథాచస్వ
ర్గాపవర్గద్వారయోః కవాటయోః పాటనేవిదళనే పటుస్సమర్థః- స్వర్గా
పవర్గసాధక ఇత్యర్థః- ధర్మోజ్యోతిష్టోమాది రపినోపార్జితః- నసంపాదితః
యతః - జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత - ధర్మాత్సుఖంచజ్ఞానా న్మోక్షమ
వాప్నుయాదిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః- పురుషార్థద్వయ సాధకత్వేనా వశ్యమ
నుష్ఠేయఇతిబోధితోధర్మోపినానుష్ఠితః అత స్తత్సాధ్యపురుషార్థద్వయమపి
నసిద్ధమితిభావః అత్రదేహలీదీపన్యాయేన స్వర్గాపవర్గసాధకత్వ కథనంధర్మ
స్యకించి దతిశయంద్యోతయతి తతోనపౌనరుక్త్యమిత్యనుసంధేయం తథా
నారీణాంపీనాపీవరాయాపయోధరా స్తనాతయోః ఉరుదుర్భరంయద్యుగ
ళంపీవరదుర్భర కుచకుంభయుగ్మ మిత్యర్థః- యద్వా- పయోధరయోరూ
ర్వోశ్చయుగళం పయోధరయుగళ మూరుయుగళంచేత్యర్థః తత్స్వప్నేపిస్వ
ప్నావస్థాయామపికిముతజాగ్రదవస్థాయామితిభావః నాలింగితంనాశ్లిష్టం॥*॥
సంసారేపటలాంతతోయతరళే సారంసాదేకంపరం యస్యాయంచసమగ్రీ
పీషవిషయగ్రామ ప్రపన్నోజనః। తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదన మహానందోప
మంమందధీః కోవావిందతి సూక్ష్మమన్మథక లావైచిత్ర్యమూఢోజన ఇత్యా
దికామశాస్త్రోక్త్యా కామపు రుషార్థస్యా ప్యుపాదేయత్వా త్తన్నిష్పాదక
త్వేనాధిగతమంగనాకుచకుం భాలింగనాధరచుం బనాదికమపినకృతమత స్త
న్నిష్పాద్యకా మపురుషార్థో పినసమర్థిత ఇతిభావః- అయమేవభావఉత్తరప
ద్యద్వయేప్యనుసంధేయః అత్రబాహ్యసురతే పయోధరాలింగనంసమరత
ప్రయోజ్యగ్రామ్య కరణే డోలాయి తబంధేఊరుయుగళాలింగనమితివివే
కః-అత్రవాత్స్యాయనీయాః ॥*॥బాహ్యమాభ్యంతరం చేతిద్వివిధంరతము
చ్యతే।తత్రాద్యంచుంబనాశ్లేషనఖ దంతక్షతాదికమ్। ద్వితీయంసురదంసా
క్షాన్నానాకరణకల్పితమితి- కింతుకేవలమత్యంతంమాతుర్జ నన్యాయౌవనం
కారుణ్యమేవవ నంసుపుష్పి తోద్యానం తస్యచ్ఛేదేవి దారణేనయంకుఠా

రాః పరశవ ఏవ యావనస్య పుత్రోత్పత్త్యవధి కత్వాత్ తదుచ్ఛేదనసాధన
భూతా ఏవ-నత్వర్థాంతరసాధకా ఆతో నిరర్థకం తమజ్జన్మేతి భావః॥౮౫॥

శ్లో॥ నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృంద దమనీ విద్యా వినీతోచితా ఖ
డ్గాగ్రైః కరికుంభపీఠదళనైర్నాకం న నీతం యశః। కాన్తాకో
మలపల్లవాధరరసః పీతో న చంద్రోదయే తారుణ్యం గతమే
వ నిష్ఫలమహో శూన్యాలయే దీపవత్ ॥ ౮౬

చ॥ వలనుగ విద్య నేర్చి ప్రతివాదుల గెల్చుట లేదు కుంభిని ర్దళన
నిశాతఖడ్గములు దైవతలోకమునందు గీర్తులర్ కా। నిలుపుట
లేదు చారురమణీమధురోష్ఠము గ్రోల లేదు ని। ష్ఫలమయి జ
వ్వనం బరిగె బాడుగృహంబున దీపమున్వలెన్‌కా। ... ౮౬

వ్యా॥ నేతి॥ దమ్యతే భజ్యతే అనయేతి దమనీ భంజనీ - ప్రతివాదిబృందా
నాం ప్రతిభటవాదీశ్వర నివహానాం దమనీ- అథవా - ప్రతివాదినాం బృందాని
దమయతీతి తథోక్తా సంప్రదాయశుద్ధదేశికాచార్యశిక్షానిబంధన నిష్కృష్ట
కర్తృక ప్రయుక్త వీర్యాతిశయవతకమాన ప్రతివాది పాండిత్యగర్వ నిర్వాప
ణసమర్థేత్యర్థః-సూ-కృత్యల్యుటో బహుళమిత్యుభయత్రాపి కర్మకర్తరి ల్యుట్
టిత్వాత్ జీప్ - తథా వినీతానాం యధూనాము చితా సహృదయ హృదయా
హ్లాదినీత్యర్థః- యద్వా- వినీతానాం వినయవిధేయత్వాది గుణోపేతానాం
శిక్షితానామితి యావత్ - ఉచితా అభ్యాసార్హా । ని । అభ్యాసేప్యుచితం న్యా
య్యమిత్యమరః- విద్యా వేదశాస్త్రపురాణాదిరూపా నాభ్యస్తా నాభ్యాసవి
షయీకృతా- సమ్యక్ న పరిశీలితేతి యావత్ అధీతాపి విద్యా సమ్యక్పరిశీల
నాభావే ఫలవదర్థావబోధాపర్యవసాయిత్వాదనధీత ప్రాయైవ భవతీతి
యావత్- ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్యావశ్యకత్వేచ
సర్వథా పరిశీలనమేవ ప్రథమతః అనధీతైవ చేన్న తత్ప్రత్యుత్త రావకా
శః- ఏవం వ్యవస్థాయాం సత్యాం విద్యా నామ నరస్య రూపమధికమిత్యాది వ
చనేన కీర్తి ప్రతిష్ఠా విజ్ఞానాది ఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యసనీ
యేతి బోధితా విద్యా నాధీతా నాభ్యస్తా చ - తత స్తత్సాధ్యఫలజాత మపి న సం
గృహీతమితి భావః తథా కరికుంభాః పీఠానీవ తేషాం దళనైర్విదారకైః అథ
యః కరికుంభపీఠాని దళయంతీతి తథోక్తాని తైః శత్రుసేనాసంరంభ విజృంభ
మాణకరికుంభస్థలపాటన నిరాఘాటపాటవైరిత్యర్థః- సూ- దళవిదళన ఇతి
ధాతోః-పూర్వవల్ల్యుట్ ఖడ్గాగ్రైః యశః కీర్తిః నాకం స్వర్గం । ని । స్వ

స్వర్గాంతరితయోర్నాక ఇత్యమరః- నసీతంప్రథమేన లోకాంతరశ్లా
ఘనీయకీర్తిరపి ససంపాదితేత్యర్థః యథాలోకే ప్రాసాదాద్యున్నతస్థా
నంప్రాపణీయం వస్తు వేణుదండాగ్రాదినాప్రాపయంతితద్వదితిధ్వనిః-
అథవా-ఖడ్గాగ్రైః ఖడ్గధారాభిస్సాధనైర్యా నికరికుంభపీఠానాం దళనా
ని-విదారణాని తైర్హేతుభిః శత్రుసేనాందంతి నివహోదరం తుదఖడ్గప్రహారైరి
త్యర్థః యశః నాకంన నీతం॥ కీర్తింస్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చి
త ఇత్యాదివచనైః స్వసాధనత్వేననివేదితా కీర్తిర్నసంపాదితా-తతస్త
త్సాధ్యఫలలాభో నజాత ఇతిభావః అత్రతృతీయశ్లోకే జన్మకీర్తీనాం విశేషవచనా
జ్జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తేః పృథఙ్ముఖ్యత్వేన సంపాదనీయత్వాదానుషంగిక
ఫలత్వాత్సాధనాం తరత్వాత్స్వర్గ మాత్రసాధకత్వాచ్చస్వర్గద్వారక
వాటపాటనపటుర్ధర్మోపినోపార్జిత ఇత్యనేననపౌనరుక్త్యమిత్యవగంతవ్యం
నాకంననీతంయశ ఇత్యత్ర-సూ-నీవహ్యోర్నేతివచనాద్ద్వికర్మకాన్నయతేః
కర్మణి క్తప్రత్యయః- అతఏవయశసః ప్రథమాంగస్యప్రధానకర్మత్వం-అన్య
త్రాకథితంచేతి॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మణాం-
అప్రధానేదుహాదీనాంణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతి వచనాత్-అథాచంద్రో
దయేచంద్రోదయసమయే-కాంతాయాః ప్రియతమాయాః కోమలోమృ
దులోయః-పల్లవాధరః కిసలయకల్పాధరోష్ఠః- తస్యరసః అధరామృతమి
త్యర్థః నపీతః నాస్వాదితః ॥నితిక్తాదౌచామ్రే తేచైవనిర్యా సేపారదేధ్వ
నా-రసఇతిశబ్దార్ణవే-పల్లవాధరసుధాపీతేతిపాఠే స్పష్టార్థః-అతో నతృ
తీయపురుషార్థోపిసంపాదిత ఇతిభావః తటస్థోద్దీపనవిభావస్యచంద్రస్య
శృంగారరసనిమిత్తకారణత్వాత్తదుదయోక్తిః- తదుక్తం శృంగారతిలకే॥
॥మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇతి- అతస్తారుణ్యంయౌ
వనంశూన్యాలయేనిర్జనగేహేదీపేనతుల్యం దీపవత్ - సూ-తేనతుల్యంక్రియా
చేద్వతిరితివతి ప్రత్యయః- నిష్ఫలంనిరర్థకమేవగతం-యథాశూన్యగృహ
దీపస్యకస్యచిదప్యనుపయోగాన్నిరర్థకత్వం తథాతారుణ్యస్యాపికస్య
చిదప్యర్థస్యాసాధకత్వాన్నిరర్థకత్వమిత్యర్థః అహో ఇత్యాశ్చర్యే
విషాదేవా-తద్ధితగతేయముపమా॥ ... ౭౬

శ్లో॥ విద్యానాధిగతాకళంకరహితా విత్తంచ నోపార్జితం
శుశ్రూషాపిసమాహితేనమనసా పిత్రోర్నసంపాదితా । ఆ

లోలాయతలోచనాః ప్రియతమాస్స్వప్నేపినాలింగితాః కా
లోఽయంపరపిండలోలుపతయా కాకైరివ ప్రేర్యతే॥ ...౪౭

చ॥ వినయవిశేషహృద్యలగు విద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే। ధన
మును గూర్పలేదు తలిదండ్రులసేవయుఁ జేయలేదుచ। కన్గొని
చిగురాకుబోండ్లబిగికౌగిలియుంగలనైన లేదుగా। వ్యసన
మునంబు కాకులకుఁబోలె గతించెఁ బరాన్నభుక్తులన్। ౪౭

వ్యా॥ విద్యేతి। కళంకరహితా మనీషాకళంకా-సప్రమాణేత్యర్థః-విద్యా
నాధిగతానాభ్యస్తానాధీతేతియావత్- నాభ్యస్తాప్రతివాదిబృందదమనీత్యత్ర
ఉక్తభావఏవాత్రాప్యనుసంధేయః విత్తంత్యాగభోగపర్యాప్తంధనంచనోపా
ర్జితం। శ్రీ॥ యస్యాస్తివిత్తంసనరః కులీనస్సపండితస్సశ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః।
సఏవవక్తాసచదర్శనీయస్సర్వేగుణాఃకాంచనమాశ్రయంతీత్యుక్తేః। ధనమా
ర్జయకాకుత్స్థధనమూలమిదంజగత్। అంతరంనాభిజానామినిర్ధనస్యమృ
తస్యచేత్యాదివచనేనచబహుఫలసాధనతయాఽర్జనీయమిత్యుపదిష్టం- వి
త్తంనార్జితంచేత్ తత్సాధ్యఫలమపినసాధితమితిభావః। నను॥ శ్రీ॥ అర్థానా
మార్జనేదుఃఖమార్జితానాంచరక్షణే। రక్షితానాంవ్యయేదుఃఖంధిగర్థం
దుఃఖభాజనమితినిషేధోక్తేః- కథంతదుపార్జనాభావానుశోచనమితిచేత్స
త్యం- తస్యాన్యపహితావిసంవాదైహికాముష్మికఫలజనకత్వేనాభ్యర్హితత
త్వాత్పురుషార్థపర్యవసానాచ్చనదోషఇతిమంతవ్యంతథా సమాహితేనసా
వధానేనప్రసన్నేనేత్యర్థః మనసా అంతఃకరణేన అంతఃకరణశుద్ధిపూర్వకం
విహితస్యకర్మణః ఫలజనకత్వంనాభ్యర్హితత్వాత్పురుషార్థపర్యవసానా
చ్చనదోషఇతిమంతవ్యం-తథాసమాహితేనసావధానేనప్రసన్నేనేత్యర్థఃని
యమాదితిభావఃపిత్రోర్మాతాపిత్రోరిత్యర్థః॥ ని॥ మాతాపితరౌపితరావిత్య
మరః- మా- పితామాతేత్యేకశేషః-శుశ్రూషాపరిచర్యాసేవేతియావత్॥ ని॥
శుశ్రూషాశ్రోతుమిచ్ఛాయాంపరిచర్యాప్రధానయోరితివిశ్వః - నసంపాది
తానకృతా। శ్రీ॥ మాతాపితృసమందైవంసర్వేషాంనహివిద్యతే। తస్మాత్సమ
ర్చయేన్నిత్యంపితరౌదేవరూపిణావిత్యాదివచనైః సర్వేశ్వరారాధనకల్పత
యాబహుఫలదాయకత్వేనకర్తవ్యేతిబోధితాపితృసేవానకృతాతత్తత్సా
ధ్యఫలమపినసంపాదితమితిభావః ఆలోలేచంచలేతరళే ఆయతేకర్ణాంతవి
శ్రాంతేచలోచనేయాసాంతాః- జగన్మోహనసమనవిలాసవత్యఇత్యర్థః ప్రి
యతమాఃఅత్యంతమనోవినోదకారిణ్యఃసంభోగయోగ్యాస్సమానురాగిణ్యస్త

రుణ్యా ఇత్యర్థః- అన్యథా రసాభాసప్రసంగాత్ స్వప్నే సినా లింగితాః ఏతేనా
త్యంతమిథ్యాభూతస్వప్నాలింగనాభావానుశోచనేన జాగ్రద్దశాయాం తస్య
త్యంతాసంభావితత్వం సూచ్యతే నను కామనివృత్త్యర్థమంగనాలింగనాధర
చుంబనాదికమావశ్యకం తత్ర పూర్వశ్లోకే అధరచుంబనముక్తం కింతు పూర్వో
రశ్లోకోక్తమేవ ఆలింగనం పునరత్రాప్యుక్తమతః పౌనరుక్తదోషః ప్రసక్త ఇతి
చేన్న- అత్ర కతిపయాలింగనాభావమాత్రానుశోచనమత్ర తు సర్వాంగనాలిం
గనాభావానుశోచనమితి న దోషప్రసక్తిరితి వేదితవ్యం కింశ్వాయం పరివర్తమా
నః కాలః కాకైర్బలిభుగ్భిరివ అస్మాభిరితి శేషః పరపిండేషు పరాన్నేషు- లోలు
పతయా లాలసతయా- సావమానపరపిండాటనకుక్షింభరితయేత్యర్థః ప్రే
ర్యతే యాప్యతే- న త్వర్థసాధకతయేతి భావః నిః పరాన్నః పరపిండాద ఇత్యమ
రః- ప్రపూర్వాదీరయతేః- సూ- కర్మణి లట్ - ఏతత్సర్వం కాలవిలసితమేవేతి
తాత్పర్యం యద్యప్యత్ర వైరాగ్యప్రకరణే ధర్మార్థపిత్రృఋణాపావిద్యాయ
శోధిగమానాం యథాకథం చిత్పురుషార్థోపయోగితయా తదభావానుశో
చనం వక్తుం యుక్తం న త్వంగనాలింగనాదిసంభోగాభావానుశోచనం తదపి శ్లో
కత్రయేణ త్రివారసిద్ధ్యర్థం కథయితుమత్యంతాయుక్తం నను విద్యాధ్యయ
నాభావే ద్విర్వారానుశోచనం న యుక్తమితి చేన్న తస్యాడుపాదేయత్వేన కతకృ
త్వాత్తదభావానుశోచనేప్యనౌచిత్యాభావాత్ అన్యస్యత్వనుపాదేయత్వాదే
తదనుశోచనమనుచితమివ ప్రతిభాతి తథాపి తస్యాపి పురుషార్థమధ్యపరిగణ
నయా సంపాతాయాతత్వాత్ ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ ని
ష్పన్నత్వాత్ కామస్య పురుషార్థత్వేన చ పితృఋణవిమోచనహేతుభూత
తయా చ తాదృశశాస్త్రస్య మహాపురుషప్రణీతత్వాత్। * । ధర్మావిరుద్ధో
భూతేషు కామోస్మి భరతర్షభేతి భగవద్వచనాత్తద్విరుద్ధస్యైవానుపా
దేయత్వాత్ అత్ర తు తదవిరుద్ధస్యైవ తత్కామస్య వివక్షితత్వేనోపాదేయ
త్వాచ్చ తదేవానుశోచితుముచితం యద్వా- లోకే తావదుత్తమవస్త్వలా
భే అధమవస్త్వపేక్షా- తస్యాప్యలాభే తదనుశోచనం ప్రాయశః ప్రసిద్ధం- య
థా పిపాసాపీతస్యాలబ్ధశర్కరాపానకస్యారనాళాపేక్షాయాం తదలాభేనుశో
చనం తద్వత్కామలవిప్రలబ్ధస్యాధిగతపరమార్థకామాపేక్షాయాం తదలా
భే అనుశోచనముచితమేవ అతఏవ శ్లోకత్రయేపి ప్రతిశ్లోకం పూర్వార్ధే ఉత్త
మమధ్యమభేదేన పక్షద్వయాభావానుశోచనముక్త్వా అధమత్వాతిశయేన
తృతీయపక్షే తదభావానుశోచనముక్తమిత్యలమతిప్రపంచేన। ... ౪౩

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతాశ్చిరపరిచితా ఏవ ఖలు తే సమం యై
స్సంవృద్ధాస్స్మృతివిషయతాం తేఽపి గమితాః। ఇదానీమేతే
స్మః ప్రతిదివసమాసన్నపతనా గతాస్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీ
తీరతరుభిః॥ ౪౧

ఉ॥ తాలిమి మాలికన్న తలిదండ్రులు తోడ మెలంగువారలం।
గాలము గోలుపుచ్చెనని కానరు ఘోరజరాభరాతురులై। తూ
లుచు నిత్యసన్నిహితదుర్దశులై సికతాలగన్నదీ। కూలమహా
మహీజములతో సరివత్తురు మాదృశమానవుల్॥ ... ౪౧

వ్యా॥ అ॥ అథ కాలవికలనావిపాకవచనమాహ। వయమితి। వయం
యేభ్యో మాతాపితృభ్యో జాతా ఉత్పన్నాస్తే చిరపరిచితా ఏవ చిరకాలపరిచ
యవంత ఏవ వినష్టా ఏవేత్యర్థః ఖలుశబ్దో తో) నిశ్చయే వాక్యాలంకారే వాతథా
యైర్జనైస్సమం సంవృద్ధాస్సహ్యగృద్ధింగతాః - సంవృత్తా ఇతి పాఠే
ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః తేఽపి స్మృతివిషయతాం స్మరణగోచరత్వం గమితాః ప్రాపి
తాః కాలేనేతి శేషః- తేఽపి నష్టా ఇత్యర్థః-సూ-గత్యర్థాకర్మక శ్లిష శీఙ్ స్థాస వస జన రుహ జీర్యతిభ్యశ్చ ఇతి
బుద్ధ్యాదినా అణికర్తుః కర్మణి చేత్యాత్మనేపదం లేకర్తుశ్చ కర్మణ ఇతివచనాత్- అథ
వా గమితా గతా ఇత్యర్థః-స్వార్థే ణిచ్- రామో రాజ్యమకారయదితివత్ -ఇ
దానీం వార్ధకావస్థాయామేతే వయం ప్రతిదివసం ప్రత్యహం యథార్థే వ్య
యీభావః- ఆసన్నం సమీపవర్తి పతనం నిధనం యేషాం తే తథోక్తాః అత ఏవ సి
కతాస్మిన్నస్తీతి సికతిలం సైకతప్రాయం-సూ-దేశే లుబిలచౌ చేత్యనేన తదస్త్య
స్మిన్నిత్యర్థే- ఇలచ్ప్రత్యయః- యన్నదీతీరం నదీతటప్రదేశః - తత్రోయే
తరవః వృక్షాస్తైస్తుల్యావస్థాం గతాః సమదశాం ప్రాప్తాస్స్మః శీఘ్రమేవ మా
స్యామ ఇత్యర్థః యేతత్సర్వం కాలకృతమేవ అన్యథా కథమన్యస్యేదృశ్సామ
ర్థ్యమితి భావః- అతితరంగభంగ్యాఘాతైస్సికతాపనయే అవిలంబేన త
రూణాం నిమూలోస్మాలః తద్ద్యోతనార్థం నదీతీరస్య సికతిలవిశేషణం॥ ని॥
స్త్రీ ... రాశ ... రిలక్ష్మా ... రశ్మ ... రావతి। దేశ ఏవాదిమావేవ మున్నే
యా సికతా వతీ ఇత్యమరః॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ... ౪౧

శ్లో॥ ఆయుర్వర్షశతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్ధం గతం
తస్యార్ధస్య పరస్య చార్ధమపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః। శే
షం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభిర్నీయతే జీవే వారి
తరంగచంచలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినాం॥ ... ౪౨

ఉ॥ ఆయువునూఱువత్సరము లందుసగంబునశించెనిద్రచే।
నాయరలో సగంబు గతమయ్యెను బాల్య జరాప్రసక్తిచేఁ।
బాయక తక్కినట్టిసగఁ బాలుగలించుఁ బ్రయాస వృత్తిచేఁ।
నాయువుచంచలంబగుటఁ బ్రాణులకెట్లుసుఖంబు చేకుఱున్॥

వ్యా॥ అ॥ అథప్రాణినాంవిచార్య మాణేలేశస్యాప్యవకాశోనాస్తీత్యా హ॥ ఆయురితి॥ నృణాంమర్త్యానామాయుర్జీవితావధికాలో వర్షశతంశత సంవత్సరాత్మకంపరిమితంక్లృప్తంబ్రహ్మణేతి శేషః। ని। వింశత్యాద్యాస్సదైక త్వేసర్వాస్సంఖ్యేయస్సంఖ్యయోరిత్యమరః-తదర్ధం- తస్యవర్షశతస్యార్ధంపం చాశద్వత్సరాత్మకంరాత్రౌగతం- ఇంద్రియవ్యాపారోపరమరూపనిద్రావస్థ యాగళితంభవతీత్యర్థః- పరస్యతస్యజాగరూకేణవర్తమానస్యార్ధస్యపం చాశద్వత్సరాత్మకస్యాపరమన్యదర్ధంపంచవింశతిసంవత్సరాత్మకంబాలత్వవృ ద్ధత్వయోర్గతంఅజ్ఞానాశక్త్యావస్థావిషయతయానష్టమిత్యర్థఃద్వాదశసంవ త్సరాత్మకమేకమర్ధంబాలత్వేఅన్యద్వృద్ధత్వమితివివేకఃశేషం-పంచవింశతి సంవత్సరాత్మకమేతదవశిష్టార్ధంవ్యాధిభిఃరోగైః - వియోగదుఃఖైఃపుత్రక ళత్రాదివిరహప్రయుక్తదుఃఖైస్సహితంసత్సేవాదిభిః స్వజీవనార్థానాంవిత్తవ త్సుపరిచర్యాదికష్టకర్మభిర్నీయతేఅతివాహ్యతేఅతః వారితరంగవచ్చంచల తరేఅతిచంచలేక్షణికఇత్యర్థః- జీవేజీవనేప్రాణినాంసౌఖ్యంసుఖంకుతః- న కుతోపీత్యర్థఃఉక్తరీత్యావిచార్యమాణేసుఖలేశస్యాప్యనవకాశాదితిభావః॥

శ్లో॥ క్షణం బాలో భూత్వా క్షణ మపియువా కామరసికః
క్షణం విత్తైర్హీనః క్షణ మపిచ సంపూర్ణ విభవః। జరాజీ
ర్ణైరంగైర్నటఇవ వలీమండిత తనుర్నరస్సంసారాంతే
విశతియమధానీయవనికామ్॥ ... ౫౦

ఉ॥ బాలకుఁడై క్షణంబు యువభావ యుతుండయి కొంత
కాలము। ద్వేలదరిద్రుఁడై క్షణము విత్తసమన్వితుఁడై క్ష
ణంబుజీ। ర్ణాలసగాత్రుఁడై నటు నియట్ల నటించి తుదిన్న
రుండుయా। మ్యాలయ నామమైన తెరయందుఁ జొరంబడు
సత్వరం బుగన్॥ ౫౦

వ్యా॥ అ॥ అథకాలత్రయయుక్తబాల్యాద్యవస్థాక్రమేణమర్త్యానాస్సర్వో పిమ్రియత ఇత్యుపసంహరతి॥ క్షణమితి॥ క్షణంక్షణమాత్ర మీషత్కాలమి త్యర్థః-సూ-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-బాలఃశిశుర్భూత్వాతథాక్షణమపి

కామేనమన్మథేన- రసికః శృంగారరసాభినివిష్టః- యద్వా- కామ్యంతేఅభిల
ష్యంతఇతికామాః కామినీసంభోగాది విషయాస్తేషురసికః అనురాగవాన్
యువాతరుణశ్చ భూత్వాతథాతుణం విత్తైర్హీనో నిర్ధనోభూత్వా తుణమపి
సంపూర్ణవిభవః- పరిపూర్ణధనశ్చభూత్వా॥ ని॥ అర్థారైవిభవా అపీతిస్త్ర్యా
మేష్వమరః-తథాతుణంజరయాజీర్ణైః శిథిలైః విశ్లిష్టసంబంధిభిరంగై రితియావ
త్- అంగైరుపలక్షితః అతఏవవళీభిర్విశ్లథచర్మభంగిభిర్మండితాభూషితాచి
హ్నితేతియావత్- మూ-మండభూషణఇతిధాతోః కర్మణిక్తః-తనుర్గాత్రంయ
స్యతథోక్తోభూత్వానరస్సర్వోపీత్యర్థః నటస్తత్త్వేవ ధారీసర్తకఇవ - సం
సారస్యబాల్య యౌవనాద్యవస్థానుభవ రూపసంసారకపటనాటకస్య - నా
ట్యప్రసంగాడం బరస్యచఅంతే అవసానే-యమోధీయశత్రేతేతి యమధానీ-
యమరాజధానీ- సంయమనీనామ్నీ- యమపురీ- మూ-కరణాధికరణయోశ్చే
తిల్యుట్ షిత్వాత్ జీప్ - సాయవనికా ప్రతిసీరాతిరస్కరణీవ - తాంవిశతిమృ
తోభవతిఅన్యత్రప్రవిష్టోభవతీత్యర్థః॥ ని॥ ప్రతిసీరాయవనికేత్యమరః- నవవి
శేషణానియోజ్యానిఏవమాలంకారః॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౩౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానేకాలమహిమానువర్ణనంనామపంచమదశకం-

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే - వైరాగ్యశతకే- యతినృపతి

సంవాదవర్ణనంనామ షష్ఠదశకప్రారమ్భః.

శ్లో॥ త్వంరాజా వయమప్యుపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్న
తాఃఖ్యాతస్త్వంవిభవైర్యశాంసికవయోదిక్షుప్రతన్వంతినః।
ఇత్థంమానధనాతిదూరము భయోరప్యావయోరంతరం య
ద్యస్మాసుపరాజ్ముఖోసివయమప్యేకాంతతోనిస్పృహాః॥ ౩౧

ఉ॥ రాజవునీవు మేముగురురాట్కలితప్రతిభాభిమానవి। భ్రా
జిమహోన్నతాత్ములము భవ్యధనప్రథితుండవీవుస। ద్రాజి
నుతించుచుమాయశముదవ్వుసుమీమనవాసిమమ్ముని । ర్వ్యాజత

జూడవేనియనురాగము మాకును లేదునీయెడన్ ।... ౫౧

వ్యా॥ అ॥ అథఇహ కశ్చిత్కుతశ్చిద్భాగ్యోదయాదిత్థం భూతికాలవైష
మ్యం జ్ఞాత్వా వైరాగ్యాద్యుదియాత్తర్హి భవేత్తదా నైరపేక్ష్యస్తృణమివ జగజ్జా
లమాలోకయన్నపి ధీరిజానుర్తనే చ్ఛారాజ్ఞా సహసంవాదం కర్తుంశక్ను
యాన్నాన్యథా అతోనిరంకుశత్వయతిభావోఽ వశ్యంసంభావనీయఇతివివే
కినాంజ్ఞాపయితుం తత్సంవాదప్రకారమాహ ॥ త్వమితి । త్వంరంజయ తీతి
రాజామహాన్నృప ఇత్యర్థః వయమప్యుపాసితా స్సేవితా ఆచార్యాఃయ
యాసాతథోక్తా ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదేతిశ్రుతేః - నిరంతరగురు సేవా
తత్పరేత్యర్థః యద్వా - ఉపాసితా - గురూపాసనావశాత్సంపాదితా -
గురుః శ్రేష్ఠాచయాప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధివిశేషప్రవృత్తి స్తయాఽభి
మానఅగ్రిమాస్తేనోన్నతాః ఉత్కృష్టాః త్వంవిభవైర్ధనసంపద్భిః ఖ్యా
తః- సర్వత్రప్రసిద్ధః తథాకవయః విద్వాంసః - యద్వా - విచిత్ర ప్రబంధ
వచన రచనా చాతురీధురీణ ప్రతిభాసంపన్నాః కవయితారః నోస్మాకంయ
శాంసికీర్తీః - దిక్షుదిగంతరాళేషు - ప్రతన్వంతి విస్తారయంతి - ఏతేన
హంతస్సంతతపరిచర్యాభినందితాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధప్రజ్ఞాభిమాన
మానసమహోత్సవశాలినః- జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా మోక్షసామ్రాజ్యప
ట్టబద్ధా స్తృణీకృత బ్రహ్మా పురందరా ఇత్యస్మానపికీర్తయంతీత్యర్థః - త
స్మాద్వయమపిఖ్యాతా ఏవేతి భావః అతః ఇత్థమనేన ప్రకారేణత్వం చా
హంచావాం- తయోః-సూ-త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః-ఉభయోర
ప్యంతరం- తారతమ్యం- మానధనాభ్యామతిదూరమత్యంత విప్రకృష్టం-
త్వంకేవలధనవాన్ వయంతుపరిజ్ఞాప్రయుక్తాభిమానధనవంతఃఅత స్తవ
చాస్మాకంచసుమేరుసర్షపయోరివమహదంతరమిత్యర్థః అత స్త్వమస్మా
సువిషయేపరాఙ్ముఖః అనాదరపరోసి యది- తర్హివయమప్యేకాంతతో
నిస్పృహాః-నిరపేక్షా అనాదరపరా ఇత్యర్థః- త్వయీతిశేషః అనాదరేవ్య
వస్థానేసంసారేనాస్మాకమత్రిప్రయోజనమస్తితవాస్మాస్వాదరశ్చేదస్మా
కమపిత్వయ్యాదరస్తద్వశాదత్రస్థాస్యామః- అన్యథాన్యత్ర గమిష్యామ ఇతి
భావఃఅత్రత్వంరాజా వయమిత్యుపక్రమేవయమప్యేకాంతతోనిస్పృహా
ఇత్యుపసంహారేచబహువచనం ప్రయుజ్య ఆవయోరితిద్వివచనప్రయో
గః-కథముపయుజ్యత ఇతిచేత్సర్వేషాం సముదాయవివక్షయా ఆత్మసంభా
వనాయాంబహువచనప్రయోగేణవాయుక్తత్వాన్నకోపివిరోధః - ఏవము

త్తర(శ్రావిద)ప్పవ్యం- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ... ౫౧

శ్లో॥ అర్థానామీశిషే త్వంవయమపిచగిరామీశ్మహే యావ
దర్థం శూరస్త్వం వాది దర్ప వ్యుపశమ నవిధావక్ష
యం పాటవంనః। సేవంతే త్వాం ధనాఢ్యా మతిమల హత
యే మామపిశ్రోతు కామామయ్యప్యాస్థాన తేచేత్త్వయిమమ
నితరామేవ రాజన్ననాస్థా॥ ... ౫౨

చ॥ ధనపతివీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా।
సనులము నీవు శూరుఁడవు చండతరప్రతివాదిగర్వభం। జను
లము మేము నిన్ను ధనశాలులు మమ్ము భజింతురాశ్రితుల్। విన
యము సేయవేని పృథివీవర సాగెదమీక్షణంబునన్॥... ౫౨

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ అర్థానామితి। త్వమ
ర్థానాంధనానామీశిషే. ఈశ్వరోభవసి తథా వయమపిచ యావానర్థో యావ
దర్థం- యావదభిధేయంయథాతథేత్యర్థః-సూ-యావదవధారణ ఇత్యవ్య
యీభావః॥ ని॥అర్థోభిధేయరై వస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః-గిరాంశా
స్త్రవచనానామీశ్మహే- అశేషశాస్త్రవిశేషార్థానాంప్రభవామఇత్యర్థః వి
ద్మహ ఇతిపాఠే - గిరాంయావదర్థమశేషవిశేషార్థానిత్యర్థః- విద్మహే
జానీమహే తథాత్వంశూరః శౌర్యవాన్ రిపుదళనఇతి శేషః తథానోస్మాకం
వాదిదర్పవ్యుపశమనవిధౌ ప్రతివాదిగర్వ నిర్వాపణవిధానే॥ ని । విధిర్విధా
నే దైవేచేత్యమరః- అక్షయమవినాశిపాటవంసామర్థ్యమస్తీతి శేషః త్వాం
ధనాఢ్యాధనస్వామినః । ని । ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామీత్యమరః- సేవంతేభజం
తే-తదవినాశార్థంతదభివృద్ధ్యర్థంచేతిభావః - యద్వా- ధనాఢ్యాధనాఢ్య
త్వాభిలాషిణః రాజసేవయాధన సంపాదనేచ్ఛవఇత్యర్థః - త్వాంసేవంతే
మామప్యస్మానపీత్యర్థః మతిమలహతయే బుద్ధిజాడ్యనివృత్త్యర్థం । * ॥ య
స్తుపర్యటతే దేశాన్ యస్తుసేవేతపండితాన్ । తస్యవిస్తారితాబుద్ధిస్తైలబిం
దురివాంభసీతివచనాదితిభావః-యద్వా- మతిమలానిరాగద్వేషాదయః తే
షాంహతయే ప్రక్షాళనార్థం బుద్ధిశుద్ధిద్వారాజ్ఞానావాప్త్యర్థమిత్యర్థః
శ్రోతుంకామోభిలాషోయేషాం తేశ్రోతుకామాః- శుశ్రూషవః - గురుము
ఖాచ్ఛ్రోతవ్యమితి న్యాయేనాస్మన్ముఖాచ్ఛాస్త్రార్థశ్రవణేచ్ఛవః - గురుశు
శ్రూషయావిద్యేత్యుపదేశవచనవిశ్వాసవంతశ్శిష్యాఇత్యర్థః- సేవంతఇతి
సంబంధః-సూ-తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః అతఃహే రాజన్

తేమయ్యపిఆస్థానచేవనాదరో యదితదా మమత్వయ్యపినితరామత్యంతం-అప్య
యథాదాం ప్రత్యయః- అనాస్థానా నిరపేక్షత్వాదితిభావః కింత్వేషోహం గ
తోస్మి అన్యత్రగమిష్యామీత్యర్థః - వర్తమానసామీప్యే వర్తమాన ప్రత్య
యః, స్వస్యనిరంకుశత్వద్యోతనార్థమేతచ్ఛబ్దప్రయోగః- పూర్వశ్లోకోక్తభా
వవిహితాన్యనుసంధేయః - సిగ్ధరావృత్తం॥ ౫౨

శ్లో॥ వయమిహపరితుష్టావల్కలైస్త్వందుకూలైస్సమఇవ
పరితోషోనిర్విశేషోవిశేషః । సతుభవతుదరిద్రోయస్యతృష్ణా
విశాలామనసిచపరితుష్టేకోర్థవాన్కోదరిద్రః॥ ... ౫౩

చ॥ కలితదుకూలవస్త్రములుగట్టిననీకునుజీర్ణవల్కలం । బు
లుధరియించుమాకునుబ్రమోదముతుల్యములేదువాసితో । గ
లమగుతృష్ణయెవ్వనికిగాఢదరిద్రుడునాడులేమియుం । గలి
మియునేలసమ్మదవికస్వరమానసులైనవారికిన్ ॥ ... ౫౩

వ్యా॥ అ॥ అథకథమన్యత్రగమిష్యసీత్యాశంకాయామస్మాకంనిత్యసంతు
ష్టాంతః కరణత్వాన్నకించిదపికృచ్ఛ్రమిత్యాహ । వయమితి । హేరాజన్
వయమిదానీంవల్కలైర్దారుత్వఙ్నిర్మిత చీరైః పరితుష్టా స్సంతుష్టాః
త్వందుకూలైః క్షౌమైర్విచిత్రచీనాంబరైరిత్యర్థః పరితుష్టఇతి వచనపరిణా
మేనసంబంధః పరితోషః అస్మాకంతవసంతోషస్సమఇవతుల్యఏవ-ఇవశబ్దో
త్రావధారణార్థకః- విశేషః అన్యతరోత్కర్షస్తు నిర్విశేషో విశేషరహి
తః- మామకతావకపరితోషయోరంతరం నకించిదప్యస్తీత్యర్థః- సమఇవ
పరితోషోజాయతేకోవిశేష ఇతివాపాఠః కింతుయస్యపుంసస్తృష్ణాధనలి
ప్సా-విశాలాఅత్యాయతా- సపుమాన్ దరిద్రోకించనోభవతునత్వన్యఇత్య
ర్థః-సూ-సంభావనాయాంలోట్- కథమేతదిత్యాశంక్యోక్తమర్థమర్థాం
తరన్యాసేనద్రఢయతి-మనసిచపరితుష్టేచిత్తే యేనకేనచిత్సంతుష్టేసతికఃపు
మానర్థవాన్ ద్రవ్యసంపన్నః కశ్చవాదరిద్రః- ద్రవ్యహీనః నకోపీత్యర్థః
మనఃపరితోషేలాభాలాభయోరకించిత్కరత్వాదితిభావః అతోనకించిద
ప్యస్మాకంకృచ్ఛ్రమితివేదితవ్యం- మాలినీవృత్తమ్॥ ననమయయయుతే
యంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్। ... ౫౩

శ్లో॥ ఫలమలమశనాయస్వాదుపానాయతోయంక్షితిరపిశయనా
ర్థంవాససేవల్కలంచ । నవధనమధుపానభ్రాంతసర్వేంద్రి
యాణామవినయమనుమంతుంనోత్సహేదుర్జనానామ్॥ శ

చ॥ ఫలములుచాలుజీవికకుఁబానముసేయజలంబుచాలువ।
ల్కలములుచాలుఁ గట్టుటకిలాతలముల్పడునింపఁజాలుని।
వ్వలనవవిత్తశీధురసపానవిజృంభితమోహలీనచిత్తులగునిక్కృ
ష్టభూపతులదుర్ణయమించుకయున్సహింతునే॥ ... ౫౭

వ్యా॥ అ॥ తథాపిశరీరయాత్రాయా అన్యథాసంభావ్యమానత్వాన్న
దుర్జనావినయం సోఢుంశక్నోమీత్యాహ॥ ఫలమితి॥ ఫలంఅశనాయభోజ
నాయక్షున్నివారణార్థమిత్యర్థః అలంపర్యాప్తం- అలమితిపర్యాప్త్యర్థ
గ్రహణాత్-నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ- ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం-త
థాస్వాదుమధురం॥ని॥త్రిష్విష్టేస్వాదుమధురేత్యమరః- తోయముదకం-పా
నాయతృష్ణాపశాంత్యర్థమిత్యర్థః- అలంతథాక్షితిరపిశయనార్థం సంవే
శనాయాలంతథావల్కలంచవాససే ఆచ్ఛాదనార్థం అలంఅతఃనవంస
ద్యస్సంభావితంయద్ధనం తదేవమధు పానంమద్యపానంతేనభ్రాంతాన్య
మార్గవర్తీనిసర్వాణీంద్రియాణియేషాంతేషాం ధనమధుపానస్యచిత్తవి
కారావివేకాదికారిత్వేనయథాకథంచిద్విద్వేషలేశసంభవేతన్నివృత్తిర్ధనవి
శేషణమతస్తస్యదుర్జనానాందుర్మార్గశాలినామవినయం దుర్వినయమ
నాదరమితియావత్ అనుమంతుమంగీకర్తుంనోత్సహేన సహిష్యామి సతిగ
త్యంతరేకిమర్థంసోఢవ్యమితిభావః॥ వృత్తంపూర్వవత్। ... ౫౭

శ్లో॥ అశీమహివయంభిక్షామాశావాసోవసీమహి। శయీమ
హిమహీపృష్ఠేకుర్వీమహికిమీశ్వరైః॥ ౫౮

తే॥ చేరిభిక్షాన్నమారగించెదముమేము।కట్టెదముదిక్కులని
యెడికలితశాటి। బవ్వళించెదమిలయనుపాన్పుమీఁద। నేమి
కార్యముమాకునరేందులందు॥ ౫౮

వ్యా॥ అ॥ ఏనమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ అశీమహీతి॥ వయంభిక్షా
న్నమశీమహిభోక్ష్యామః- సూ- అశభోజనఇతిధాతోర్లిఙ్ - అత్మనేపదోత్త
మపురుషబహువచనం-ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యంతథా ఆశా ఏవవాసోవ
సీమహి ఆచ్ఛాదయిష్యామః- దిగంబరాభవిష్యామఇత్యర్థఃమహీపృష్ఠేభూ
తలేశయామహేస్వప్స్యామః అతఈశ్వరైః రాజభిః కింకుర్వీమహికింకరిష్యా
మః నకిమపీత్యర్థః శరీరయాత్రాయాఅన్యథైవసంభావ్యమానత్వాదితిభా
వః ఇత్థంస్థితిత్వమేవబ్రహ్మనిష్ఠయతిలక్షణం-తదుక్తంమహాభారతే-ఉద్యోగప
ర్వణి- ధృతరాష్ట్రంప్రతిసనత్సుజాతేన॥ శ్లో॥ యేనకేనచిదాచ్ఛన్నోయేనకే

నచిదాశితః- యతిశ్చవచనకాయాస్యాత్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదురితి - ఉక్తం
చ శ్రీమహాభాగవతే॥ ※॥ చీరాణికింపథినసంతిదిశంతి భిక్షాం నోవాంఘ్రిపాః
పరభృతస్సరితో ప్యశుష్యన్॥ రుద్ధాగుహాః కిమజితో వతినోపపన్నాన్ కస్మాద్భ
జంతియతయో ధనదుర్మదాంధాన్ ఇతి॥ తథాచోక్తం శివగీతాయాం॥※॥
సంవీతో యేనకేనాశ్నన్ భక్ష్యం వా భక్ష్యమేవ వాశయానో యత్రకుత్రాపిస
ర్వాత్మా ముచ్యతేత్రిస ఇతి॥ ౫౫

శ్లో॥ ననటాన విటాన గాయకానచ సభ్యేతర వాద చుం
చవః । నృప మీక్షితు మత్రకేవయం స్తనభారానమితా
నయోషితః॥ ౫౬

క॥ విటగాయకవైతండిక । నటజనులముగాను పృథుఘన
స్తనసమితో । త్కటవారకాంతలముగా । మటుగాపునన్న
పునిజూడనగునేమార్గా॥ ... ౫౬

వ్యా॥ అ॥ అథస్వస్య రాజదర్శనా యోగ్యతాయాః ప్రకటనాపదేశేన
తం నిందతి॥ నేతి॥ వయం నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్రనాట్యనిపుణాః నభ
వామ ఇత్యర్థః యేన నయనానందో భవేదితి భావః విటాః ఏకవిద్యాః నాయకా
నుకూలనచతురాః నభవామః- యేన తత్తన్నాయికానుకూల్య ప్రయోజనం సి
ధ్యేదితి భావః- తదుక్తమలంకారశాస్త్రే- నాయకానాం నాయికానుకూల
నే సహాయాః- పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాదయ ఇతి తల్లక్షణం చ తత్రైవ॥※॥
కించిదూనః పీఠమర్ద ఏకవిద్యో విటస్స్మృతః । సంధానకుశలశ్చేటో హాస్య
ప్రాయో విదూషక ఇతి । గాయంతీతి గాయకాస్సంగీతకుశలాః తేన భవామః
యేన శ్రవణానందో భవేదితి భావః సభాయాం సాధవస్సభ్యాః- తత్ర సాధురితి
యత్ప్రత్యయః- తేభ్య ఇతరే యే వా- అశిష్టగహ్యాలాపాః సాధారణ జన
మనో వినోదమాత్ర పర్యవసాయినో నతు శాస్త్ర సంవాదిన ఇత్యర్థః - య
ద్వా- సభ్యాః విద్వాంసః తదితరే సాధారణజనాస్తేషాం వాదాస్తద్వదయో
గ్యవాక్యాని తైర్విత్తాశ్చుంచవః - హాస్యకారిణ ఇత్యర్థః- నభవామః యేన మ
నో వినోదో భవతీతి భావః- తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపావితి చుంచుప్రత్యయః-త
థా స్తనభారైః కుచకుంభభరైరానమితా ఈషన్నమ్రాంగ్యః యోషితోపి
నభవామః యేన సంరంభ సంభోగాత్సుఖ్యం భవేదితి భావః అతో నృపం రాజా
నమీక్షితుం ద్రష్టుమత్ర నటాదిషు చ వయం కేన కేచిదిత్యర్థః ఏతేషామన్యత
రత్వే యోగ్యతాస్యాదితి భావః ఏతేన అసభ్యానామేవావకాశ ప్రదోనతుస

భ్యానామితిన్పృపస్యనిందాగమ్యతే- నృపవీక్షితుమితిపాఠఃతదాహేనృపేత్యా మంత్రణం- త్వామితిశేషఃఅన్యదుక్తార్థం వైతాలీయాఖ్యమర్థ సమవృత్తం॥ ※॥ షడ్విషమేష్టౌసమేకలాస్తాశ్చసమేస్యుర్నోనిరంతరాః। నసమాత్ర పరాశ్రితాకలావైతాలీయంకేరతౌగురురితిలక్షణాత్॥ ... ౫౬

శ్లో॥ విపులహృదయైరీశైరేతజ్జగజ్జనితం పురావిధృతమపరైర్దత్తంచాన్యైర్విజిత్యతృణంయథా। ఇహహిభువనాన్యన్యే ధీరాశ్చతుర్దశభుంజతేకతిపయపురస్వామ్యే పుంసాంక ఏవ మదజ్వరః॥ ౫౭

చ॥ అంచితబుద్ధులైనమనుజాధిపతుల్లగమెల్లఁదొల్లినిర్మిం చిరిదానిఁగొందఱుభరించిరియిచ్చిరిగొందఱర్థికిన్। మించి జగంబులన్నియును నెమ్మి భుజించుచుఁగొందఱుండఁగాఁబం చమపట్టణేశులకపారమదజ్వరమింతయేటికిన్। ... ౫౭

వ్యా॥ అ॥ నిందామేవచతుర్భిఃప్రపంచయతి॥ విపులేతి। పురాపూర్వ కాలేవిపులహృదయైర్మహామనస్సైరుదారబుద్ధిభిరిత్యర్థః ఈశైర్హరిశ్చం ద్రాదిసార్వభౌమైః-ఏతత్పరిదృశ్యమానం జగద్భూమండలంజనిత ముత్పాదితంసమగ్రధర్మాచరణేసంస్థాపితమిత్యర్థః తథాపరైర్యయాతిప్రభృతిభిరీశ్వరైర్విధృతంవిశేషేణధృతం సమ్యక్పరిపాలిత మిత్యర్థః తథాన్యైర్బలిప్రభృతిభిర్విజిత్యశత్రుజయేనస్వవశం కృత్వాతృణంయథాతృణ మివదత్తమర్థిసాత్కృతం- ఏతేనైతేషాంమహౌదార్యంసూచ్యతేఇహహి ఇదానీమపి అన్యేధీరాఃధైర్యశాలినః చతుర్దశభువనాని- భూరాదిచతుర్దశవిష్టపాని భుంజతేఅనుభవంతితాదృక్సామర్థ్యసంపన్నాస్తిష్ఠంతీత్యర్థః-భుజపాలనాభ్యవహారయోరితిధాతోర్లట్ - భుజోనవన ఇత్యాత్మనేపదం- అతఃకతిపయానిచతానిపురాణిచతేషాంద్విత్రాణాంపంచషాణాంవా పురాణామిత్యర్థః స్వామ్యే ఆధిపత్యేసతిపుంసామేషః పరిదృశ్యమానోమదోదర్ప ఏవజ్వరః సన్నిపాతజ్వరఃబుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్ కః కిమర్థమిత్యర్థఃఅతఃపురాతనమహారాజచరితానుస్మరణాల్లజ్జితవ్యం నతూన్మత్తేనభవితవ్యమితి భావః- హరిణీవృత్తం॥ ※॥ భవతిహరిణీన్సౌమ్రౌస్లౌగోరసాంబుధి విష్టపైరితిలక్షణాత్॥ ౫౮

శ్లో॥ అభుక్తాయాం యస్యాంక్షణమపినజాతం నృపశతైర్భువస్తస్యాలాభేకఇవబహుమానఃక్షితిభృతామ్। తదంశస్యాప్యం

శేతదవయవలేశేపిపతయోవిషాదే కర్తవ్యేవిదధతి జడాః ప్ర
త్యుతముదమ్॥ ౫౮

చ॥ ఎడనిమిషంబులేకధరణీశశతంబుభుజించుచున్నయి(ప్పు
డమిలభించిననుహీనుఁపొందు నెరాజులనేలతున్కలోఁనడరు
లవంబులోఁదునియుమందొకమూలకునాథులై నవా। చలడక
వై పరిత్యజునహర్షముఁజెందుడు రెంతమందులో॥ ౫౮

వ్యా॥ అభుక్తాయామితి॥ నృపశతైః అనేక భూపాలకైః యస్యాంభువి
అభుక్తాయామననుభూతాయాం సత్యాంక్షణం క్షణమాత్రమపి జాతంకిం
తుక్షణ మాత్రవ్యవ ధానరహిత మేవానుభూయతే ఇత్యర్థః తస్యాభువో
లాభే ప్రాప్తే క్షితిభృతాం రాజ్ఞాం ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే-ఇవేతిపద
థోపదమూ వాక్యాలంకారేప్యేతిగణ వ్యాఖ్యానే బహుమానఉత్కర్షేణ నకోపీ
త్యర్థః సర్వసాధారణ్యాదిత్యర్థః కింతుతస్యాభువోంశస్యాపి అంశభాగే
చతథాతస్యాంశస్యయోవయవఏకదేశ స్తస్యలేశే అత్యల్పకోణేపిచేత్యర్థః పత
యః ఈశ్వరాః జడామందాః విషాదే స్వల్పతమభూఖండాధిపతయోవయంజా
తా ఇతివిషాదే దుఃఖే కర్తవ్యే సతి ప్రత్యుత వైపరీత్యేనముదం సంతోషంవిదధ
తికుర్వంతి మోదంతఇత్యర్థః అహో మహానయమేతేషా మవివేకఇత్యర్థః
ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్యఇతిగణవ్యాఖ్యానే॥ ... ౫౮

శ్లో॥ మృత్పిండో జలరేఖయావలయిత స్సర్వోప్యయంనన్వణు
స్స్వాంశీకృత్యతమేవసంగరశతై రాజ్ఞాంగణా భుంజతే। తేద
ద్యుర్దదతోథవాకిమపరం క్షుద్రాదరిద్రాభృశం ధిగ్ధిక్తాన్పురు
షాధమాన్ధనకణాన్వాంఛతి తేభ్యోపి యే॥ ... ౫౯

చ॥ తగజలరేఖచే వలయితంబగు కొంచెపుమంటిముద్దకై। జ
గడములాడి యాడి పెలుచన్ భజించిభుజించు చున్నదు।
ర్భగన్ృపులిచ్చువారెతలఁ పంగడునీచులువారి యందునో।
ప్పుగధనలేశకాంక్షఁ గలపూరుషులుంగడుహీనులేకదా॥ ౫౯

వ్యా॥ అ॥ ఆస్తాంతావత్ క్షుద్ర నృపవార్తాతద్యాచ్ఞాపరాస్తుత తోప్య
త్యంతక్షుద్రాఇత్యాహ। మృత్పిండఇతి॥ జలరేఖయా సముద్రకారణ జలరే
ఖయాజల ధారయాచవలయితో వేష్టితః పుంజీకృతశ్చయోయం పరిదృశ్య
మానస్సర్వః అశేషోపిమృత్పిండశ్చ అణుర్న నుతందాదృశ మృత్పిండమేవ -
సంగరశతైః యుద్ధశతైః స్వాంశీ కృత్య స్వభాగీ కృత్య - యేరాజ్ఞాం గణాః

భుంజతే అనుభవంతి తే రాజగణాదద్భ్యర్థిభిః అర్థనం వితరేయుర్వా- సూ- దదాతేర్భ్వివ్యత్యలిజ్- అథవేతిపక్షాంతరే దదతఃవితరంతోవా-సూ-దదాతివ ర్తమానేశతృప్రత్యయః - నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః- దదతేథవేతివా పాఠః అపరమన్యద్దుష్క రాదికంకిమస్తికిమపి నాస్త్యేవేత్యర్థః భృశమత్యర్థం క్షుద్రాహీనాః దరిద్రాదీనాశ్చ అనేకసంయుగక్లేశార్జితమ్నపిండభోక్తృత్వాత్- క్షుద్రత్వంతత్రాప్యంశభాగిత్వాద్దరిద్రత్వం చావగంతవ్యంతతస్తేభ్యఃక్షుద్రదరిద్రేభ్యో రాజగణేభ్యోమే పురుషార్థ సాధనకర్తా ధనలేశార్థ వాంఛంత్యభిలషంతి తార్హి పురుషార్థమార్గ మాసుపాపశదార్థ దిగ్ధిక్ కూర్పరాధఃప్రస్సృతజలపానవత్తథావిధక్షుద్రయాచ్ఞాయాఃపరమనైచ్యావహత్వాత్తద్యాచితార స్తలోపినీచా స్తేనరాధమాః- పాసఃపున్యేననింద్యాఇత్యర్థః॥ని౹ధిగ్నిర్భత్సననిందయోరిత్యమరః॥శ్లో౹ఉభసర్వతసోఃకార్యాధిగుపర్యాదిషుత్రిషు। ద్వితీయామ్రేడితాంతేషుతతోన్యత్రాపిదృశ్యతఇతివచనాత్పురుషార్థమానితిద్వితీయా-సూ-నీపానాయాంద్విర్భావః-స్వదగ్ధకుక్షికుండపూరణైకప్రయోజనాయాఃపురుషార్థమత్వాజనన్యాః క్షుద్రయాచ్ఞా యాధిక్కారంవిధాయస్వతస్సిద్ధానందనిర్వ్యాకులస్య పురుషోత్తమత్వాజనకస్య యతిభావస్యైవజీవాతుమార్గణంవిధేయమితితాత్పర్యం॥ ... ౫౯

శ్లో౹ సజాతః కోప్యాసీన్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం క
పాలం యస్యోచ్చైర్విని హిత మలం కార విధయే। నృభిః
ప్రాణత్రాణ ప్రవణమతిభిః కైశ్చిదధునానమద్భిః కఃపుంసా
మయమతులదర్పజ్వరభరః॥ ౬౦

ఛ౹ అతఁడనుజన్ముఁ డెవ్వనిసమంచితశుభ్రకపాలమద్రిజా। ప
తికుతుకంబుతోఁ దలపైధరియించెవిభూషణంబుగా। క్షితి
పయిఁబ్రాణరక్షణమునేయుటకైతముఁ జేరికొందఱా। నతు
లయిరంచుదుర్మదఘనజ్వరమేటికిమానవాళికిన్॥ ౬౦

వ్యా౹ అ॥ కింబహునాసఏవసఫలజన్మేతినిగమయతి। సఇతి। సపుమాన్కోపికశ్చిదేవజాతః సఫలజన్మాసీత్ ససర్వ ఇత్యర్థః కోసావిత్యత ఆహ-యస్యపుంసః ధవళంశుభ్రం కపాలం శిరోస్థిమన్మథరిపుణా శంభునాఉచ్చైచరున్నతే- సర్వోపరివర్తమాన ఇత్యర్థఃమూర్ధ్నినిజమస్తకే అలంకారవిధయేభూషణ విధానాయ వినిహితంనిక్షిప్తం సఏకఏవేతి సంబంధః - సకలసురాసుర మౌళిఖచితమణి ప్రభాదీపిత పాదారవిందస్య కైలాసగిరీశ్వరస్య

భగవతశ్శంభోః కపాల శేఖరత్వాదితిభావః- కింత్వధునేదానీం ప్రాణతా ణేతుశ్చ ప్రాణ సంరక్షణే - ప్రవణా సక్తా మతిర్యేషాంతై స్తథోక్తైః అతఏవనమద్భిర్న మస్కుర్వాణైః కైశ్చిత్కతిపయై రేవస్మృభిర్మనుష్యైః హే తౌత్కృతీయా- అథ వానమద్భిఃపుంసాం నరవరంమన్యానాం రాజ్ఞామయంపరి దృశ్యమానః అతులోనిస్సీమోమోదరోప్యేమదస్స ఏవజ్వరభరో జ్వరోద్రేకః అపభ్రంశహేతుత్వాత్ కఃకిమర్థ మిత్యర్థః మరణానంతరే ప్రియస్యశిరః ఆదరపూర్వకంమహదుపాదేయం భవతిసఏవసఫలజన్మా పురుషోత్తమశ్చఅ న్యస్సర్వోపినిష్ఫలజన్మాపురుషాధమశ్చేతిభావః॥ ౮౦

ఇతి వైరాగ్యశతక వ్యాఖ్యానే- యతిన్నపతి

సంవాదవర్ణనంనామ సప్తదశకమ్.

శ్లో॥ పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా ప్రసాదం కింనేతుం విశసి హృదయ క్లేశకలితమ్। ప్రసన్నేత్వయ్యంతస్స్వయముదిత చింతామణి గణోవివిక్త స్సంకల్పః కిమభిలషితంపుష్యతినతే॥ ... ౮౧

చ॥ పరులమనంబులోలబహుభంగులగొల్చిప్రసన్నతాగుణ। స్ఫురణవహింపఁజేయుటకుఁబూనఁగనేటికినీవుచిత్తమా। స్థిర ముగసుప్రసాదముభజించినిలింప మణీగణోదయ। స్ఫురితగ తిఁమనోరథముసాంపునహింపవెనీకుమేలుగఁ॥ ౮౧

వ్యా॥ అ॥ అథ మనోనియమన దక్షస్యైవ యతిత్వోత్తత్ప్రసంగానం తరంమనస్సంబోధన పూర్వకంతన్నియమన ప్రకారమాహ । పరేషామితి॥ హేహృదయప్రతిదివసమనుదినంబహుధాబహుప్రకారైః-సూ-ప్రకారవచ నేథాల్-పరేషాంచేతాంసి ఆరాధ్యప్రసాద్య - తత్కాలోచితానువర్తనై రున్ముఖీకృత్యే త్యర్థః క్లేశే నాతిప్రయా సేనకలితం సంపాదితం ప్రసాద మనుగ్రహంనేతుంప్రాపయితుం మనాంస్యేవేత్యర్థః-సూ-నయతేఃద్వికర్మ కాత్తుమున్ప్రత్యయః- విశసికంప్రవర్తసేకిమిత్యర్థః అథయథా కథంచి త్పరచిత్తప్రసాదనేనాభిలషితం సాధయిష్యామిఅతః కిమర్థ మేవంనిషిధ్య

తఇత్యతఆహ। ప్రసన్న ఇతి । త్వయి అంతరభ్యంతరే ప్రసన్నే సమాహి
తేసతి-బహిర్ముఖత్వవైముఖ్యేనస్వస్థానఏవ వస్థితే సతీత్యర్థః స్వయంస్వ
ప్రయత్నంవినైవేత్యర్థఃఉదితఆవిర్భూత శ్చింతా మణిగణః చింతారత్న
నిచయరూపఇత్యర్థః- ఎవమేవచింతామణేరశేషాభిలషితదానసమర్థస్తద్గ
ణశ్చకింవక్తవ్యమితిభావః వివిక్తోనిష్కళంకఃసంకల్పఇచ్ఛావిశేషః తేతవాభి
లషితంవాంఛితంనపుష్యతికింనపూరయతికిం- పూరయత్యేవేత్యర్థఃఅథవా
కింవాభిలషితం నపుష్యతి సర్వమపి పుష్యత్యేవేత్యర్థః । అతః ఆత్మప్రస
త్త్యైవాభిలషితప్రాప్తౌకిమన్య ప్రసాదనాయాసేనేత్యర్థః అన్యథాసర్వక్షే
త్రంవిహాయారణ్యకర్షణన్యాయః ప్రసజ్యేతేతితాత్పర్యం। ౭౧

శ్లో॥ పరిభ్రమ సికింముధా క్వచన చిత్త విశ్రామ్య తాంస్వ
యం భవతి యద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా। అతీతమ
ననుస్మరన్నపిచభావ్యసంకల్ప యన్నతర్కిత సమాగమాన
నుభవామిభోగానహం। ౭౨

ఉ॥ ఏలపరిభ్రమించెదవనేకవిధంబులనెట్టిచిత్తమా। తాలిమి
విశ్రమింపుమొక తావునయత్నములేకనేయగుఁ। మేలునుగీ
డునేఁదలఁపమించినకార్యముభావికార్యముఁ। లాలసవృత్తి
గోరవిధిలబ్ధఫలంబులునేభుజించెదఁ। ౭౨

వ్యా॥ అ॥ ఏవంమనఃప్రసాదేగుణముక్త్వాతస్యాగుణత్వమాహ। పరిభ్ర
మసీతి । హేచిత్తముధావ్యర్థం కింకిమర్థంభ్రమసిసంచరసినసంచరితవ్య
మిత్యర్థఃప్రయోజనాభావాదితిభావః తర్హికింకర్తవ్యమతఆహ - క్వచన
కుత్రచిత్ స్థలేవిశ్రామ్యవిశ్రాంతోభవ - స్వస్థానఏవస్థైర్యంభజే త్యర్థః స్వైరంవర్తతా తామి
త్యర్థః నన్వేవం చేత్కథం కార్యసిద్ధి రిత్యతఆహ యత్కార్యం యథా
యేనప్రకారేణభవతితత్తథాస్వయమప్రయత్నేనైవ భవతి అన్యథా వైప
రీత్యేననభవతియద్భావితద్భవత్యే వేత్యాదివచనాత్సర్వమేతద్దైవాయత్త
మితిభావః అతోవిశ్రామ్య తామితిసంబంధః విశ్రమేకింఫలమిత్యతఆహ-
అహమతీతమతిక్రాంతమర్థ మననుస్మరన్నచింతయన్న ననుశోచయన్నిత్య
ర్థఃతథాభావిచాపిభవిష్యదర్థమపిచవస్తు సామాన్యేనపుంసకత్వనిర్దేశః
అసంకల్పయన్న నాకాంక్షన్ అతర్కితోఽ నభ్యూహితస్సమాగమో యే
షాంతానచింతితోపనతానిత్యర్థః భోగాన్విషయా ననుభవామిదైవవశా
త్సంభావితార్థాభోక్ష్యామివర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః-సూ:

యద్వా - అనుభవామి భుంజే అతో మదర్థం న పరిభ్రమితవ్యమితి భావః ఏవం చేత్పరమేశ్వరస్యాప్యవశ్యం ప్రియో భవేయమితి తాత్పర్యం - తదుక్తం భగవతా। శ్లో। యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి। శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యస్స మే ప్రియః॥ అన్యత్రాప్యుక్తం॥ శ్లో॥ గతార్థాన్నానుశోచంతి నార్థయన్తే మనోరథాన్। వర్తమానేన వర్తంతే తే సమే పాండవాః ప్రియా ఇతి॥ పృథ్వీవృత్తం- జసౌజసయలా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీగురురితి లక్షణాత్। ౭౨

శ్లో। ఏతస్మాద్విరమేన్ద్రియార్థగహనాదాయాసకాదాశ్రయ శ్రేయోమార్గమశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం క్షణాత్। స్వాత్మీభావముపైహి సంత్యజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం మా భూయో భజ భంగురాం భవరతిం చేతః ప్రసీదాధునా॥ ౭౩

శా॥ ఆయాసప్రదమింద్రియార్థగహనం బాత్రోవవర్జింపుమీ। శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరచ్ఛేదార్థమై చేరుమీ। ధ్యేయాద్వైతము బొందుమీ స్థిరత చేదీపింపుమీ చిత్తమా। మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ మాలిన్యము న్వీడుమీ॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథవిశిష్యసంబోధనప్రకారమేవాహ॥ ఏతస్మాదితి। హే చేతః- ఏతస్మాత్ పరిదృశ్యమానాత్ ఆయాసయతీత్యాయాసకాత్ దుఃఖజనకాత్ ఇంద్రియార్థాశ్శబ్దాది విషయా ఏవ గహనమరణ్యం తస్మాత్ దుర్విగాహత్వాదేతద్రూపణం విరమ-విరామం ప్రాప్నుహి అత్యంత దుఃఖవిషయాసక్తిం మాకుర్విత్యర్థః-సూ-జుగుప్సావిరామేత్యాదినా పంచమీ వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం-కింతు క్షణమాత్రేణైవ అశేషదుఃఖశమనమేకవింశతిమహాదుఃఖవిధ్వంసనమేవ వ్యాపారస్తత్ర దక్షం సమర్థం శ్రేయోమార్గం జ్ఞానమార్గం-ఆశ్రయ- అనుసర తత్ర ప్రవర్తస్వేత్యర్థః తథా స్వాత్మీభావం స్వరూపానుసంధానతత్పరత్వముపైహి- ప్రాప్నుహి తథా నిజాం స్వకీయాం। శ్లో। చంచలం హి మనః కృష్ణేత్యాదౌ ప్రసిద్ధామిత్యర్థః కల్లోలవల్లోలామతిచపలాం గతిం వ్యాపారం సంత్యజ సమ్యగ్విసృజ్య సుస్థిరం భవేత్యర్థః భూయః పునరపి భంగురాం భంగశీలామశాశ్వతాం భవరతిం సంసారాసక్తిం మా భజ-న సేవస్వ కింత్వధునేదానీం ప్రసీద ప్రసన్నం భవ- చిత్తప్రసాదమంతరా పుణ్యశతైరపి శ్రేయః ప్రాప్త్యసంభవాదితి భావః॥ ... ౭౩

శ్లో॥ మోహం మార్జయ తామపార్జయ రతిం గోపాలచూ
డామణౌ చేతస్స్వర్గ తరంగిణీతటభువా మాసంగమంగీకు
రు। కో వా వీచిషు బుద్బుదేషు చ తటిల్లేఖాసు చ శ్రీషు చ జ్వాలా
గ్రేషు చ పన్నగేషు చ సుహృద్వర్గేషు చ ప్రత్యయః॥ ... ౬౪

చ॥ దురితపు మోహముం దొలఁగఁ జేయుము సేయుము భక్తి చ
క్రిపై। వరసురవాహినీతటనివాసముఁ జేకొను మేటి నమ్మిక
ల్। తరగలయందు బుద్బుద వితానములందు మెఱుంగుఁదీగె
లం। దరయఁగఁ గీలలందు ఫణులందు సుహృజ్జనులందు
డెందమా। ౬౪

వ్యా॥ అ॥ అథ విశ్వసనీయేష్వేవ విశ్వాసం కురు నాన్యత్రేత్యాహ। మోహమితి। హే చేతః మోహం పుత్రమిత్రాదివ్యాసక్తిజనకాజ్ఞానాం మార్జయ శోధయత్యజేదియావత్ తత్ర విశ్వాసం మా కుర్విత్యర్థః కింతు గోపాలానాం చూడామణిస్తస్మిన్ శ్రీకృష్ణే తాంతథాభూతామనిర్వాచ్యామిత్యర్థః- రతిమనురక్తిమపార్జయ సంపాదయ తథా స్వర్గతరంగిణ్యా మందాకిన్యాయాస్తటభువస్తీరప్రదేశాస్తాసామాసంగం తత్ర నివాసాసక్తిం అంగీకురు అనుమన్యస్వ ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కుర్విత్యర్థః ఏతస్యైవ శ్రేయస్కరత్వాదితి భావః కుత ఏతదిత్యాశంక్యాన్యత్రావిశ్వాసోత్పాదనార్థమస్థిర సముద్భావయతి వీచిషు వారితరంగేషు చ బుద్బుదేషు జలస్ఫోటేషు చ తటితో లేఖా ఇవ తాసు విద్యుల్లతాసు చ శ్రీషు చ సంపత్సు తటిల్లేఖామతల్లీషు చేతి పాఠే ప్రశస్తాస్తటిల్లేఖాస్తటిల్లేఖామతల్ల్యః తాసు చ ప్రశంసావచనైశ్చేతి నిత్యసమాసః॥ ని॥ మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజావిత్యమరః- జ్వాలాగ్రేష్వగ్నిశిఖాముఖేషు చ పన్నగేషు సర్పేషు సుహృద్వర్గేషు చ బంధుజనసముదాయేషు చ కో వా ప్రత్యయః ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన నశ్వరతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు విచిత్రసంస్థితిషు చతుర్షు గృహదీప ఇతి చుంబనకరణే శ్మశ్రుదాహ ఇతి లోకన్యాయేన ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుతయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు చ స్పృష్టతయా ప్రాణహతేషు పన్నగేషు చ విపత్సు పరిత్యాగశీలేషు బంధుజనేషు చ కో వా విశ్వాసః న కోపీత్యర్థః ఉత్తరోత్తరం అవిశ్వసనీయత్వాదితి భావః ॥ ని ॥ ప్రత్యయో ధీనశపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతుష్విత్యమరః- అత్ర ప్రస్తుతానాం స్వబంధుజనానామప్రస్తుతానాం వీచిప్రభృతీనాం చ ఏకధా కథంచిదౌపమ్యస్య గమ్యత్వాద్దీపకాలంకారభేదః- తదుక్తం

విద్యానాథేన॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచ సామస్త్యేతుల్యధర్మతః॥ ఔ
పమ్యంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యతే ఇతి॥ ౬౪

శ్లో॥ చేతశ్చింతయ మా రమాం సకృదిమామస్థాయినీమాస్థ
యా భూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనామ్।
కంథాకంచుకినః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణి వారాణసీరథ్యాప
ఙ్క్తిషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షామపేక్షామహే। ౬౫

మ॥ అవనీశభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనన్। భువి
లోసంపదనించుకంగొ నకుమీ భోగార్థివై చిత్తమా। శివ
మోదావహకాశికానగరసుశ్రీరాజమార్గంబులన్। భవన
ద్వారములందుఁ జేతనిడుసద్భైక్షంబు పేక్షించెదన్। ౬౫

వ్యా॥ అ॥ అథ ప్రకారాంతరేణ సంబోధయతి॥ చేత ఇతి। హే చే
తః అస్థాయినీమస్థిరాం కుతః భూపాలానాం రాజ్ఞాం భ్రుకుటీ భ్రూభంగ ఏవ
కుటీ కుటీరం తత్ర విహరణం విహారో యస్య తథోక్తో యో వ్యాపారస్తేన ప
ణ్యాంగనాం వ్యభిచారిణీమితి యావత్ భ్రూసంజ్ఞయా నరవరణశీలామిత్య
ర్థః- తదాయత్తత్వాత్తస్యా ఇతి భావః- యద్వా- భూపాలభ్రుకుటీకుటీ
రే విహరణమేవ వ్యాపారో యస్యాస్సా తథోక్తా సా చ పణ్యాంగనా వారవి
లాసినీ తాం తథాభూతాం తదధీనత్వాత్తత్ప్రయుక్తప్రవృత్తినివృత్తికామి
త్యర్థః అత్ర పణ్యాంగనారూపణం విహారేవిశ్యం ఖలత్వద్యోతనార్థం నైయ
త్యేన వ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనార్థంచ యథా వారవనితా కుత్రచిత్కాలం
విహృత్యానంతరమన్యత్ర గచ్ఛతి తద్వదితి ధ్వనిః ఇహ కానిచిదర్థాంతరా
ణి స్ఫురంతి బుద్ధిమద్భిరున్నేయాని గ్రంథగౌరవభయాన్న లిఖ్యంతే తామి
మాం పరిదృశ్యమానాం రమాం సంపత్తిం ఆస్థయా ఆదరేణ సకృత్కదాచి
దపి మా చింతయ- మాకాంక్షయ తత్సంప్రార్థనప్రయత్నం మాకుర్వి
త్యర్థః తర్హి కథం జీవికేత్యాశంకాయామాహ- కంథైవకంచుకమేషా
మస్తీతి కంథాకంచుకినః- కంథా వసనేన గాత్రాస్సంతః అత్ర యద్యపి
బహువ్రీహిణైవ వివక్షితార్థలాభాత్పునః ప్రత్యయాంతరగ్రహణే ప్రక్రి
యాగౌరవం నకర్మధారయాన్మత్వర్థీయ ఇతి నిషేధాత్ తథాపి త్వగు
త్తరాసంగవతీం లోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీలోచనే ఇత్యాది
మహాకవిప్రయోగశ్చవర్తత ఇతి వైయాకరణాః కథయంతి- యద్వా- కంథ
యాకంచుకినః కంచుకవంతః కంథాచ్ఛాదితగాత్రాస్సంత ఇత్యర్థః వారాణసీ

తి శేషః-వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య। ని॥ కాశీవారాణస్యవంతీత్యమరః-రథ్యాపఙ్క్తి-షురాజమార్గశ్రేణిషు॥ ని॥ రథ్యాప్రతోళిర్విశిఖేతివర్యా యేష్వమరః-భవనద్వారాణిగృహప్రతిహారప్రదేశాః ప్రవిశ్యపాణిరేవపాత్రంతత్రపతితాంనిక్షిప్తాంపి తేనయాచ్నా పూర్వకత్వం సూచ్యతే-భిక్షామపేక్షామహేస్పృహయామహే పాణిపాత్రఉదరమాత్రపాత్రే పతితమశ్నీయాదిత్యాదిశ్రుతేరనాయాశసిద్ధభిక్షాహారేణశరీరయాత్రాం నిర్వర్తయంతః పుణ్యక్షేత్రేషుసుఖేననివసిష్యామ ఇత్యర్థఃతదుక్తం। * । భిక్షాహారోనిరాహారోభిక్షాన్నేనప్రతిగ్రహః। అసతోవాసతోవాపిసోమపాదందినేదినఇతి॥ ౬౫

శ్లో॥ అగ్రేగీతం సరసకవయః పార్శ్వయోర్దాక్షిణాత్యాః పశ్చాల్లీలావలయరణితంచామరగ్రాహిణీనామ్। యద్యస్త్యేవంకురుభవరసాస్వాదనేలంపటత్వం నోచేచ్చేతఃప్రవిశసహసానిర్వికల్పేసమాధౌ॥ చః సరసులుదాక్షిణాత్యకవిచంద్రులు చెంతలయందుమందటకా। సురుచిరగీతమున్వెనుకశోభితచామరపాణిమానినీ। కరమణికంకణక్వణముగల్గినయేనిభవానుభూతిచే। బరగుముగల్గవేనిభవభంజన యోగముబూనుమానసా॥ ౬౬

వ్యా॥ అ॥ అథతవయదిసర్వదాసంసారరసానుభవేభినివేశస్తావదిత్థంభూతసామగ్ర్యాంతత్రాభిరతింకురుఅన్యథాధ్యాననిష్ఠో భవేత్యాహ। అగ్రఇతి। అత్రగీతశబ్దేనగాయకజనోలక్ష్యతేతథాచహే చేత ఇత్యధ్యాహారః అగ్రేపురస్తాద్గీతం వీణావాదన ప్రవీణగాయకసముదాయశ్చతథాపార్శ్వయోరపీత్యర్థః దాక్షిణాత్యా దక్షిణదేశోద్భవాః తేషామేవవిచిత్రప్రబంధనిర్మాణకౌశలసంభవాదితిభావః-సూ-దక్షిణాపశ్చాత్పురస్త్యగితిత్యప్రత్యయః-సరసారసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాచతు-రాయేకవయఃకవయితారస్తేచతథాపశ్చాత్- పృష్ఠభాగేచామరాణిప్రకీర్ణకానిగృహ్ణంతీతిచామరగ్రాహిణ్యః తాసాంవాలవ్యజననీజనతత్పరాణాం రమణీనాం। ని॥ చామరంతుప్రకీర్ణకమిత్యమరః లీలయావీజనవైచిత్ర్యవిలాసేనయద్వలయరణితంమణికంకణఝణత్కారస్తచ్చేత్యేతత్సర్వంనపుంసకమనపుంసకేనేత్యాదినానపుంసకైకశేషః ఏవముక్తప్రకారేణాస్తియదివర్తతే చేత్తర్హిభవేసంసారేయోరసస్తస్యాస్వాదనేఅనుభవేలంపటత్వం లోలుపత్వంకురుతదాసక్తంభవేత్యర్థః॥ ని॥ లోలుపోలోలుభోలోలోలాలసోలంపటశ్చసఇ

తియాదవః-నోచేదేవంనాస్తిచేత్సహసాఅవిలంబేనైవ - స్వాది పాఠాద వ్యయమితిశాకటాయనః- నిర్వికల్పేనిఘాతంకేసమాధౌధ్యానే- ప్రవిశబ్రహ్మ ధ్యాననిష్ఠంభవేత్యర్థః కిమన్యధోభయభ్రంశ హేతునాపృథాశ్రైన్యేనేతిభా వః- మందాక్రాంతావృత్తం॥ ౬౭

శ్లో॥ప్రాప్తాశ్శ్రియస్సకలకామదుఘాస్తతఃకింన్యస్తంపదంశిర సివిద్విషతాంతతఃకిమ్। సంపాదితాః ప్రణయినో విభవైస్త తః కింకల్పస్థితాస్తనుభృతాంతనవస్తతఃకిమ్॥ ... ౬౮

చ॥ సకలశుభంబులిచ్చుప్రియసంపదవచ్చిననేమిదానిచే। ప్ర కటవిరోధిమస్తకముపైఁబదముంచిననేమిదానిచే। నికటధ నంబుచేహితులనేర్పగనేలిననేమిదానిచే। వికృతముగాకప్రా ణికిభువిందనువుండిననేమిదానిచే॥ ... ౬౮

వ్యా॥ అథవిచార్యమాణేసంపత్తిలాభశత్రుజయాదీనామప్యకించిత్క రత్వమేవేత్యాహ।ప్రాప్తాఇతి॥హేచేతఃతనుభృతాంశరీరిణాం.సకలకామాన్ దుహంతీతి సకలకామదుఘాః అశేషమనోరథపరిపూరకాః ఇత్యర్థః।శ్రియః ప్రాప్తాః తతః కింతథావిద్విషతామమిత్రాణాం- సూ-ద్విషోమిత్ర ఇతిశతృ ప్రత్యయః-శిరసిపదంన్యస్తంనిక్షిప్తంపరాక్రమాతిశయేన సర్వేశత్రవః పా దాక్రాంతీకృతాఇత్యర్థః- తతఃకిం- విభవైర్ధనైః ప్రణయినస్సుహృదస్సం పాదితాః సంగ్రహీతాః వశంవదీకృతాఇత్యర్థః సంమానితాఇతిపాఠే-బ హుమానితాఃతతఃకింతథాకల్పస్థితాః కల్పాంతరస్థాయిన్యఇత్యర్థః తనవః శరీరాణిసంపాదితా ఇతి సంబంధః కేచిద్యోగేన సంగృహీతాః తతః కింతే షాంశ్రేయస్సాధనత్వనిషేధాదితిభావః ఏతదాదిశ్లోక చతుష్టయం వసంత తిలకావృత్తం॥ ౬౮

శ్లో॥ భక్తిర్భవేమరణజన్మభయంహృదిస్థంస్నేహనబంధు షునమన్మథజావికారాః। సంసర్గదోషరహితావిజనావ నాంతావైరాగ్యమస్తికిమతఃపరమర్థనీయమ్॥ ... ౬౯

చ॥ హరిచరణాబ్జయుగ్మమున నంచిత భక్తి మనంబులోజ రామరణభయంబుబాంధవ సమాజముపై స్పృహలేమి దు స్సహ। స్మరశరనిగ్రహంబు మునిమాన్య వివిక్త వనప్రదే శముల్ । పరమవిరక్తియుంగలుగభాగ్య మహాన్నతివే రెయున్నదే॥ ౬౯

వ్యా॥ అ॥ నన్వేవం శ్రేయస్సాధనత్వేన వ్యవహృతానామేతేషాంనిషే
ధేకిమన్యచ్ఛ్రేయస్సాధనమిత్యతఆహ । భక్తిరితి । హేచేతః హరౌ విష్ణౌభ
క్తిర్భజనానురాగః కార్యఇతిశేషః కించమరణజన్మభ్యాం మహోపద్రవ
కారిభ్యాంనిధనోత్పత్తిభ్యాంభయంహృదితిష్ఠతీతిహృదిస్థంకర్తవ్యమితిశేషః
నతువిస్మర్తవ్యమితిభావః బంధుషుపుత్రమిత్రకళత్రాదిషు విషయేస్నేహా
నురాగోనకార్యః తథామన్మథాజ్ఞాయాంత ఇతితథోక్తానికాంతాః స్త్రీపరతం
త్రత్వాదయః నకార్యాః శ్రేయోంతరాయత్వాదితిభావః ఇత్థంశ్రేయస్సాధ
నత్వేనకర్తవ్యత్వాయంతదసాధనత్వేనాకర్తవ్యత్వాయంచోపదిశ్యేదానీంపు
నర్ముముక్ష్యంకర్తవ్యాంతరముపదిశతిసంసర్గదోషైస్సంగదోషైః రహితాః
కామక్రోధాదిప్రసంగవర్జితాఇత్యర్థః॥ శ్లో॥ సంగాత్సంజాయతేకామఇ
త్యాదిభగవద్వచనేనసంగజనితకామాదిదోషపరంపరాయాః అనర్థహేతు
త్వాదితిభావః కుతః విజనాః వివిక్తాః వనాంతాః వనప్రదేశాః స్సేవ్యాః ఇతిశేషః
తత్రకిమస్తీత్యాశంకాయామాహ॥ వైరాగ్యమస్తిసంభవతీత్యర్థః-అతోవై
రాగ్యాత్పరమన్యత్కిం-మర్థనీయమభిలషణీయంనకిమపీత్యర్థః తస్యైవతత్పర
మశ్రేయస్సాధనత్వాదితిభావః॥ ... ౭౮

శ్లో॥ తస్మాదనంతమజరంపరమంవికాసితద్బ్రహ్మచింతయకిమే
భిరసద్వికల్పైః॥ యస్యానుషంగిణఇమేభువనాధిపత్యభోగా
దయః కృపణలోకమతాభవంతి॥ ౭౯

తే॥ కావుననసనంతమజరమక్షరమజంబు । బ్రహ్మముభజింపుమ
తివికల్పములువలదు । బ్రహ్మసంగికిభువనాధిపత్యభోగ । పద
వియునునీకుఁదుచ్ఛమైపరఁగుజువ్వె॥ ... ౭౯

వ్యా॥ అ॥ అథబ్రహ్మవిచారతత్పరస్యతేసర్వేపి భువనాధిపత్యాదయ
స్తుచ్ఛాఏవప్రతిభాంతీత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్ యస్మాద్వైరా
గ్యమేవప్రార్థనీయం తస్మాదిత్యర్థః హేచేతః అనంతమపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధ
పరిచ్ఛేదశూన్యం తథా అజరంజన్మజరామరణవర్జితం అతఏవపరమంస
ర్వోత్కృష్టంతథావికాసివికస్వరం సర్వవ్యాపీత్యర్థః యద్వా-వికాసి
భాస్వరంతద్బ్రహ్మచింతయవిచారయఏభిః క్రియమాణైరసద్వికల్పైరస
ద్భిరసాధుభిః - అసత్యైర్వావికల్పైస్తత్తద్భోగప్రాప్త్యప్రాప్తిగోచరవి
చారైః కింవికల్పసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా
కరణత్వాత్తృతీయానకేవలంక్రియమాణైర్వక్రియా నిమిత్తంకారకభా

వస్య అపితుగమ్యమానావీతి నచసాత్ యత్తదోర్నిత్య సంబంధాత్తచ్ఛబ్ద
స్య యచ్ఛబ్దాకాంక్షాయామాహ ॥ యస్యబ్రహ్మణః అనుషంగిణః సంబం
ధవంతః యద్బ్రహ్మవిచార ఇత్యర్థః తవేతిశేషః ఇమేకామ్యమానాః భువ
నాధిపత్యంలోకాధిపత్యంభోగః - స్వర్గాదిసత్యాంతలోక సముదాయస్థి
తావాదీ యేషాంతే తదాదయో భోగాః కృపణ లోకానాం బ్రహ్మవిచార
హీనజనానాంమతాఇష్టాయోగ్యా ఇతియావత్ భవంతిప్రతిభాంతి తేషామే
వయోగ్యాః తేనమాదృశానామితిప్రతీయంత ఇత్యర్థః భువనాధి పత్యాదీ
నామేవంప్రతీయమానత్వంకిము తాన్యేషామితిభావః - తదానీంతవ తృణీకృ
తబ్రహ్మపురందరత్వాత్సర్వేపితుచ్ఛా ఎవ ప్రతిభాంతీతి పరమార్థః - య
ద్వా- ననుసర్వథాభోగజాతమేవమయాభిలషితం నాన్యదితి యది మన్యసేత
దాఇత్థంభూతస్యతవసర్వే భువనాధిపత్యాదిభోగా అనుషంగాత్స్వయమే
వసంభవతీతి సమాధాన మభిప్రేత్యాహ హేచేతఃతత్ సకల వేదాంతప్ర
సిద్ధం-యద్వా-తచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూతమిత్యర్థః- తత్త్వమసీతిమహావాక్యేత
థావ్యాఖ్యానాదితిభావః బ్రహ్మచింతయాచింతన ఫలమాహ - యస్యబ్ర
హ్మచింతనతత్పరస్యతే కృపణలోకమ తాఇమేభువ నాధిపత్యభోగాదయః-
అనుషంగిణః భవం తిఅనుషంగాత్స్వయమేవసం భవంతీత్యర్థః బ్రహ్మ
ధ్యాననిష్ఠసామ్రాజ్యలక్ష్మీపతేః కింతేదుర్లభమితిభావః శేషంసమానం-
యద్వా-యస్యబ్రహ్మ చింతనస్యమేభువనాధిప త్యాదయః అనుషంగిణః-
అనుబంధినఃభవంతిలేధాచసతి బ్రహ్మచిం తనేతదనుబంధ వశాత్సర్వేపిస్వ
యమేవసం భవం తీతిభావః ॥ శ్లో ॥అత్ర- శిఖాతేవర్థ తేనూనంగుఖా
చీంపిబశాబ కేతిశాస్త్ర వచసమనుసృత్య తాత్పర్యాంత రేణైవం సమాహి
తమిత్యనుసంధేయం కృపణలోకామతాఇత్యత్ర యద్యపి- సూ-మకబుద్ధీత్యా
దినావర్తమానార్థే క్తప్రత్యయే క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీసమాసనిషేధః-
తథాపినిరంకుశాఃకవయఇత్యలం॥ ౬౯

శ్లో॥ పాతాళమావిశసియాసినభోవిలంఘ్యదిఙ్మండలంభ్రమ
సిమానసచాపలేన । భ్రాంత్యాపిజాతువిమలంకథమాత్మనీ
నంన బ్రహ్మసంస్మరసినిర్వృతిమేషియేన॥ ౭౦

చ । బలిసదనంబుఁజొచ్చెదవుపారెదవభ్రపదంబుదాఁటెది।
గ్వలయముసంక్రమించెదవువారకచిత్తమచాపలంబునం।ద

లఁపవాళస్పదమ్ము మఱచితప్పియులోన వెలుంగుబ్రహ్మము౹ద
లచెదవేని పొందెదవు నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్॥ ...౭౦

వ్యా॥ అ। ఏవమేవార్థంపునః ప్రకారాంతరేణోప దిశన్నిగమయతి॥ పాతాళమితి। హేమానసచాపలేన తత్తద్విషయాసక్తిజనిత చాపల్యేన- సూ- యువాదిత్వాదణ్- హేతౌతృతీయా- పాతాళమావిశసి అత్యంతాధః ప్రదేశమపిగచ్ఛసీత్యర్థః తథానభోంతరితం విలంఘ్యయాసి అత్యూర్ధ్వ ప్రదేశమపిగచ్ఛసీత్యర్థః తథాదిఙ్మండలందిక్చక్రవాళం భ్రమసి అతిదూర దేశమపిధావసీత్యర్థః- సర్వతోపిమనోగతేర్నిరర్గళత్వాదితిభావఃకింతు భ్రాంత్యాభ్రమణేనాపిమాస్తువివేకేనేత్యపిశబ్దార్థః- తథాపిజాతుకదాచి దపివిమలంనిర్మలంఅవిద్యాకార్యసంబంధశూన్యమిత్యర్థఃసర్వతోపిమనో గతేఃనిరర్గళత్వాదితిభావఃకింతుఆత్మసహితమాత్మనీనంసుఖస్వరూపత్వాత్- సూ- ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖఇతి ఖప్రత్యయః- ఆత్మనీనమితిపాఠేఆ త్మన్యంతరాత్మనిలీనంనిలీయస్థితం సర్వాంతర్యామిత్వాత్బ్రహ్మకథంనసం స్మరసినధ్యాయసిసర్వథాస్మర్తవ్యమిత్యర్థః కుతఃయేనసంస్మరణేననిర్వృతి మానందమేషిప్రాప్నోషి అతః యథాకథంచిత్స్మరణేప్యానంద జనకత్వా దవశ్యంస్మర్తవ్యమేవ॥ శ్లో॥ హరిర్హరతిపాపానిదుష్టచిత్తైరపిస్మృతః - అ నిచ్ఛయాపిసంస్పృష్టోదహత్యేవహిపావకః - ఇత్యాదివచనాదితిభావః॥ ౭౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే మనస్సంబోధననియ

మనంనామసప్తమదశకం.

శ్లో॥ కింవేదైస్స్మృతిభిః పురాణపఠనైశ్శాస్త్రైర్మహావిస్తరై
స్స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైఃకర్మక్రియావిభ్రమైః।ముక్త్వై
కంభవదుఃఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలంస్వాత్మానందప
దప్రవేశకలనం శేషైర్వణిగ్వృత్తిభిః॥ ...౭౧

ఉ॥ శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తి
చే। నేమిఫలంబు వైశ్యజనవృత్తికిసీ దగునిజకార్యముల్।గ్రామ

కుటీనివాసఫలకర్మము చేఫలమేమిజన్మదుఃఖామయభేషజా
త్మయమహా సుఖమొక్కటిదక్కనన్నిటన్॥ ౭౧

వ్యా॥అ॥అథవేదాధ్యయనస్మృతిపర్యాలోచనశాస్త్రపఠనపురాణశ్ర వణాదిభిర్నకోపిలాభః కింతువిచారాత్ శ్రవణమననిదిధ్యాసాదిభిరాత్మా నుభవఏవలాభఇతిమత్వా జనానుద్దిశ్య బోధయతి॥ కింవేదైరితిశ్లోకేన-కిమితి॥ వేదైః ఋగ్యజుస్సామాథర్వణసంజ్ఞకైః చతుర్భిర్వేదైః కింప్రయోజనం నకిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః స్మృతిభిః మన్వాద్యష్టాదశస్మృతిభిరుప స్మృతిభిశ్చకింప్రయోజనంనకిమపీత్యర్థః పురాణపఠనైఃబ్రహ్మాండపురాణా ద్యష్టాదశపురాణోపపురాణపఠనైశ్చన కిమపీత్యర్థః మహావిస్తరైఃఅతివి స్తృతైఃశాస్త్రైః తర్కవ్యాకరణాదిషడ్దర్శనైర్నకిమపీత్యర్థః స్వర్గేసర్వపు ణ్యకృన్నివాసేనాకలోకేచ గ్రామేషుబ్రాహ్మణప్రధానవర్ణానాంనివా సేషుకుటీషుపర్ణగృహేషువాసః నివాసఃతేనఫలదైః ఫలప్రదైఃకర్మణాం స్నానసంధ్యావందనోపాసనయజ్ఞాదీనాంక్రియాభిః వ్యాపారైఃవిభ్రమై శ్చనకిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ -య ద్దుఃఖందారిద్ర్యభార్యాపుత్రాదినాశః తస్యభారః అసహ్యాతిశయః తస్య రచనాకలనాతస్యాః విధ్వంసఃనాశః తస్యకాలానలం ప్రళయాగ్ని రూపం స్వస్యఆత్మానందః సుఖానుభవః- తస్య పదం స్థానం తస్మిన్ ప్రవేశః- తస్యకలనంఏకం ॥ ని ॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఃఇగ్యమరః- ముక్త్వావిహాయ శేషైః ఉక్తేభ్యః అన్యైః వణిగ్వృత్తిభిః వర్తకవ్యాపారాః జనాఃఇత్య ర్థః॥ఆత్మజ్ఞానంవినా ఉక్తానాంవేదాదీనామధ్యయనాదిభిరపిఫలంనాస్తీ త్యుక్తత్వాత్ సర్వేషాంవేదాంతవాక్యానామద్వైతేబ్రహ్మణితాత్పర్యమిత్యు క్తరీత్యాబ్రహ్మజ్ఞానమేవసంపాదనీయం నత్వితరదిత్యాశయః శేషైర్వ ణిగ్వృత్తిభిరితిపాఠే వర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైఃఉక్తాన్యైఃనకిమ పిప్రయోజనమిత్యాశయః॥ ౭౧

శ్లో॥యతో మేరుశ్శ్రీమాన్నిపతతియుగాంతాగ్నివలితస్సము
ద్రాశ్శుష్యంతిప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః॥ ధరాగచ్ఛత్యం
తంధరణిధర పాదైరపి ధృతాశరీరే కా వార్తా కరికలభకర
ణ్ణాగ్రచపలే॥ ౭౨

చ॥స్థిరతరమైన మేరువునశించుయుగాంతకృశానుకీలల। న్వర
మకరాకరంబులగు వారినిధానములెల్లనింకుభూ। ధరములచే

ధరింపఁజెడిధారుణిపోణిమిదన్నఁ గావునం । గరికలభశ్రవశ్చ
చలకాయము నందిక వార్త లేటికిన్॥... ...౭౨

వ్యా॥ అ॥ అథాతిరిక్తస్యానిత్యత్వమేవ ప్రపంచయతి। యత ఇతి। యతో యస్మాత్కారణాత్ శ్రీమాన్ మణిహిరణ్యాదిసకలవస్తుసమృద్ధిమాన్ మేరుః మేరుగిరిరపి యుగాంతాగ్నినా ప్రళయకాలానలేన వళితస్సంవేష్టితస్సన్నిపతతి విశిష్టాగ్నిసంపర్కాన్నిలీనో భవతీత్యర్థః తథా ప్రచురాః ప్రభూతాః మకరా నక్రాః గ్రాహా ఇత్యర్థః జలగ్రహాశ్చ తేషాం నిలయాః సమాశ్రయాస్సముద్రాస్సప్తసాగరాశ్చ శుష్యంతి శోషం ప్రాప్నువంతి తథా ధరంతీతి ధరాః - పచాద్యచ్ ధరణ్యాః ధరాః మహేంద్రాదిసప్తకులాచలాస్తేషాం పాదైః ప్రత్యంతపర్వతైః॥ ని॥ పాదాః ప్రత్యంతపర్వతా ఇత్యమరః-ధృతా సమ్యగవష్టబ్ధా ధరా భూమిశ్చ అంతం నాశం పాతాళం వా గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ఉభయతో ఽపి ప్రళయాగ్నిమేళనాదేవేతి భావః తస్మాత్ కారణాత్- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్- కరికలభస్య కరిపోతస్య కర్ణాగ్రం కర్ణాంచలం తద్వచ్చలే చంచలే శీర్యత ఇతి శరీరే కా వార్తా కా కథా న కాపీత్యర్థః యతో ఽత్యంతస్థిరతరాణామపి ఈదృశ్యవస్థా కిము తత్క్షణభంగురాణాం శరీరాణాం। శ్రీ। గజా యత్ర న గణ్యంతే మశకానాం తు కా కథేతి న్యాయాదితి భావః సర్వేపి నశ్వరా ఏవ తతో ఽప్యతినశ్వరం శరీరమితి తాత్పర్యం కరికలభేత్యత్ర కరిశబ్దస్య విశేషప్రతిపత్తిహేతోర్వైశేష్యప్రతీత్యర్థత్వాదపౌనరుక్త్యం అత ఏవ వైశాఖపదమప్రయోజ్యమిత్యుక్త్వా కరికలభకర్ణావతంసాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష ఇత్యాహ వామనః॥ ... ౭౨

శ్లో॥ గాత్రం సంకుచితం గతిర్విగళితా భ్రష్టా చ దంతావళిర్దృ
ష్టిర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రం చ లాలాయతే। వాక్యం నా
ద్రియతే చ బాంధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే హా కష్టం పురు
షస్య జీర్ణవయసః పుత్రో ఽప్యమిత్రాయతే। ... ౭౩

చ॥ తనువు ముడుంగుఁ బాధ గతి తప్పును దంతములూడుఁ జీకటు
ల్। గనుగవ వర్తిలుం జెవుడు క్రమ్మును జొంగలు గాఱు మోము
న। జ్జనములు మాట చేకొనరు సన్నిధిఁ జేరరు భార్య పుత్రుఁడుం।
గొనకొని శత్రునట్లదిరుగుం గదు కష్టము వృద్ధదేహికిన్। ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథ శరీరిణో జరయా దురవస్థామాహ ద్వాభ్యాం గాత్రమితి॥ గాత్రం శరీరం సంకుచితం భుగ్నమభూదితి శేషః గతిస్సంచారో ఽపి గళితా సం

చారశక్తిరపినష్టేత్యర్థః దంతావళిర్దంతపఙ్క్తిశ్చభ్రష్టా పతితా దృష్టి
శ్చక్షురింద్రియంచనశ్యతిఅర్థగ్రహణాపటుర్భవతీత్యర్థః॥బధిరతాశ్రోత్రేం
ద్రియాపాటవంవర్ధతేవృద్ధింప్రాప్నోతివక్త్రం చలాలాజంతాం తర్గత
జలంలాలేవాచరతిలాలాయతేలాలామయంభవతీత్యర్థః॥ ని॥ సృణికాస్యం
దినీలాలేత్యమరః॥తథాబంధవఏవబాంధవాః స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః-తఏవజనో
బంధువర్గశ్చవాక్యం వచనం నాద్రియతేనరోచయత ఇత్యర్థః॥కింబహునా
భార్యాపినశుశ్రూషతేనసేవతేయద్వా-సేవితుంనేచ్ఛతి- సేవాదూరాపాస్తే
తిభావః॥అతః॥జీర్ణవయసోజరావస్థాసంపన్నస్య పురుషస్యహేతివిషాదేః కష్టం
కృచ్ఛ్రం॥అతః పుత్రోఽప్యాత్మసంభవోఽపిఅమిత్రాయతే అమిత్రశ్శత్రురివా
చరతిప్రతికూలాచరణ తత్పరో భవతీత్యర్థః లాలాయత ఇత్యత్ర- సూ- క
ర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్- అత్రతూపమానాదాచార ఇతి- ఉభయత్రాపిఅ
కృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతిదీర్ఘః॥ ... ౭౩

శ్లో॥ వర్ణంసితంఝడితివీక్ష్యశిరోరుహాణాం స్థానంజరాపరి
భవస్యతదాపుమాంసమ్ । ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య
యాంతిచండాలకూపమివదూరతరంతరుణ్యః॥ ... ౭౪

ఆ॥ కురులతెలుపుచూచికొఱఁగాఁడుపీడని। ముసలివానివిడి
చిముదితలెల్ల । దూరముగడొలంగుదురు సాస్థిశకలమా।
మాలనూతివిడిచి మెలంగుభంగి॥ ౭౪

వ్యా॥ వర్ణమితి॥ తరుణ్యోయువతయః కర్తృ-వయసి ప్రథమ ఇతిఙీ
ప్।శిరసిరోహంతీతిశిరోరుహాశ్చికురాః-ఇగుపధలక్షణ ఇతికప్రత్యయః-సితం
వర్ణంధావళ్యగుణం పలితత్వమితి యావత్ ఝడిత్యంజసావీక్ష్య దృష్ట్వా॥
ని॥ స్రాగ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః తదాతస్మిన్సమయేదర్శనసమనంతర
కాలఏవేత్యర్థః జరయావార్ధకావస్థయాయఃపరిభవః అవమానస్తస్యస్థా
నమాస్పదంతథా ఆరోపితంబహిస్స్ఫుటలక్ష్యత్వాదారోపితప్రాయమస్థిశక
లంయస్యతంతథోక్తంఅన్యత్రారోపితంనిక్షిప్తంఅస్థిశకలంయస్మిన్తంఆరో
పితాస్థిశకలమితిపాఠేఏకత్రారోపితప్రాయకీకసఖండాఅన్యత్రనిక్షిప్తకీకస
ఖండమిత్యర్థః పుమాంసంపురుషంచండాలకూపం చండాలసంబంధిజలా
శయమివపరిహృత్యపరిత్యజ్యదూరతరమతివిప్రకృష్టంయాంతిఓహాయత్వాద్వి
హాయాన్యత్రగచ్ఛంతీత్యర్థః అతఃకష్టంజీర్ణవయసోపి జీవనమితిభావః॥

శ్లో॥ యావత్స్వస్థమిదం శరీరమరుజం యావజ్జరా దూరతో
యావచ్చేన్ద్రియశక్తిరప్రతిహతా యావత్క్షయో నాయుషః।
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా-న్సం
దీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥ ౭౫

చ। ధృతిఁగొని రోగముల్లరయు దేహము నొంపక ముందె
యింద్రియప్రతిహతి లేకముందె తన ప్రాణవిరామము కాక
ముందె పం। డితజనుఁ డాచరింపఁదగుఁ దీవిఁ బ్రయత్నమము
క్తికిఁ గామహో। ద్ధతశిఖి నిల్లు గాలుతఱి దాలిమి నూతులు ద్ర
వ్వుటొప్పునే॥ ౭౫

వ్యా॥ అ॥ అతః దురవస్థాకాలే ప్రాప్తే తేః పూర్వమేవ శ్రేయస్సంపాదనార్థం
యత్నః కర్తవ్యః నాన్యథేతి స దృష్టాంతమాహ॥ యావదితి॥ యావత్ యా
వత్పర్యంతమిదమేతచ్ఛరీరం స్వస్థం పీడారహితం భవతీతి శేషః - ఏవముత్తర
త్రాపి తథా యావత్ నవిద్యతే రుక్ ఆరుగ్యస్యేతి తథోక్తం ఆరోగ్యయుక్తం భ
వతి॥ ని॥ స్త్రీరుగ్రుజా చోపతాప ఇత్యమరః యద్వా-అరుజం సత్ స్వస్థమవిక
లం భవతి తథా యావజ్జరా దూరతః దూరే భవతి వార్ధక దశాయావత్ప
ర్యంతం నాక్రమతీత్యర్థః తథా యావదింద్రియశక్తిశ్చక్షురాదీంద్రియ
పాటవం చ అప్రతిహతా- అఖండితా భవతి యావదాయుషః క్షయో నాశో
న భవతి తావత్తావత్పర్యంతమేవ తన్మధ్యకాల ఏవేత్యర్థః వేత్తీతి విద్వాన్
తేన విదుషా అభిజ్ఞేన- విదేశ్వతుర్వసురితి వసుప్రత్యయః- ఆత్మనః శ్రేయసి వివ
యే మోక్షప్రాప్తావిత్యర్థః మహాన్ ఫలజననపర్యాప్తత్వేన పూజ్యః ప్రయ
త్నః జ్ఞానవైరాగ్యతపస్సంపాదనోద్యోగః కార్యః నను కోయం నియమః
అవసానేపి ప్రయత్నస్య కర్తుం యుక్తత్వాదిత్యాశంక్యావకాశాభావాన్న
యుక్త ఇతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమాహ - భవనే గృహే సందీప్తే అగ్నినా దహ్య
మానే సతి కూపఖననం ప్రతికూపనిర్మాణం ప్రత్యుద్యమః ప్రయత్నః కీదృశః
కింప్రకారః నయుక్త ఇత్యర్థః అవకాశాభావాదితి భావః గృహదాహవేళా
యాం కూపఖననప్రయత్న ఇవ అవసానకాలే శ్రేయః ప్రాప్త్యర్థోద్య
మోపి నయుజ్యత ఇతి భావః తస్మాత్స్వస్థావస్థాయామేవ శ్రేయస్సాధనసంపా
దనతత్పరేణ భవితవ్యమవశ్యం బుద్ధిమతేతి తాత్పర్యమ్। ౭౫

శ్లో॥ తపస్యంతస్సంతః కిమధినివసామస్సురనదీం గుణోదా
రాన్ దారానుత పరిచరామస్సవినయమ్। పిబామశ్శాస్త్రౌ

ఘానుత వివిధకావ్యామృతరసాన్న విద్మః కింకుర్మః కతిపయ
నిమేషాయుషి జనే॥ ౭౨
మ॥ తపముల్సేయుచు దేవతాతటిని చెంతన్నిల్తుమో కాకదార
పరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రీవ్యకావ్యామృతం। బు
పభోగింతుమొ యేమి సేతుము హితంబూహింపఁగా లేమని। న్య
పులోకంబున మానవుల్మితనిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్॥

వ్యా॥ అ॥ అథతపశ్చరణాదీని బహూని కర్తవ్యతయా వికల్ప్యానంత
రమవశ్యం తపఏవ సంపాదనీయ మితి కేషాం చిన్నిశ్చయ మనుసంధాయా
హ॥ తపస్యంత ఇతి ద్వాభ్యాం॥ టీ॥ తపస్యంత ఇతి। తపస్యంతః తపశ్చరంత
స్సంతః కేవయమితి శేషః- కర్మణోరోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితిక్య
ఙ్ప్రత్యయః- సురనదీం మందాకినీం అధినివసామః కిం అధితిష్ఠామో హా వైరా
గ్యేణేతి భావః కింశబ్ద ఉత్తరత్రాప్యనువర్తనీయః- ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి సురన
ద్యాః కర్మత్వం- ఉత అథవా వినయేనానుకూల్యేన సహితం యస్మిన్కర్మణి తద్య
థాతథా గుణైస్సౌభాగ్యసౌశీల్యాదిభిరుదారాన్ రమ్యాన్ దారాన్ జాయాః ప
రిచరామః కిం అనుసరామో వా సాంసారికధర్మేణేతి భావః॥ని॥ భార్యాజాయా
థ పుంభూమ్ని దారా ఇత్యభిధానాద్దారశబ్దస్య పుంస్త్వం బహుత్వం చ తథా శా
స్త్రౌఘాన్ శాస్త్రకలాపాన్ పిబామః కిం అద్వైయవకీర్తప్రతిష్ఠావిజ్ఞానార్థమి
త్యర్థః- పాఘ్రాధ్మేత్యాదినా పాతేః పిబాదేశః- ఉత యద్వా వివిధాని కావ్యాని
కావ్యనాటకాలంకారా ఏవామృతరసాస్సుధాద్రవాః అథవా వివిధేషు కావ్యే
షు యే అమృతరసాస్తాన్ పిబామః సకలకలాకౌశలార్థమితి భావః జనశబ్దేనాత్ర
తత్సముదాయో వివక్షితః- తథా చ జనే జనసముదాయే కతిపయేకిష్వంతః యే
నిమేషాస్తావన్మాత్రకాలపరిచ్ఛిన్నమాయుర్యస్య తస్మిన్ సతీత్యర్థః జాత్యేకవ
చనవివక్షాయాం తు జనేష్వస్మాసు కతిపయ నిమేషాయుస్సత్స్విత్యర్థః కిం ఉ
త్తతపశ్చరణాదిషు కిం వా కుర్మః సర్వేషామాచరణే అవకాశాభావాదితి భా
వః- న విద్మః న జానీమః నిశ్చయాభావాదితి భావః॥ ౭౩

శ్లో॥ దురారాధ్యాశ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షితిభుజో
వయంచ స్థూలేచ్ఛాస్సు మహతి ఫలేబద్ధమనసః। జరాదే
హంమృత్యుర్హరతి దయితం జీవితమిదం సఖేనాన్యచ్ఛ్రేయో
జగతి విదుషోన్యత్ర తపసః॥ ... ౭౪

ఉ॥ వాజిచలస్వభావులగువారు ప్రసన్నులుగారుభూపతుల్।
రాజసవృత్తిమానరుదురాశయునెక్కుడు మాకుసామ్ముపైఁ।
దేజమడంచువృద్ధ దశదీకొని ప్రాణమునొంచుఁగాలుఁడ। వ్యా
జతపంబుకన్న భువినాత్మహితంబగుకృత్యమున్నదే॥ ... ౭౭

వ్యా॥ అ। తతఃకిమిత్యాశంక్య తతోనిశ్చయమాహ। దురారాధ్యాఇతి॥ తురగాః ఉత్తమాశ్వాః తద్వచ్చలాని చిత్తాని యేషాంతే అస్థిర హృదయాఇత్యర్థః అమీపరిదృశ్యమానాః క్షితిభుజోరాజానః దురారాధ్యా ఆరాధయితుంప్రసాదయితుమశక్యాః ప్రసాదోన్ముఖీకరణాశక్యాఇత్యర్థః తథాస్థూలేచ్ఛాఅధికాశాతత్పరాః వయంచసుమహత్సుబహుశేషలేధనేబద్ధం మనో యేషాంతేతథోక్తాః బహుధనాకాంక్షిణఇత్యర్థః- అకాంక్షామాత్రమేవాస్మాకంనతుతేదాస్యంతీతిభావః తథాజరానాథకదశాదేహంహరతిక్షిణోతి మృత్యురంతకశ్చదయితంప్రియతమమిదంజీవితం యిమాన్ప్రాణానిత్యర్థః హరతిఅతః హేసఖేజగత్యస్మిన్లోకేవిదుష స్తత్త్వజ్ఞస్య పుంసః తపసోన్యత్రాన్యత్ యితర దిత్య ర్థః అన్య దసా ధారణ ముత్తమం శ్రేయః మోక్షసాధనంనాస్తితతోన్యత్పరమం శ్రేయోంతరంనాస్తి అతస్సర్వధాతదేవసంపాదనీయమితిభావః॥ ౭౭

శ్లో॥ మానేమ్లాయినిఖండితేచ వసునివ్యర్థేప్రయాతేర్థిని
క్షీణేబంధుజనేగతేపరిజనేనష్టేశనైర్యౌవనే। యుక్తంకేవల
మేతదేవసుధియాం యజ్జహ్నుకన్యాపయః పూతగ్రావగిరీం
ద్రకందరతటీకుంజేనివాసఃక్వచిత్। ... ౭౮

ఉ॥ మానముగ్రుంగఁగాధనము మట్టముగానిజ బాంధవాశ్రితుల్। దీనతఁ జెందియేగనతిథిప్రకరంబు నిరాశమైచనన్।
మానుగజవ్వనం బణుగమాన్యనకుం దగుజహ్నుకన్యకా।
నూనతరంగపూతగలితోపలశైలనికుంజవాసముల్॥ ౭౮

వ్యా॥ అ॥ అథతపసః శ్రేయోహేతుత్వే తదాచరణస్యకిం వామోగ్యస్థానమిత్యాశంకాయామాహ॥ మానఇతి॥ మానేఅభిమానేమ్లాయిని భగ్నేసతితథావసునిధనేచ ఖండితేవినష్టేసతి॥ ని॥ దైవభేదేనలేరక్షావ సూరత్నేధనేవస్యేతివిశ్వః- అతఏవార్థిని యాచకేవ్యర్థే అలబ్ధమనోరథత్వాన్నిరర్థకే ప్రయాతేసతివాంఛితార్థాలాభాద్వైముఖ్యంగతేసతీత్యర్థః బంధుజనేపుత్రమిత్రాది బంధుజన సమూహే క్షీణేఅన్నాద్య లాభా త్కృశతి పరిజనే

భృత్యవర్గే గతే వేతనదానాభావా దన్యత్రగతే సతి తథాశైర్మ్యం దండయావ
నే తారుణ్యే నష్టే గళితే సతి అనిత్యత్వస్యా భావ్యా త్సర్వస్మిన్వి పన్నే సతీత్య
ర్థః సుధియాంబుద్ధిసంపన్నానాం యేణ దేవయిద మేవైకం కేవలంఅత్యం
తంయుక్తముచితంకిమేతదిత్యతఆహ- క్వచిత్కస్మింశ్చిత్ జహ్నుకన్యాపయః
పూతాః గంగా జల పవిత్రాః గ్రావాణః పాషాణాః యస్మిన్ సతథోక్తా
యోగిరీంద్రః తస్యకందరతట్యాం హిమవద్గిరేర్విహారస్థల్యాం నికుంజోలతా
మంటపః తస్మిన్నివాసఇతియత్ । తదేతద్యుక్తమితిసంబంధః తస్యైవ శ్రే
యస్సాధనభూతత పోయోగ్యస్థలత్వాదితిభావః। ని । నికుంజకుంజౌవాక్లీబే
లతాదిపిహితోదరయిత్యమరః॥ ౭౮

శ్లో॥ రమ్యాశ్చంద్ర మరీచయస్తృణవతీ రమ్యా వనాం తస్థలీ
రమ్యంసాధుసమాగమాగత సుఖంకావ్యేషు రమ్యాఃకథాః।
కోపోపాహితబాష్పబిందుతరళంరమ్యం ప్రియాయాముఖం
సర్వంరమ్యమనిత్యతాముపగతేచిత్తేనకించిత్పునః॥ ౭౯

ఉ॥ మంచివిపండువెన్నెలలు మంచివిపుష్పవన ప్రదేశము ।
ల్మంచిదిసాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యముచాటువాక్యముల్ ।
మంచివిమంచిదశ్రుయుతమానవతీముఖమీసమస్తమున్। మం
చిదికాదునిత్యమనిమానసవృత్తినెఱుంగువారికిన్।... ౭౯

వ్యా॥ అ॥ అథచిత్తస్యానిత్యానిత్యవస్తువివేకే సతిరమ్యమపిసర్వమరమ్య
మేవప్రతిభాతీత్యాహద్వాభ్యాం । రమ్యాఇతి । చంద్రమరీచయశ్చంద్ర కిర
ణారమ్యాః రమణీయాః ఉద్దీపకత్వాదితిభావః తథాతృణవతీశా ద్వలప్రా
యావనాంతస్థలీవనమధ్యభూమిః రమ్యారంతుంయోగ్యా- జానపదేత్యాది
నాఅకృతిమార్థేజీప్- తథాసాధుసమాగమాత్- సజ్జనసహవాసాదాగతం
ప్రాప్తం యత్సుఖంతదపిరమ్యం కవతేవర్ణయతీతికవిః తస్యకర్మకావ్యం
బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యఞ్ - తస్య పంక జాదివ ద్రూఢత్వా ద్రసోల్లసిత
శబ్దార్థసంఘటనార్థకమేవనకర్మమాత్రంతథాచ కావ్యే షూక్తప్రకా
రేషుకావ్యనాటకాదిషు కథాఃశ్రవ్యవాచః ఉపాఖ్యానానివారమ్యా మనో
హరాః- తథాకోపోపాహితాః ప్రణయకలహాదిషుక్రోధవశాదుత్పన్నా యే
బాష్పబిందవః అశ్రుకణాస్తైః తరళం ఆవిలంప్రియాయాముఖంరమ్యం అత
స్సర్వమపిరమ్యముక్తరీత్యాసకలమపిమనోహరమేవ- కింతుచిత్తేషుమనసి అ
నిత్యతాంనిత్యానిత్యవస్తువిచారకతత్పరతా మిత్యర్థకః ఉపగతేసతి కించిత్పు

నఃకించిదపిరమ్యంనభవతిబ్రహ్మానందం వినేతి శేషః॥ ౬౯

శ్లో॥ రమ్యంహర్మ్యతలంనకింవసతయేశ్రవ్యం న గేయాదికం
కింవాప్రాణసమాసమాగమసుఖంనైవాధికప్రీతయే । కింతు
భ్రాంతపతంగపక్షపవనవ్యాలోలదీపాంకురచ్ఛాయా చంచ
లమాకలయ్యసకలంసంతోవనాంతంగతాః॥ ౭౦

ఉ॥సంతతమున్సుఖంబొసఁగఁజాలవెజాలవిశాలసౌధముల్ ।
కాంతలసంగమున్మధుర గానములు న్వివరించి చూడసం।
భ్రాంతపతంగపక్షభవమారుతఘాతవిధూతదీపికా । కాంతి
చలంబుసర్వమనికానలకేగిరిపండితోత్తముల్॥......౭౦

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంవివృణ్వన్నిగమయతి॥ రమ్యమితి॥ హర్మ్యతలం
ప్రాసాదోపరిప్రదేశః వసతయేనివాసాయనరమ్యంకిం - రమ్యమేవేత్యర్థః త
థాగేయంగానం- భవ్యగేయేత్యాదినాకర్తరినిపాతః- తదాదియస్యతత్త్థో
క్తంఆదికశబ్దేన వీణానాదాదికమపి సంగృహ్యతే- శేషాద్విభాషేతికప్ ప్రత్య
యః నశ్రవ్యంకింశ్రోత్ర సుఖావహంనకింశ్రవ్య మేవేత్యర్థః తథాప్రాణసమా
యాః ప్రాణప్రియనాయికాయాస్సమాగమేన సంభోగేన యత్సుఖంతచ్చ
అధికప్రీతయే అత్యంత సంతోషా యనైవ భవతికిం భవత్యే వేత్యర్థః కింతు
సంతఃవస్తువిచారతత్పరపురుషాః సకలమశేషంహర్మ్యతల నివాసాదికమపి
భ్రాంతః పతనేచ్ఛయా పరిభ్రమణ యఃపతంగశ్శలభః॥ ని । పతంగశ్శలభే
భానావితివిశ్వః తస్యపక్షయోః పవనేనగరుతోః వాయునావ్యాలోలోతిచం
చలోయోదీపాంకురోదీపకలికాతస్యఛాయాకాంతిస్తద్వచ్చంచలంతరళంన
శ్వరమిత్యర్థః ఆకలయ్యాలోచ్య వనాంతం వనమధ్యం గతాఃశాశ్వత బ్రహ్మా
నందసాధనతపశ్చర్యార్థమితిభావః॥ ౭౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే- నిత్యానిత్యవస్తువిచారో

నామాష్టమందశకం.

సవ్యాఖ్యానే - భర్తృహరిసుభాషితే - వైరాగ్యశతకే

శివార్చనంనామ నవమదశక ప్రారంభః.

శ్లో॥ ఆసంసారాత్త్రిభువనమిదం చిన్వతాం తాత తాదృఙ్నై
వాస్మాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా। యోఽయం
ధత్తే విషయకరిణీగాఢగూఢాభిమానక్షీబస్యాంతఃకరణకరిణః
సంయమానాయలీలామ్॥ ౮౧

మ॥ తగ సంసారమునాట నుండియు నుదత్తత్కర్మ సంయుక్తి
ము। జ్జగముం ద్రిమ్మరు మాకుఁ గానఁ బడఁడే చందంబునం గర్ణ
మా। ర్గగతుండై నను గాఁడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచి। త్త
గరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్॥ ౮౧

వ్యా॥ అ॥ నను వస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తపసోఽత్యంతావశ్యకత్వముక్తం తత్కింవిధమిత్యాశంకాయాం శివార్చనవ్యతిరేకేణాన్యన్న కించిదప్యస్తీతి మనసి కృత్వేదానీం తావచ్ఛివార్చనం వర్ణయతి- తచ్చార్చనం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి - తత్రాద్యం బహూపకరణసాధ్యం బహిర్ముఖవిషయత్వాదముఖ్యం చేత్యభిప్రేత్యాద్యం తదుపేక్ష్య ముఖ్యాభ్యంతరపూజనప్రకారమేవానుభవమభినీయాహ। ఆసంసారాదితి। అత్ర తాతేత్యాశ్చర్యశ్రవణాభిముఖీకరణార్థమాదరాతిశయద్యోతకం పృథగ్జనం ప్రతిసంబోధనవచనం- హే తాత జనక॥ ని॥ తాతస్తు జనకోఽపి తేత్యమరః - ఆసంసారాత్ అనాదిసంసారమారభ్యేత్యర్థః- పదద్వయమేతత్ - వికల్పపదసమాసః- ఇదం ప్రసిద్ధం త్రయాణాం భువనానాం సమాహారః త్రిభువనం భువనత్రయమపి- సూ-తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారసమాసే పాత్రాద్యదంతత్వాన్న స్త్రీత్వం - చిన్వతాం మార్గమాణానాం కర్మవశాత్తత్ర ప్రవేశలాభాదితి భావః- అథవా- చిన్వతాం పరామృశతాం అస్మాకం నయనపదవీం లోచనమార్గం వా శ్రోత్రమార్గం శ్రవణపథం వా తాదృక్తథావిధః పుమాన్న గతో న ప్రాప్త ఏవ- తాదృక్పుమాన్న శ్రుతో న దృష్టశ్చేత్యర్థః- కోసావిత్యత ఆహ- యోఽయం పుమాన్ ప్రతీయమానః తయా భోగసాధనాని స్రక్చందనవనితాదీని విషయాస్త ఏవ కరిణ్యః ఇభ్యః తాసు గాఢోఽతిదృఢో గూఢః అప్రకాశశ్చ యోఽభి

మానః అత్యంతాసక్తిర్వా గ్రహః తేనక్షీబస్య మత్తస్య । ని । మత్తశౌండో
త్కటక్షీబా ఇత్యమరః- సూ- క్షీబృమద ఇత్యస్య ధాతో రనుపసర్గా త్ఫుల్లక్షీబ
కృశోల్లాఘా ఇతి నిష్ఠాంతో నిపాతః- అంతఃకరణమేవకరీ తస్య చిత్తమత్తేభ
స్యసంయమే సమ్యగ్బంధనే ఆనాయస్య రజ్జునిర్మితజాలస్య లీలాం। ని॥ ఆనా
యః పుంసి జాలం స్యాదిత్యమరః- అలానేతి పాఠే ఆలానస్య బంధనస్తంభస్య లీ
లాం ధత్తే దధాన మనో నియమనసమర్థో భవతీత్యర్థః- తాదృగితి సంబంధః ।
అత్రేదృక్స్మరమస్య నమన శ్రోత్రపథవిషయ సంబంధే ప్యసంబంధోక్త్యా సంబం
ధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తి స్తద్రూప మనోనియమనస్యాత్యంతాశక్యత్వ
రూపం వస్తువ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - తథాచ కేనచిద్యోగేన మ
నోనియమ్య తత్త్వ బ్రహ్మానంద సాధన భూతాం తరంగ శివార్చ నతపోవ
శ్యం కర్తవ్య మితి గూఢో ఽయమభిప్రాయః- తథా అన్యధర్మస్యాన్యత్రసం
బంధాసంభవాదానాయలీలామివలీలా మిత్యౌపమ్యపర్యవసాన సంభవద్వ
స్తుసంబంధ రూపో నిదర్శనాలంకారః - సచోక్తరూపకేణాంగాంగిభావే
నసంకీర్యతే- మందాక్రాంతావృత్తమ్॥ ౮౧

శ్లో॥ యదేతత్స్వచ్ఛందం విహరణమకార్పణ్యమశనం స
హార్యైస్సంవాసశ్శ్రుతముపశమైకవ్రతఫలమ్ । మనో
మందస్పందం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశన్న జానే కస్యై
షాపరిణతిరుదారస్యతపసః॥ ... ౮౨

ఉ। ఇచ్ఛకువచ్చినట్లుచరియించుటదైన్యములేనితిండియున్।
నిచ్చలుసాధుసంగమునునిర్మలశాంతియుశాస్త్రబోధమున్।
మచ్చికలోనఁబూని వెలిముట్టనిచిత్తమునాఁగనింనియున్। వ
చ్చుటయేమహోన్నతతపంబుఫలంబొ యెఱుంగనేర్తుమే।

వ్యా॥ ఆ॥ అథతపః ప్రవృత్తి ప్రకారమేవాహ । యదితి । స్వచ్ఛందం
యథేచ్ఛం అపరాధీన మితియావత్ విహరణం విహారశ్చ నవిద్యతే కార్పణ్యం
దైన్యం యస్మింస్తత్తథోక్తమశనం భిక్షాన్న భోజనం కందమూలాద్యాహా
రోవా- తథా ఆర్యైర్విజ్ఞానసంపన్నైః సహసంవాసస్సమాగమశ్చ తథా ఉప
శమో విషయ భోగవిరతిరేవ ఏకం ముఖ్యం వ్రతఫలం యస్మింస్తత్తథోక్తం
శాంతిఫల కతపశ్చరణబోధకమిత్యర్థః శ్రుతం వేదాంతశాస్త్ర శ్రవణంచ ।
ని॥ శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోరితి విశ్వః- తథా బహిః బాహ్యప్రదేశే మందస్పం
దం మందప్రసారం - అంతర్ముఖత్వాదితి భావః - మనో ఽప్యంతః కరణం చేతి

యదేతత్సర్వం వర్తత ఇతి శేషః- సూ- నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చైత్యాది
నా ఏకశేషః॥ ఏషేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా॥ శ్లో ॥ శైత్యంహియ
త్సా ప్రకృతిర్జలస్యేతివత్ - కస్యాపారస్య మహతస్తపసః-పరిణతిః పరిపాకో
వా నజానేన వేద్మీత్యర్థః - యద్వా- పరిణతిః పరిణామో వా నజానే - కింవా
తపః ఏవంరూపేణ పరిణతం తన్న జానామీత్యర్థః కథంభూతస్యాపి చిరస్య
చిరకాలమిత్యర్థః- విమృశన్నపరామృశన్నపి॥ ని॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ
చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః- విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం- తచ్ఛ్రుతప
శ్శివపూజనమేవ కథమన్యథా స్వస్యేదృక్ఫలసాధనే ఏవంవిధపరిణమనే వా సామ
ర్థ్యం సంభవేదితి భావః॥ ౭౨

శ్లో॥ జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతం చ తద్యౌవ
నం హంతాంగేషు గుణాశ్చ వంధ్యఫలతాం యాతా గు
ణజ్ఞైర్వినా। కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవాన్ కాలః
కృతాంతోఽక్షమీ హా జ్ఞాతం మదనాంతకాంఘ్రియుగళం ము
క్త్వాస్తి నాన్యా గతిః॥... ... ... ౭౩

ఉ॥ చిత్తమునందె కోరికలు జీర్ణములయ్యె నశేషగాత్రముల్।
హత్తిన జవ్వనంబఱిగె నార్యులు లేని గుణంబులున్ఫలో। చ్ఛిత్తి
వహించె నద్దిరగుఁ జేరమువాఁడు కాలుఁడక్కటా। చిత్తజవై
రిపాదయుగసేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్॥... ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథ శివచరణమేవ శరణమితి స్మరణమభినీయాహ॥ జీర్ణా
ఇతి॥ మనోరథా విషయాభిలాషాశ్చ హృదయే అంతరంగ ఏవ జీర్ణాః నష్టాః
వాచ్ఛామాత్రమేవ నత్వనుభూతా ఇత్యర్థః - తథా అంగేష్వవయవేషు తత్తథా
భూతం కామినీసంభోగోపయుక్తమిత్యర్థః- యౌవనం యాతం గళితం- హం
తేతి విషాదే- తథా గుణజ్ఞా గుణగ్రాహిణ స్సహృదయా ఇతియావత్ తైర్వినా -
సూ-పృథగ్వినేత్యాదినా తృతీయా-గుణా విద్యావినయాదయశ్చ వంధ్యఫలతాం
నిష్ఫలతాం యాతా గతాః - అనుభావకాభావాన్నిరర్థకా జాతా ఇత్యర్థః
తథా బలవాన్ బలిష్ఠః దుర్జయ ఇత్యర్థః కాలః కాలస్వరూపః అపరావర్త
ఇతియావత్ అక్షమీ అసహనశ్చ కృతాంతో యమస్సహసాభ్యుపైతి అభియు
ఙ్క్తే ప్రాణాపహరణార్థమితి భావః॥ ని॥ కృతాంతో యమసిద్ధాంతావిత్యమ
రః- అతః కింయుక్తముచితం ఈదృగ్దశాయాం కింకర్తవ్యమిత్యర్థః- హా కష్టం త
థాపీదమేకం తరణసాధనమస్తీతి స్మరణమభినీయాహ- జ్ఞాతమవగతం కింజ్ఞా

తమిత్యత ఆహ॥ మదనాంతకస్య శంభోః అంఘ్రియుగళం పాదయుగ్మం ముక్త్వా విహాయ అన్యా గతిశ్శరణం నాస్తి అతస్తదేవ శరణం యస్యేతి భావః॥ ౮౩

శ్లో॥ మహేశ్వరే వా జగతామధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదంతరాత్మని। న వస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేందుశేఖరే॥ ౮౪

తే॥ జగదధీశ్వరుఁడగు మహేశ్వరునియందు। సకలజగదంతరాత్ముఁడౌ శార్ఙ్గియందు। భేదవిజ్ఞానమెయ్యెడ లేదు మాకు నైన తరుణేందుశేఖరునందు భక్తి॥ ౮౪

వ్యా॥ అ॥ నను-యత్పాదనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతేన శివశ్శివోఽభూత్। ధ్యాతుర్మనశ్శమలశైలనిసృష్టవజ్రం ధ్యాయేచ్చిరం భగవతశ్చరణారవిందమిత్యాదినా శివాద్యశేషదేవతాకల్యాణప్రదేఽఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్ణవతరణయానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిందే జాగ్రతి కథం శివాంఘ్రియుగళం వినాన్యా గతిర్నాస్తీతి ప్రలపస ఇత్యాశంక్యాహ॥ మహేశ్వర ఇతి॥ జగతాం చతుర్దశభువనానాం అధీశ్వరే స్వామిని మహేశ్వరే శివే వా- తథా జగతామంతరాత్మని అంతఃకరణసాక్షిణి అంతర్యామిణీతి వా- అథవా అంతర్భూతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అవిద్యాప్రతిబింబితచైతన్యత్వే న తథాభూతత్వాదితి భావః- యద్వా- జగంత్యంతరాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే- కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇత్యర్థః- జనానర్దయతీతి జనార్దనే విష్ణౌ వా- మే మమ వస్తుభేదప్రతిపత్తిః అయం మహేశ్వరోఽయం జనార్దన ఇతి వస్తుగోచరభేదబుద్ధిర్నాస్తి- శివాయ విష్ణురూపాయేత్యాదినా తయోర్వస్తుతో భేదాభావాదితి భావః- తథాపి భేదప్రతిపత్త్యభావేఽపి తరుణేందుశ్శేఖరః శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే భక్తిర్భజనానురాగోఽస్తీతి శేషః- అత ఏవ నాన్యా గతిరిత్యుక్తమితి భావః- ఇదం చ స్వభావో దురతిక్రమ ఇతి న్యాయాదిత్యవగంతవ్యం- వంశస్థవృత్తం। జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరావితి లక్షణాత్।

శ్లో॥ స్ఫురత్స్ఫారజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాపి పులినే సుఖాసీనాశ్శాంతధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః। భవాభోగోద్విగ్నాశ్శివశ్శివ శివేత్యుచ్చవచసః కదా యాస్యామోఽంతర్గతబహుళబాష్పాకులదశాం॥ ... ౮౫

శా॥ శాంతాంతరావనిశీథకాలముల భాస్వత్సాంద్రచంద్రాతపాక్రాంతస్వచ్ఛమహన్నదీపులినసౌభాగ్యక్షోణిఁ గూర్చుండి

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

జ॥ న్నాంతోద్వేగులమైన మేము శివశబ్దావృత్తితో నెప్డు॥ వ్యం
తానందభవాశ్రుసంకులదశావాప్తిస్సుఖంబుందుమో॥౭౫॥

వ్యా॥ అ॥ అథస్థాయినశ్శమస్యోదయవశాచ్ఛాంతరసాభివ్యంజకవాక్యాన్యాహ పంచభిః-స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నేతి॥ శాంతాఉపరతాఃధ్వనయః పక్షిమృగాదిరుతాని యాసు తాసు తథోక్తాసు ఏతేన చిత్తవిక్షేపహేతురాహిత్యం సూచ్యతే రజతాసు రాత్రిషు స్ఫురంతీ ప్రకాశమానా స్ఫారా ప్రవృద్ధా చ యా జ్యోత్స్నా చంద్రికా తయా ధవళితం పాండురీకృతం తలం ప్రదేశో యస్య తస్మిన్ క్వాపి కస్మింశ్చిత్ ద్యుసరితో గంగాయాస్సంబంధిని పులినే సైకతే సుఖం యథా తథా ఆసీనాఃఉపవిష్టాస్సంతః భవాభోగాత్సంసారవిస్తారాదుద్విగ్నాః విహ్వలాః దుఃఖజనకత్వాదితి భావః - వయమితి శేషః - అతశ్శివేత్యాది త్రివారముచ్చారితాః గిరః వచాంసి ఆక్రందవచనాని ఏషాం తే తథోక్తాః ఆర్తవచస ఇతి పాఠే దైన్యవచనాస్సంతః కదా కస్మిన్ సమయే అన్తర్వ్యాప్తశేగతాః నియమనవశాదంతర్లీనా ఇతి యావత్ బహుళాశ్చ యే బాష్పా ఆనందాశ్రూణి తైరాకులా వ్యాకులా యా దశా అవస్థా తాం యాస్యామః అంతర్నియమితానందబాష్పపర్యాకులావస్థాం కదాగమిష్యామ ఇత్యర్థః- దృశమితి పాఠే బాష్పాకులాయా దృగ్వృత్తిస్తాం యాస్యామ ఇత్యన్వయః - కదా స్యామానందోద్గతబహుళబాష్పాకులదృశ ఇతి పాఠే ఆనందాదుద్గతా ఉత్పన్నా యే బహుళబాష్పాః తైరాకులా దృశో యేషాం తే తథోక్తాః కదా స్యామ భవేమ- తదానీం ఖలు వయం కృతకృత్యా ఇతి భావః॥ ... ౭౫॥

శ్లో॥ విశీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయాః స్మరన్తస్సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్। వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చన్ద్రకిరణాః త్రియామా నేష్యామో హరచరణచింతైకశరణాః॥ ... ౭౬

చ॥ కలధనమంతయున్ సెలవుగా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచిత్తులమయి సంసృతిం గుశలదూరవిపాకము గాం గ దైవము౯। దలంచుచుం గానలో శివపదస్మృతినిష్ఠులమైన యుంపంగాం। గలముశరత్ప్రసన్నశుహిమాకరరమ్యములైన రాత్రుల౯॥ ౭౬

వ్యా॥ అ॥ విశీర్ణ ఇతి। సర్వస్వే నిఖిలధనే విశీర్ణే దత్తే అర్థిసాత్కృతే సతి। ని॥ స్వాజ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోఽస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః - తతస్తరుణా ప్రత్యగ్రా యా కరుణా భూతదయా తయా పూర్ణాని పూరితాని హృ

దయానిధేషాం తే తథోక్తాః తథా సంసారే విధిగతిం దైవప్రవృత్తిం విగుణపరిణామాం విషమపరిపాకాం అకుశలపర్యవసాయినీమితి యావత్ - స్మరంతస్సంతః మనస్యనుసంధధానాస్సంతః వయం పుణ్యారణ్యే తపోవనే హరచరణచింతా శివపాదారవిందధ్యానమేవైకం ముఖ్యం శరణం రక్షణం యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః పరిణతాః పరితో వ్యాప్తాః శరచ్చంద్రకిరణాః శ్యారదేందుమయూఖా యాసు తా స్తథోక్తాస్త్రియామాః రాత్రీః నేష్యామో గమయిష్యామః - కదేతి శేషః - ద్వయోః ప్రథమచరమయామార్ధయోర్దినవ్యవహారాత్త్రియామా యస్యాస్సా త్రియామేతి వ్యుత్పత్తిః। ... ౮౭

శ్లో॥ కదా వారాణస్యామమర తటినీరోధసి వసన్వసానః
కౌపీనం శిరసి నిదధానోంజలిపుటమ్ । అయే గౌరీ నాథత్రి
పుర హర శంభో త్రినయన ప్రసీదేతి క్రోశన్నిమిష మివ
నేష్యామి దివసాన్॥ ౮౮

ఉ॥ శ్రీనుత కాశియందమరసింధువుచెంగటనిల్చిగోచినిం।బూ
నిప్రణామముద్రదలమోపి పురాంతకపార్వతీశశం। భోనిట
లాక్షరక్షయని మొఱ్ఱలుపెట్టుచునిశ్చలానుసం। ధానతయెన్న
డేఁగడపెద్దదినముల్నిమిషంబులకైవడిన్॥ ... ౮౮

వ్యా॥ అః కదేతి। కదా కస్మిన్కాలే వారాణస్యాం కాశ్యామమరతటినీరోధసి గంగాతీరే వసన్ తిష్ఠన్ తథా కౌపీనం గుహ్యాచ్ఛాదన చేలఖండం వసానః ఆచ్ఛాదయన్ లోకవిరోధపరిహారార్థం తావన్మాత్ర పరిగ్రహ ఏవ న తు పరిగ్రహాంతరాపేక్ష ఇత్యర్థః - సూ- వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోశ్శానచ్ - శిరస్యంజలిపుటం కరసంపుటం నిదధానస్సన్ అయే భో గౌరీనాథ పార్వతీపతే త్రయాణాం పురాణాం సమాహారస్త్రిపురం - పాత్రాదిత్వాన్న ఙీప్ - తస్య హరతీతి హరః హే త్రిపురహర హే త్రిపురాంతక శం సుఖమస్మాద్భవతీతి శంభో త్రినయన హే త్ర్యంబక - సూ- క్షుభ్నాదిత్వాన్న ణత్వం - ఏతదామంత్రణచతుష్టయం పరమేశ్వరస్య లోకసంగ్రహకారణత్వాశక్యకార్యకరణసామర్థ్యభక్తజనసుఖసంధాయకత్వాసాధారణ మహిమాస్పదత్వద్యోతనార్థమిత్యవగంతవ్యం - ప్రసీద ప్రసన్నో భవేతి క్రోశన్నుచ్చైరటన్ దివసాననేకాన్నిమిషమివ క్షణమివ నేష్యామి అత్ర భావితీవ్రనరకయాతనానుచింతనాదిభిర్విభావైర్జనితః కౌపీనధారణశిరోంజలిపుట సంఘటనాదిభిరనుభావైరభివ్యక్తః కదేతిపదసూచితేన చింతాఖ్యేన సంచారీభావేన చ పరిపుష్టః స్వాత్మావమానన

లక్షణో నిర్వేదస్థాయీ శాంతరసః పరిస్ఫురతీత్యవగంతవ్యం- ఏవముత్తర త్రాపి యోజ్యమ్॥ ౭౪

శ్లో॥ స్నాత్వా గాంగైః పయోభి శ్శుచి కుసుమ ఫలైరర్చ
యిత్వా విభో త్వాం ధ్యేయే ధ్యానం నివేశ్యక్షితి ధర కుహ
రగ్రావ పర్యంకమూలే। ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచన రత
స్త్వత్ప్రసాదాత్స్మరారే దుఃఖం మోక్ష్యే కదాహం సమక
రచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్॥ ... ౭౫

ఉ॥ వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపవిత్రఫలాదులఁ బూజ చేసిని। న్నో
లి మనంబులో నిలిపి యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం। శీలుఁ
డనై ఫలాశినయి శ్రీగురువాక్యరతుండనై మహీ। పాలకసేవన
శ్రమముఁ బాపెద నెన్నఁడు మన్మథాంతకా॥ ... ౭౫

వ్యా॥అ॥ స్నాత్వేతి॥ గంగాయా ఇమాని గాంగాని-సూ-తస్యేదమిత్యణ్-
తైః పయోభిః గంగాజలై రిత్యర్థః స్నాత్వా శుద్ధో భూత్వా హే విభో శంభో శు
చిభిః శుద్ధైః శాస్త్రప్రసక్తై రితి యావత్- కుసుమైః ఫలైశ్చ త్వామర్చయిత్వా
సమారాధ్య ఏతేన బాహ్యా పూజాయా అప్యంశతః ప్రాధాన్యమస్తీతి సూచి
తం ధ్యేయే ధ్యాతుం యోగ్యే వస్తుని త్వచ్చరణారవిందప వేత్యర్థః- ధ్యానం ని వే
శ్యఏకాగ్రచిత్తో భూత్వే త్యర్థః తథా క్షితిధరకుహరే యోగ్రావా పాషా
ణస్స ఏవ పర్యంకః సుఖశయ్యా తస్య మూలే నిషణ్ణస్సన్నితి శేషః- సమాధివ్యు
త్థానానంతరం సుఖసంవేశయోగ్యతాద్యోతనార్థం గ్రావ్ణి పర్యంకత్వ
రూపణం ఆత్మన్యేవారమత ఇత్యాత్మారామో విషయాంతరాసక్తిశూన్య
స్సన్నిత్యర్థః॥ శ్లో॥ రమంతే యోగినోఽనంతే నిత్యానందే చిదాత్మనీతి స్మృ
తేః- తథా ఫలాశీ ఫలాహారః శరీరధారణార్థ మితి భావః - గురువచనరతః
ఆచార్యోపదిష్టకర్మాచరణ తత్పరస్సన్ అహం ఇత్థం భూతత్వయా ఏవ శ్రే
యో హేతుత్వాదితి భావః - హే స్మరారే మదనాంతక శంభో త్వత్ప్రసాదా
త్త్వదనుగ్రహాత్ మకరేణ మకరాకారరేఖయా సహ వర్తత ఇతి సమకర
శ్చరణో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే పుంసి మహాభాగ్యసంపన్నే పురుషే విషయే
రాజ్ఞీత్యర్థః- సేవాసముత్థం పరిచర్యా సముత్పన్నం దుఃఖం కదా మోక్ష్యే
త్యక్ష్యామి అనుగృహాణేత్యర్థః - పరమేశ్వరానుగ్రహం వినా క్లేశ నిర్మూలా
భావాదితి భావః - సమకరచరణస్య మహాభాగ్యసంపన్నత్వముక్తం సా
ముద్రికే॥ శ్లో॥ మకరో మత్స్యరేఖా చ పద్మశంఖాకృతిః పదే - మహాధనీ మహా

భోగీదాతాదీర్ఘాయురేవచేతి॥ ౮౭౮

శ్లో॥ ఏకాకీనిస్పృహశ్శాంతః పాణిపాత్రోదిగంబరః। కదా శంభోభవిష్యామికర్మనిర్మూలనక్షమః॥... ౮౯

తే॥ ఒంటిదిరుగుచుఁగోరికలుజ్జగించి। శాంతిఁజేకొనిపాణిభాజనుఁడనై దిగంబరుడనై సమస్తకర్మంబులెపుడు। మొదలు చెడద్రుంతుఁ బరమేశసదయహృదయ॥ ౮౯

వ్యా॥ ఏకాకీతి॥ ఏకాకీఅసహాయః సంగరహితఇతియావత్ ॥ * ॥ సంగాత్సంజాయతేకామఇత్యాదిసంగజనితకామాది పరంపరాయా అనర్థహేతుత్వాదితిభావః- సూ-ఏకాదాకినీచ్చాసహాయఇత్యాకిన్ప్రత్యయః - కుతఃనిస్పృహః విషయాభిలాషశూన్యః అతఏవశాంతః రాగాద్యనుపహతచిత్తః శాంతోదాంత ఉపరత స్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మనః పాణిరేవపాత్రంభిక్షాపాత్రంయస్యసతథోక్తః తథాదిశఏవాంబరాణి యస్య సతథోక్తస్సన్నహమితిశేషః- హేశంభో కర్మణాంసంచిత ప్రారబ్ధానాం నిర్మూలనేన సమూలవిధ్వంసనే క్షమస్సమర్థః కదాభవిష్యామి కర్మబంధాత్కదామోక్ష్యామీత్యర్థః॥ భిద్యతేహృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః- క్షీయంతే చాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరఇతి-ఈశ్వరసాక్షాత్కారమంతరాకర్మక్షయాభావాత్తదర్థంత్వంప్రత్యక్షోభవేతిభావః॥ ౮౯

శ్లో॥ పాణింపాత్రయతాం నిసర్గశుచి నాభైక్షేణసంతుష్యతాం యత్ర క్వాపి నిషీదతాం బహుతృణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్। అత్యాగే పిత నోర ఖండ పరమానందావబోధస్పృశామధ్వా కోపిశివప్రసాదసులభస్సంపత్స్యతేయోగినామ్॥ ౯౦

చ॥ హితునకుఁ బాణిపాత్రునకు నిచ్చనుశుచి భైక్షమాత్రతో। షితునకు నెట్టి తావున వసించెడువానికిఁ విశ్వముండ్రుణ॥ ప్రతినిధిఁజేయువానికిఁ బుస్థితుఁడయ్యు నఖండసౌఖ్యసం। గతుఁడగుయోగి కేర్పడునొ శాంకరమార్గముశంభుసత్కృశ॥ ౯౦

వ్యా॥ అ॥ అద్వైవంభూతానాంశివప్రసాదాన్మోక్షమార్గోఽవిలంబేనైవసులభోభవతీతినిగమయతి॥ పాణిమితి। పాణింకరతలమేవపాత్రంభోజనభాజనంకుర్వతాంపాత్రయతాం- సూ-పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యం తాల్లి

టశ్చ తా్రదేశః - నిసర్గశుచినా స్వభావపరిపూతేన భైక్షేణ భిక్షాకదంబకేన
సంతుష్యతాం సంతోషం ప్రాప్నువతాం- సూ- భిక్షాదిభ్యోఽణ్। ని॥ భైక్షం
భిక్షాకదంబకమిత్యమరః- యత్ర క్వాపి యస్మిన్కస్మిన్ప్రదేశే శ్మశానే వనే వే
త్యర్థః- నిషీదతాముపవిశతాం ముహుః పునః పున్యేన విశ్వం ప్రపంచం బహు
తృణమీషదసమాప్తం తృణం తృణకల్పమిత్యర్థః-సూ-విభాషా సుపో బహుచ్పుర
స్తాత్తు ఇతి బహుచ్ప్రత్యయః- ప్రకృతేః పూర్వం భవతి స్యాదీషద సమాప్తౌ తు బ
హుచ్ప్రకృతిలింగక ఇతి ప్రకృతివచనాత్ప్రకృతిలింగతా పశ్యతాం మాకలయ
తాం తథా తనోరత్యాగేపి దేహసంబంధశూన్యత్వాభావేపి అఖండోఽపరిచ్ఛి
న్నో యః పరమానందో బ్రహ్మానందస్తస్యావబోధమనుభవం స్పృశంతీతి తథో
క్తానాం జీవన్ముక్తత్వాదితి భావః-సూ-స్పృశోఽనుదకే క్విన్ప్రత్యయః-యోగినాం
ధ్యాననిష్ఠానాం శివప్రసాదేన సులభస్సులభ్యః కోప్యనిర్వాచ్యః అథ్వా మోక్ష
మార్గ ఇత్యర్థః- సంపత్స్యతే సంపన్నో భవతి॥ ౯౦

ఇతి వైరాగ్యశతక వ్యాఖ్యానే- శివార్చనం

నామ నవమదశకం.

—॥ అవధూతచర్యా. ॥—

శ్లో॥ కౌపీనం శతఖండజర్జరతరం కంథా పునస్తాదృశీ నైశ్చిం
త్యం నిరపేక్షభైక్షమశనం నిద్రా శ్మశానే వనే। స్వాతంత్ర్యేణ
నిరంకుశం విహరణం స్వాంతం ప్రశాంతం సదా స్థైర్యం యో
గమహోత్సవేపి చ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్॥ ... ౯౧

తా । కౌపీనంబును జీర్ణకంథయు నపేక్షాశూన్యభైక్షం
బుజిం । తాపాయంబు వనశ్మశానముల నిద్రావాప్తి దుర్వా
రస । ద్వ్యాపారంబు ప్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢి
యున్నవృత్తిసం । తృప్తింబున్ గల్గదేని యోగికి త్రిలోకీ ప్రా

భవంపేటికా। ౯౧

అ॥ శివార్చనస్య మోక్షోపయోగ్యవధూతభావ ఫలకత్వా దత్యాగేపి తనోరఖండ పరమానందావబోధస్వ ప్రకామి త్యుపకాన్తత్వా చ్చేదానీం తావదవధూత చర్యామాహ । అథావధూతచర్యేతి - అవధూతో నామ బ్రహ్మైక్యానుసంధానతత్పరః విస్మృత బహిః ప్రపంచః జీవన్ముక్తశ్శబ్దవాచ్యోమలినో యోగపురుష స్తస్యచర్యా ఆచారః ఉచ్యత ఇతి శేషః ఉపక్రాన్తామవధూతచర్యాం దశభిర్వర్ణయతి॥.....................*

వ్యా॥ కౌపీనమితి ॥ శతఖండైరనేకశతైః జర్ఝరతరమతి విశీర్ణం కౌపీనం గుహ్యాచ్ఛాదనచీరఖండం యదిఅస్తిచేదిత్యర్థః - ఏవము త్తరత్రాపి। నీ। కౌపీనంస్యాద శార్యే చగుడ చీరప్రభేదయోరితివిశ్వః। తాదృశీతథాభూత శతఖండజర్ఝరతరైవేత్యర్థః - కంథాపునః కంథాచా స్తియదినైశ్చింత్యం విషయచింతారాహిత్యంచయదితథానిరపేక్షమ న్నాసువర్తనాపేక్షారహితం భైక్షం సుశనం భోజనం యదిశ్మశానే ప్రేతభూమౌ వనేమహారణ్యేవానిద్రా చయదిస్వాతంత్ర్యేణస్వాచ్ఛంద్యేననిరంకుశమప్రతిబంధం విహరణం విహారశ్చయదిసదాప్రశాంతం ప్రసన్నం వా- దాంత్యేత్యాదినానిపాతః- సూ-స్వారతంచి త్తంయదియోగమహోత్సవే యోగస్సమాధిరేవ మహోత్సవ స్తస్మిన్ స్థైర్యంచయదిఅస్తిచే త్తర్హిత్రైలోక్య రాజ్యేనత్రిలోకాధిపత్యేన సకింనకిమపీత్యర్థః। తస్యైవపరమసౌఖ్యావహత్వాదితిభావః - త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం-సూ-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః॥ ౯౧

శ్లో॥ బ్రహ్మాండంమండలీమాత్రం కింలోభాయ మనస్వినః।
శఫరీస్ఫురితేనాబ్ధిః క్షుబ్ధోనఖలుజాయతే। ౯౨

క। మండలమాత్రంబగుబ్రహ్మాండములోభకరమగునెయతిధీరునకున్ । నిండుసముద్రముజలచర । తాండవ గతిచేవిలోడితముకాదుగదా॥ ౯౨

వ్యా॥ అ॥ నన్వత్యంత సౌఖ్యావహత్వేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్య రాజ్యంనిషిద్ధ్య కౌపీనాదిసంప త్తేరేవో త్తమత్వంప్రతిపాదితంతదసత్. యత స్త

సై వాత్యంతప్రలోభకత్వాదిత్యాశంక్యమనస్వినస్తావదేతావదేవాప్రలోభకంకింతుబ్రహ్మాండమపితత్కించిత్కరమేవేతిసదృష్టాంతమాహ। బ్రహ్మాండమితి। మండలీమాత్రంబింబమాత్రంఘటాదివదియత్తయాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః- మండలీభూతమితివాపాఠః- తదా అమండలంమండలంసంపద్యమానంమండలీభూతం-సూ-అభూతతద్భావేచ్విః-ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాతయాంకుగతిప్రాదయఇతిసమాసః। ని। బింబోస్త్రీమండలంత్రిష్వితిర్యమరః- బ్రహ్మాండంచతుర్దశభువనగర్భితబ్రహ్మాండకటాహః మనస్వినోధీరస్య యోగినఇత్యర్థః-సూ-ప్రశంసాయాంమినిః-లోభాయచిత్తప్రలోభనాయకింభవతీతిశేషః- నభవత్యేవకిముతదేశకోణేనిలీనంత్రైలోక్య రాజ్యమితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ- అబ్ధిఃసముద్రఃశఫరీస్ఫురితేన మత్స్యవిశేషోల్లంఘనేన క్షుబ్ధః క్షోభితఃమథితఇతియావత్ - సూ-క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినానిపాతః-నజాయతేఖలునభవతిఖలు॥ ని॥ ప్రోష్ఠీతుశఫరీద్వయోరిత్యమరః - మత్స్యోల్లుంఘనేనాబ్ధిక్షోభణమివత్రైలోక్యరాజ్యేనమనస్వినః ప్రలోభన మిత్యర్థః-అతస్తదేవాతిసౌఖ్యావహమితిభావః॥ ౧౨

శ్లో। మాతర్లక్ష్మిభజస్వకంచిదపరం మత్కాంక్షిణీమాస్మ
భూర్భోగేషుస్పృహయాళవస్తవవశేకానిస్పృహాణామసి।సద్యస్స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రైఃపవిత్రీకృతైర్భిక్షావస్తుభిరేవసంప్రతివయంవృత్తింసమీహామహే॥ ... ౧౩

క। అమ్మాలక్ష్మినమస్కా। రమ్ములుగావించినిన్నుఁ బార్థింపెదనా। నెమ్మదిలోవిద్యారూ। షమ్ముననేలుకొనుముఖ్యఫలమదియకదా॥ ౧౩

వ్యా॥అథవైరాగ్యప్రకారమాహ।మాతరితి।మాతర్జనని హేలక్ష్మి-సూ-అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వఇతిహ్రస్వః-అత్రమాతృగ్రహణమేతావంతంకాలంత్వయారక్షితావయమితిభక్త్యతిశయసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం అపరమన్యంకంచిద్భాగ్యవంతంపురుషంభజస్వసేవస్వమత్కాంక్షిణీమద్విషయాభిలాషిణీ- మాస్మభూర్నభవేత్యర్థః- సూ- స్మోత్తరేలజ్చేతిచకారాదాశీరర్థేలజ్ - సూ- నమాజ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః - నన్విదానీంకిం

ఏతద్వై వైరాగ్యమిత్యత ఆహ:- భోగేషు స్రక్చందనాదివిషయానుభవేషు స్పృహా యేషాం తేః-స్పృహావంతః పుమాంసః- సూ-స్పృహీ త్యాదినాచురాదీదంతా త్స్యాం తాదాళుచ్ప్రత్యయః తవవశేత్వదాయత్తతాయాం వర్తంత ఇతి శేషః-త్వదధీనాభవంతీత్యర్థః । ని । వశ ఆయత్తతాయాం చేత్యమరః - తహిత యాయంక ఇత్యాశంకాయామాహ:- నిస్పృహాణాం భోగాభిలాషశూన్యానాం తాసికీవృత్తిర్భాసిన కాసీత్యర్థః వయంచ నిస్పృహా ఇతి భావః- అతోస్మాస్విహాయాన్యత్రగచ్ఛేతి సంబంధః- నన్వేవం చేద్యుష్మాకం కథం జీవికేత్యాశంకాయామాహ:- వయం సంప్రతీదానీం సద్యస్తత్కాలఏవ సద్యః-సూ-పర్యాంతరేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః-స్యూతా విరచితా- సూ-కర్మణి క్తః ఛ్వోశూడను నాసికే చేతి ఊఠి యణాదేశః-పలాశపత్రపుటికా కింశుక పర్ణపుటికైవ పాత్రం భిక్షాహరణోచితభాజనం తస్మిన్ పవిత్రీకృతైః పావనీభూతైరిత్యర్థః- సూ- అభూతతద్భావే చ్వి ః అస్య చ్వావితీ కారః భిక్షావస్తుభిః అన్నకబళరోపిత శాకాదిభి క్షౌద్రసైన్యరేవ భిక్షాసక్తుభిరితిపాఠేపి భిక్షాసక్తువిశేషైరిత్యర్థః- వృత్తిం జీవికాం సమీహామహే- అభిలషామహే విరక్తా భవామ ఇత్యర్థః అతః కిమర్థం త్వమస్మాకమితి భావః- అత్ర పలాశపత్రపుటికాయాస్సద్యస్స్యూతత్వకథనం వికసత్వద్యోతనార్థం - అన్యథా భిక్షాహరణానుపయుక్తాస్యాదితి వేదితవ్యం । తథా- పలాశం పద్మపత్రం చేత్యాదివచనాత్పవిత్రీకరణయోగ్యేషు పలాశపత్రేషు నిక్షిప్తసాధారణాన్నాదీనామపి పవిత్రత్వం కిముత నిసర్గశుచి భిక్షావస్తునామితి చావగంతవ్యం॥ ౯౩

శ్లో॥ మహాశయ్యా పృథ్వీ విపులముపధానం భుజలతా వితానం
చాకాశం వ్యజనమనుకూలోయమనిలః । శరచ్చంద్రో దీపో వి
రతివనితాసంగముదిత స్సుఖీ శాంతశ్శేతే మునిరతనుభూతి
ర్నృప ఇవ॥ ౯౪

చ॥ ధరణివిశాలతల్పము పధానము బాహువు నింగి చందువా।
సురటులు గంధవాహములు శోభనదీపము చందురుండుగా।
విరతివధూమణిం గలసి వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుఁడై। నిరుప
మలీల యోగిశయనించు మహీపతిమాళ్కి నైవడిన్॥ ... ౯౪

వ్యా॥ అ॥ అథ యోగినస్సార్వభౌమసామ్యమాహ। మహాశయ్యేతి॥ పృథ్వీ భూమిః మహాశయ్యా విశంకటపర్యంకః మహీశయ్యా పృథ్వీతి పాఠే పృథ్వీ పృథుః- సూ- వోతోగుణవచనాదితి జీష్ -మహీశయ్యా॥ ని॥ గోత్రాకుః

పృథివీ పృథ్వీ క్ష్మావనిర్మేదినీ మహీత్యమరః - భుజలతా బాహువల్లీ విపులం వి
స్తీర్ణముపధానం॥ ని ॥ ఉపధానంతూపబర్హ మిత్యమరః - ఆకాశంచవితా
నముల్లోచః॥ ని॥ అస్త్రీ(ఏ) వితానముల్లోచ ఇత్యమరః - అయం ప్రవర్తమానో
నుకూలః అనిలః పవనః వ్యజనం తాళవృంతక మిత్యర్థః॥ ని॥ వ్యజనం తాళవృం
తక మిత్యమరః - శరచ్చంద్రో దీపః శరద్రాత్రాణాం చంద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యో
తనార్థం ఇత్యేతత్సర్వమయత్నసిద్ధమపరిచ్ఛిన్నం చేత్యర్థః - ప్రసిద్ధంతునై
వంభూతమితి భావః - స్వయం విరతిర్విరక్తిరేవ వనితా తస్యాస్సంగేన ముదిత
స్సంతుష్టః అత ఏవ సుఖీ ఆనందపూర్ణః శాంతః శమశీలో మునిః॥ ఈ ॥ నివృత్త
స్సర్వతో త్రపుక్షః కామక్రోధవివర్జితః - ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాంతస్తుల్యమృ
త్కాంచనో ముని రిత్యుక్తలక్షణః - కశ్చిద్యోగీశ్వరః అతనుభూతిః రఖండితై
శ్వర్యసంపన్నో నృపస్సార్వభౌమ ఇవ శేతే స్వపితి నిరాతంకం నిద్రాతీత్యర్థః -
రూపకసంకీర్ణోఽయముపమాలంకారః - తథా ఉపమానాన్నృపాదుపమే
యస్య మునేరపరిచ్ఛిన్నశయ్యాది సంపన్నత్వేనాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్య
జ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౯౮

శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసంగరహితస్స్వాయత్తచేష్టస్సదా హా
నాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చిత్తపస్వీ స్థితః । రథ్యాకీర్ణవి
శీర్ణజీర్ణవసనస్సంప్రాప్తకంథాసనో నిర్మానో నిరహంకృ
తిశ్శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః॥ ౯౯

శా॥ హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం డక్షయ్యభిక్షాశిస్వా
ధీనారంభుఁడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండుర। థ్యానిక్షి
ప్తవిశీర్ణ వస్త్రకృతకంథాసీనుఁడాత్మారత । ధ్యానాసక్తు
డాశానోకండు విగతాహంకారుఁడొప్పున్భువిన్॥ ... ౯౯

వ్యా॥ అ॥ అథ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి॥ భిక్షేతి॥ భిక్షామశ్నాతీతి భి
క్షాశీ భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇత్యర్థః - జనమధ్యే సంగర
హితః ఆసక్తివిహీనః॥ * ॥ సంగాత్సంజాయతే కామ ఇత్యాదిస్మృతేస్తస్య నిదా
నత్వాదితి భావః - కింతు సదా సర్వదా స్వాయత్తా స్వాధీనా చేష్టా వ్యాపారో
యస్య సతథోక్తః స్వచ్ఛందవిహారనిరత ఇత్యర్థః - స్వాధీనాత్మీయవ్యాపా
రో వా॥ ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - తథా హానాదాన యోస్త్యాగ
స్వీకారయోర్విరక్తః అసంకీర్ణః యోమార్గస్తత్ర నిరత ఆసక్తః నియమేన హే
యవస్తుహానోపాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః - యద్వా - హానం ఇదం హే

దానమితి త్యాగః ఆదానమిదముపాదేయమితి స్వీకారః తాభ్యాం విరక్తః విర
హితః రాగానురాగః తత్ర నిరతః అసక్తః నిత్యమేవ హేయవస్తుహానోపాదే
యోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః యద్వా- హానం ఇదం హేయమితి త్యాగః ఆదా
నమిదముపాదేయమితి స్వీకారః- హేయోపాదేయబుద్ధిశూన్య ఇత్యర్థః- ని
స్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధ ఇత్యాది వచనాత్తస్య విధినిషే
ధాతీతత్వాదితి భావః తథా రథ్యాయాం- వీథ్యాం కీర్ణం అనుపయుక్తత్వా
జ్జనైర్విసృష్టం తత ఏవ విశీర్ణం విశకలితం తతశ్చ జీర్ణం పురాతనం తథాభూ
తం వసనమాచ్ఛాదనం యస్య రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః- చీరాణి కిం పథి న సంతి ది
శంతి భిక్షామిత్యాదినా తస్య తథావిధవసనధారణస్వాభావ్యాదితి భావః- సూ-
అర్క ఆదిత్యాన్మత్వర్థీయోచ్ఛ్రిత్యయః- అర్క ఆదిరాకృతిగణః- యద్వా రథ్యా
యాం కీర్ణమనాదరేణ నిక్షిప్తం విశీర్ణం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాదనం యేన సత
థోక్తః సంప్రాప్తం సమధిష్ఠితం కంథైవాసనం యేన సతథోక్తః చతుర్గుణి
తకంథోపర్యుపవిష్ట ఇత్యర్థః- అత ఏవ నిర్మానో భిమానశూన్యః సంసారాధ్యా
సరహిత ఇత్యర్థః- నిరహంకృతిః అహంకారశూన్యః తథా దేహాత్మాధ్యాసరహిత ఇ
త్యర్థః- శమో నామ వైరాగ్యేణ నిర్వికారచిత్తత్వం తేన యస్సుఖాభోగః ఆన
దాతిశయస్తత్ర ఏకం ముఖ్యం యథా తథా బద్ధాస్పృహా యేన సతథోక్తః బ్ర
హ్మధ్యాననిష్ఠ ఇత్యర్థః- కశ్చిత్ కోపి తపస్వీ మహాతపా యోగీశ్వరః- సూ- ప్రశం
సాయాం వినిః- స్థితః నిరాతంకం పతతి ఇత్యర్థః- రథ్యాకీర్ణేతి సంప్రాప్తే
తి చ విశేషణద్వయేన బాహ్యవైరాగ్యముక్తమన్యైరాంతరవైరాగ్యమిత్యవ
గంతవ్యం- స్వభావోక్తిరలంకారః॥ శ్లో॥ స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్వ
స్తువర్ణనమితి లక్షణాత్। ౯౪

శ్లో॥ చండాలః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూద్రోథ కిం తాపసః కిం
వా తత్త్వనివేశపేశలమతిర్యోగీశ్వరః కోపి కిం। ఇత్యుత్పన్నవిక
ల్పజల్పముఖరైరాభాష్యమాణా జనైర్న క్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమ
నసో యాంతి స్వయం యోగినః॥ ... ... ౯౫.

ఉ॥ మాలఁడొ వీడు విప్రకులమండనుఁడో మఱి శూద్రుడో తప।
శ్శీలుఁడొ సిద్ధుడో యనుచుఁ జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవా। చాల
జనంబులాడఁగ వెసం గుపితాత్ములుగారు సమ్మదో। ద్వేలురు
కారు మిన్నక భువిన్విహరింతురు యోగిపుంగవుల్॥ ౯౫

వ్యా॥ అ॥ అథ యోగినాం మానావమానతుల్యతామాహ। చండాలఇతి। అయం పరిదృశ్యమానస్స్వచ్ఛం చాలః కిం అంత్యజో వా అథ వేతిపక్షాంతరే ద్విజాతిః శూద్రత్వ బ్రాహ్మణ్యరూపే యస్యసః తథోక్తః - కిం బ్రాహ్మణో వా। శ్లో॥ జన్మనా జాయతే శూద్రః కర్మణా జాయతే ద్విజ ఇతి వచనాదితి భావః యద్వా - ద్విజాతిః జన్మని గర్భనిగర్భ మసంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః కిం అథ - యద్వా శూద్రః కిం వృషలో వా కిం వా యద్వా తాపసః కింతపోనిష్ఠో వా కిం వా తత్త్వనివేశపేశలాపరమార్థ పర్యాలోచనతత్పరామతిర్యస్యసతథోక్తః కశ్చితోఽపి యోగీశ్వరః కిం ధ్యాననిష్ఠో వా ఇత్యనేన ప్రకారేణోత్పన్నైరుదితైర్వికల్పజల్పైర్వికల్ప వాక్యైర్ముఖరా వాచాలాస్తైరిత్థంభూతి వాక్యానివదద్భిరిత్యర్థః జనైః పథిమార్గే - ఆభాష్యమాణా అధిక్షిప్యమాణా అపినక్రుద్ధాః నకోపితాః చండాలత్వాద్యాక్షేపేణేతి భావః నైవతుష్టమనసః న సంతుష్టాంతః కరణాశ్చద్విజాతిత్వాద్యాక్షేపేణేతి భావః - యోగినో యోగారూఢాః స్వయం యాంతి తూష్ణీం గచ్ఛంతి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితి భావః తథాచగీతావచనం॥ శ్లో॥ న ప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రాప్య చాప్రియం। స్థిరబుద్ధిరసమ్మూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణిస్థితః। శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః। జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంద్రియః। యుక్తఇత్యుచ్యతే యోగీసమలోష్టాశ్మకాంచనఇత్యాది॥ ౯౬

శ్లో॥ హింసాశూన్యమయత్నలభ్యమశనంధాత్రా మరుత్కల్పితం వ్యాళానాం పశవస్తృణాంకురభుజస్తుష్టాస్థలీశాయినః। సంసారార్ణవలంఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతాసానృణాం తామన్వేషయతాం ప్రయాంతిసతతం సర్వేసమాప్తింగుణాః॥

చ॥ చిలువలగాలిమేపరులజేసితృణాంకురభోజనంబుభూ। తల శయనంబుగోవులకుఁ దామరచూలివిధించెఁదత్త్వవే। తల మతులైనవారలకుసన్నుతయుక్తిఘటించెడేనచే। దొలఁగుర జస్తమోజనితదోషములెల్లభజించువారికిన్॥ ౯౭

వ్యా॥ అ॥ అథహింసాదిరాహిత్యవృత్తిమాహ। హింసేతి। హింసయా అన్యోపతాపవధాదిభిః శూన్యం రహితం అయత్నేనయత్నం వినాలభ్యం ప్రాప్యం అశనం అన్నం। నిః భిస్సాస్త్రీ భక్తమంధోన్న మిత్యమరః - ధాత్రా చిత్రవిచిత్రసృష్టికర్త్రా బ్రహ్మణావ్యాళానాం సర్పాణాం॥ ని॥ వ్యాళో దుష్టగజేసర్పే ఇతివిశ్వః - మరుతా వాయునాకల్పితం నిర్మితం - పశవఃగో

ప్రభృతయః తృణాంకురాన్ బాలతృణాని భుంజంతస్సంతః- స్థలీశాయినః- అకృత్రిమప్రదేశశాయినః సంతస్తుష్టాస్సంతుష్టాః- సంసారః పుత్రమిత్రకళత్రాదిధారావాహిరూపః సంసృతిః స ఏవ అర్ణవః తస్యాలం భృశం అతిక్రమణేచ్ఛమాధిః యేషాం తేషాంస్పృహాం జనానాం యథా తరణిద్వారా సముద్రం తరంతి తథా జ్ఞానద్వారా సంసారం తరంతీత్యర్థః సా వృత్తిః పూర్వోక్తప్రసిద్ధజీవనం- కృతాని మీన్ ఆబ్రహ్మణేత్యర్థః- తాం వృత్తిం అన్వేషయతాం మార్గమాణానాం నిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాం సర్వే గుణాః- సతతం- సర్వదా సమాప్తిం నాశం ప్రయాంతి ప్రాప్నువంతి ॥భా॥ యోగమేగర్భగతస్యాపి వృత్తిం కల్పితవాన్ ప్రభుః। శేష వృత్తివిధా నాయసుప్తః కిన్ను మృతో౾పి వేతి వచనరీత్యా వృత్తికల్పనే భాగరూకస్సన్ భగవాన్ వర్తతే ఇతి మత్వా హింసాదిరాహిత్యేన వృత్తిం కుర్వన్ యదృచ్ఛయా సంప్రాప్తద్రవ్యేణ తుష్టస్సన్ యత్రకుత్రవా వసన్ రజస్తమోదోషైః అలిప్తస్సన్ యోగీ సర్వదా ఆత్మానుసంధానం కుర్వన్ స్థాతవ్య ఇత్యాశయః॥ ... ౯౭

శ్లో॥ గంగాతీరే హిమగిరిశిలా బద్ధపద్మాసనస్య బ్రహ్మధ్యానా
భ్యసనవిధినా యోగనిద్రాంగతస్య। కింతైర్భావ్యం మమసుది
వసైర్యత్ర తే నిర్విశంకాః కండూయంతే జరఠహరిణాః స్వాంగ
మంగే మదీయే॥ ౯౮

ఉ॥ శ్రీసురసింధుతీరమున శీతనగోపలసీమయందుఁ బ। ద్మాసన
వర్తినై శివునుపాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే। భాసిలు
చున్న నాతనువుపైఁ దమ మేనులు తీఁట దీరన। తాసము లైన కు
రంగములు తావులు సేయుట గల్గునే కదా॥ ౯౮

వ్యా॥ అ॥ అథ నిస్పృతి ప్రకారమాహ॥ గంగేతి శ్లోకేన॥ గంగాయాః సురనద్యాః తీరే కూలే॥ ని॥ కూలం రోధశ్చ తీరంచ ప్రతీరంచ తటం త్రిష్విత్యమరః- తీరగ్రహణం తద్గతశీతత్వ పావిత్ర్యాదిసిద్ధ్యర్థం హిమగిరేశ్శీతనగస్య శిలాయాః పాషాణస్య ఉపరిబద్ధం పద్మాసనం యేన తస్య కించ బ్రహ్మణః ధ్యానం ఉపాసనం తస్య అభ్యసనం అభ్యాసః తస్యవిధిః విధానం తేన॥ ని॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః - యోగనిద్రాంగతస్య ప్రాప్తస్య యోగినః మమ తైస్సుదివసైః పుణ్యదినైః భావ్యం కిం యత్ర తే జరఠహరిణాః వృద్ధకురంగాః నిర్విశంకాః నిర్భీకాస్సంతః స్వాంగం స్వశరీరం మదీయే అంగే శరీరే కండూయంతే తైర్భావ్యమిత్యభిప్రాయః- ఏవంచ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గంగాతీ

శేహిమవత్పర్వతపాషాణోపరిపద్మాసనాసనవర్తిన బ్రహ్మధ్యానాభ్యాస
విధానేనయోగనిద్రాంగతస్స న్నహంనిర్వి శంకైఃజరఠహరిణైస్సాకంయ
దాస్థాస్యేతదామేసుదివసాఃజాయంతఇత్యభిప్రాయః॥ ... ౯౮

శ్లో॥ పాణిఃపాత్రంపవిత్రంభ్రమణపరిగతంభైక్షమక్షయ్యమ
న్నంవిస్తీర్ణంవస్త్రమాశాదశకమచపలంతల్పమస్వల్పముర్వీ।
యేషాంనిస్సంగతాంగీకరణపరిణతస్వాంతసంతోషిణస్తేధ
న్యాస్సన్న్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాఃకర్మనిర్మూలయంతి॥ ౯౯
ఉ॥ పాత్రము పాణిపంకజము భైక్ష్యముభోజ్యమనల్పతల్పమీధా
త్రిదిశాష్టకంబుపరిధానముగున్న విసేరికాసుచారిత్రులసంగ
తాగుణధురీణులురీణ సుఖానుభూతికిం। బాత్రులు మోహపా
శములఁబాసిదహింతురుకర్మబీజముల్॥ ... ౯౯

వ్యా॥అ॥అథకేవలంసర్వసంగపరిత్యాగత్వమాహ।పాణిఃపాత్రమితి
శ్లోకేన॥పాణిరితి॥పవిత్రంపరిశుద్ధం పాణిః హస్తఏవ పాత్రం భాజనం॥
ని॥ యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః- భ్రమణేన సంచారేణ పరిగతం
ప్రాప్తంభైక్షంభిక్షాకదంబకం అక్షయ్యం నాశరహితం అన్నంఅశనం-
ఆశానాందిశాందశకందశవిస్తీర్ణంవిశాలంవస్త్రం వాసః-ఉర్వీభూమిః అస్వ
ల్పంమహత్ అచపలంఅచంచలంతల్పంశయ్యా-యేషాంనిస్సంగతాయాఃసం
గరాహిత్యస్యఅంగీకరణేపరిణతంపరిపక్వం గతంయత్స్వాంతంతేనసం
తోషిణః సంతుష్టాస్తేధన్యాః సన్న్యస్తాస్త్యక్తాఃదైన్యస్యవ్యతికరనికరాయై
స్తేతథోక్తాస్సంతఃకర్మనిర్మూలయంతినాశయంతిఏవంచ యత్రకుత్రవావ
సన్ పాణిపాత్రేణభైక్షాన్నంభుక్త్వాదిగంబరఃఉర్వీశయనః నిస్సంగపరిణ
తచిత్తేనసంతుష్టస్సన్ త్యక్తదైన్యవ్యతికరనికరః ధన్యకర్మధారావాహిక
జన్మపరంపరాప్రదంకర్మనిర్మూలయతీత్యభిప్రాయః॥ ... ౯౯

శ్లో॥ మాతర్మేదిని తాతమారుతసఖే తేజస్సుబంధో జలభ్రాత
ర్వ్యోమనిబద్ధఏవభవతామంత్యః ప్రణామాంజలిః। యుష్మత్సం
గవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మలజ్ఞానాపాస్తసమస్త
మోహమహిమాలీయేపరబ్రహ్మణి॥... ... ౧౦౦

మ॥ జననీమేదినితాతమారుతవయస్యావహ్నిచుట్టంబుజీ । వ
నమాసోదరతారకాపథమభవ్యప్రేమసంధిల్లమీ । కొనరింతుం
బరమప్రణామములభవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం। జనితజ్ఞాననిరస్త
మోహతతినై సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్॥ ౧౦౦

వ్యా॥ అ॥ అథపంథా తానిసంబోధ్యాహ॥ మాతరితి॥ హేమాతః జనని మేదినివసుమతి- హేతాత జనకమా రుతవా యో హేసఖేసుహృత్ తేజః హేజల ఉదకసుబంధో- శోభనబంధో - హేభ్రాతః సహోదరవ్యోమ అంబరభవ తాం యుష్మాకం అంత్యః చరమః ప్రణామాంజలిః నమస్కార పూర్వ కాంజలిః నిబద్ధఏవః॥ ని॥ పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతి స్తాయుతా వంజలిః పుమానిత్యమరః- యుష్మాకంసంగస్య యోగస్యవశేన అధీనేన ఉపజాతం యత్సు కృతం తేనస్ఫా రంస్ఫు రత్ని ర్మలం చయత్ జ్ఞానం తేనఅపా స్తఃదూరత స్త్యక్తః సమస్త మోహామహిమా పుత్రమిత్ర కళత్రాద్యభినివే శాజ్ఞానాతిశయస్స అహంపరేబ్రహ్మణిసచ్చిదానందస్వరూపిణినిర్వికా రేసకళం కేనిరం జనేబ్రహ్మణిలీయే- ఏవంచ దారైషణవిత్తైషణపుత్రై షణాదిత్రయరహితస్స చిదానందస్వరూపస్స విదేహకైవల్యపర్యం తంజీవన్ముక్తస్స అహంవర్తే ఇత్యాశయః॥ ౧౦౦

ఇతిశ్రీభర్తృహరి యోగీంద్రేణవిరచితాయాం సుభాషిత త్రిశత్యాం
వైరాగ్యశతకం సంపూర్ణ మభూత్.

ఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్ర బృందమానస మిళన్మిళింద సందోహామం దానందలాభాభినందితరఘునందన చరణారవింద మకరందా స్వాదనకంద ళితసారసారస్వతేనఅఖండతపః ప్రచండ ముని ప్రకాండ మండలేశ్వరశాం డిల్యమహాముని గోత్రావతం సస్య పంచాన్వయ సుధా పారావారపారి జాతస్యధన్వంతర్యవతారాం తరస్యాయుర్వేద ప్రముఖ నిఖిలవిద్యానవద్య గద్యపద్యనిర్మాణ చాతురీధురీణ సకలకవికుల సార్వభౌమస్య కొండో పండిత వర్యస్య తనూజేనగంగాంబికా గర్భ రత్నాకర సుధాకరేణ రామచంద్ర బుధేంద్రేణవిరచితాయాం సుభాషిత త్రిశతీ వ్యాఖ్యాయాం సహృదయా నందిన్యాఖ్యాయాం వైరాగ్యశతక వ్యాఖ్యానం సంపూర్ణం॥ ... *

ఉ॥ కూడికఁజెందికొన్నతమకూరిమికీరమదెట్లుపల్కెన। న్వేడుక
సేయుచందముననీదయఁగాంచిననాకవిత్వమే । జాడవహిం
చియున్నఁగడుసమ్మదమేఘటియించునీకుఁబె । ద్దాడపురీని
వాసనిజదాస శివంకర సోమశంకరా॥ ... ... *

శా॥ తారామండలకుండలీశ్వరసుధాతారామరత్నాజకాం। తా
రామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామ గౌరప్రభా । దా
రాలంకృతవామభాగబుధమందారాగయోగీంద్రబృం । దా
రాద్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయవేదారామఖేలత్పికా॥ . *

క ॥ సంతోషబాష్ప వారిని । రంతరదృగ్జలజ భర్తృహారిసం
యమిదా । ట్యాంతస్వాంత నిశాంతని । శాంతోజ్జ్వలబో
ధదీప వర వరచాపా॥ ... ... *

మాలిని॥ ప్రణుతకుధరకన్యాఫాలసాదృశ్యహేతు । ప్రణయభర
శిరస్సంప్రాపితాబ్జారి రేఖా । ప్రణవనళిన పీఠోపాంతసాం
తస్యసేవా । చణహరివిధి రామాచామరోద్వీజ్యమానా॥ *

గద్య * ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్ర
యేనుఁగులక్ష్మణకవిరాజపౌత్రతిమ్మనార్యపుత్రవివిధవిద్వజ్జ
నవిధేయులక్ష్మణకవినామధేయప్రణీతంబైనసుభాషితరత్నా
వళి కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబున, తృష్ణాదూషణం
బును, విషయపరిత్యాగవిడంబనయు,యాచ్ఞాదైన్యదూష
ణంబును, భోగాస్థైర్యవర్ణనంబును,కాలమహిమానువర్ణ
నంబును, యతినృపతిసంవాదంబును, మనస్సంబోధనంబు
ను, నిత్యానిత్యవస్తువిచారంబును, శివార్చనానుభావంబు
ను, అవధూతచర్యయు, అను ప్రకరణంబులు గల తృతీయా
శ్వాసము. ... ... *

క ॥ ఈకావ్యములిఖియించిన। జేకొనిచదివినవినినశిష్టులకెల్లన్।
శ్రీకంఠుడిచ్చుగరితుక।గాకల్పానల్పసురుచిరాయువ్యంబుల్॥

